

Jolita Dudaitė | Asta Januškevičiūtė | Romas Prakapas
Rita Virbalienė | Gintautė Žibėnienė

VERSLUMO UGDYMAS LIETUVOS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOSE

Mokslo studija

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Jolita Dudaitė
Asta Januškevičiūtė
Romas Prakapas
Rita Virbalienė
Gintautė Žibėnienė

**VERSLUMO UGDYMAS
LIETUVOS BENDROJO UGDYMO
MOKYKLOSE**

Mokslo studija

Vilnius, 2015

UDK 372.865.8(474.5)

Ve-183

Recenzavo:

Doc. dr. Adelė Astromskienė, Aleksandro Stulginskio universitetas

Prof. dr. Vytautas Navickas, Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Loreta Statauskienė, Ugdymo plėtotės centras

Autorių indėlis:

Dr. Jolita Dudaitė (santrauka, 4 skyrius, išvados) - 2,5 autorinio lanko

Asta Januškevičiūtė (santrauka, 1 skyrius, išvados) – 2 autoriniai lankai

Doc. dr. Romas Prakapas (santrauka, įvadas, 3 skyrius, 4.3 skyrius, išvados) – 2,4 autorinio lanko

Rita Virbalienė (santrauka, 2 skyrius, išvados) – 2,2 autorinio lanko

Doc. dr. Gintautė Žibėnienė (santrauka, 2 skyrius, 4.3 skyrius, išvados) – 2,3 autorinio lanko

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto 2014 m. spalio 30 d. posėdyje (protokolo Nr. ESDI-3) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Socialinių technologijų fakulteto tarybos 2014 m. gruodžio 3 d. posėdyje (protokolo Nr. ISTH-16) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslo programos „Vertybių tęstinumas ir kaita globalioje visuomenėje“ komiteto 2014 m. lapkričio 18 d. posėdyje (protokolo Nr. 6) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai komisijos 2014 m. gruodžio 19 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-2) pritarta leidybai.

Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

TURINYS

Paveikslų sąrašas.....	4
Lentelių sąrašas.....	5
Santrauka.....	8
Summary	22
Įvadas	37
1. Verslumo ugdymo teoriniai metmenys	41
1.1. Verslumo samprata	41
1.2. Verslumo ugdymo kompetencija.....	48
1.3. Verslumo ugdymo strategijos.....	57
2. Verslumo ugdymo Europos Sąjungoje tendencijos ir perspektyvos.....	77
2.1. Verslumas, verslumo ugdymas kaip prioritetas Europos Sąjungos šalyse. Verslumo ugdymo patirtys	77
2.2. Verslumo ugdymas: efektyvių mokymo(si) metodų paieška	98
2.3. Verslumo ugdymas mokykloje: mokytojų ir verslo atstovų samprata Lietuvoje.....	112
2.4. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimo aktualijos ir geroji patirtis Europoje.....	125
3. Verslumo ugdymo programos Lietuvoje	161
3.1. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų Lietuvoje kaita.....	161
3.2. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūra ir turinys.....	170
3.3. Verslumas bendrojo ugdymo bendrosiose programose.....	177
3.4. Kitos verslumo ugdymo programos.....	193
4. Verslumo ugdymo būvis Lietuvos mokykloje.....	199
4.1. Verslumo ugdymui skirtos mokymo priemonės	199
4.2. Mokytojų pasirengimas ugdyti verslumą.....	209
4.3. Verslumo ugdymo situacijai tirti skirtas instrumentas	214
4.4. Verslumo ugdymo situacija šiandienos bendrojo ugdymo mokykloje	224
Išvados	252
Naudota literatūra.....	258

Paveikslų sąrašas

1 pav. Verslumo sąvokų teorinės definicijos	47
2 pav. Kompetencijos sudedamosios dalys	49
3 pav. Bendrieji gebėjimai (rezultatai), kurių siekiama ugdant verslumą	55
4 pav. Verslumo skatinimo loginė seka	90
5. pav. Europos šalys pagal verslumo ugdymo strategijų turėjimą	63
6 pav. Mokymo(-si) metodai ugdant mokinių verslumą	108
7 pav. Verslumą ugdančio mokytojo savybės, veiksmai ir paramos priemonės.....	130
8 pav. Paramos priemonės verslumą ugdantiems asmenims	131
9 pav. Verslumo ugdymo įtraukimas į pradinį mokytojų rengimą.....	133
10 pav. Verslumo ugdymo įtraukimas į tęstinį profesinį tobulinimą	134
11 pav. Verslumą ugdančių asmenų kvalifikacijos tobulinimo temos.....	159
12 pav. Mokymo priemonių klasifikatorius	200

Lentelių sąrašas

1 lentelė. Verslumo sąvokos apibrėžtis.....	45
2 lentelė. Kompetencijos lygiai, pasireiškiantys veikloje.....	50
3 lentelė. Profesinės kompetencijos	51
4 lentelė. Verslumo sąvokų klasifikacija	54
5 lentelė. Mokslininkų požiūris į verslumo ugdymą.....	57
6 lentelė. Verslumo ugdymo tikslai	61
7 lentelė. Verslumo ugdymo kryptių apibūdinimas.....	64
8 lentelė. Didaktinio ir aktyvaus mokymo metodų palyginimas	67
9 lentelė. Ugdymo(si) metodai, taikomi verslumo ugdymo(si) programose	70
10 lentelė. Verslumo ugdymo dimensijos	70
11 lentelė. Verslumo ugdymo modeliai.....	72
12 lentelė. Verslumo ugdymo metodų grupavimas	99
13 lentelė. Verslumui ugdyti skirti mokymo(si) metodai, remiantis įvairiais autoriais	106
14 lentelė. Verslumui ugdyti skirtų mokymo(si) metodų raiška	109
15 lentelė. Mokytojų ir verslo atstovų verslumo ugdymo samprata.....	121
16 lentelė. Verslumo ugdymo sklaidos konsultantų grupės narių programos „Verslumo ugdymo sklaida“ turinys.....	144
17 lentelė. Programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ turinys (temos, valandos).....	146
18 lentelė. Kompetencijos, kurias įgyja programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ dalyviai ir mokymo(si) metodai.....	147
19 lentelė. Programos „Verslumas neformaliame ugdyme“ turinys (temos, valandos)	152
20 lentelė. Kompetencijos, kurias įgyja programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ dalyviai, ir mokymo(si) metodai.....	154
21 lentelė. Verslumo edukologijos magistrantūros studijų programos kompetencijos ir studijų rezultatai	155

22 lentelė. Dalyko „Verslumo ugdymo vadyba“ pagrindinės temos ir potemės.....	157
23 lentelė. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų paskirtis.....	165
24 lentelė. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūra	174
25 lentelė. Verslumo kompetencijos sudedamųjų dalių raiška bendrojo ugdymo bendrosiose programose.....	179
26 lentelė. „Lietuvos Junior Achievement“ programos, skirtos bendrojo ugdymo mokykloms	196
27 lentelė. Anketos klausimų struktūra pagal tematiką.....	214
28 lentelė. Mokyklų, kuriose dirba tyrime dalyvavę mokytojai, regionai	225
29 lentelė. Mokyklų, kuriose dirba tyrime dalyvavę mokytojai, vietovės	225
30 lentelė. Mokyklų, kuriose dirba tyrime dalyvavę mokytojai, tipai.....	225
31 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų amžius	226
32 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų kvalifikacinė kategorija.....	226
33 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų pasiskirstymas pagal ugdymo programas	227
34 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų pasiskirstymas pagal dalykus	227
35 lentelė. Verslumo sampratos apibrėžimo variantai	228
36 lentelė. Verslumo sampratos apibrėžimo pasirinkimo dažnumas pagal skirtingus aspektus – pagal tam tikrus verslumo sampratos apibrėžimus, kuriuos rinkosi tam tikra kategorija mokytojų	231
37 lentelė. Mokytojų požiūris į verslumo kompetencijos komponentus.....	231
38 lentelė. Įgimti ir ugdomi verslumo kompetencijos komponentai, mokytojų nuomone	234
39 lentelė. Mokinių verslumo ugdymas, mokytojų nuomone.....	235
40 lentelė. Žinių mokiniams suteikimas ir (ar) gebėjimų bei savybių ugdymas, mokytojų nuomone	236
41 lentelė. Mokytojai, kurie mokiniams verslumo kompetencijos neugdo	238
42 lentelė. Verslumo ugdymo prasingumas šiandieninėje mokykloje, mokytojų nuomone	240
43 lentelė. Ar / kiek mokytojai yra susipažinę su verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis.....	241

44 lentelė. Ar (kiek) mokytojai naudojami verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis.....	243
45 lentelė. Ar (kiek) ekonomikos, verslumo, vadybos mokytojų grupė naudojami verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis.....	245
46 lentelė. Verslumo ugdymo metodai / formos.....	246
47 lentelė. Metodai / formos, kuriuos mokytojai naudoja savo darbe	248
48 lentelė. Metodai / formos, kuriuos savo darbe naudoja ekonomikos, verslumo, vadybos mokytojai.....	249

SANTRAUKA

Verslumas, kaip viena iš aktualiausių šio laikmečio ugdytinų kompetencijų, plačiai aptariama viešojoje erdvėje. Tai skatina daryti reiškinio sąlyginis naujumas ir modernumas. Nepaisant to, kad bendruosiuose Europos Sąjungos dokumentuose pateikiama minėto reiškinio apibrėžtis, skirtingais lygmenimis reguliariai vyksta diskusijos dėl verslumo sąvokos turinio. Remiantis tiek įvairaus lygmens teisės aktais, tiek ir mokslinėmis publikacijomis, pastarąjį dešimtmetį verslumas aiškinamas kaip „bendroji kompetencija ar kompetencija, aktuali visiems sparčiai besivystančių šalių piliečiams, kuri siejama su kūrybingumu, išradingumu, naujomis idėjomis ir jų įgyvendinimu, todėl jo ugdymas tampa ypač svarbus įvairių šalių socialinių, technologinių bei ekonominių pokyčių įgyvendinimui“¹.

2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijose dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų² nurodomi aštuoni ES piliečiams svarbūs bendrieji gebėjimai (bendravimas gimtąja kalba; bendravimas užsienio kalbomis; matematiniai gebėjimai ir pagrindiniai gebėjimai mokslo ir technologijų srityse; skaitmeninis raštingumas; mokymasis mokytis; tarpasmeniniai, tarpkultūriniai, socialiniai ir pilietiniai gebėjimai; verslumas; kultūrinė išraiška), iš kurių išskiriamas verslumas. Ypač šio gebėjimo ugdymas aktualizuojamas įgyvendinant Lisabonos strategiją. Priimti teisės aktai tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis skatino permąstyti pasirinktas ugdymo kryptis, strategijas. Nacionaliniu lygmeniu išskirtinis dėmesys pirmiausia buvo skiriamas bendrojo ugdymo turinio pertvarkai, be to, tikslingai kilo ir analogiškos aukštojo mokslo iniciatyvos, į verslumo ugdymą dėmesį ne kartą atkreipė ir praktikai. Visa tai dar kartą aktualizavo ir paskatino daugelio tyrimų, susijusių su verslumo reiškinio pažinimu, naują etapą.

1 Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1 (11), p. 166.

2 *Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys*, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.

Verslumo reiškinys mokslinėje literatūroje pradėtas nagrinėti dar XX a. pabaigoje³.

Mokslinėje literatūroje verslumą galima traktuoti dvejopai. Viena mokslinių tyrinėjimų grupė orientuojasi į verslumą kaip gebėjimą, siejamą išskirtinai su asmeninės ir visuomeninės gerovės kūrimu, ekonomika ir verslu; kita – į verslumą žvelgia plačiau, siekdama identifikuoti visus požymius, kurie leistų apibrėžti patį verslumą kaip vieną iš bendrųjų kompetencijų. Užsienio šalių mokslininkai gana plačiai nagrinėja verslumo reiškinį, aptardami sampratą, atskiras turinio sudedamąsias dalis ir t. t., tačiau, nepaisant to, kad kitose šalyse atlikti tyrimai⁴ praturtina mokslinį pažinimą, išlieka nacionalinio konteksto specifika. Kita vertus, kaip jau buvo minėta, nacionaliniu lygmeniu taip pat atliekami tyrimai, tiriant atskiras problemas ar minėto reiškinio sudedamąsias dalis – verslumo sampratą⁵, verslumo įgūdžių ugdymą kaime⁶, verslumo gebėjimų raišką kryptingo ugdymo sąlygomis⁷, specialistų, ugdančių verslumą, požiūrį į šio ugdymo prielaidas⁸, verslumo raišką mokinių grupėse⁹, verslumo ugdymo reikšmę ir besimokančiųjų įgyjamas kompetencijas¹⁰, besimokan-

-
- 3 Davies, L. G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.; Stačiokas, R. 1995. *Verslininkystės istorijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; ir kt.
 - 4 Davies, L. G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.; Fayolle, A., Kyro, P. 2008. *The Dynamic between entrepreneurship, environment and education*. JK: Edvard Elgar Publishing Limited.; Turner, C. 2005. *Veskite į sėkmę. Kaip sukurti verslias organizacijas*. BMI: Baltos lankos; ir kt.
 - 5 Lydeka, Z. 1996. Verslininkas, verslumas ir verslininkystė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2.; Lydeka, Z. 2000. Verslumas ir verslininkystės sėkmė. *Ekonomika*, 52, p. 51–61; ir kt.
 - 6 Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*. Vilnius.
 - 7 Gevorgianienė, V. 2008. Verslumo samprata ir jo ugdymui palankios aplinkos bruožai. *Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
 - 8 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.
 - 9 Valuckienė, J.; Ruškus, J.; Balčiūnas, S. 2004. Verslumo, kaip asmenybės savybės, identifikacija moksleivių populiacijoje. *Socialiniai tyrimai*, 4, p. 103–112.
 - 10 Strazdienė, G. 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.

čiųjų ir jų pedagogų požiūrį į verslumą¹¹, verslumo kompetencijos ugdymą praktinio mokymo firmoje¹², studentų verslumo ugdymo plėtrą Lietuvoje¹³, verslumo ugdymo specialistų poreikį ir būvį¹⁴ bei pan.

Įvairūs tyrimai ir ugdymo reiškinių itin greitai bei nuolatinei kaita rodo mokslininkų pastangas suvokti svarbiausius verslumo reiškinių komponentus, juolab kad, nagrinėjant teisinę aplinką, išryškėja verslumo kompetencijos svarba šiandieniniam žmogui. Tenka pripažinti, kad mokslinės diskusijos kol kas nepadėjo nustatyti bendros reiškinių apibrėžties, nors pačių tyrimų tarsi ir gausu. Kita vertus, socialinę tikrovę suvokiant kaip nuolat kintančią, svarbu analizuoti ir tuos dokumentus, kurie tiesiogiai susiję su minėto ugdymo turinio kaita. Neretai viešojoje erdvėje diskutuojant apie nepakankamą jaunų žmonių verslumo kompetenciją, būtina atidžiau panagrinėti tokios kompetencijos ugdymo (ar neugdymo) prielaidas ir priežastis. Todėl **mokslinę problemą** būtų galima įvardyti klausimo forma – kaip verslumas ugdomas dabartinėje Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose?

Tyrimo objektas – verslumo ugdymas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose.

Tyrimo tikslas – atskleisti verslumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose būvį.

Uždaviniai:

1. Apibūdinti verslumo ugdymą kaip socialinį reiškinį.
2. Įvertinti pagrindines verslumo ugdymo Europos Sąjungoje tendencijas ir perspektyvas.

11 Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokyklose: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, p. 86–96.; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymas Lietuvos švietimo sistemoje. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 32 (3), p. 40–49; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 34 (5), p. 54–65.

12 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(5).

13 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje* [daktaro disertacija]. Kaunas: VDU.

14 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.; Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 165–176.

3. Atskleisti verslumo ugdymo vietą Lietuvos bendrojo ugdymo bendrosiose programose.
4. Išnagrinėti verslumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje praktiką.

Tyrimo loginė seka ir metodologinės nuostatos. Tyrimo struktūros konstruktas modeliuotas pagal mišraus tyrimo dizaino modelį¹⁵. Modeliuojant tyrimą, atkreiptas dėmesys į pedagoginių tyrimų įvairovę ir specifiką, todėl atsižvelgiant į metodologines rekomendacijas siekta vadovautis tyrimų metodologinėje literatūroje akcentuojamu trianguliacijos principu, t. y. reiškinio pažinimui tirti tarpusavyje buvo derinami skirtingi metodai, taip siekiant išvengti gautų tyrimo rezultatų spekuliatyvumo arba angažuotumo.

2013 m. rugsėjo mėn. pirmiausia buvo įvertinta verslumo ugdymo aplinka Lietuvoje ir Europos Sąjungoje bei atlikta įvairių tyrimų, susijusių su verslumo ugdymu, taip pat rezultatų, pirminė *metaanalizė*, leidusi išryškinti pagrindinius būsimajam kiekybinio pobūdžio tyrimui vertinti reikalingus parametrus. Vėliau, 2013 m. spalio mėn., atsižvelgiant į mokslinės ir teisinės literatūros analizės rezultatus buvo parengtas tyrimo instrumentas – anketa. Nuo 2013 m. lapkričio mėn. iki 2014 m. vasario mėn. buvo vykdoma Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose dirbančių pedagogų *anketinė apklausa*. Tuo pačiu metu vyko verslumo ugdymo strategijų, įvairių verslumui ugdyti skirtų programų ir priemonių mokslinės literatūros *analizė*, sudariusi galimybes objektyviai analizuoti ir interpretuoti gautus kiekybinio tyrimo rezultatus.

Tyrimas atliktas paisant pagrindinių etikos reikalavimų: tyrimo dalyviams užtikrintas dalyvavimo saugumas ir anonimiškumas; visa konfidenciali informacija, buvusi pirminėje tyrimo medžiagoje, sutvarkyta taip, kad nebūtų galima identifikuoti nė vieno tyrime dalyvavusio ir išreiškusio savo nuomonę asmens.

Mokslo studija sudaryta iš keturių dalių.

Pirmojoje studijos dalyje analizuojama verslumo samprata, kompetencija, verslumo ugdymo tikslai, modeliai ir pan. Nors Europos ir šalies strateginiuose švietimo dokumentuose verslumo ir verslumo kompetencijos ugdymo nuostatos yra aiškiai išskirtos, pati verslumo sąvoka dabartiniu metu dar yra skirtingai suprantama ir interpretuojama mokslininkų, švietimo institucijų atstovų, skirtingų specialybių atstovų, studentų,

15 Blaikie, N. W. H. 2010. *Designing social research*. Cambridge: Polity Press.

taip pat ir pačių pedagogų. Mokslinės literatūros šaltiniuose galima rasti skirtingą verslumo sąvokos apibrėžtį (pavyzdžiui, verslumas – gebėjimas, verslumas – savybės, nuostatos, kryptingumas, verslumas – procesas, veikla, verslumas – vadyba ir pan.). Mokslinėje literatūroje, esant skirtingam verslumo sąvokos apibūdinimui, sudėtinga išskirti verslumo kompetencijos struktūrinės dalis. Iki galo nėra aišku, kokios žinios, gebėjimai, asmeninės charakteristikos sudaro verslumo kompetenciją. Vieni autoriai verslumo kompetenciją sieja su asmeninėmis charakteristikomis – būdingais charakterio bruožais ir savybėmis, kiti – prie verslumo priskiria reikalingus įgūdžius, susijusius su verslo kūrimu, palaikymu ir veiklos rezultatyvumu.

Antrojoje studijos dalyje pristatomos verslumo ugdymo Europos Sąjungoje tendencijos ir perspektyvos. Kaip žinia, verslumo ir jo ugdymo klausimai aptariami skirtinguose ES dokumentuose ir pranešimuose, atskleidžiant, kaip aktualu asmeniui turėti verslumo gebėjimą, skatinama verslumo ugdymą plėtoti ir tobulinti visais švietimo lygmenimis, raginama dalytis gerąja patirtimi.

Analizuojant įvairius dokumentus, Europos komisijos kuruojamų jungtinių ekspertų grupių parengtas verslumo ataskaitas, galima išvelgti raginimą strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu; jose taip pat akcentuojama, kad verslumas turi būti pradėtas ugdyti kuo anksčiau – ikimokykliniame amžiuje, minima, kaip svarbu parengti ir kokybiškai įgyvendinti verslumo ugdymo strategijas, siekiant organizuoti efektyvų mokymosi procesą. Analizuojant ES dokumentus, Europos komisijos inicijuotas ataskaitas, išaiškėjo, kad verslumas, kūrybiškumas, novatoriškumas turi būti ugdomas visais švietimo ir mokymo sistemos lygmenimis, taip pat Europos šalyse didėja dėmesys verslumo ugdymui kaip strateginiam švietimo siekiui, daugėja šalių, įtraukusių verslumo ugdymą į nacionalines programas. Remiantis apibendrinta Europos šalių patirtimi verslumo ugdymo aspektu galima išskirti šias verslumo ugdymo strategijas: konkrečios, specialios strategijos / veiksmų planai, tikslinčiai nukreipti į verslumo ugdymą; kaip dalis bendrosios strategijos (švietimo ar ekonominės), apimanti ir verslumo ugdymo tikslus; individualios ar grupinės iniciatyvos, susijusios su verslumo ugdymu. Taigi verslumui ugdyti Europos šalys skiria vis daugiau dėmesio, jis tampa vienu iš strateginių švietimo siekinių.

Trečiojoje studijos dalyje analizuojamos įvairios Lietuvoje esančios verslumo ugdymo (formaliosios ir neformaliosios) programos. Formaliai

vertinant, pagrindiniai ir svarbiausi nacionalinio lygmens dokumentai, reglamentuojantys bendrojo ugdymo turinį Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose, yra bendrosios bendrojo ugdymo programos. Atskiri dokumentai nusako pagrindinius ugdymo organizavimo ir įgyvendinimo ypatumus, orientuotus į atskirus formaliojo ugdymo lygmenis: pradinį, pagrindinį ir vidurinį. Istoriskai susiklostė, kad, atgavus nepriklausomybę, pirmiausia buvo parengti atskirų pakopų programų projektai, o paskui, reaguojant į laikmečio iššūkius, – konkrečios neprojektinės programos. Pastaruoju metu Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose ugdymo turinys modeliuojamas vadovaujantis paskutiniosiomis bendrųjų programų redakcijomis, parengtomis vadovaujantis Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu patvirtinta Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija ir jai įgyvendinti numatytu 2007–2012 metų priemonių planu. Tiek pradinio ir pagrindinio, tiek ir vidurinio ugdymo programose yra nusakomos bendrosios nuostatos, pagrindinė ugdymo kryptis, principai, paskirtis, tikslai ir uždaviniai, ugdytini besimokančiųjų gebėjimai ir kompetencijos, vertybinės nuostatos, ugdymo turinys ir metodai, ugdymo turinio vidinė dermė, integracijos galimybės ir pan.

Tiek 2008 metų, tiek 2011 metų bendrosiose programose matomas ryškus orientavimasis į ugdymo turinio kūrimo decentralizavimą (ugdymo turinio pritaikymas skirtingų poreikių mokiniams ir pan.). Tam tikru aspektu matomas mokyklų savarankiškumo galių stiprinimas, leidžiantis mokyklai pasirinkti savarankišką raidos kelią. Taigi, lyginant skirtingų koncentrų (pradinio, pagrindinio, vidurinio), bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūrą, matyti, kad jos labai panašios, dera su besimokančiųjų (vaikų) psichosocialine, emocine, fizine ir intelektine raida, išsaugo nuoseklumą ir tęstinumą. Struktūrinių skirtumų yra tik kai kuriose bendrojo ugdymo bendrųjų programų vietose: pradinio ir pagrindinio ugdymo koncentre didesnis dėmesys (lyginant su viduriniu ugdymu) skiriamas ugdymo turinio tiek horizontaliai, tiek vertikalčiai integracijai; verslumas kryptingai (formalioju būdu) pradedamas ugdyti tik baigus pradinio ugdymo programą. Dokumentuose akcentuojama, kad siekiant ugdyti ir plėtoti skirtingo amžiaus ir gebėjimų besimokančiųjų verslumo kompetenciją, verslumo ugdymas turėtų būti integruojamas į skirtingus mokomuosius dalykus.

Pradinio ugdymo bendrosiose programose verslumo sąvoka iš esmės nevartojama. Kiek kitaip žiūrima į verslumo reiškinį apibūdinančius

požymius – iniciatyvumą, kūrybiškumą, atkaklumą, atsakomybę, loginį ir kritinį mąstymą. Bene daugiausia verslumo ugdymo požymių randama analizuojant bendruosius ugdymo tikslus, ugdomosios aplinkos kūrimą, numatant tarpdalykinius ryšius, aptariant ugdytinas vertybines nuostatas ir pan.

Pagrindinio ugdymo programose verslumas integruojamas į atskiras bendrųjų programų struktūrinės dalis (išskyrus Ekonomikos ir verslumo ugdymo programą – tai savarankiškas, verslumą siaurąja prasme pristatantis mokomasis dalykas). Panašiai, kaip ir pradinio ugdymo bendrosiose programose, bendrojo pagrindinio ugdymo bendrųjų programų dalyje verslumo kompetencijos sudedamosios dalys taip pat labai aiškiai pateiktos pagal atskirus požymius, nurodant tikslus, uždavinius, integracijos galimybes, ugdymo aplinką, bendrąsias nuostatas, ugdomas vertybines nuostatas ir pan.

Besimokantiems pagal vidurinio ugdymo programą, skirtingai nuo pagrindinio ugdymo programos, verslumui skirtas mokomasis dalykas nėra privalomas nė vienoje iš klasių. Ekonomikos ir verslumo mokomasis dalykas, atliepiant besimokančiųjų poreikius ir jų individualiai pasirinktą ar galimą pasirinkti mokymosi kryptį, yra laisvai pasirenkamas mokomasis dalykas. Taigi, formaliai žvelgiant, vidurinio ugdymo programos turinyje verslumui ugdyti, lygiai kaip ir pagrindinio ugdymo programos turinyje, skiriamas tik vienas mokomasis dalykas, tačiau, pagnrinėjus minėtas programas atidžiau, matoma analogiška pagrindinio ugdymo programoms situacija – siekiama ugdyti visapusišką asmenybę, kuriai keliami konkretūs bendrųjų kompetencijų ugdymo tikslai.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad, be formaliojo ugdymo, pastaruoju metu Lietuvoje pagausėjo įvairių verslumui ugdyti skirtų iniciatyvų. Parengta įvairių projektų, programų, instrumentų, skirtų atskiroms programoms realizuoti ar siekiamoms kompetencijoms ugdyti. Daug dėmesio verslumui ugdyti skiria ne tik profesinės ir aukštosios mokyklos, bet ir įvairūs centrai, viešosios organizacijos, glaudžiai bendradarbiaujama su verslininkais. Pasinaudojant išorine finansine parama (pavyzdžiui, Europos Sąjungos struktūrinių fondų ar pan.) sukurti atskiri instrumentai, skirti individualiam ir grupiniam mokymuisi. Ugdant jaunimo verslumo kompetencijas, siūloma naudotis įvairiomis neformaliojo ugdymo formomis. Ieškant tinkamiausių metodų pasitelkiama kitų šalių patirtis, bendradarbiauja viešojo ir privataus sektoriaus, verslo organizacijų, aukš-

tųjų mokyklų specialistai. Kai kurios neformaliojo ugdymo programos sėkmingai derinamos su bendruoju ugdymu, į jį integruojant šias programas ar jų atskirus komponentus. Tiesa, dažniausiai tokia integracija vykdoma pagrindinio ir vidurinio ugdymo lygmens programose, pavyzdžiui, mokant Ekonomikos ir verslumo kaip privalomo ugdymo plano dalyko pagrindinio ugdymo pakopoje arba pasirenkamojo mokomojo dalyko vidurinio ugdymo pakopoje. Geriausiai bendrojo ugdymo mokyklose žinomos dvi „Lietuvos Junior Achievement“ programos, orientuotos į besimokančiuosius pagal pagrindinio ir vidurinio ugdymo programas.

Ketvirtojoje mokslo studijos dalyje, remiantis teorinėse mokslo studijos dalyse aprašytomis prielaidomis, pristatomi empirinio tyrimo duomenys ir apžvelgiamos įvairios ugdyti skirtos mokomosios priemonės. Atliekant tyrimą taikytas apklausos raštu metodas. Mokytojai atsakinėjo į uždaro atsakymo tipo klausimus, išsiuntinėtus internetu arba pateiktus atsakyti mokyklose. Tyrime dalyvavo 685 bendrojo ugdymo mokytojai iš visos Lietuvos. Buvo taikoma netikimybinė atsitiktinė imtis. Imtis apima visus Lietuvos regionus, visų vietovių tipus (sostinė, didmiestis, miestas, miestelis, kaimas ar kaimo vietovė), visus bendrojo ugdymo mokyklų tipus (pradinė, pagrindinė, vidurinė, gimnazija), visų dalykų mokytojus. Tyrimo imties ribotumas – dalyvavo tik lietuvių kalba dėstančių mokyklų mokytojai, nedalyvavo jaunimo mokyklų mokytojai.

Studijos pabaigoje formuluojamos apibendrinančios išvados:

- Verslumas, kaip socialinis reiškinys, mokslinėje literatūroje suprantamas ir traktuojamas skirtingai. Mokslinių nuomonių įvairovė rodo reiškinio pažinimo tarpdisciplininių (vadybinių, ekonominių, edukologinių, psichologinių, teisinių, lingvistinių ir pan.) priegų poreikį. Kaip pagrindiniai verslumo parametrai išskirtinos žmogaus įgimtos ir įgytos savybės, mąstymo būdas, nuostatos ir asmenybinis kryptingumas, gebėjimų ir kompetencijų raiška profesinėje veikloje. Verslumo kompetencija, kaip pagrindinė verslumo reiškinio sudedamoji dalis, nagrinėtina dviem kryptimis: pirmiausia kaip žmogaus įgytos žinios ir gebėjimai, susiję su verslininkystės turinio suvokimu, verslo kūrimu, palaikymu, veiklos rezultatyvumu, ir jų pritaikymas profesinėje veikloje; kita – asmeninės savybės, požiūriai, nuostatos – visa tai, kas formuoja verslaus asmens elgesio modelius. Verslumo kompetencijos formavimą(-si) lemia keletas veiksnių grupių – išoriniai

(glūdintys verslininką supančioje aplinkoje, kurių žmogus negali pakeisti, tačiau gali prie jų prisiderinti) ir vidiniai (priklausantys nuo atskiro verslininko veiklos ir glūdintys verslininko asmenybėje).

- Verslumo ugdymas Lietuvoje modeliuojamas atsižvelgiant į Europos Sąjungos skirtingose šalyse besiformuojančią praktiką ir tradicijas. Europos Sąjungos atskirų kraštų patirtys dažniausiai įvertinamos ir apibendrinamos Europos komisijos kuruojamuose bendruose tyrimuose, kurių pagrindu vėliau teikiamos rekomendacijos atskiroms šalims. Europos komisijos kuruojamų jungtinių ekspertų grupių parengtose ataskaitose Europos šalys raginamos strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu, rengti verslumo ugdymo strategijas, jas kokybiškai įgyvendinti, siekiant organizuoti efektyvų mokymosi procesą, ir skatinamos aktyviau bendradarbiauti, pavyzdžiui, švietimo įstaigos turi palaikyti ryšį su verslo pasauliu bei daugiau organizuoti diskusijų, bendradarbiavimo renginių.
- Vertinant Europos Sąjungos teisės aktų turinį ir atliekamų tyrimų rezultatus, atkreiptinas dėmesys į holistinę verslumo ugdymo sampratą, kai akcentuojamas asmens gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, naujovės ir pasirengimas rizikuoti; mokėjimas planuoti ir valdyti projektus, siekiant tikslų; ir rekomenduotina verslumą, kūrybiškumą ir novatoriškumą ugdyti visais švietimo bei mokymo sistemos lygmenimis. Todėl būtina skirti deramą dėmesį verslumui, kaip strateginiam švietimo siekiui, ugdyti Europos šalyse. Pažymima, kad didėja skaičius šalių, įtraukusių verslumo ugdymą į įvairias nacionalines programas ir verslumo ugdymo strategijas. Savo ruožtu pabrėžiama, kad tik nedaugelyje šalių yra puikios galimybės verslumą ugdančiams mokytojams tobulinti savo kvalifikaciją.
- Mokslinių tyrimų ir dokumentų analizė rodo, kad Europos Sąjungoje tobulintinas verslumą ugdančių mokytojų kompetentingumas – stinga gebėjimų ir patirties; mažai rūpinamasi verslumą ugdančių mokytojų rengimu, sistemingu, reguliariu kvalifikacijos tobulinimu, nors į nacionalines strategijas ir programas verslumo ugdymą įtraukia vis daugiau Europos šalių; neretai atskirose Europos Sąjungos valstybėse verslumo ugdymas nesusietas su konkrečių dalykų turiniu, praktiniu pritaikomumu, ne-

- veiksmingi mokymo(-si) metodai; stokojama bendradarbiavimo su verslo pasaulio atstovais.
- Verslumo kompetencijos ugdymas(is) susijęs su holistiniu ir pozityviu ugdytojo ir ugdytinio požiūriu į verslumo procesą, verslumo sampratos suvokimu, pasitikėjimu verslu kaip veikla, plačiu asmens požiūriu, verslininko žinių ir gebėjimų įgijimu ir paties verslo kūrimu. Atsižvelgiant į tai, verslumo ugdymo programos skirstytinos į dvi grupes: pirmoji grupė yra susijusi su asmenine ugdytinių, kaip verslių asmenybių, raida; antroji – su verslininkystės žiniomis ir gebėjimais, kurie reikalingi profesinei savišaršakai ar valdant įmonę nuo įkūrimo iki klestėjimo.
 - Lietuvos bendrojo ugdymo bendrųjų programų turinio analizė rodo, kad modeliuojant formaliojo ugdymo turinį Lietuvoje verslumą siekiama ugdyti vadovaujantis holistiniais, integralumo ir nuoseklumo principais. Lietuvos bendrojo ugdymo bendrosios programos sumodeliuotos taip, kad besimokantieji verslumą integraliai suvoktų iš skirtingų mokomųjų dalykų perspektyvų kaip vientisą siektiną gebėjimą ir kompetenciją. Savo ruožtu, atsižvelgiant į besimokančiųjų brandą, skirtingo ugdymo centruose, kryptingo ugdymo mokomuosiuose dalykuose (pavyzdžiui, Ekonomika ir verslumas ir pan.) ugdomi besimokančiųjų tiksliniai, specialieji gebėjimai, indukcinio būdu tarpdalykiniais ryšiais sujungiantys įgytus ir išplėtus gebėjimus bei kompetencijas. Tyrimo metu pažymima, kad ugdant verslumą Lietuvoje didžiausias dėmesys skiriamas tik formaliajam ugdymui, o neformalusis verslumo ugdymas stokoja nuoseklumo, tęstinumo. Dalis verslumui ugdyti skirtų neformaliojo ugdymo programų yra epizodinės, fragmentiškos.
 - Vertinant verslumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje praktiką teigiama, kad verslumo ugdymo priemonių, skirtų bendrojo ugdymo mokyklai, pasirinkimas yra gana platus. Daugiausia yra parengta vadovėlių, kurie iš esmės skirti ekonomikos pamokoms, tačiau įmanomi naudoti ugdant verslumą ir kitų dalykų pamokose bei popamokinės veiklos metu. Mokytojams parengti metodinių rekomendacijų rinkiniai, skirti verslumui integruoti į įvairius mokomuosius dalykus ir popamokinę veiklą. Tačiau, kita vertus, ypač reikalinga ir svarbi yra mokytojų kvalifikacijos tobulinimo sistema, skirta verslumo ugdymui.

mo tematikai. Verslumui ugdyti skirtų kvalifikacijos tobulinimo projektų mokytojams organizuojama gana nedaug. Todėl, nors mokytojų kvalifikacijai tobulinti skirti projektai yra reikšmingi, tačiau jie reikšmingai neprisideda prie verslumo ugdymo problemos, kadangi projektai nėra tęstiniai, sistemingai ir nuolatos įgyvendinami. Iki šiandien Lietuvoje nėra nė vienos įstaigos, kuri organizuotų verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimo kursus, siūlytų įvairias tobulinimosi galimybes, nors teisiniai dokumentai apibrėžia tokios institucijos būtinybę.

- Apibendrinant Lietuvos pedagogų nuomones ir vertinimus, teigta, kad:
 - dauguma mokytojų turi labai išsamią verslumo sampratą, t. y. verslumą supranta kaip gebėjimą idėjas paversti veiksmais, kūrybingumą, imlumą naujovėms, drąsą rizikuoti, gebėjimą planuoti, kurti verslą ir jį įgyvendinti. Tokia itin plati verslumo samprata dažniausiai *būdinga* tiems mokytojams, kurie per paskutiniuosius trejus metus dalyvavo kokiuose nors nacionaliniuose arba regioniniuose kursuose, projektuose verslumo ugdymo klausimams nagrinėti. Be to, tokia verslumo samprata plačiąja prasme priimtinausia tiems mokytojams, kuriems studijų metu buvo dėstomas bent vienas kursas, susijęs su verslumo ugdymu arba verslu.
 - iš įvairių verslumo komponentų mokytojams mažiausiai su verslumu siejasi pilietiškumas, gyvenimo būdas ir tolerancija. Ne itin daug mokytojų su verslumu sieja ir savireguliaciją bei pozityvų mąstymą.
 - nepaisant to, kad dalis verslumo kompetencijos elementų yra įgimti, o dalis įgyjami, absoliuti dauguma respondentų mano, kad visus verslumo kompetencijos komponentus įmanoma ugdyti.
 - dauguma respondentų atsakė, kad ugdo savo mokinių verslumą – arba savo dalyko (ų) pamokose, arba (ir) užklasinėje veikloje. Didesnė respondentų dalis verslumą ugdo pamokų metu.
 - žvelgiant pagal skirtingus mokomuosius dalykus matyti, kad verslumą ugdo visi ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai. Kita gausiausia mokytojų grupė, kuri teigia, kad ugdo verslumą, yra pradinė klasių mokytojai. Nuo šios grupės mažai atsilieka

socialinių mokslų (geografija, psichologija, neskaitant ekonomikos, verslumo, vadybos) mokytojų grupė. Mažiausia mokytojų, ugdančių mokinių verslumą, yra humanitarinių mokslų ir gamtos mokslų grupėje.

- mažiausiai mokytojai linkę mokiniams perteikti žinias apie verslo kūrimą, rizikos valdymą, ir retas kuris ugdo mokinių gebėjimą parduoti savo idėjas, nors visi šie dalykai glaudžiausiai siejasi su verslu. Dažniausiai mokytojai linkę ugdyti mokinių kritinį mąstymą (ir atsakingumą). Beveik visi pradinių klasių mokytojai atsakymuose minėjo, kad mokinius moko beveik visų įmanomų verslumo kompetencijos elementų, išskyrus žinių apie verslo kūrimą, sugebėjimą parduoti idėjas, rizikos valdymą, t. y. dalykų, kurie glaudžiausiai siejasi su verslu ir pradinių klasių mokiniams dar nėra labai aktualūs. Kita mokytojų grupė, į kurių ugdymo procesą įeina beveik visi įmanomi verslumo kompetencijos komponentai, yra ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai. Didžioji dauguma ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų teigia, kad ugdo įvairias verslaus žmogaus savybes, gebėjimus, išskyrus gyvenimo būdą, pilietiškumą, toleranciją, pozityvų mąstymą, bendravimo gebėjimus, savireguliaciją. Tačiau visi šios grupės mokytojai perteikia žinias apie verslo kūrimą ir ugdo mokinių gebėjimą išsikelti tikslus.
- apie trečdalis mokytojų neturi aiškios nuomonės, ar prasminga ugdyti mokinių verslumą pradinėje mokykloje. Dėl verslumo ugdymo 5–8 klasėse aiškios nuomonės neturi taip pat apie trečdalis mokytojų, tačiau jau daugiau nei pusė mokytojų sutinka, kad šiose klasėse ugdyti mokinių verslumą yra prasminga. Sutinkančių, kad prasminga ugdyti verslumą 9–12 (I–IV) klasėse, mokytojų yra daugiau nei du trečdaliai. Kalbant apie savo dalyko pamokas, tik apie pusė mokytojų mano, kad jose ugdyti mokinių verslumą yra prasminga. Esama mokytojų, manančių, kad mokykloje ugdyti mokinių verslumą apskritai nėra prasmės.
- mokytojai yra šiek tiek geriau susipažinę su savo ugdymo koncentru skirtomis mokymo priemonėmis negu ne savo ugdymo koncentru skirtomis priemonėmis, ypač tai ryšku pradinių klasių mokytojų atveju. Tačiau iš rezultatų matyti, kad iš tiesų gana nemažas skaičius mokytojų apie verslumo ugdymo priemones apskritai nėra girdėjęs. Pažvelgus, kiek mokytojų yra gerai su-

sipažinę su šiomis mokymo priemonėmis, matyti, kad skaičiai gana maži, nesiekiantys nei trečdaliao, o dažnai – nei ketvirtadaliao. Mažiausiai žinoma priemonė pasirodė A. Malčiauskienės ir kt. „Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga“, Vilnius, 2005. Kita mažai žinoma verslumo ugdymo priemonė – L. Mogišaitės „Verslumo ugdymas“, Vilnius, 2010. Daugiau nei ketvirtadalis mokytojų pažymėjo, kad nėra girdėję nei apie vieną iš verslumo mokymo priemonių.

- iš rezultatų matyti, kad daugiau nei pusė mokytojų sako, kad jokių verslumo ugdymo priemonių savo darbe nenaudojantys. Iš tų mokytojų, kurie naudoja verslumo ugdymo priemones, dalis jas naudoja vos 1–3 kartus per metus. Gautas statistiškai reikšmingas ryšys tarp to, ar (kiek) mokytojai yra susipažinę su priemone ir (ar) ją naudoja savo darbe. Apskritai, jei mokytojai yra geriau susipažinę su egzistuojančiomis verslumo ugdymo priemonėmis, tai dažniau jas ir naudoja, jei mažiau susipažinę, tai rečiau naudoja, o jei visai nesusipažinę, tai visai ir nenaudoja. Kai kuriais atvejais, nors mokytojai ir yra susipažinę su šiomis priemonėmis, tačiau vis tiek jų nenaudoja.
- priemonėmis, skirtomis pagrindinio ir vidurinio ugdymo programoms, dažniausiai naudojasi ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų grupė. Kitų dalykų mokytojai šiomis priemonėmis naudojasi mažai. Priemonėmis, skirtomis pradinėms klasioms, žinoma, dažniausiai naudojasi pradinį klasių mokytojai.
- daugiausia mokytojų mano, kad verslumui ugdyti labai tiktų susitikimai su verslo žmonėmis ir grupiniai projektai. Be šių dviejų dalykų, dar labai tiktų darbas grupelėse, problemų sprendimas, verslo plano rengimas, kūrybinės dirbtuvės, mokyklinė įmonė ir mokyklinė mugė. Iš to matyti, kad mokytojai geriausiai verslumo ugdymo metodais laiko tuos, kurie artimiausiai susiję su verslu ir grupiniu darbu.
- daugiausia mokytojų mano, kad verslumui ugdyti visiškai netinka De Bono kepurų metodas, aktyvus skaitymas, simuliacija. Kompiuteriniai simuliaciniai žaidimai kuriami simuliuoti realiai ar įsivaizduojamai realybei, sudarančiai sąlygas veikti, priimti sprendimus, kurti, valdyti išgalvotus objektus ar visuomenę, kai aplinka yra panaši į realią gyvenimo ir verslo aplinką, turint

- ribotą resursų kiekį. Gali būti, kad tie respondentai, kurie pažymėjo, jog simuliacija netinka verslumui ugdyti, nevisiškai teisingai suprato, kas tai yra.
- darbe dažniausiai taikomi metodai yra darbas grupelėse, problemų sprendimas ir grupinis projektas. Susitikimai su verslo žmonėmis, verslo plano rengimas, mokyklinė mugė, kūrybinės dirbtuvės, ypač mokyklinė įmonė, pasitaiko daug rečiau. Tačiau nemažai mokytojų pasisako, kad savo darbe taiko kitus metodus: diskusijas, refleksijas, minčių lietu, atvejo analizę, vaidmenų žaidimą – tuos metodus / formas, kuriuos galbūt yra lengviau pritaikyti kasdieniame darbe, nei rengti muges, kūrybines dirbtuves, į mokyklą kviestis verslo žmones ir pan.
 - dauguma mokytojų įvairius mokymo metodus / formas taiko ne konkrečiai verslumui ugdyti, o tiesiog ugdymo procese apskritai.
 - iš tų metodų, kuriuos mokytojai priskyre prie tinkamiausių verslumui ugdyti, dažniausiai nepasitaiko mokyklinių įmonių bei mokytojai nemoko mokinių rengti verslo planų. Mažiausiai tarp mokytojų populiarūs yra De Bono kepurės, verslo plano / projekto vertinimo, simuliacijos metodai.

ENTREPRENEURIAL EDUCATION IN GENERAL EDUCATION SCHOOLS OF LITHUANIA

Summary

Entrepreneurship, as one of today's most relevant competences, is widely discussed in the public space. Conditional novelty and popularity of the phenomenon is intriguing and engaging. Discussions regarding the content of the concept of entrepreneurship are carried out regularly at different levels, despite the fact that the definition of the said phenomenon is provided in general documents of the European Union. In the last decade, according to various laws and regulations, as well as scientific publications, entrepreneurship is considered as "general competence or competence relevant to all citizens of the rapidly developing countries and related to creativity, ingenuity, new ideas and their implementation; therefore, entrepreneurial education becomes particularly important in terms of implementation of social, technological and economic changes of various countries"¹⁶.

The Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning¹⁷ sets out eight key competences important to the EU citizens (communication in the mother tongue; communication in foreign languages; mathematical competence and basic competences in science and technology; digital competence; learning to learn; social and civic competences; sense of initiative and entrepreneurship; cultural awareness and expression), and entrepreneurship is one of them. Entrepreneurial education is particularly topical in the implementation of the Lisbon Strategy. The adopted legislative instruments at international and national levels encouraged to reconsider the selected trends and strategies of education. At national level, particular attention was first of all paid to the reform of general education content and subsequently analogous initiatives, in a targeted

16 Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1 (11), p. 166.

17 *Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys*, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.

manner, arose in terms of higher education; partitions have also drawn attention to entrepreneurial education more than once. All this once again showed the relevance of and encouraged a new phase of numerous studies related to the phenomenon of entrepreneurship. The first studies of the phenomenon of entrepreneurship in scientific literature date back to the end of the 20th century¹⁸.

In the scientific literature, the study of entrepreneurship can be approached from two aspects. One group of researchers is oriented towards entrepreneurship as a competence associated only with creation of personal and social welfare, economics and business, while another group views entrepreneurship from a wider aspect and seeks to identify all attributes of entrepreneurship which would allow defining the entrepreneurship itself as one of general competences.

Foreign scientists carry out rather wide studies of the phenomenon of entrepreneurship by discussing the concept, separate components of the content, etc. However, notwithstanding the fact that foreign studies¹⁹ enrich scientific cognition, the particularity of national context still remains. On the other hand, as has already been mentioned, research at national level is also carried out by studying particular problems or components of the said phenomenon – the concept of entrepreneurship²⁰, entrepreneurial education in rural areas²¹, expression of entrepreneurial competences under the conditions of targeted training²², attitude of entrepreneurial education specialists towards the preconditions of this

-
- 18 Davies, L. G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.; Stačiokas, R., 1995. *Verslininkystės istorijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; ir kt.
- 19 Davies, L. G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.; Fayolle, A.; Kyro, P. 2008. *The Dynamic between entrepreneurship, environment and education*. JK: Edvard Elgar Publishing Limited.; Turner, C. 2005. *Veskite į sėkmę. Kaip sukurti verslias organizacijas*. BMI: Baltos lankos; ir kt.
- 20 Lydeka, Z. 1996. Verslininkas, verslumas ir verslininkystė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2.; Lydeka, Z. 2000. Verslumas ir verslininkystės sėkmė. *Ekonomika*, 52, p. 51–61; ir kt.
- 21 Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*. Vilnius.
- 22 Gevorgianienė, V. 2008. Verslumo samprata ir jo ugdymui palankios aplinkos bruožai. *Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

education²³, expression of entrepreneurship in the student groups²⁴, the meaning of entrepreneurial education and the competences acquired²⁵, attitude of students and their teachers towards entrepreneurship²⁶, entrepreneurial education in the practical teaching enterprise²⁷, development of entrepreneurial training of students in Lithuania²⁸, need for and availability of entrepreneurial education specialist²⁹, etc.

Various studies, as well as rapid and constant change of the education phenomenon show the efforts of the scientists to understand the key components of the phenomenon of entrepreneurship, because study of legal environment highlights the significance of entrepreneurial competence for today's person. We must admit that scientific discussions have not yet led to a unanimous definition of the phenomenon, although the studies themselves are quite abundant. On the other hand, considering the social reality as being subject to constant change, it is also important to analyse the documents which are directly related to change of content of the said education. In the light of the frequent discussions in the public space regarding the lack of young people's entrepreneurial competence, closer analysis of preconditions and reasons of entrepreneurial education or non-education is necessary. Therefore, **scientific problem** can be set

-
- 23 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.
- 24 Valuckienė, J., Ruškus, J., Balčiūnas, S. 2004. Verslumo, kaip asmenybės savybės, identifikacija moksleivių populiacijoje. *Socialiniai tyrimai*, 4, p. 103–112.
- 25 Strazdienė, G. 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.
- 26 Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, p. 86–96.; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymas Lietuvos švietimo sistemoje. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 32(3), p. 40–49.; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 34 (5), p. 54–65.
- 27 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(5).
- 28 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje* [daktaro disertacija]. Kaunas: VDU.
- 29 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktuali aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.; Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 165–176.

as follows: what entrepreneurial education is provided in today's general education school of Lithuania.

Subject – entrepreneurial education in general education school of Lithuania.

Purpose – to reveal the state of entrepreneurial education in general education school of Lithuania.

Tasks:

1. To define entrepreneurial education as social phenomenon.
2. To assess the main trends and prospects of entrepreneurial education in the European Union.
3. To reveal position of entrepreneurial education in Lithuanian general education study programmes.
4. To study the practice of entrepreneurial education in general education school of Lithuania.

Logical sequence and methodological provisions of the research.

The construct of the research structure was modelled according to the mixed design model³⁰. Variety and particularity of pedagogical studies was taken into account when modelling the research. Therefore, in the light of methodological recommendations, the aim was to follow the triangulation principle, which is emphasized in the research methodological literature, i.e. to combine different methods for the research of phenomenon, thus avoiding speculation and engagement of the research results.

First of all, in September 2013, entrepreneurial education environment in Lithuania and the European Union was assessed and a *primary meta-analysis* of results of various studies related to entrepreneurial education was carried out, which allowed highlighting the key parameters necessary for the future quantitative research. Later on, in October 2013, according to the results of analysis of the scientific and legal literature, research instrument was designed. From November 2013 to February 2014, *questionnaire survey* for teachers working in general education schools of Lithuania was carried out. At the same time, *analysis* of entrepreneurial education strategies, programmes and tools, as well as scientific literature was carried out, which allowed objective analysis and interpretation of the received results of the quantitative research.

The research was carried out following the main ethical requirements. Safety and anonymity were ensured to the participants of the research.

30 Blaikie, N. W. H. 2010. *Designing social research*. Cambridge: Polity Press.

All confidential information contained in the primary material of the research was processed in such a manner that none of respondents who have participated in the survey and expressed personal opinion could be identified.

The scientific study comprises four parts.

The first part of the study analyses the concept of entrepreneurship, entrepreneurial competence, purposes and models of entrepreneurial education, etc. Even though provisions regarding entrepreneurship and entrepreneurial education are clearly set out in the European and national strategic documents on education, the concept of entrepreneurship itself is still differently understood and interpreted by scientists, representatives of educational institutions, members of various professions, students, as well as teachers. Different definitions of the concept of entrepreneurship can be found in scientific literature (e.g. entrepreneurship as competence; entrepreneurship as characteristics, provisions, trend; entrepreneurship as process, activity; entrepreneurship as management, etc.). Since the scientific literature provides different definitions of the concept of entrepreneurship it is difficult to distinguish structural parts of entrepreneurial competence. It is not fully clear what knowledge, skills, personal characteristics are covered by the entrepreneurial competence. Some authors link the entrepreneurial competence to personal characteristics (specific personal traits and qualities), while others distinguish skills related to business development, support and efficiency of performance.

The second part of the study presents the trends and prospects of entrepreneurial education in the European Union. Matters related to entrepreneurship and entrepreneurial education are discussed in different documents of the European Union which stress the relevance of having entrepreneurial competence, encouragement to develop and improve the entrepreneurial training at all educational levels, as well as to share good practice.

Analysis of various documents and reports on the situation of entrepreneurship prepared by the Joint Expert Groups supervised by the European Commission allows discerning of encouragement to strategically take care of organisation of entrepreneurial education. The documents mentioned also stress that entrepreneurial training should start as early as possible – at the preschool age, mention the importance

of preparation of entrepreneurial education strategies and their efficient implementation in order to organize effective learning process. Analysis of the EU documents, as well as reports initiated by the European Commission showed that entrepreneurship, creativity, innovation should be trained at all levels of education and training system; focus on entrepreneurial education as strategic objective of education in European countries is increasing, the number of countries which have included the entrepreneurial training into their national programmes is growing. Using the pooled experience of European countries, from entrepreneurial education point of view the following entrepreneurial education strategies can be distinguished: specific special strategies or action plans focused on entrepreneurial education; part of general strategy (educational or economic) covering entrepreneurial education objectives; individual or group initiatives related to entrepreneurial education. Therefore, European countries are giving increasing attention to entrepreneurial education and it becomes one of strategic objectives of education.

The third part of the study analyses various programmes of entrepreneurial education (formal and non-formal) applied in Lithuania. Formally, the key and most important national documents regulating general education curriculum in general education schools in Lithuania are general programmes. Separate documents define the main characteristics of organisation and implementation of education which are oriented towards separate stages of formal education: primary, basic and secondary. Historically, when Lithuania regained its independence, first of all draft programmes of separate stages were prepared, and subsequently, as a response to the challenges of the time, specific programmes were developed. In the general education schools of Lithuania, the curriculum is now modelled according to the latest versions of general programmes prepared pursuant to the Strategy for Developing, Evaluating, Renewing, and Implementing the Curriculum of General Education approved by the Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Lithuania and the plan of measures for its implementation for 2007–2012. Primary, basic and secondary education programmes define the general provisions, the main trend of education, principles, purpose, goals and tasks, competences to be trained, values, curriculum and methods, curriculum inner consistency, integration potential, etc.

General programmes both for 2008 and 2011 are strongly oriented towards decentralization of curriculum development (adaptation of curriculum for students with different needs, etc.). In certain aspect, strengthening of autonomy of schools is observed, which allows a school to choose its own way of autonomy development. Hence, comparison of structure of different stages of education (primary, basic, secondary) and general programmes of general education reveals that they are very similar, correspond to psycho-social, emotional, physical and intellectual development of learners (children), retain consistency and continuity. Structural differences are observed only in some points of general programmes of general education: in primary and basic education more attention (compared to secondary education) is given to both horizontal and vertical integration of curriculum; entrepreneurial training, in a targeted manner (in a formal way), starts only after completion of primary education programme. The documents emphasize that in order to train and develop entrepreneurial competence of learners of different age and abilities the entrepreneurial training should be integrated into various subjects.

The concept of entrepreneurship in principle is not used in the general programmes of primary education. The situation is a bit different in terms of characteristics describing the phenomenon of entrepreneurship, such as initiative, creativity, perseverance, responsibility, logical and critical thinking. Most attributes of entrepreneurial education can be noticed in analyzing general objectives of education and creation of educational environment, providing interdisciplinary relations, discussing the values to be fostered, etc.

As regards basic education, entrepreneurship is also integrated into different structural parts of general programmes (except Economic and Entrepreneurial Education Programme – an independent subject which presents entrepreneurship in the narrow sense). Similarly to general programmes of primary education, components of entrepreneurial competence expressed by different attributes are provided in the general part of general programmes of basic education by describing purposes, tasks, integration potential, educational environment, general provisions, values to be fostered, etc.

In terms of secondary education programme, unlike basic education programme, the subject covering entrepreneurship is not compulsory for

students in any of classes. The subject of economics and entrepreneurship is a free elective responding to the educational needs of students and their individual choice of field of study. Hence, formally, in the curriculum of secondary education, just as in the curriculum of basic education, only one subject is dedicated to entrepreneurial training. However, closer analysis of the said programmes reveal analogous situation in terms of basic education programme: the aim is versatile personality development pursuant to the specific objectives of the education of general competences.

It should be noted that in addition to formal education, an increase in various initiatives related to entrepreneurial training has been lately observed in Lithuania. Various projects, programmes and instruments for the implementation of different programmes or training of competences have been prepared. Entrepreneurial education receives much attention not only from vocational schools and higher education institutions but various centres, public organizations are also established, closer cooperation with business people is carried out. With the external financial assistance (e.g. the EU structural funds, etc.) instruments for individual and group learning were developed. It is proposed to use various forms of non-formal education for the development of entrepreneurial competence of young people. In order to find the best methods, experience of other countries is considered, collaboration of specialists of the public and private sectors, business organisations and higher education institutions is carried out. Some of non-formal education programmes are successfully harmonized with general education by integrating non-formal programmes or separate components thereof. Yet, such integration is mostly performed in the programmes of basic and secondary education level, e.g. by teaching economics and entrepreneurship as a compulsory subject at the basic education stage, or as free elective at the secondary education stage. Best known programmes in the general education schools are two programmes of “*Lietuvos Junior Achievement*” which are oriented towards students studying under the programmes of basic and secondary education.

Based on the presumptions described in the theoretical parts of the study, the fourth part of the study presents empirical research data, analysing the use of various educational tools at school. Questionnaire method was used for the survey. The teachers answered closed-ended questions which were sent to them by email or provided at schools.

685 general education teachers from all over Lithuania participated in the survey. Non-probability random sampling method was applied. The sample was supposed to include all regions of Lithuania, all types of areas and schools of all types, teachers of all subjects. The sample covers all regions of Lithuania, types of all areas (capital, city, town, small town, rural area), all types of general education schools (primary, basic, secondary, gymnasium). Survey sampling limitation is that teachers of only Lithuanian schools (i.e. schools using Lithuanian language as a teaching language) participated in the survey; teachers of youth schools did not participate in the survey.

The following conclusions are drawn at the end of the study:

- Different definition of entrepreneurship – as social phenomenon – is provided in scientific literature. Diversity of scientific opinions shows the need for interdisciplinary (management, economic, educational, psychological, legal, linguistic, etc.) approach in cognition of the phenomenon.
- The key parameters of entrepreneurship are personal qualities (innate and acquired), way of thinking, attitude and personality orientation, expression of abilities and competences in professional activity. Entrepreneurial competence, as the main component of the phenomenon of entrepreneurship, can be approached in two ways: as acquired knowledge and abilities of a person related to perception of entrepreneurship content, development and support of business, efficiency of performance, and their application in professional activity; as personal qualities, attitude, position, vitality which form entrepreneurial behaviour patterns. The development of entrepreneurial competence is determined by several groups of factors: external (i.e. factors lying in the environment surrounding an entrepreneur which he/she cannot change but can adapt to) and internal (i.e. factors depending on the activity of an entrepreneur and determined by his/her personality).
- Entrepreneurial education in Lithuania is modelled according to the practice and traditions of various EU countries. Experience of separate EU countries are usually analysed and summarized in the general research supervised by the European Commission based on which recommendations are subsequently provided

to the countries. The reports prepared by the Joint Expert Groups supervised by the European Commission encourage European countries to strategically take care of organisation of entrepreneurial education, prepare entrepreneurial education strategies and carry out efficient implementation thereof in order to organize effective learning process, as well as to carry out more active cooperation between educational institutions and business world, organize more discussions and cooperation events.

- In assessing the content of the EU legislation and research results, attention is drawn to holistic conception of entrepreneurial education which highlights an individual's ability to turn ideas into action, creativity, innovation, as well as readiness to take risks and ability to plan and control projects in order to achieve goals, and recommendations to train entrepreneurship, creativity and innovation at all levels of education. Therefore, proper attention must be given to entrepreneurial education in European countries as a strategic objective of education. An increase in number of countries which have included entrepreneurial education into various national programmes and apply various strategies of entrepreneurial education has been observed. In turn, it was observed that few countries provide clear opportunities for teachers of entrepreneurial education to improve their qualification.
- The analysis of scientific research and documents shows that competence of teachers of entrepreneurial education in the EU need improvement as lack of abilities and experience is observed; little care is taken in terms of preparation of teachers of entrepreneurial education and regular systematic improvement of their qualification, although more and more European countries include entrepreneurial education into national strategies and programmes; in separate EU countries, the entrepreneurship training is often separate from content of specific subjects and practical application, the methods of teaching and study are inefficient; there is lack of collaboration with business world.
- Entrepreneurial competence education (development) is related to holistic and positive attitude of educator and learner towards the process of entrepreneurship, as well as to perception of conception

of entrepreneurship, considering of business as an activity, broadening of person's viewpoint, acquisition of knowledge and competence of entrepreneur and development of business itself. In this context, entrepreneurial education programmes could be divided into two groups: the first one is related with personal development as entrepreneurial personality; the second one is related with entrepreneurial knowledge and abilities necessary for professional self-expression or in managing an enterprise from its establishment to prosperity.

- The analysis of general programmes of general education of Lithuania shows that in terms of modelling of curriculum formal education is aimed at training entrepreneurship following the principles of holistic approach, integrity and consistency. Lithuanian general programmes of general education are modelled in such a way that the learners integrally understand entrepreneurship, from different perspectives of subjects, as an integral competence. In turn, considering the maturity of the learners, the targeted training subjects (e.g. economics and entrepreneurship, etc.) at different stages of education are aimed at development of targeted special competences which, in an inductive manner, combine abilities and competences acquired by means of interdisciplinary relations. The research showed that in Lithuania only formal education focuses on the entrepreneurial training, while non-formal entrepreneurial education lacks consistency and continuity. Part of non-formal education programmes on entrepreneurship is episodic and fragmentary.
- Assessment of entrepreneurial education practice in general education school of Lithuania showed that quite wide choice of entrepreneurial education tools is available for general education schools. Most of them are textbooks which are basically prepared for the lessons of economics but can also be used for entrepreneurial training during other lessons and extra-curricular activities. Sets of methodological recommendations for teachers are intended to assist in integrating entrepreneurship into various subjects and extra-curricular activities. On the other hand, the need for and importance of the system for teacher qualification

improvement in terms of entrepreneurial education is particularly high. Projects on teacher qualification improvement in terms of entrepreneurial education are rather scarce. Therefore, even though the projects on teacher qualification improvement are significant they do not bring considerable improvement to the situation of the entrepreneurial education because the projects are not implemented on a continuous, systematic and regular basis. So far there is no single institution in Lithuania which would organize the qualification improvement courses for teachers of entrepreneurial education and offer professional self-development opportunities, although legal documents define the need for such institution.

- To sum up the data provided by the teachers in Lithuania, the following can be stated:
 - Most teachers have the widest conception of entrepreneurship, i.e. they perceive entrepreneurship as ability to turn ideas into actions, creativity, openness to innovation, courage to take risks, ability to plan, develop and implement business. The teachers who have such wide conception of entrepreneurship are mostly those who over the last three years have participated in national or regional courses and projects on entrepreneurial education. Moreover, this wide conception of entrepreneurship was mostly acceptable to those teachers who have had at least one course related to entrepreneurial education or business during their studies.
 - Among various components of entrepreneurship, the ones the teachers find the least related to entrepreneurship are sense of citizenship, lifestyle and tolerance. Few teachers relate entrepreneurship to self-regulation and positive thinking.
 - Despite the fact that part of elements of entrepreneurial competence is innate and part of them is acquired, absolute majority of respondents think that all components of entrepreneurial competence can be developed.
 - Most respondents answered that they teach their students entrepreneurship either in his/her lessons or during extra-curricular activities. The majority of respondents teach entrepreneurship during the lessons.

- In terms of different subjects, it is clear that entrepreneurship is taught by all teachers of economics, entrepreneurship and management. The other largest group of teachers stating that they teach entrepreneurship comprise teachers of primary classes, a bit smaller one – teachers of social sciences (geography, psychology, excluding economics, entrepreneurship, management). The lowest number of teachers teaching entrepreneurship falls within the humanities group and natural science group.
- Teachers are least inclined to give knowledge about business development and risk management and few teachers develop student’s ability to “sell” their ideas. All these things are closely related to entrepreneurship. The teachers mostly tend to teach their students critical thinking and responsibility. Almost all teachers of primary classes mentioned that they teach their students almost every possible element of entrepreneurial competence except knowledge about business development, ability to “sell” their ideas, risk management, i.e. the things that are closely related to business and probably are not much topical to the pupils of primary classes. Other group of teachers that teach almost every possible component of entrepreneurial competence comprises teachers of economics, entrepreneurship and management. The majority of teachers of economics, entrepreneurship and management state that they develop various qualities and skills of entrepreneur, except lifestyle, sense of citizenship, tolerance, positive thinking, communication skills, self-regulation. However, all teachers in this group give knowledge about business development and teach their students the ability to set their goals.
- About one third of teachers have no clear opinion whether it make sense to develop the entrepreneurship of children in primary school. The same number of teachers has no clear opinion about entrepreneurial education in the 5th–8th classes; however, in this case, more than a half of teachers agree that entrepreneurial education in the said classes is meaningful. More than two-thirds of teachers agree that entrepreneurial education in the 9th–12th classes is meaningful. As for the lessons of their own subjects, only about half of teachers consider entrepreneurial education of children meaningful. There are teachers who think that there

is no point in entrepreneurial education of children at school at all.

- The teachers are a bit more familiar with educational tools for their own stage of education, as compared to educational tools for other stages of education, especially in case of teachers of primary classes. However, the results show that the number of teachers who have never heard of entrepreneurial education tools at all are quite large. As for the teachers who are well acquainted with these educational tools, their number is quite low and does not reach one-third or usually not even one-fourth of teachers. In terms of educational tools, the teachers are the least familiar with the set of teaching tools for economics prepared by A. Malčiauskienė et al. *Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga* (2005) and education methodology prepared by L. Mogišaitė. *Verslumo ugdymas* (2010). More than one-fourth of teachers stated that they have never heard of any teaching tool for entrepreneurial education.
- The results show that more than half of teachers do not use any entrepreneurial education tools in their work. Among those teachers who use entrepreneurial education tools, part of them uses the said tools only 1–3 times a year. Statistically significant correlation between whether/how many teachers are familiar with the tool and whether they use it in their work was received. In general, if teachers are better acquainted with available tools for entrepreneurial education they use them more often, if less acquainted, they use them less often, and if they are not acquainted at all, they do not use them. In some cases, although teachers are acquainted with the tools they still do not use them.
- Tools for basic and secondary education programmes are mostly used by the group of teachers of economics, entrepreneurship and management. Teachers of other subjects scarcely use these tools. It is obvious that tools for primary classes are mostly used by teachers of primary classes.
- Most teachers think that meetings with business people and group projects would be very useful for entrepreneurial education. In addition to the above-mentioned, work in small groups, problem solving, preparation of business plan,

workshop, teaching company and fair would also be very useful. This shows that according to the teachers the best methods for entrepreneurial education are those closely related to business and group work.

- Most teachers think that the Six Thinking Hats method of Edward de Bono, active reading and simulation are totally unsuitable for entrepreneurial education. Simulation video games are designed to simulate real or fictional reality which allows taking actions, making decisions, as well creating, controlling and developing fictitious objects or societies in the environment similar to real living and business environment having limited resources. Perhaps the respondents who stated that simulation is not suitable for entrepreneurial education did not quite correctly understand what it is.
- The most popular methods applied in work of teachers are work in small groups, problem solving and group project. Meetings with business people, preparation of business plan, school fair, workshop and particularly teaching company are much rarer. However, many teachers indicate other methods they use in their work: discussions, reflection, brainstorming, case study, role-playing game, i.e. the methods which can be used in daily work more easily compared to preparation of fairs, workshops, invitation of business people to school, etc.
- The majority of teachers apply various educational methods and forms not specifically for entrepreneurial education but in education process in general.
- Among methods defined by the teachers as the most suitable for entrepreneurial education, the ones that most often are not used are school companies and preparation of business plans. As for other methods, the least popular ones are the Six Thinking Hats method of Edward de Bono, assessment of business plan or project and simulation.

ĮVADAS

Aktualumas ir iširtumas. Verslumas, kaip viena iš aktualiausių šio laikmečio ugdytinų kompetencijų, plačiai aptariama viešojoje erdvėje. Intriguoja ir skatina reiškinių sąlyginis naujumas ir modernumas. Skirtingais lygmenimis reguliariai vyksta diskusijos dėl verslumo sąvokos turinio, nepaisant to, kad bendruosiuose Europos Sąjungos dokumentuose pateikiama minėto reiškinių apibrėžtis. Remiantis tiek įvairaus lygmens teisės aktais, tiek mokslinėmis publikacijomis, pastarąjį dešimtmetį kalbama, kad verslumas yra „bendroji kompetencija ar kompetencija, aktuali visiems sparčiai besivystančių šalių piliečiams, kuri siejama su kūrybingumu, išradingumu, naujomis idėjomis ir jų įgyvendinimu, todėl jo ugdymas tampa ypač svarbus įvairių šalių socialinių, technologinių bei ekonominių pokyčių įgyvendinimui“³¹.

2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijose dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų³² nurodomi aštuoni ES piliečiams svarbūs bendrieji gebėjimai (bendravimas gimtąja kalba; bendravimas užsienio kalbomis; matematiniai gebėjimai ir pagrindiniai gebėjimai mokslo ir technologijų srityse; skaitmeninis raštingumas; mokymasis mokytis; tarpasmeniniai, tarpkultūriniai, socialiniai ir pilietiniai gebėjimai; verslumas; kultūrinė išraiška), iš kurių išskiriamas verslumas. Ypač šio gebėjimo ugdymas aktualizuojamas įgyvendinant Lisabonos strategiją. Priimti teisės aktai tarptautiniu ir nacionaliniu lygmenimis skatino permąstyti pasirinktas ugdymo kryptis, strategijas. Nacionaliniu lygmeniu išskirtinis dėmesys pirmiausia buvo skiriamas bendrojo ugdymo turinio pertvarkai, be to, tikslingai kilo ir analogiškos aukštojo mokslo iniciatyvos, į verslumo ugdymą dėmesį ne kartą atkreipė ir praktikai. Visa tai dar kartą aktualizavo ir paskatino daugelio tyrimų, susijusių su verslumo reiškinių pažinimu, naują etapą.

31 Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinusių mokytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 166.

32 *Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys*, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.

Verslumo reiškinys mokslinėje literatūroje pradėtas nagrinėti dar XX a. pabaigoje³³.

Mokslinėje literatūroje verslumą galima traktuoti dvejopai. Viena mokslinių tyrinėjimų grupė orientuojasi į verslumą kaip gebėjimą, siejamą išskirtinai su asmeninės ir visuomeninės gerovės kūrimu, ekonomika ir verslu; kita – į verslumą žvelgia plačiau, siekdama identifikuoti visus požymius, kurie leistų patį verslumą apibrėžti kaip vieną iš bendrųjų kompetencijų. Užsienio šalių mokslininkai gana plačiai nagrinėja verslumo reiškinį, aptardami sampratą, turinio atskiras sudedamąsias dalis ir t. t., tačiau, nepaisant to, kad kitose šalyse atlikti tyrimai³⁴ praturtina mokslinį pažinimą, išlieka nacionalinio konteksto specifika. Kita vertus, kaip jau buvo minėta, nacionaliniu lygmeniu taip pat atliekami tyrimai, tiriant atskiras problemas ar minėto reiškinio sudedamąsias – verslumo sampratą³⁵, verslumo įgūdžių ugdymą kaime³⁶, verslumo gebėjimų raišką kryptingo ugdymo sąlygomis³⁷, specialistų, ugdančių verslumą, požiūrį į šio ugdymo prielaidas³⁸, verslumo raišką mokinių grupėse³⁹, verslumo ugdymo reikšmę ir besimokančiųjų įgyjamas kompetencijas⁴⁰, besimokančiųjų ir jų pedagogų požiūrį į verslumą⁴¹, verslumo kompetencijos

33 Davies, L. G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.; Stačiokas, R. 1995. *Verslininkystės istorijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla; ir kt.

34 Davies, L. G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.; Fayolle, A.; Kyro, P. 2008. *The Dynamic between entrepreneurship, environment and education*. JK: Edvard Elgar Publishing Limited.; Turner, C. 2005. *Veskite į sėkmę. Kaip sukurti verslias organizacijas*. BMI: Baltos lankos; ir kt.

35 Lydeka, Z. 1996. Verslininkas, verslumas ir verslininkystė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2.; Lydeka, Z. 2000. Verslumas ir verslininkystės sėkmė. *Ekonomika*, 52, p. 51–61; ir kt.

36 Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*. Vilnius.

37 Gevorgianienė, V. 2008. Verslumo samprata ir jo ugdymui palankios aplinkos bruožai. *Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

38 Zaleskienė, I.; Žadekaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

39 Valuckienė, J.; Ruškus, J.; Balčiūnas, S. 2004. Verslumo, kaip asmenybės savybės, identifikacija moksleivių populiacijoje. *Socialiniai tyrimai*, 4, p. 103–112.

40 Strazdienė, G. 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.

41 Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo

ugdymą praktinio mokymo įmonėje⁴², studentų verslumo ugdymo plėtrą Lietuvoje⁴³, verslumo ugdymo specialistų poreikį ir būvį⁴⁴ bei pan.

Įvairūs tyrimai ir ugdymo reiškinių greita bei nuolatinė kaita rodo mokslininkų pastangas suvokti svarbiausius verslumo reiškinių komponentus, juolab kad, nagrinėjant teisinę aplinką, išryškėja verslumo kompetencijos svarba šiuolaikiniam žmogui. Tenka pripažinti, kad mokslinės diskusijos kol kas neprivedė prie bendros reiškinių apibrėžties, nors pačių tyrimų tarsi ir gausu. Kita vertus, suvokiant socialinę tikrovę kaip nuolat kintančią, svarbu analizuoti ir tuos dokumentus, kurie tiesiogiai susiję su minėto ugdymo turinio kaita. Neretai viešojoje erdvėje diskutuojant apie nepakankamą jaunų žmonių verslumo kompetenciją, būtina atidžiau panagrinėti tokios kompetencijos ugdymo (ar neugdymo) prielaidas ir priežastis. Todėl **mokslinę problemą** būtų galima įvardyti kaip klausimą – kaip verslumas ugdomas šiandieninėje Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje.

Tyrimo objektas – verslumo ugdymas Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje

Tyrimo tikslas – atskleisti verslumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje būvį.

Uždaviniai:

1. Apibūdinti verslumo ugdymą kaip socialinį reiškinį.
2. Įvertinti pagrindines verslumo ugdymo Europos Sąjungoje tendencijas ir perspektyvas.
3. Atskleisti verslumo ugdymo vietą Lietuvos bendrojo ugdymo bendrosiose programose.

mokykloje: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, p. 86–96; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymas Lietuvos švietimo sistemoje. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 32(3), p. 40–49; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 34(5), p. 54–65.

42 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(5).

43 Župerka A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje* [daktaro disertacija]. Kaunas: VDU.

44 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2 (11), p. 379–390.; Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 165–176.

4. Išnagrinėti verslumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje praktiką.

Tyrimo loginė seka ir metodologinės nuostatos. Tyrimo struktūros konstruktas sumodeliuotas pagal mišraus tyrimo dizaino modelį⁴⁵. Modeliuojant tyrimą, atsižvelgta į pedagoginių tyrimų įvairovę ir specifiką, todėl pagal metodologines rekomendacijas siekta vadovautis tyrimų metodologinėje literatūroje akcentuojamu trianguliacijos principu, t. y. norint tirti reiškinio pažinimą, reikia tarpusavyje derinti skirtingus metodus, kad būtų galima išvengti tyrimo rezultatų spekuliatyvumo arba angažuotumo.

Pirmiausia 2013 m. rugsėjo mėn. buvo įvertinta verslumo ugdymo aplinka Lietuvoje ir Europos Sąjungoje bei atlikta įvairių atliktų tyrimų, susijusių su verslumo ugdymu, rezultatų pirminė *metaanalizė*, leidusi išryškinti pagrindinius būsimajam kiekybinio pobūdžio tyrimui reikalingus vertinimo parametrus. Vėliau, 2013 m. spalio mėn., atsižvelgiant į mokslinės ir teisinės literatūros analizės rezultatus buvo parengtas tyrimo instrumentas (plačiau apie tyrimo instrumentą žr. 4.3 skyriuje). Nuo 2013 m. lapkričio mėn. iki 2014 m. vasario mėn. buvo vykdoma Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose dirbančių pedagogų *anketinė apklausa*. Tuo pačiu metu vyko verslumo ugdymo strategijų, įvairių verslumui ugdyti skirtų programų ir priemonių, mokslinės literatūros *analizė*, sudariusi galimybes objektyviai analizuoti ir interpretuoti gautus kiekybinio tyrimo rezultatus.

Tyrimas atliktas paisant pagrindinių tyrimo etikos reikalavimų: tyrimo dalyviams užtikrintas dalyvavimo saugumas ir anonimiškumas; visa konfidenciali informacija, buvusi pirminėje tyrimo medžiagoje, sutvarkyta taip, kad nebūtų galima identifikuoti nė vieno tyrime dalyvavusio asmens, išreiškusio asmeninę nuomonę.

45 Blaikie, N. W. H. 2010. *Designing social research*. Cambridge: Polity Press.

1. VERSLUMO UGDYMO TEORINIAI METMENYS

1.1. Verslumo samprata

Besikeičiantis ir sparčiai besivystantis pasaulis visuomenei kelia naujus reikalavimus, kurie veikia žmonių gyvenimo įpročius, tarpusavio bendravimą, santykius. Formuojamos naujos vertybės arba peržvelgiamos jau turimos. Keičiantis ekonominei, politinei situacijai, keliami didesni reikalavimai darbuotojo, siekiančio įsitvirtinti darbo rinkoje, kompetencijai. Kokios esminės kompetencijos, nulemiančios efektyvių rezultatų pasiekimą ir sėkmę darbe, keliamos darbuotojui dabar ir bus keliamos ateityje? Edukologijos sritis šiame kontekste nėra išimtis: pedagogo kompetencijai taip pat keliami nauji reikalavimai. Versle vyraujančiose rinkos ir dinamiškose (remiantis K. S. Cameronu, R. E. Quinnu)⁴⁶ organizacinėse kultūrose vertinamas iniciatyvumas, veržlumas, greita orientacija į pokyčius, kūrybiškumas, inovatyvumas, darbuotojo orientacija į rezultatus, situacijos analizė, kritinis ir strateginis mąstymas palaipsniui atkeliauja į stabilias hierarchines organizacines kultūras (jas dažnai galime identifikuoti mokyklose). Taigi tai, kas versle jau žinoma, edukologijos srityje tik pradeda įsibėgėti. Puikiai išmanyti savo mokymąjį dalyką, būti atsakingam ir pareigingam, gebėti dirbti kolektyve, valdyti šiuolaikines kompiuterines technologijas, mokėti užsienio kalbą jau neužtenka. Imlumas naujovėms, greita orientacija į pokyčius, gebėjimas visa tai integruoti į mokomojo dalyko turinį tampa būtinybe. Valstybėje formuojama nauja valstybės kultūra – tai verslios valstybės kultūra. Jaunimo ekonominis rengimas, verslių asmenybių ugdymas tampa valstybės pagrindiniu uždaviniu ir kartu visos švietimo sistemos dalimi. Siekiant įgyvendinti šį uždavinį, anot G. Strazdienės⁴⁷, „... keliami nauji reikalavimai švietimo sistemai, siekiančiai teikti profesines kvalifikacijas, atitinkančias darbo rinkos sąlygas, skatina tobulinti studijų programas, diegti naujas mokymo(si) technologijas, strategijas ir modulius. Švietimo institucijoms keliamas tikslas rengti kvalifikuotus darbuotojus: ugdyti studentų profesines kompetencijas, reikalingas siekiant konkrečiose darbo

46 Cameron, K. S.; Quinn, R. E.; DeGraff, J.; Thakor, A. J. 2003. *Competing Values Framework*. [interaktyvus] <http://competingvalues.com/competingvalues.com/wp-content/uploads/2009/07/Competing-Values-Leadership-Excerpt.pdf> [žiūrėta 2014-09-27].

47 Strazdienė, G. 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.

vietose rengti specialistus, gebančius lanksčiai ir greitai reaguoti į darbo rinkos pokyčius, savarankiškai veikti ir priimti atsakomybę dėl savo ateities ir gerovės. Verslumas priskiriamas prie esminių įgūdžių ir požiūrių, kuriuos galima ugdyti visą gyvenimą. Verslumo ugdymas laikomas jėga, nuo kurios priklauso asmens gebėjimas daryti įtaką asmeniniams, kolektyviniams tikslams ir socialiniams pokyčiams“.

Verslumas ir verslumo kompetencijos ugdymas, kaip prioritetinga veikla, apibrėžiamas įvairiuose šalies politikos dokumentuose, daugiau nei prieš dešimtmetį raginama šalyje sukurti bendrą ir nuoseklią verslumo ugdymo sistemą.

Nuo 2000–2007 m. galima išskirti šiuos dokumentus, kuriuose akcentuojamas verslumas, jo ugdymas ir integravimas visais švietimo lygmenimis – tai Lietuvos švietimo plėtotė strateginėse nuostatose, gairėse⁴⁸, Lisabonos strategijoje⁴⁹: „Visuose švietimo lygmenyse sustiprinamas dėmesys verslumo ir ekonominio švietimo ugdymui. Pasiikiama, kad ekonominio raštingumo < ... > ir verslumo pagrindai būtų suteikti visiems pageidaujantiems gimnazistams, kolegijų ir universitetų studentams bei profesinių mokyklų moksleiviams“; Įgyvendinimo programoje, priimtoje Barselonoje, suformuluoti trys pagrindiniai tikslai, kurie detalizuojami trylikoje uždavinių. Vienas iš jų – verslumo plėtojimas, siekiant plėtoti verslumo dvasią – skatinti iniciatyvą ir kūrybingumą bendrojo lavinimo ir profesinio rengimo sistemoje; padėti įgyti gebėjimus, būtinų siekiant įkurti ir plėtoti verslą; Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje⁵⁰ keliamas tikslas iki 2010 metų „... sukurti konkurencingiausią ir dinamiškiausią pasaulyje žiniomis grindžiamą ekonomiką, sugebančią užtikrinti nuolatinį augimą, daugiau ir geresnių darbo vietų, didesnę socialinę sanglaudą; Europos Vadovų Tarybos susitikime (2006 m. vasario mėn.)⁵¹ buvo pabrėžtas verslui palankesnės bendros aplinkos poreikis ir

48 Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, gairės 2003–2012 [interaktyvus] http://www.smm.lt/uploads/documents/Veikla_strategija/2003_2012_metu_Valstybin_%20svietimo_strategija/svietimo.gaires.pdf [žiūrėta 27-09-2014].

49 Lisabonos strategija. [interaktyvus] http://www.e-library.lt/resursai/DB/IVPL/Lisabonos_proc.20strateg/LISABONOSproc.20STRATEGIJA.pdf [žiūrėta 19-02-2014];

50 Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004-06-02 įsakymu Nr. ISAK-835.

51 2006 m. vasario 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija dėl tolesnio Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę. Oficialusis leidinys L 064, 04/03/2006) [interaktyvus] http://www.skvc.lt/files/teises_aktai/Rekomendacijos-KU.pdf [žiūrėta 2014-09-10].

pagrindinės sąlygos, reikalingos verslumui koordinuoti ir skatinti, bei prašyta valstybių narių imtis aktyvesnių priemonių, taip pat ir verslumo ugdymo; Osle vykusioje Europos konferencijoje (2006 m. spalio mėn.) buvo paskelbta Oslo darbotvarkė „Verslumo ugdymas Europoje“; Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijoje dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų (2006 m. gruodžio 18 d.)⁵² „iniciatyvumas ir verslumas“ apskritai įvardijami kaip vienas iš aštuonių pagrindinių gebėjimų, kurie turi būti ugdomi visose švietimo ir mokymo pakopose.

Nuo 2008 m. verslumo kompetencijos ugdymo svarba išskiriama šiuose dokumentuose: Nacionalinėje jaunimo verslumo skatinimo 2008–2012 metų programoje⁵³ jaunimo verslumas įvardijamas kaip „žmogaus požiūris, įgūdžiai ir žinios, kurie leidžia atpažinti galimybę kurti pridėtinę vertę. Taip pat teigiama, kad įsigali „... nepakankamas jaunimo ir visuomenės suvokimas ir žinios apie savo verslo galimybes, nepakankamas verslumo ugdymas formalaus ir neformalaus ugdymo sistemoje“; Europos Komisija ragina valstybes nares užtikrinti, kad iki 2015 m. pabaigos pagrindinė verslumo kompetencija būtų integruota į pradinio ir pagrindinio, vidurinio ugdymo, profesinio mokymo, aukštojo mokslo ir suaugusiųjų švietimo sistemas. Pagrindinius valstybės poreikius įvardija Valstybės pažangos strategijos Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“⁵⁴, iškėlusį sumanios Lietuvos viziją: „Visuomenė turi tapti veikli, solidari, nuolat besimokanti. Kiekvienas asmuo – atviras kaitai, kūrybingas ir atsakingas“. Valstybinės švietimo 2013–2022⁵⁵ metų strategijos tikslas – „paversti Lietuvos švietimą tvariu pagrindu veržiam ir savarankiškam žmogui, atsakingai ir solidariai kuriančiam savo, valstybės ir pasaulio ateitį“. Teikiamas siūlymas plėtoti tokią kultūrą, kad tyrimai, vertinimai

52 *Europos parlamento ir tarybos rekomendacija 2006 m. gruodžio 18 d. dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų* (2006/962/EB)[interaktyvus] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32006H0962> [žiūrėta 10-09-2014].

53 *Nacionalinė jaunimo verslumo ugdymo ir skatinimo 2008–2012 metų programa*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. balandžio 2 d. nutarimu Nr. 339. [interaktyvus] <http://www.infolex.lt/lite/ta/115430> [žiūrėta 2014-09-10].

54 *Valstybės pažangos strategijos Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimu Nr. XRI-2015. [interaktyvus] http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=425517&p_query=&ptr2=2 [žiūrėta 10-09-2014].

55 *Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija*. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu 2013 m. gruodžio 23 d. Nr. XII-745. [interaktyvus] <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=b1fb6cc089d911e397b5c02d3197f382>. [žiūrėta 2014-08-10].

būtų nukreipiami į tai, kad atsirastų įrodymais, patirtimi ir žinojimu grįsta lyderystė, atsakomybė bei įsitraukimas, siekiant švietimo tikslo visais švietimo valdymo lygiais išnaudojantis visų švietimo dalyvių ir socialinių partnerių gebėjimus. „Taip pateikiamas siūlymas susijęs su išskirtiniais reikalavimais mokytojams, dėstytojams, teigiant, kad jų asmeninės savybės, motyvacija, kūrybiškumas bei noras nuolat tobulėti, gebėjimas perimti gerąją praktiką yra pagrindinis Lietuvos švietimo sėkmės laidas. Todėl būtina atrasti paskatas ir sąlygas kurtis reflektuojančių, kūrybingų ir profesionalių mokytojų ir dėstytojų bendruomenėms, ugdyti švietimo įstaigų vadovų telkiančios lyderystės gebėjimus“.

Apibendrinant analizuotus dokumentus, galima teigti, kad, siekiant kurti bendrą verslumo ugdymo sistemą, akcentuojamas verslumo kompetencijos ugdymas formalioje ir neformalioje ugdymo aplinkoje, integruojant verslumą į visus švietimo lygmenis. Visuomenės veiklumas siejamas su sąmoningu verslumo suvokimu ir verslininkyste. Švietimo sistemai tai tampa vienu iš pagrindinių tikslų.

Verslumo sąvokos apibrėžtis. Nors Europos ir šalies strateginiuose švietimo dokumentuose verslumo ir verslumo kompetencijos ugdymo nuostatos yra aiškiai išskirtos, pati verslumo sąvoka iki šiol dar yra skirtingai suprantama ir interpretuojama mokslininkų, švietimo institucijų atstovų, skirtingų specialybių atstovų, studentų. Mokslinės literatūros šaltiniuose galima rasti skirtingą verslumo sąvokos apibrėžtį. Pateikiami tik keleto autorių apibrėžimai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Verslumo sąvokos apibrėžtis

Autorius, metai	Apibrėžimas
T. Jovaiša ir S. Shaw ⁵⁶	Verslumas – tai gebėjimai, padedantys žmonėms ieškoti galimybių, organizuoti savo verslą ir pasiekti jame geresnių rezultatų.
J. Stoner ir E. Freeman ⁵⁷ Z. Lydeka ⁵⁸ , L. Gegieckienė ir A. Grikšienė ⁵⁹ , K. Raudonius, G. Pranckus ⁶⁰	Verslumas – įgimtos ir įgytos žmogaus savybės, leidžiančios jam novatoriškai mąstyti ir aktyviai bei rizikingai veikti visose gyvenimo situacijose.
C. Turner ⁶¹	Verslumas – tai savanoriškas bendras darbas, rizikavimas, kūrimas, įgyvendinimas, gebėjimas iškelti ir sėkmingai diegti novatoriškas idėjas.
Tarptautinių žodžių žodynas ⁶²	Verslumas (angl. <i>entrepreneurship</i>) – viena iš žmogaus kompetencijų, kuri bene aktualiausia asmenybės personalizacijai, nes skatina jos saviraišką kasdieniame gyvenime.
G. Vaidelis ⁶³	Verslumas – tai efektyvios vadybos elementas.
D. Pociūtė, V. Janušauskienė, R. Vitkauskas ⁶⁴	Verslumas – tai kūrybinis mąstymas, kuris yra paprastas, praktiškas, galingas požiūris, pabrėžiantis naujas galimybes.

56 Jovaiša, T.; Shaw, S. 1998. *Žvilgsnis į bendrųjų gebėjimų ugdymą Rytų ir Centrinėje Europoje. Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*. Nr. 1. Kaunas: VDU.

57 Stoner, J.; Freeman, E. *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika 1999.

58 Lydeka, Z. 1996. Verslininkas, verslumas ir verslininkystė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. Kaunas: VDU, Nr. 2.

59 Gegieckienė, L.; Graikšienė, A. 2009. *Verslumas*. Vilnius: Ciklonas.

60 Raudonius, K.; Pranckus, G. 2013. *Švietimo vaidmuo, skatinant jaunimo verslumą kūrybinėse industrijose*, Bakalauro darbas, vadovaujamas Laužiko M., VU TVM.

61 Turner, C. 2005. *Veskite į sėkmę. Kaip sukurti verslias organizacijas*. BMI: Baltos lankos.

62 *Tarptautinių žodžių žodynas*. 2006.

63 Vaidelis, G. *Nacionalinė jaunimo verslumo skatinimo programa (2007-20-11) Jaunimo verslumo plėtros instrumentai. Lietuvos dabartis ir perspektyvos: NPI konferencijos medžiaga*. [interaktyvu] <http://www.smm.lt> [žiūrėta: 2014-05-01].

64 Pociūtė, J. D.; Janušauskienė, V.; Vitkauskas, R. 2007. *Kokybės vadyba. Teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.

E. Chell ⁶⁵	Verslumas – plati sąvoka, pabrėžianti asmeninę kompetenciją, per kurią skleidžiasi asmens pilietiškumas, jautrumas bei gebėjimas kurti asmeninę ir socialinę vertybes.
V. Židonytė ⁶⁶	Verslumas apima individualias žmogaus galias sukurti idėją ir ją praktiškai įgyvendinti, suburti darbo komandą, organizuoti veiklą ir siekti užsibrėžto tikslo. Tai žmogaus gebėjimas, o ne veiklos mechanizmas.
V. Gevorgianienė, A. Galkienė ⁶⁷	Verslumas – tai vidinis kryptingumas, kuris reiškiasi gebėjimais ir nuostatomis. Ekonominis ar socialinis veiksmas, kuris vedamas entuziazmo, troškimo balansuoja ties tam tikra rizika peržengti įprastas santykių ar veiklos ribas, gali būti verslumo rodiklis.
L. Gegieckienė, A. Griekšienė ⁶⁸	Verslumas – tai siekimas įgyvendinti naujas idėjas, projektus, t. y. sugebėjimas sėkmingai organizuoti ir valdyti savo gyvenimą bei verslą, pelningai gaminti prekes ar teikti paslaugas. Tai mąstymas ir veikimas. Verslumas – tai mokėjimas pritraukti investicijas ir mokėjimas savo veikla sudominti potencialius paslaugos ar prekės vartotojus.

Taigi verslumas apibūdinamas kaip asmens įgimtos ir įgytos savybės, žinios bei įgūdžiai, susiję su verslumu ir verslininkiška mąstysena, reikalinga verslo procesui organizuoti ir įgyvendinti. Verslo sąvokų atsiradimo teorines kryptis savo disertacijoje nurodo A. Župerka⁶⁹, kuris, remdamasis autoriais (Kaufmann ir Dant, 1998; Turner, 2001; Lydeka, 2001; Gronskas, 1995; Vaidelis, 2006; Vingelienė, 2005; Schumpeter, 1942 ir kt.), verslą apibrėžia kaip „naujų verslo kombinacijų sukūrimą“ ir siūlo išskirti penkias veiklos kategorijas: 1) naujų produktų įtraukimas

65 Chell, E. 2007. *Social enterprise and entrepreneurship towards a convergent theory of the entrepreneurial process*. [interaktyvus]. [http://www.sagepub.com/ridleyduff/Student%20resources/Online%20journal%20readings/Chapter%2010/Article%20-%20Chell,%20E.%20\(2007\)%20Social%20Enterprise%20and%20Entrepreneurship.pdf](http://www.sagepub.com/ridleyduff/Student%20resources/Online%20journal%20readings/Chapter%2010/Article%20-%20Chell,%20E.%20(2007)%20Social%20Enterprise%20and%20Entrepreneurship.pdf) [žiūrėta 2014-05-09].

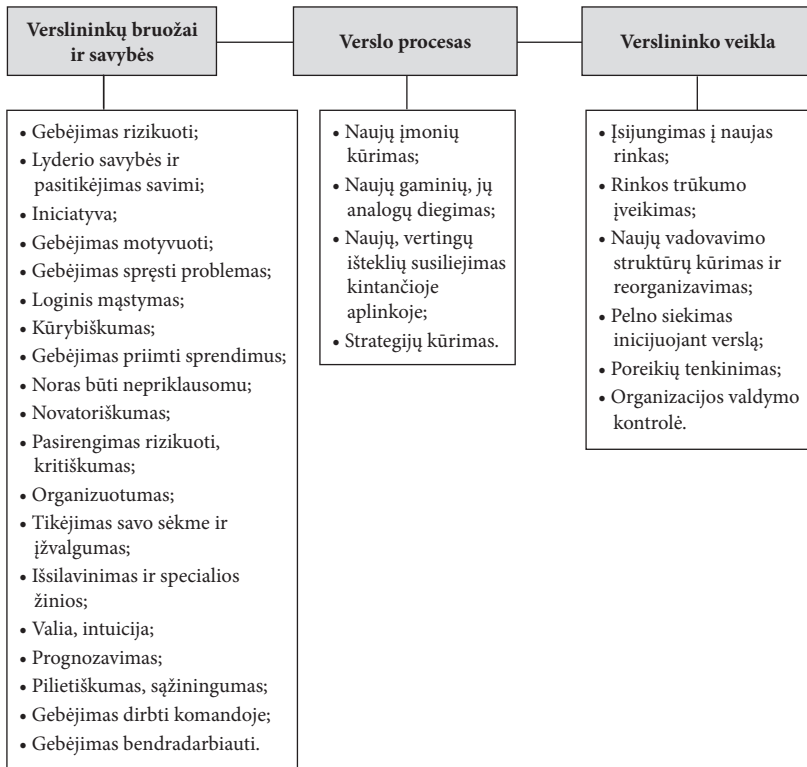
66 Židonytė, V. 2008. *Verslas, verslininkas ir verslumas*. Švietimo naujienos, Nr. 17.

67 Galkienė, A. 2008. *Ugdymo metodų reikšmė verslumo kompetencijos raidai. Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos*. Recenzuota konferencijos pranešimų medžiaga. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

68 Gegieckienė, L.; Graikšienė, A. 2009. *Verslumas*. Vilnius: Ciklonas.

69 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

į rinką; 2) naujo gamybos metodo diegimas; 3) naujos rinkos ar nišos rinkoje sukūrimas; 4) naujų tiekimo šaltinių įsisavinimas; 5) naujoviškas pramonės organizavimas, siekiant griauti egzistuojantį monopolį. J. Schumpeteris⁷⁰ teigia, kad „... verslumas siejamas su verslininko atliekamomis funkcijomis, kurios apima inovacijų kūrimą, kapitalo pritraukimą ir valdymo gebėjimus, būtinus verslo idėjoms realizuoti“. A. Župerka⁷¹ išskiria verslumui būdingas sąvokas. Tai verslininkui būdingi bruožai ir savybės, verslo procesas bei verslininko veikla (žr. 1 pav.).

1 pav. Verslumo sąvokų teorinės definicijos

(šaltinis: A. Župerka⁷²)

70 Schumpeter, J. A. 1942. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge.

71 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

72 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Galima apibendrinti, kad verslumas yra nagrinėjamas asmeniniu, ekonominiu, vadybinu ir socialiniu aspektais. Verslumas – tai savybių rinkinys, socialinės, vadybos, ekonomikos, verslumo kompetencijos, žmogaus mąstymo būdas, padedantis tikslingai pritaikyti žinias gyvenime, profesinėje veikloje, kuriant ir valdant verslą bei tokiu būdu sukuriant pridėtinę vertę ir pritraukiant investicijas.

1.2. Verslumo ugdymo kompetencija

Kompetencijos sąvoka yra įteisinta Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintose Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatose⁷³, Tarptautinių žodžių žodyne⁷⁴ sąvoka „... kompetencija (lot. *competentia* – priklausomybė (pagal teisę)) aiškinama kaip funkcinis gebėjimas adekvačiai atlikti tam tikrą veiklą, turėti jai pakankamai žinių, įgūdžių, energijos; žmogaus kompetencijos svarba tuo didesnė, kuo reikšmingesnis jo socialinis vaidmuo“.

Kompetenciją, anot R. L. Barkerio⁷⁵, „... sudaro toks elgesys, tokios žinios, tokie gebėjimai, talentai ir asmeniniai bruožai, kurie padeda geriau atlikti darbą“. L. Jovaiša⁷⁶ priskiria šiai sąvokai gebėjimo pagal kvalifikaciją, žinias, įgūdžius gerai atlikti veiklą reikšme. R. Laužackas⁷⁷, teigia, kad „... kompetencijos (kurios pagrindas yra kvalifikacija) sąvoką vartojame tuomet, kai tenka pabrėžti žmogaus profesines galias praktinėje veikloje: gebėjimas atlikti pateiktas užduotis realioje ar imituojamoje darbo situacijoje“. Pasak V. Vaitkevičiūtės⁷⁸, „... kompetencija – tai asmens turimos žinios, įgūdžiai ir požiūriai, kurių dėka asmuo geba kažką atlikti, bei gebėjimas adekvačiai atlikti tam tikrą veiklą, turėti jai pakankamai žinių, įgūdžių, energijos“. R. Adamonienė⁷⁹ kompetenciją apibūdina kaip „... žmogaus kvalifikacijos raišką arba gebėjimą veikti, sąlygotą individo žinių, mokėjimų, įgūdžių, požiūrių, asmenybės savybių bei vertybių“.

73 Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 m. nuostatos. [interaktyvus]. [http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=215471&p_query=&p_tr2=\[žiūrėta 2014-09-27\]](http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=215471&p_query=&p_tr2=[žiūrėta 2014-09-27]).

74 Tarptautinių žodžių žodynas. 2006.

75 Barker, R. L. 1995. *The Social Work Dictionary*. Wachington D C: Nasw press.

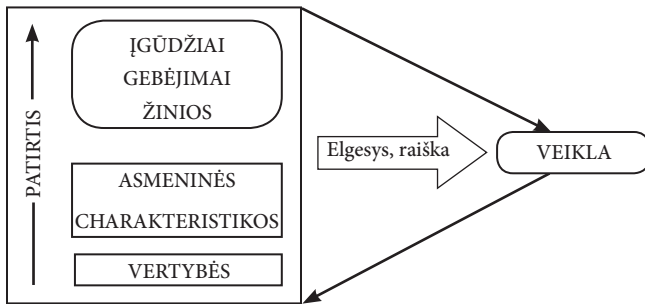
76 Jovaiša, L. 1997. *Edukologijos pradmenys*. Kaunas: Technologija.

77 Laužackas, R. 1997. *Profesinio ugdymo turinio reforma: didaktiniai bruožai*. Vilnius: LR Švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras.

78 Vaitkevičiūtė, V. 2000 *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas.

79 Adamonienė, R.; Daukilas, S.; Krikščiūnas, B. ir kt. 2001. *Profesinio ugdymo pagrindai*. Vilnius: Petro ofsetas.

B. Anužienė⁸⁰ kompetenciją nagrinėja kaip sėkmingos veiklos pagrindą. V. Gudžinskienės ir J. Norvaišaitės⁸¹ teigimu, „... kompetencija yra gebėjimas pritaikyti konkrečiomis aplinkybėmis turimas žinias, įgūdžius, vertybes. Žinios ir įgūdžiai – pagrindiniai veiksniai, padedantys pasiekti gerų darbo rezultatų ir kompetentingai atlikti savo darbą“. A. Jakubė, A. Juozaitis⁸² teigia, kad „... kompetencijų terminas visų pirma siejamas su asmens kompetentingumu atlikti tam tikras veiklas profesinėje terpėje, dalyvauti profesinės bendruomenės diskusijose, atstovauti savo veiklos sričiai“. Apibendrinant autorių įvardytą kompetencijų sąvoką, galima teigti, kad kompetencija tai: įgytos žinios, mokėjimai, gebėjimai, įgūdžiai ir jų pritaikymas profesinėje veikloje, leidžiantys pasireikšti kvalifikacijos raiškai; asmeninės savybės, požūriai, nuostatos, energingumas – visa tai formuoja asmens elgesio modelius (žr. 2 pav.).

2 pav. Kompetencijos sudedamosios dalys

Platesnis požūris analizuojant kompetencijų sąvoką yra atskleistas P. Jucevičienės ir D. Lepaitės⁸³, kurios parodo veiklos ir kompetencijos tarpusavio ryšį. Autorės nurodo, kad „... kompetencija, kaip holistinė idėja, gali būti apibrėžiama kaip koncepcija, kuri akcentuoja gebėjimą perkelti žinias ir įgūdžius į naujas situacijas, kartu įgalinant žmogų veikti įvairiais veiklos lygiais. Kompetencija įgalina veikti, o veikloje galima

80 Anužienė, B. 2004. *Karjeros raida žinių visuomenėje: Europos patirtis ir perspektyvos*. Tarptautinė mokslinė konferencija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

81 Gudžinskienė, V.; Norvaišaitė, J. 2010. Socialinio darbuotojo kompetencijų sampratų analizė. *Socialinis ugdymas*. Nr. 11(22).

82 Jakubė, A.; Juozaitis A. 2012. *Kompetencijų ugdymas aukštojoje mokykloje: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

83 Jucevičienė, P.; Lepaitė, D. 2000. *Kompetencijos sampratos erdvė*. Socialiniai mokslai. Kaunas, Nr.1(22).

išskirti ir pačią kompetenciją, egzistuojančią, priklausomai nuo veiklos, sprendžiamos problemos“. Svarbu kompetenciją analizuoti holistiniu požiūriu, atsižvelgiant į kiekvieną situaciją atskirai, nes kiekviena darbinė situacija ar veikla gali diktuoti ir skirtingas kompetencijos struktūrinės dalis.

Mokslininkės P. Jucevičienė, D. Lepaitė⁸⁴ nurodo kompetencijos ir skirtingos veiklos hierarchines tarpusavio sąsajas. Autorės teigia, kad, siekiant atlikti skirtingo hierarchinio lygio veiklą, reikalinga ir skirtingo lygio kompetencija, todėl ji yra hierarchinis struktūros darinys. Autorių išskiriami kompetencijos lygiai, pasireiškiantys veikloje, pateikti 2 lentelėje.

2 lentelė. Kompetencijos lygiai, pasireiškiantys veikloje

Kompetencijos lygiai	Kompetencijos lygių apibūdinimas
<i>Pirmasis veiklos lygis</i>	Atliekant operacinį darbą, reikalinga meistriškai išmoktos elgsenos lygio kompetencija, tiksliai atitinkanti darbo vietos reikalavimus ir sudaryta iš aiškiai išskiriamų sudedamųjų kompetencijų.
<i>Antrasis veiklos lygis</i>	Tobulinant darbą, reikalinga pridedamoji kompetencija, kuri grindžiama ne tik meistriškai išmokta elgsena, bet ir tam tikru žinojimu.
<i>Trečiasis veiklos lygis</i>	Keičiant darbo vidines ir išorines sąlygas, reikalinga integruota kompetencija, kai elgsenos ir žinojimo integracija grindžiama esminę kaitą lemiančia veikla.
<i>Ketvirtasis veiklos lygis</i>	Kuriant naują darbą ir perkeliant kvalifikaciją į naują veiklos situaciją reikalinga holistinė kompetencija (apima gebėjimą įvertinti naują veiklos situaciją, pasirinkti joje tinkamus veiklos metodus, apibrėžtus jų veiksmingumo supratimu ir asmeninių vertybių, požiūrių ir motyvų raiška).

Taigi kompetencijos – tai tam tikrų išmatuojamų gebėjimų visuma. Studijuodami aukštosiose mokyklose studentai įgyja bendrųjų ir profesinių kompetencijų, kurios sudaro galimybę tapti savo srities ekspertais. Tai reiškia, kad studentai įgyja tam tikrų specialiųjų žinių, įgūdžių ir nuostatų, kurias sugeba pritaikyti savo srityje. Bendrosios kompetencijos yra būtinos kiekvienam, nepaisant įgytos profesijos, o aukštos kvalifikacijos specialistui ir jos gali būti perkeltinės. Tuo tarpu profesinės kompe-

84 Jucevičienė, P.; Lepaitė, D. 2000. *Kompetencijos sampratos erdvė*. Socialiniai mokslai. Kaunas, Nr. 1(22).

tencijos yra išskiriamos kiekvienai profesijai atskirai: tai tam tikrų specialiųjų gebėjimų rinkinys, leidžiantis asmeniui kompetentingai atlikti savo srities specializuotą darbą.

Remdamasi S. Daukila (1998) ir B. Sire (1996), A. Januškevičiūtė⁸⁵ sudarė profesinių kompetencijų lentelę (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Profesinės kompetencijos

(pagal S. Daukilą, 1998; B. Sire, 1996)

Kompetencijos	B. Sire	S. Daukilas
Dalykinė		- profesinių žinių, mokėjimų ir įgūdžių valdymo lygis; - sėkminga profesionalo žinių ir mokėjimų raiška.
Socialinė	- integravimosi į organizaciją gebėjimai; - nuostatos, vertybės; - komunikaciniai gebėjimai; - vadybiniai gebėjimai; - gebėjimų derinimas ir taikymas konkrečioje aplinkoje.	- socialinių procesų, susijusių su darbo vieta, sujungimas; - individo socialinės elgsenos įgūdžiai, lemiantys individo elgseną probleminėse situacijose.
Strateginė	- turimų teorinių, praktinių, socialinių kompetencijų sintezė; - veiklos koordinavimas; - naujų problemos sprendimų paieška; - gebėjimas pateikti naujoves; - gebėjimas atskleisti kūrybiškumą.	- leidžia racionaliai planuoti veiklą ir profesinę karjerą; - integruoja tiek dalyko, tiek socialines kompetencijas.
Teorinė	- turimos žinios; - individo kognityviniai šaltiniai.	
Praktinė	- mokėjimas sukonkretinti duomenų visumą; - mokėjimas visumą suskaidyti į atskirus veiklos veiksmus; - mokėjimas apdoroti informaciją ir ją paversti operacine; - mokėjimas atkurti ir praturtinti kokybės procesą.	

85 Januškevičiūtė, A. 2011. *Verslumo kompetencijos raiška ir ją sąlygojantys veiksniai: socialinių darbuotojų požiūris*. Magistro darbas. Vadovė V. Gudžinskienė, Vilnius.

Kaip teigia A. Jakubė ir A. Juozaitis⁸⁶, aukštosiose mokyklose specialiosios arba dalykinės kompetencijos yra siejamos su studijų disciplina, atspindi studijų programos (ar dalyko) specifiką, sudaro profesijos pagrindą: „... bendrosioms kompetencijoms būdingas kompleksiškas ir perkeliamumas. Bendrosios kompetencijos yra tarsi asmens profesinės veiklos, socialinio gyvenimo ir būties jungiamoji medžiaga, būtent ji atskiras žinias, gebėjimus, nuostatas sujungia į visumą ir sąmoningai nukreipia pasirinkta linkme“.

Mokslinėje literatūroje, esant skirtingam verslumo sąvokos apibūdinimui, sudėtinga išskirti verslumo kompetencijos struktūrines dalis. Iki galo nėra aišku, kokios žinios, gebėjimai, asmeninės charakteristikos sudaro verslumo kompetenciją. Vieni autoriai (Pociūtė, Janušauskienė, Vitkauskas, 2007; Galkienė, 2008; Stačiokas, 1995)⁸⁷ verslumo kompetenciją sieja su asmeninėmis charakteristikomis: būdingais charakterio bruožais ir savybėmis, kiti (Collins ir kt., 2006; Jančiauskas, 2008; Gegieckienė ir Graikšienė, 2009)⁸⁸ verslumui priskiria reikalingus įgūdžius, susijusius su verslo kūrimu, palaikymu ir veiklos rezultatyvumu.

J. D. Pociūtė, V. Janušauskienė, R. Vitkauskas⁸⁹ verslumo kompetenciją sieja su kūrybiniu mąstymu, su žmogaus asmeninių savybių, reikalingų versle, turėjimu. Su verslininku dažniausiai siejamos sąvokos: naujumas, organizacinis talentas, kūrybiškumo pradmenys, turto (nuosavybės) gausinimas ir ryžtas rizikuoti. Anot A. Galkienės⁹⁰, „verslumo kompetencijos sričiai priskiriami tokie asmens gebėjimai, kaip iniciatyvumas,

86 Jakubė, A.; Juozaitis, A. 2012. *Kompetencijų ugdymas aukštojoje mokykloje: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

87 Pociūtė, J. D.; Janušauskienė, V.; Vitkauskas, R. 2007. *Kokybės vadyba. Teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba; Galkienė, A. 2008. *Ugdymo metodų reikšmė verslumo kompetencijos raidai*. Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos. Recenzuota konferencijos pranešimų medžiaga. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla; Stačiokas, R. 1995. *Verslininkystės istorijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

88 Strazdas, R.; Chlivickas, E.; Jakubavičius, A.; Jančiauskas, B. ir kiti. 200). *Inovacijų vadyba: mokomoji knyga*. LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Finansų ministerijos Mokymo centras, Bendrasis programavimo dokumentas. Vilnius: Baltijos kopija; Gegieckienė, L.; Graikšienė, A. 2009. *Verslumas*. Vilnius: Ciklonas.

89 Pociūtė, J. D.; Janušauskienė, V.; Vitkauskas, R. 2007. *Kokybės vadyba. Teorija ir praktika*. Vilnius: Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.

90 Galkienė, A. 2008. *Ugdymo metodų reikšmė verslumo kompetencijos raidai*. Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos. Recenzuota konferencijos pranešimų medžiaga. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

savarankiškumas, atsakingumas, atvirumas kaitai, sąmoningas ir laisvas pasirinkimas bei profesinė orientacija“. Analizuojant mokslinėje literatūroje verslumo kompetencijos asmenines charakteristikas, remiantis Spinter tyrimais, kurie buvo atlikti 2005 metais, išskirtos šios pasikartojančios verslumo savybės: savimotyvacija, savirealizacija, pilietiškumas, sugebėjimas patraukti ir suburti žmones bendrai veiklai, vadybiniai įgūdžiai, imlumas naujovėms, numatymas į priekį, intucija, gebėjimas greitai priimti sprendimus, pasverta rizika, teorinės žinios, praktiniai įgūdžiai, loginis mąstymas, kritiškas požiūris, laiko planavimas, gebėjimas savo idėjas parduoti. R. Stačiokas⁹¹ verslia asmenybę laiko tą, kuri stengiasi savarankiškai rengti sprendimus ir jų imtis; ji yra jusli ir imli naujovėms, užsimojusi gauti siekiamus rezultatus; nevengianti ekonominės rizikos; trokštanti matyti savo veiklos rezultatus, atvira ir geranoriška, pakanti konstruktyviai kritikai ir pagyrimams; besistengianti aktyviai dalyvauti versle, todėl dažniausiai be galo patenkinta ir veikli, taip pat puikiai besiorientuojanti nedidelėje verslo organizacijoje; pasiryžusi sparčiai plėsti savo verslo veiklą ir diegti naujoves; dalykinėje verslo rutuliojimo aplinkoje jaučiasi kaip žuvis vandenyje; pagrįstai reikli sau ir savo bendradarbių, partnerių gebėjimams verslininkauti.

L. A. Collinsas ir kt.⁹², apibendrinę gausius verslumo kompetencijos tyrimus, išskiria tris verslumo kompetencijos kategorijas: motyvaciją, verslumo įgūdžius ir naujos veiklos (verslo) kūrimą. B. Jančiausko⁹³ teigimu, „... verslumui reikalingas kompetentingas kritinis požiūris į verslo aplinką, tinkama metodologinė analizė, prognozės ir planavimas“. G. Strazdienė ir A. Garalis⁹⁴ nurodo, kad „... ugdant verslumą svarbu išugdyti studentų gebėjimą komunikuoti, vystyti kritinį mąstymą, gebėjimą sudaryti komandas ir racionaliai jas valdyti, gebėjimą priimti efektyvius vadybos sprendimus“. L. Gegieckienė ir A. Graikšienė⁹⁵ pateikia

91 Stačiokas, R. 1995. *Verslininkystės istorijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

92 Collins, L. A.; Smith, A. J.; Hannon P. D. 2006. *Applying a synergistic learning approach in entrepreneurship education*. Management learning, Nr. 37(3).

93 Strazdas, R.; Chlivickas, E.; Jakubavičius, A.; Jančiauskas, B. ir kiti. 2008. *Inovacijų vadyba: mokomoji knyga* LR Švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Finansų ministerijos Mokymo centras, Bendrasis programavimo dokumentas. Vilnius: Baltijos kopija.

94 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai* Nr. 1(5). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

95 Gegieckienė, L.; Graikšienė, A. 2009. *Verslumas*. Vilnius: Ciklonas.

verslumo sąvokų klasifikaciją, kurioje išryškėja verslumo kompetencijai reikiamos asmens savybės ir gebėjimai (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Verslumo sąvokų klasifikacija
(pagal L. Gegieckienę ir A. Graikšienę, 2009)

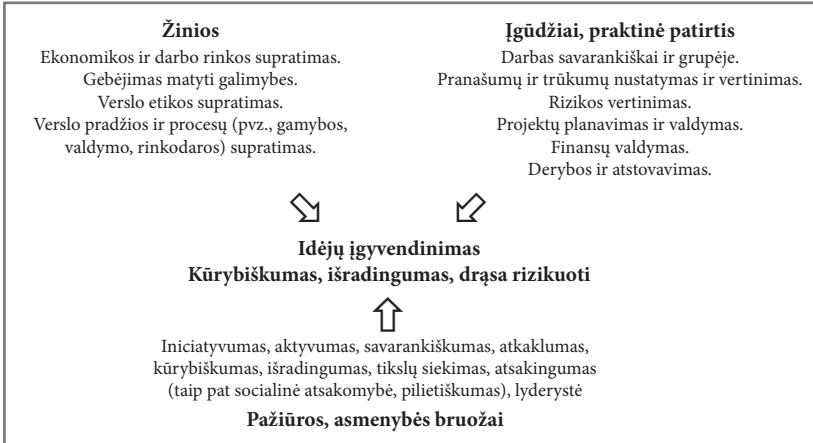
1 gebėjimų grupė	2 gebėjimų grupė	3 gebėjimų grupė
gebėjimai, išryškinantys verslininkui būdingus charakterio bruožus ir savybes	gebėjimai, susiję su verslininkystės procesu ir jo rezultatais	gebėjimai, nukreipti į verslininko veiklą
Lyderystė Motyvacija Kūrybiškumas Gebėjimas rizikuoti Gebėjimas spręsti problemas Gebėjimas priimti sprendimus	Naujų įmonių kūrimas Naujų gaminių ar jų analogų įdiegimas Inovatyvių išteklių susiliejimas naujų pokyčių aplinkoje	Poreikių tenkinimas Rinkos deficito įveikimas Įsitraukimas į naujas rinkas Naujų vadovavimo struktūrų kūrimas Tiekimo šaltinių ir rinkos vietų paieška Į pilną orientuoto verslo inicijavimas, palaikymas ir vystymas Organizacijos valdymo kontrolė

Autorių pateiktoje verslumo sąvokų klasifikacijoje verslumas apibūdinamas kaip asmeninė kompetencija, kuri pasireiškia kryptingai panaudojant turimus bendruosius ir profesinius gebėjimus asmeniui turint tikslą priimtinoje veikloje. Išskiriant verslumu pasižyminčio asmens savybes ir charakterio bruožus, nurodomos tokios versliam asmeniui reikalingos žinios ir įgūdžiai, kaip ekonomika, rinkodara ir finansų žinios, įmonių kūrimas, inovatyvių gaminių ir paslaugų kūrimas, verslo plano kūrimas, lėšų paieška, pardavimų ir vadovavimo įgūdžiai, nuodugnus verslininkystės esmės ir turinio suvokimas.

Jaunimo verslumo ugdymo skatinimo ir lengvinimo, naudojant ES struktūrinius fondus, vadove⁹⁶ nurodomi gebėjimai, kurie visi kartu laikomi norimais verslumo ugdymo rezultatais. „Ugdant verslumą iš esmės siekiama, kad žmonės gebėtų įgyvendinti savo idėjas, todėl svarbu ugdyti

96 *Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymas ES*. 2013. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/regional-sme-policies/documents/no.1_entrepreneurial_mindsets_lt.pdf [žiūrėta 2014-06-10].

kūrybiškumą, išradingumą ir drąsą rizikuoti, tačiau taip pat reikia gebėti sisteminti, planuoti ir valdyti šiuos procesus“. Strategijoje pateikiami bendrieji gebėjimai (rezultatai), kurių siekiama ugdant verslumą (žr. 3 pav.).

3 pav. Bendrieji gebėjimai (rezultatai), kurių siekiama ugdant verslumą
(šaltinis: Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymas ES⁹⁷)

Autorės V. Atkočiūnienė ir S. Navasaitienė⁹⁸ verslumą tiesiogiai sieja su asmens gebėjimais ir asmens iniciatyvumu. Jos pateikia verslumo skatinimo loginę seką. Verslumo skatinimas remiasi nuostata, kad verslumą visų pirma lemia gebėjimai (kuriuos svarbu ugdyti), iniciatyvumas (kurį svarbu skatinti) ir sąlygos / galimybės realizuoti iniciatyvas (kurias svarbu kurti ir nuolat tobulinti). Verslumo skatinimo seka pavaizduota 4 pav.

4 pav. Verslumo skatinimo loginė seka
(šaltinis: Atkočiūnienė, Navasaitienė, 2013⁹⁹)

97 *Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymas ES*. 2013. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/regional-sme-policies/documents/no.1_entrepreneurial_mindsets_lt.pdf [žiūrėta 2014-06-10].

98 Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*.

99 Ten pat.

Autorių teigimu, verslumo gebėjimai – tai universalūs gebėjimai, žinios, įgūdžiai, įpročiai, žaliavos, finansai ir darbas. Verslumo gebėjimai pradedami ugdyti artimiausioje aplinkoje – šeimoje, vėliau stiprinami rodant teigiamus verslumo pavyzdžius mokykloje, ypač aukštosiose mokyklose. Taip pat pabrėžiama, kad iniciatyvumas priklauso nuo profesinėse, aukštosiose mokyklose vykdomo ugdymo proceso: taikomų būdų ir verslumo ugdymo metodų (konsultavimo tinklų kūrimas, imitacinių įmonių steigimas ar kitų netradicinių ugdymo(si) metodų taikymas, projektinės veiklos organizavimas). Verslumo skatinimas priklauso nuo to, kokiais jaunimui prieinamais komunikacijos kanalais, būdais ir priemonėmis yra pasiekama informacija apie verslumą, kaip teikiama pagalba formuojant verslo idėją ir ją įgyvendinant. Autorės V. Atkočiūnienė ir S. Navasaitienė¹⁰⁰ teigia, kad „... pagalba turėtų visų pirma būti prieinama švietimo institucijose ir tik paskui verslo informacijos centruose, verslo inkubatoriuose ar kitose su verslo konsultavimu susijusiose institucijose. Jų manymu, svarbu organizuoti įvairius mokslininkų ir verslininkų susitikimus, kurti skirtingų sektorių verslo, mokslo, NVO tinklus skatinant verslumo iniciatyvumą“.

Apibendrinant įvairių autorių aptartas verslumo kompetencijas, galima daryti išvadą, kad verslumo kompetenciją galime priskirti prie bendrųjų kompetencijų, nes verslumas tinkamas įvairių profesinės veiklos sričių specialistams, siekiantiems įsitvirtinti darbo rinkoje, norintiems save realizuoti profesinėje srityje, adaptuotis visuomenėje. R. Adamonienė¹⁰¹ teigimu, „... verslumo kompetencija dubliuoja bendrųjų gebėjimų sąvoką“. Taip pat galima teigti, kad verslumo savybės skirstomos į dvi grupes: įgimtas (intuicija, azartiškumas, karjerizmas, avantiūrizmas, reakcija, garbės troškimas, tikslų siekimas, pasitikėjimas savimi, atkaklumas, ištvėringumas iniciatyvumas, atsakingumas, realumas, humoro jausmas, dorumas, patikimumas, darbštumas, noras gerai gyventi) ir įgytas (žinios ir praktinis patyrimas, suformuojantis universalius bei specifinius įgūdžius – tai ir palankių progų išnaudojimas, kurios dar vadinamos profesinėmis (dalykinėmis). O verslumo kompetencijų ugdymas prasideda asmens artimiausioje aplinkoje, šeimoje, bendruomenėje, inicijuojamas, taikant įvairius ugdymo(si) būdus bei priemones švietimo instituci-

100 Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*.

101 Adamonienė, R.; Daukilas, S.; Krikščiūnas, B. ir kt. 2001. *Profesinio ugdymo pagrindai*. Vilnius.

jose, o vėliau – kitose įstaigose, tiesiogiai atsakingose už verslumo sklaidą, ugdymą ir įgyvendinimą.

1.3. Verslumo ugdymo strategijos

Aptarus verslumo sąvokos, verslumo kompetencijos sampratos aspektus, kitas svarbus klausimas – kaip ugdyti verslumą? Svarbiu akcentu tampa ugdymo programų kūrimas, verslumo integravimas į mokomuosius dalykus, ugdymo proceso organizavimas, valdymas ir įgyvendinimas.

Kaip pažymi G. Strazdienė¹⁰², keliami nauji reikalavimai švietimo sistemai, siekiančiai teikti profesines kvalifikacijas, atitinkančias darbo rinkos sąlygas, skatinančias tobulinti studijų programas, diegti naujas mokymo(si) technologijas, strategijas ir modulius. Ji teigia: „Švietimo institucijų tikslas – ne tik rengti kvalifikuotus darbuotojus, ugdyti studentų profesines kompetencijas, reikalingas konkrečiose darbo vietose, bet ir gebančius lanksčiai ir greitai reaguoti į darbo rinkos pokyčius, savarankiškai veikti ir prisiimti atsakomybę dėl savo ateities ir gerovės“.

Neturėtų kilti diskusijų klausimu, ar galima išugdyti verslumą, nes šalies politika orientuota į priemonių, nukreiptų į verslumo ugdymą, rengimą visais švietimo lygmenimis. Sukurti bendrą verslumo ugdymo strategiją yra keblu, nes dar ir dabartiniu metu įvairūs autoriai išreiškia skirtingą požiūrį į verslumo ugdymą. G. Strazdienė ir A. Garalis¹⁰³ pateikia mokslininkų požiūrį į verslumo ugdymą (žr. 5 lentelę).

5 lentelė. Mokslininkų požiūris į verslumo ugdymą

Autorius, metai	Požiūris į verslumo ugdymą
A. Adcroft, R. Willis, S. Dhaliwal (2004)	Vadybos studijos gali išmokyti techninių gebėjimų, bet negali daryti įtakos prigimtinėms verslumo savybėms.
G. Gorman, D. Hanlon ir W. King (1995)	Verslumo galima išmokyti arba bent jau galima padrašinti imtis verslo.

102 Strazdienė, G. 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.

103 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai* Nr.1(5). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

<i>M. Anselm</i>	Žmonės turi įgimtą polinkį verslumui, bet verslumo lygis bus aukštesnis, jeigu jie bus mokomi verslumo gebėjimų.
<i>S. L. Jack ir A. R. Anderson (remtasi C. Henry ir kt., 2005)</i>	Verslumo ugdymo procesas – tai menas ir mokslas. Mokslo dalies, kuri apima funkcinius vadovavimo gebėjimus, galima sėkmingai išmokti. Tačiau meno dalies, kuri sujungia kūrybingumo ir inovatyvumo savybes, negalima išmokti.
<i>T. Mablborg (remtasi C. Henry ir kt., 2005)</i>	Mokyklos ir universitetai turi turėti pagrindinį vaidmenį ugdant verslumo savybes nuo pat ankstyvojo amžiaus.
<i>D. A. Shepherd ir E. I. Douglas (ibid.)</i>	Nagrinėjama verslo mokyklų įtaka verslumui ugdyti.
<i>A. Župerka (2010)</i>	Akcentuojamas ekonomikos ir verslo aspektas. Pagrindinis verslumo ugdymo tikslas turi būti skirtas verslumo gebėjimų ir mentaliteto vystymui, kuriais būtų aktyvinami studentų ketinimai kurti nuosavą verslą.

Pateiktos skirtingos autorių nuomonės apie verslumo ugdymą ir galimybes rodo, kad nėra suformuotos bendros nuomonės, be to, verslumo ugdymo samprata reikalauja nuodugnesnės mokslinės analizės. Taip pat diskusijų reikalaujantis klausimas, ar visi asmenys gali įgyti verslumui reikiamų įgūdžių? G. Strazdienė ir A. Garalis¹⁰⁴ pateikia keletą autorių nuomones apie verslumo ugdymą. Šias nuomones galima apibendrintai išskirti į dvi grupes:

- viena jų verslumo ugdymo procesą lygina su menu ir mokslu bei palaiko sampratą, kad verslumo ugdymas yra įgimtų ir įgytų savybių rinkinys. Autorių teigimu, vadybos studijose galima išugdyti vadovavimo, verslo kūrimo, techninius ir kitus su verslumu susijusius gebėjimus, tačiau prigimtinės asmens savybės tokios, kaip kūrybiškumas, inovatyvumas, negali būti išugdomos (A. Adcroft, R. Willis, S. Dhaliwol (2004), S. L. Jack ir A. R. Anderson (remtasi C. Henry ir kt., 2005));
- kita grupė mano, kad žmonės gimsta su polinkiu į verslumą, bet verslumo lygis būna aukštesnis tada, jeigu jie mokomi vers-

104 Strazdienė, G.; Garalis, A. 200). Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai* Nr. 1(5). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

lumo gebėjimų, tereikia juos drąsinti ir skatinti. (M. Anselm, G. Gorman, D. Hanlon ir W. King (remtasi G. Solomon, 2005)).

Apibendrinant galima teigti, kad verslumas slypi kiekviename asmenyje, o verslumo ugdymo kompetencija yra įgyjama, neneigiant įgimtų savybių reikšmingumo. Siekiant ugdyti verslumą visose švietimo institucijose, reikėtų įvertinti veiksnius, darančius įtaką verslumo gebėjimų vystymui. V. Atkočiūnienė, S. Navasaitienė¹⁰⁵ teigia, kad yra „... vidiniai ir išoriniai veiksniai, darantys įtaką verslumo ugdymui, kurių vieni veikia kaip varomoji jėga, kiti – kaip verslumo kliūtys, todėl būtina analizuoti kiek galima daugiau veiksnių“. R. Adamonienė, V. Šilingienė¹⁰⁶, P. Žukauskas ir O. Stripeikis¹⁰⁷ verslumo veiksnius skirsto į dvi stambias grupes: išorinius (glūdinčius verslininką supančioje aplinkoje) ir vidinius (glūdinčius verslininko asmenybėje). Jie teigia, kad su šiomis veiksnių grupėmis siejamos „verslininkystės paklausos“ ir „verslininkystės pasiūlos“ sąvokos: „Pagrindinis verslininkystės paklausos rezultatas – įsitraukimo į verslą galimybės, o verslininkystės pasiūlos rezultatas – asmens, norinčio užsiimti verslu, kompetencija. Išoriniai verslumo veiksniai iš esmės slypi pačioje rinkoje, jos nuolatinėje kaitoje, jos „pulsavime“. Anot P. Markevičiaus¹⁰⁸, „išorinė aplinka daro didelį poveikį verslumui, žmogus jos pakeisti negali, bet gali prie jos prisiderinti arba paremti tam tikras galimybes. Vidiniai verslumo veiksniai, priešingai nei išoriniai veiksniai, apibūdina verslumo varomąsias jėgas arba kliūtis, tiesiog priklausančias nuo atskiro verslininko veiklos“. R. Adamonienė ir V. Šilingienė¹⁰⁹ prie vidinių veiksnių priskiria asmenines savybes, verslo iniciatyvas ir veiklos veiksnius (motyvaciją); žinias ir įgūdžius. J. Čiburienės ir J. Guščinskienės¹¹⁰ nuomone, „... vidiniai veiksniai apibūdina įgimtas ir įgytas vers-

105 Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*.

106 Adamonienė, R.; Šilingienė, V. 2008. *Lietuvos kaimo gyventojų verslumo ypatumai. Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtra*. Nr. 12(1). LŽŪU.

107 Žukauskas, P.; Stripeikis, O. 2011. Veiksniai, įtakojantys asmens apsisprendimą pradėti verslą. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. Nr. 52. Kaunas: VDU.

108 Markevičius, P. 2007. Žemės ūkio infrastruktūros verslininkų verslumo išorinės aplinkos veiksniai šiuolaikinės rinkos sąlygomis. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų infrastruktūros plėtra*. Nr. 4(11).

109 Adamonienė, R.; Šilingienė, V. 2008. *Lietuvos kaimo gyventojų verslumo ypatumai. Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtra*. Nr.12(1). LŽŪU.

110 Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. 2009. Jaunimo verslumas: lyčių aspektas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* Nr.1(14).

lumo savybes. Įgimtos savybės yra intuicija, karjerizmas, pasitikėjimas savimi, avantiūrizmas, azartiškumas ir pan. Įgytos savybės susiformuoja mokantis ar praktiškai veikiant, tai visų pirma yra žinios ir praktinė patirtis, kurianti universalius ir dalykinius įgūdžius. Tiek viena, tiek kita savybių grupė yra svarbi ir reikalinga, priimant atitinkamus sprendimus“.

A. Župerka¹¹¹, remdamasis A. A. Gibb (2005), teigia, kad „... pagrindiniai veiksniai, darantys įtaką studentų verslumo gebėjimams, yra trys: tai studentų, kaip ugdytinių, pozityvus savęs išsivaizdavimas (išskiriama sąsaja su asmeninėmis savybėmis: tolerancija, kantrybė, drąsa, saviugda, savikontrolė, tolerancija; sąsaja su verslumo gebėjimais: sprendimų priėmimo, organizavimo, planavimo, sisteminio mąstymo, delegavimo, problemų sprendimo, bendradarbiavimo ir bendravimo, kritinės analizės, prezentacijos, klausimų uždavimo, bendradarbiavimo su skirtingų tautybių žmonėmis), ugdytojo mokymo ir bendravimo stilius su ugdomuoju ir palanki ugdymo(si) aplinka“. Plėtojant verslumo kompetencijos ugdymo galimybes šie trys veiksniai tampa reikšmingi, kuriant verslumo ugdymo programas ir organizuojant mokymą(si), atkreipiant dėmesį ne tik į akademinį verslumo žinių teikimą, bet ir į studentų asmeninių savybių puoselėjimą, atskleidžiant jų kūrybiškumą, iniciatyvumą, žingeidumą ir individualumą.

G. Strazdienė¹¹², išnagrinėjusi užsienio mokslinę literatūrą, nurodo verslumo ugdymo tikslus, kurie apibendrintai pateikti 6 lentelėje. Matyti, kad vieni iš jų siejami su verslumo, o kiti – su asmens savybių ugdymu.

111 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

112 Strazdienė, G. 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.

6 lentelė. Verslumo ugdymo tikslai

(pagal G. Strazdienę, 2009)

Autorius	Verslumo ugdymo tikslai
A. A. Gibb (1999)	<ul style="list-style-type: none"> - įgyti platų supratimą apie verslininkystę, ypač verslininkų vaidmenį bei verslumo vietą modernioje ekonomikoje ir visuomenėje; - mokytis būti versliam ir prisiimti atsakomybę už savo mokymąsi, karjerą ir gyvenimą; - išmokti tapti verslininku, pradėdant nuo mokymosi, kaip pradėti verslą.
Hills (1988, remtasi), Henry ir kt. (2005)	<ul style="list-style-type: none"> - įgyti pasitikėjimą ir verslo procesų supratimą, vadovaujant naujam verslui; - įgyti pasitikėjimą smulkiuoju ir vidutiniu verslu, kuris gali suteikti karjeros galimybę.
Garavan ir O'Conneide (1994)	<ul style="list-style-type: none"> - įgyti žinių, reikalingų verslininkui; - įgyti gebėjimų, kaip panaudoti technologijas, analizuoti verslo situacijas ir sudaryti veiklos planus; - identifikuoti ir skatinti verslumo veiksmą, talentą ir gebėjimus; - išmokti nugalėti rizikos veiksnius, panaudojant analitines technikas; - ugdyti empatiją ir paramos suvokimą visais unikaliais verslumo atvejais; - išplėsti požiūrį į pokyčius; - padrąsinti besikuriančias įmones ir kitas verslo bendroves.

Verslumo ugdymo tikslai susiję su verslumo sampratos suvokimu, pasitikėjimu verslu, kaip veikla, asmens požiūrio plėtimu, verslininkui reikalingų žinių ir gebėjimų įgijimu ir paties verslo kūrimu. U. Hytti ir C. O'Gorman¹¹³, A. Jakubavičius, G. Strazdienė, M. Vilys, A. Burinskienė, E. Žemaitis ir V. Pipirienė (2014)¹¹⁴ nustatė, kad verslumo ugdymo(si) programomis siekiama įvairių tikslų. Pagal tikslus programas galima skirstyti į:

- programas, ugdančias gebėjimus ir suteikiančias žinių, kurios reikalingos asmeniui, siekiančiam pradėti verslą ar jam vadovauti;

113 Hytti, U.; O'Gorman, C. 2004. *What is enterpriaw education? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries*. Education + Trainina 46(1).

114 Jakubavičius, A.; Strazdienė, G.; Vilys, M.; Burinskienė, A.; Žemaitis, E.; Pipirienė, V. 2014. *Žiniomis grįsto verslumo skatimas: metodai ir taikymo praktika*. Vilnius: Technika.

- programos, kuriomis siekiama parengti asmenis darbo rinkai ir pagerinti jų supratimą apie smulkų verslą ar verslininkystę;
- programos, kuriomis siekiama padėti asmenims tapti versliems, nes tai skatina besikeičianti visuomenė ir kultūra.

A. Jakubavičius, G. Strazdienė, M. Vilys, A. Burinskienė, E. Žemaitis, V. Pipirienė¹¹⁵ verslumo ugdymo(si) programų tikslus suskirstė į dvi grupes. Pirmoji tikslų grupė susijusi su asmeniniu studentų vystymusi. Pagrindinis šių programų tikslas – ugdyti būsimus verslininkus, jose dalyvaujantiems studentams reikia nuspręsti, kokių gebėjimų ir savybių jie turi, palyginti su tikrais verslininkais. Antroji tikslų grupė susijusi su žiniomis ir gebėjimais, kurie bus reikalingi valdant įmonę nuo įkūrimo iki suklestėjimo.

Siekiant įgyvendinti verslumo ugdymo tikslus, svarbu įvertinti verslumo ugdymo galimybes. Pagrindinės verslumo ugdymo galimybės jau buvo nurodytos 2005 metais, remiantis Spinterio tyrimais (2005), kai buvo pateiktas verslumo ugdymo modelis. Kaip pagrindinis verslumo ugdymo metodas įvardytas aktyvus neformalusis ugdymas(is) bendraujant ir bendradarbiaujant šeimai, švietimo sistemai ir verslo atstovams. Šio ugdymo procese turėtų būti aktyviai taikomi visi neformaliojo ugdymo metodai (projektinė veikla, konkursai, verslo planų rengimas, simuliaciniai mokymai, aktyvios diskusijos ir veiklus verslumo propagavimas).

Galimybių ugdyti verslumo kompetenciją yra pakankamai daug. Reikėtų išanalizuoti, kaip verslumas ugdomas aukštosiose mokyklose. Remiantis įvairiais mokslinės literatūros šaltiniais, galima teigti, kad aukštojo mokslo sistemoje kai kuriose pirmosios ir antrosios pakopos (pavyzdžiui, verslo ir ekonomikos) studijų programose verslumas dažniausiai yra atskiras studijų dalykas, be to, su verslumo tema vis dažniau siejamos tam tikros podiplominės kvalifikacijos. Kai kuriose aukštosiose mokyklose veikia verslumo centrai, kuriuose studentai gali praktiškai ugdyti verslumo gebėjimus. Daugelis aukštųjų mokyklų dalyvauja įvairiuose su verslumu susijusiuose projektuose (pavyzdžiui: „SimuLith“, „Inostart“, „InoLabo“, „Junior Enterprise“), kuriuose studentai gali įgyti verslumo žinių, įvaldyti verslumo gebėjimus, stiprinti savo, kaip verslininko, asmenines savybes. Projektuose dažnai išskiriami trys pagrindiniai moduliai, kurie yra orientuoti į: savęs, kaip verslininko, lyderio pažinimą, atradimą, motyvaciją; verslo atsiradimą ir jo plėtojimą; verslo idėjų

¹¹⁵ Jakubavičius, A.; Strazdienė, G.; Vilys, M.; Burinskienė, A.; Žemaitis, E.; Pipirienė, V. 2014. Žiniomis grįsto verslumo skatimas: metodai ir taikymo praktika. Vilnius: Technika.

praktinį įgyvendinimą. Projekto metu aukštųjų mokyklų dėstytojai taip pat supažindinami su verslo kūrimu, įgyja verslo kūrimo pagrindų. Tačiau dažniausiai projektinėje veikloje dalyvauja tik motyvuoti studentai ar dėstytojai, norintys tobulinti su verslumu susijusius gebėjimus ar kurti savo verslą. Tačiau projektuose dalyvaujantys dėstytojai negarantuoja šių žinių pritaikomumo dėstuomuose dalykuose, taip pat nėra tobulinama dėstytojų kvalifikacija, orientuota į verslumą skatinančius mokymų metodus, ir jų integracija į mokomuosius dalykus. Kaip užtikrinti studentų, pasirinkusių kitas studijų programas, verslumo kompetencijos ugdymą ir įgyvendinti aukštojo mokslo uždavinį – užtikrinti, kad verslumo gebėjimų ugdymas būtų įtrauktas į visas studijų programas, o dėstytojai efektyviai panaudotų įgytas žinias ugdymo procese?

Nors A. Župerka¹¹⁶ teigia, kad analizuojant verslumo ugdymo galiomybes, reikėtų susitelkti į studentų poreikį pradėti nuosavą verslą ir vadybos gebėjimų lavinimą, tačiau kalbant apie verslumo ugdymą švietimo institucijose, reikėtų akcentuoti verslumo žinių teikimą studentams, kurių noras bei užsidegimas nėra toks ryškus, siekiant sužadinti jų motyvaciją atrasti naują verslumo požiūrį, vėliau ieškant galimybių integruoti žinias ir įgūdžius kuriant savo verslą.

Lietuvos studentų verslumo ugdymo kryptis P. Zakarevičius, A. Župerka¹¹⁷ sieja su dviem raidos strategijomis. Jų teigimu, aukštojo mokslo sistemoje išskiriamos kiekybinė ir kokybinė verslumo plėtros strategijos. Lietuvos švietimo institucijose verslumas ugdomas vadybos, ekonomikos studijų programose, tačiau jį reikėtų taikyti ne tik su verslu siejamos srities programose. Plėtojant verslumo ugdymo kryptį reikėtų taikyti kiekybinę strategiją, pritraukiant kuo didesnę studentų skaičių. Plėtojant šią mintį svarbiu akcentu tampa verslumo ugdymo integravimo aspektas. Ypatingą dėmesį verslumo ugdymo programoms sudaryti skyrė I. Jamiesonas¹¹⁸, kuris teigė, kad, „... sudarant verslumo ugdymo programas, pirmiausia reikia atskirti skirtingas verslumo ugdymo kryptis“. Autorius išskyrė tris verslumo ugdymo kryptis (žr. 7 lentelę): mokymą apie įmonę, mokymą, orientuotą į įmonę, ir mokymąsi įmonėje.

116 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

117 Zakarevičius, P.; Župerka, A. 2011. *Studentų verslumo ugdymas aukštosiose mokyklose*. Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai.

118 Jamieson, I. 1984. *Education for enterprise*. Ballinger, Cambridge: CRAC.

7 lentelė. Verslumo ugdymo kryptių apibūdinimas

Verslo ugdymo kryptis	Apibūdinimas
Pirmoji verslumo ugdymo kryptis	Mokymas apie įmonę. Kryptis susijusi su pasitikėjimo kūrimu. Jos tikslas – mokyti studentus įvairių įmonės kūrimo ir vadovavimo įmonei aspektų remiantis teorinėmis žiniomis. Tai turėtų būti mokymai, skatinantys gebėjimų, įgūdžių ir vertybių ugdymą pradedant verslą, jį valdant, jam vadovaujant arba sėkmingai dirbant verslo įmonėje.
Antroji verslumo ugdymo kryptis	Mokymas, skirtas įmonei, susijęs su verslininko rengimu individualiai karjerai, turint tikslą padrašinti imtis savo verslo. Besimokantieji įgyja praktinių gebėjimų, reikalingų mažai įmonei įkurti ir jai vadovauti. Mokymai daugeliu atvejų apsiriboja verslo plano sukūrimu. Autorius teigia, kad tai pats siauriausias verslumo pasireiškimas, nukreiptas į smulkiojo verslo, dažniausiai vieno asmens, kūrimą.
Trečioji verslumo ugdymo kryptis	Mokymasis įmonėje daugeliu atvejų susijęs su vadovavimu įmonei. Jis nukreiptas į augimą ir ateities verslo plėtros užtikrinimą. Šiai kryptčiai tiks verslo vadovavimo ir augimo programos, taip pat gaminio plėtojimo ir rinkodaros kursai. Tokie mokymai suteikia gebėjimų, žinių ir formuoja požiūrį, padedantį kurti savo ateitį ir spręsti problemas.

Apibūdintos verslumo ugdymo kryptys apima gebėjimus, susijusius su verslo kūrimu, verslininkystės proceso organizavimu, valdymu ir palaikymu. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad galėtų būti išskirta dar viena kryptis, susijusi su verslios asmenybės stiprinimu (asmeninių savybių ugdymu).

Kiti autoriai – T. Garavan ir B. O’Cinneide (1994), kuriais remiasi G. Strazdienė, A. Garalis,¹¹⁹ – pateikia platesnį požiūrį į verslumo ugdymo programų sudarymą. Jie išskyrė verslumo ugdymą ir mažų įmonių savininkų ugdymą. Pasak autorių, verslumo ugdymo kryptis suteikia galimybę išsiaiškinti sąlygas, reikalingas naujai įmonei kurti, ir sužinoti įvairias teorijas, susijusias su sėkmingo verslo plėtojimu. Mažų įmonių savininkų ugdymo kryptį autoriai suskirstė dar į tris kategorijas.

119 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. Nr. 1(5). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

Pirmoji kategorija apibrėžiama kaip pasitikėjimo ugdymas, kuris diegiamas vidurinėse mokyklose. Šios krypties tikslas yra mokyti mokinčius, kurie jau turi pakankamai žinių apie verslą, siekiant, kad ateityje jie galėtų planuoti savo individualią karjerą.

Antroji kategorija nukreipta į smulkiojo verslo savininką. Krypties tikslas – suteikti praktinę pagalbą siekiantiems nuo tradicinio darbo pereiti prie savo verslo.

Trečioji kategorija nukreipta į tęstinį smulkiojo verslo mokymą ir skirta specialistų žinioms atnaujinti.

Kaip matome iš pateiktų kategorijų, verslumo ugdymas, tiesiogiai siejamas su verslumo įgūdžių tobulinimu, yra tikslingas ir orientuotas į verslo kūrimą.

Verslumo programa ugdymo procese gali būti: integruojama į švietimo institucijų studijų programas kaip atskiras dalykas (tai turėtų būti švietimo institucijos tikslas), kuris taikomas organizuojant projektinius darbus; kuriant mokomąsias verslo įmones, orientuojant į edukologo darbo specifiką, bendradarbiaujant su verslo atstovais, juos kviečiant, siekiant dalytis gerąja patirtimi (aktyvi verslumo informacijos sklaida).

Kaip teigia A. Jakubė ir A. Juozaitis¹²⁰, „... bendrųjų kompetencijų ugdymo vienas iš svarbiausių tikslų – gebėjimas orientuotis ir veikti sudėtingame ir kintančiame pasaulyje, derinti skirtingų sričių lūkesčius ir pasiekimus“. Analizuojamoje mokslinėje literatūroje pasitaiko abejočių, kad dalyko kurse ugdyti bendrąsias verslumo kompetencijas būtų sudėtinga dėl keleto priežasčių: sudėtinga atrasti integravimo galimybę, verslumo kompetencijų ugdymas reikalauja inovatyvesnių darbo būdų ir metodų, dėstomi dalykai išdėlioti laike, be to, reikėtų apsvarstyti dėstytojų pasirengimą ugdyti verslumą bei numatyti ugdymo priemones. Tai pabrėžia ir A. Župerka¹²¹, nagrinėdamas studentų verslumo ugdymo programas Lietuvoje. Jo manymu, sudarant mokymo programas reikėtų labiau orientuotis į studentų praktinį rengimą, integruojant verslumo kompetencijas, nei skirti dėmesį vien teorinio žinių modeliui kurti. Mokslininko siūlomas verslumo ugdymo modelis yra skatinantis nuosavo verslo iniciatyvas. Taip pat verslumo mokymas turėtų būti konstruojamas integruojant tris veiklos segmentus (Boyett ir Boyett (1998),

120 Jakubė, A.; Juozaitis, A. 2012. *Kompetencijų ugdymas aukštojoje mokykloje: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.

121 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

kuriais remiasi A. Župerka¹²²): specialybės žinias; praktinę veiklą; inovacijų veiklą.

Analizuojant išsakytas autorių verslumo ugdymo apibrėžtis, išvengiama mintis, kad verslumo ugdymo procese labai svarbus pozityvus ugdytinio ir ugdytojo požiūris. Iš vienos pusės, verslumo ugdymo rezultatas priklauso nuo individo noro siekti verslumo žinių, jo pirminio pasirengimo (turimų įgimtų savybių ir turimų verslumo žinių), iš kitos pusės, – nuo ugdytojo gebėjimo tinkamai nukreipti asmenį ir jį motyvuoti savęs pažinimo ir atradimo link, verslios aplinkos kūrimo ir palaikymo. Studijų metu įgytos verslumo žinios praplečia studentų sampratą, keičia jų požiūrį, padeda mąstyti versliau, domėtis verslo kūrimo galimybėmis, o dėstytojo pagrindinis tikslas yra stiprinti studento pasitikėjimą savimi, atskleisti jo savybes, reikalingas verslumui. Pasitikėjimas savo jėgomis yra pagrindas ugdant verslumą. Mažai pasitikintys savo jėgomis studentai yra ne tokie ryžtingi ir atkaklūs siekdami tikslų, o tai labai svarbu. Todėl ugdymo įstaiga turėtų labiau atsižvelgti į studentų individualumą, jų poreikius organizuojant mokymo procesą, nes tik taip galima siekti geresnės ugdymo kokybės.

D. A. Shepherd ir E. I. Douglas (kuriuos cituoja G. Strazdienė, A. Garalis¹²³) teigia, kad mokykla turi labai didelę įtaką ugdant verslumą. Autorių manymu, mokyklose vaikai yra labiau orientuoti į loginio mąstymo ugdymą, kuris dažnai padeda pateikti pagrįstus, teisingus atsakymus. Tačiau vienas iš pagrindinių verslumo kompetencijos ugdomųjų gebėjimų yra kūrybiškas mąstymas, suteikiantis verslumo raiškos galimybes. Autorių teigimu, reikia pereiti nuo mokymo prie mokymosi, kuriant ugdomąją aplinką, kiek artimesnę realiam gyvenimui. Verslumo ugdymas neatsiejamas nuo kompetencijos tobulinimo ir praktinio mokymo, formuojančio įpročius ir įgūdžius mokantis iš veiklos, siekiant norimo rezultato. Anot A. Župerkos¹²⁴, verslumą nagrinėjantys mokslininkai (Gibb, 1987; Deakins, Freel, 1998) sutaria, kad verslumas ugdomas per patirtimi pagrįstą veiklą. Realios aplinkos modeliavimas verslumo ugdymo procese, suteikiant galimybę formuoti elgesio nuostatas, padeda kaupti patirtį,

122 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

123 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai* Nr.1(5). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

124 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

reikalingą kuriant nuosavo verslo įmones. L. Sodžiūtė¹²⁵ (2009) pritaria verslumo ugdymo praktinėje veikloje principui, teikdama, kad „... mokymas pateikiamas per aktyvų dalyvavimą, sukuriant studentams galimybę mokytis vienas iš kito, pateikiant tokį mokymą kaip opozicinį tradiciniam didaktinio pobūdžio mokymui“. Taip pat L. Sodžiūtė¹²⁶ pateikia didaktinio ir aktyvaus mokymosi metodikų palyginimą (žr. 8 lentelę).

8 lentelė. Didaktinio ir aktyvaus mokymo metodų palyginimas

Didaktinio mokymo metodikos	Aktyvaus mokymosi metodikos
Mokymasis iš vieno mokytojo	Mokymasis dalijantis patirtimi
Pasyvus klausytojo vaidmuo	Mokymasis aktyviai dalyvaujant
Mokymasis iš parašyto teksto	Mokymasis per asmeninę patirtį ir diskusijas
Mokymasis „eksperto“ požiūriu sukurtu formatu	Mokymasis per asmeninius pažinimus / atradimus
Mokymasis per grįžtamąjį ryšį iš vieno eksperto	Mokymasis per grįžtamąjį ryšį, gaunamą iš daugelio žmonių
Mokymasis iš gerai suplanuotos organizuotos aplinkos	Mokymasis laisvu stiliumi / neformalioje aplinkoje
Mokymasis be streso ir numatant trumpalaikius tikslus	Mokymasis siekiant ilgalaikių tikslų
Mokymasis pagal sukurtą „vedlį“	Mokymasis sprendžiant problemas

A. A. Gibb¹²⁷ teigia, kad verslumas ugdomas, kai mokymo dalyviai lankšcioje, neformalioje aplinkoje gali mokytis vienas iš kito diskutuodami ir spęsdami problemas.

Pedagogams keliamas iššūkis surasti inovatyvius mokymosi metodus, kurie atitiktų būsimų verslininkų poreikius. Šiuolaikinis universitetas neįsivaizduojamas be integruotų interaktyvių mokymosi priemonių, modernių edukacinių inovacijų taikymo ugdymo procese. Taikant interaktyvius mokymosi metodus mokymo procese reikia skatinti studentus

125 Sodžiūtė, A. 2009. *Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje: Verslumo ugdymas aukštojo mokslo sistemoje: taikomų metodų vertinimas bei Lietuvoje vykdomų projektų patirties apžvalga*. Vilnius.

126 Ten pat.

127 Gibb, A. A. 1993. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurs and educational goals. *International small business management journal* 11(3).

įsisąmoninti savo mokymosi patyrimą, stebėti, kaip nauja patirtis veikia asmenybę, taip pat svarbu suvokti mokomąją medžiagą ir įsisąmoninti esminius ryšius joje, ją patirti; pačiam atrasti naujas žinias, mokytis jas analizuoti, įtraukti į savo patyrimą, reflektuoti mokymąsi, gyvenimo patirtį ir mokymosi rezultatus. Kaip teigia J. Vijeikis, A. Jelagaitė, V. Lukoševičius¹²⁸, švietimo sistemos pertvarka pirmiausia turėtų būti inicijuojama kuriant tinkamas studijų programas įstaigose, rengiančiose edukologijos specialistus. Šių įstaigų absolventai turi būti gerai parengti verslumo srityje, kad pirmieji galėtų skleisti verslumo žinias. Tam būtina atitinkamai organizuoti ugdymo procesą, pritaikant mokymo medžiagą ir mokymo metodus. Kaip teigia I. Zaleskienė, A. Railienė¹²⁹, universitetai ir techninės pakraipos mokslo įstaigos turėtų siekti, kad verslumas taptų svarbia jų ugdymo programų dalimi, paskirstyti verslumo ugdymą įvairioms dėstomų dalykų programoms ir reikalauti arba skatinti studentus rinktis verslumo kursus. Dabartiniu metu įvairūs autoriai teigia, kad verslumo ugdymo programos turinys yra labiau orientuotas į akademinės žinias, atskirų teminių užduočių atlikimą nei į studento mąstymo, elgesio formavimą.

Mokslinių darbų autoriai pripažįsta, kad verslumas turi būti ugdomas aktyvioje kuo realesnėje mokymo(si) aplinkoje, taikant netradicinius, inovatyvius ugdymo(si) metodus ir darbo būdus (vaidmenų žaidimai, darbas komandose, projektinė veikla) bei kitas aktyvias mokymo(si) strategijas. A. Jakubavičius, G. Strazdienė, M. Vilys, A. Burinskienė, E. Žemaitis, V. Pipirienė¹³⁰ teigia, kad verslumo ugdymo(si) programų ir tikslų įvairovė skatina taikyti skirtingus metodus, kintančius atsižvelgiant į dėstytojų gebėjimus, parengtas mokymo priemones. Šie autoriai¹³¹ išskiria tris verslumo ugdymo(si) strategijas: didaktinę, gebėjimų formavimo ir induktyvinę (Garavan, O'Conneide (1994b):

128 Vijeikis, J.; Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2012. *Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose*. Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 33(4). Scientific journal.

129 Zaleskienė, I.; Railienė, A. 2007. *Metodų, naudojamų „dėstytojų verslumo ugdymo“ modulyje, aprašai*. Inovatyvių šiuolaikinių studijų technologijų kriterijai ir aprašas (mokymo metodinė medžiaga). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

130 Jakubavičius, A.; Strazdienė, G.; Vilys, M.; Burinskienė, A.; Žemaitis, E.; Pipirienė, V. 2014. *Žiniomis grįsto verslumo skatimas: metodai ir taikymo praktika*. Vilnius: Technika.

131 Garavan, T. N.; O'Conneide, B. 1994a. Entrepreneurship education and training programmes: a review and evaluation. Part1, *Journal of european Industrial Trainina* 18(8).

- didaktinės strategijos tikslas – suteikti pagrindinę informaciją apie verslumą: nurodyti žinių apie verslumo kilmę, kitimą, taikomas strategijas, kurios padeda išryškinti tarpdalykinius ryšius. Mokymosi metodai apima paskaitas, seminarus, parengtą medžiagą, vaizdo pristatymus. Tai nėra efektyvi verslą skatinanti strategija;
- gebėjimų formavimo strategijos tikslas – parengti gerą verslininką, gebantį planuoti verslą, sudaryti komandą, planuoti finansus ir tirti rinką. Tam taikomi metodai: atvejo analizė, vaidmenų žaidimai, darbo grupės, pristatymas, imitavimas;
- Induktyvios strategijos tikslas – veikti, atrasti ryšius, stebėti ir apibendrinti. Ji paremta patirtiniu mokymusi ir apima tokias sritis: apibendrinimą, idėjos tobulinimą, rinkos tyrimą ir gaminio gerinimą. Tam taikomi metodai: bendradarbiavimas, netiesioginis konsultavimas, instruktavimas, mentorystė, idėjos generavimas ir diskusija.

Auditorijose verslumo turi būti mokoma remiantis atradimu, užduoties įvykdymu ir sprendimo priėmimu, laisve galvoti ir daryti klaidas, mokymas turi apimti paties studento mokymosi kontrolę (Gibb, 1993a) neatmetant tradicinio mokymo. Tradicinis verslumo mokymas gali padėti studentams suprasti ir mokytis verslumo, kurio mokymo tikslas – suteikti asmeniui teorinių žinių ir suformuoti verslumo pagrindus. Mokydamas(is) praktinėje veikloje, priartintoje prie realių imitacinių užduočių, ugdytinis tampa aktyvus, atrandantis, žingeidus, o ugdytojas prisiima patarėjo ir konsultanto vaidmenį. Vienas iš verslumo ugdymo tikslų yra tas, kad ugdytiniai, kurdami verslo projektus, praktiškai pritaikytų idėjas ir įgytas žinias, spręstų problemas ir ieškotų galimybių. Toks mokymas yra glaudžiai susijęs su natūralistiniu verslo pasaulio gyvenimo modeliu ir padeda besimokančiam asmeniui geriau pasirengti tolesniam mokymuisi. Šio mokymo(si) tikslas – parengti studentus taip, kad jie gebėtų išlikti ir sėkmingai verstis, kad būtų inovatyvūs, išvelgtų galimybes ir jų ieškotų, priimtų riziką, darytų sprendimus, analizuotų ir spręstų problemas, efektyviai bendrautų. Tradicinius ir inovatyvius verslumo ugdymo metodus išskiria U. Hytti, C. O’Gorman¹³² (žr. 9 lentelę).

132 Hytti, U.; O’Gorman, C. 2004. *What is enterpriaw education? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries*. Education + Trainina 46(1).

9 lentelė. Ugdymo(si) metodai, taikomi verslumo ugdymo(si) programose

Tradiciniai mokymo metodai	Metodo taikymo aprašymas
Verslo imitavimas	Įkuriama imitacinė verslo įmonė ir jai vadovaujama, naudojant kompiuterines programas ir kitas priemones. Priešios kategorijos priskirtini ir atvejo analizės metodai.
Darbo grupės	Grupinis darbas, grupinė diskusija ir projektinis darbas.
Konsultavimas (mentorstė)	Asmeninės ar grupinės konsultacijos dalyviams teikiamos tam, kad jie galėtų numatyti pasimokytų iš potencialias galimybes. Dalyviams vadovaujama kuriant verslą ar dalyvaujant verslo projektuose. Mentorais gali būti mokytojai, verslo atstovai ar kiti ekspertai.
Mokomieji vizitai	Besimokantieji vyksta į įmones ar kitas organizacijas, verslininkai arba kiti suinteresuoti asmenys lanko mokyklas tam, kad sustiprintų bendravimo ryšius su mokyklos įstaiga ir darbo aplinka, kuriant kai kurias programas, organizuojami mokomieji vizitai į užsienį.
Verslo kūrimas	Įkuriamos tikros įmonės ir vykdant programą joms vadovaujama.
Žaidimai ir konkursai	Žaidimai ir konkursai organizuojami tam, kad padidėtų susidomėjimas verslumu ir smulkiuoju verslu.
Praktiniai mokymai	Studentai tam tikrą laiką dirba tam tikroje įmonėje.

Verslumo ugdymo rezultatas – mokymo programoje išplėtos ir įgyvendintos verslumo ugdymo dimensijos sąmoningumo, žinių ir gebėjimų lygmeniu (jas pateikia A. Župerka¹³³, remdamasis Faoylle ir Gailly (2008)). Verslumo dimensijos pateikiamos 10 lentelėje.

133 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

10 lentelė. Verslumo ugdymo dimensijos

Profesinė dimensija	Dvasinė dimensija	Teorinė dimensija
Žinoti ką (<i>know-what</i>) – reikia daryti konkrečioje situacijoje; Žinoti kaip (<i>know how</i>) – veikti konkrečioje situacijoje; Žinoti kas (<i>know who</i>) – kokie žmonės ir ryšiai yra naudingi konkrečiame kontekste.	Žinoti kodėl (<i>know why</i>) – kas lemia žmogaus elgesį ir veiksmus, verslininko požiūrį, vertybes ir motyvaciją; Žinoti kada (<i>know when</i>) – yra tinkamas laikas eiti pirmyn.	Ugdymo turinys apima rezultatus ir poveikį verslumo reiškinių ir verslumo proceso ribose.

Profesinė verslumo ugdymo dimensija siejama su žiniomis ir elgesiu konkrečiose situacijose, dvasine verslumo ugdymo dimensija, apimančia laiko ir erdvės pozicijos aspektus, kai bandoma atsakyti, kas nulemia žmogaus elgesį ir motyvaciją, bei teorine verslumo ugdymo dimensija, kuri tiesiogiai susijusi su teorinėmis ir specifinėmis verslumo žiniomis.

Verslumo ugdymo programų efektyvumas gali būti įvertinamas, o, daugelio autorių teigimu, verslumo ugdymo programoms turėtų būti įvertinamos. Geriausia priemonė verslumo ugdymo programoms įvertinti yra jų sąsaja su siekiamais verslumo tikslais. G. Strazdienė, A. Garalis¹³⁴ akcentuoja programų vertinimo poreikį ir siūlo įvairius vertinimo metodus. R. G. Wyckham'as (remtasi C. Henry ir kt., 2005) nustatė, kad daugelis verslumo ugdymo programų vertinamos trimis būdais:

- studentų žinios ir gebėjimai vertinami egzaminų metu;
- dalykai ir dėstytojai vertinami per studentų apklausas;
- baigus programą vertinami duomenys apie studentų įsidarbiniimą ir pradėto verslo skaičių.

Apibendrinant galima teigti, kad programos vertinimas yra kompleksiškas, o vertinant svarbu išsiaiškinti, ar buvo pasiekti programoje numatyti tikslai. Pasak A. Jakubavičiaus, G. Strazdienės, M. Vilio, A. Burinskienės, E. Žemaičio, V. Pipirienės,¹³⁵ žiniomis grįsto verslo sistemoje žinių transformavimui į rezultatus, duodančius ekonominį rezultatą, būdingi šie dalykai:

134 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai* Nr.1(5). Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.

135 Jakubavičius, A.; Strazdienė, G.; Vilys, M.; Burinskienė, A.; Žemaitis, E.; Pipirienė, V. 2014. Žiniomis grįsto verslumo skatimas: metodai ir taikymo praktika. Vilnius: Technika.

- kompleksiškas (įtaką daro daug kintančių veiksnių);
- didelė rizika (žinių, kaip produkto, prado technologinis, rinkos ir organizacinis neapibrėžtumas);
- netolydumas (trunka palyginti ilgai, patiria pakilimų ir nuosmukių).

Norint suformuoti praktinius verslumo įgūdžius, būtinas ugdomas konsultavimas, kuris užtikrina nuolatinį principo „žinios-praktika-palaidymas“ įgyvendinimą.

Šaltinių, kuriuose būtų pateikta verslumo ugdymo modelių ir juose aiškiai atsispindėtų verslumo ugdymo dimensijos, yra nedaug ir jie skirtingi, besiremiantys skirtingomis psichologijos ir vadybos teorijomis. Kai kurioje literatūroje¹³⁶ verslumo ugdymo pagrindinės dalys yra numatytos kaip orientyrai, kuriant įvairias institucijas, atsakingas už verslaus asmens rengimą, rengiant verslumo ugdymo modelius. Tačiau lietuviškojoje literatūroje neteko aptikti aprašyto verslumo ugdymo modelio, kuris būtų pritaikytas edukologijos sričių specialistams. A. Župerka¹³⁷ (2007), cituoja M. Pretorius, pateikiama keletas verslumo ugdymo modelių (11 lentelė).

11 lentelė. Verslumo ugdymo modeliai

<p>B. Hynes (1996)</p> <p>Būdinga modelio charakteristika: Modelyje parodomas conceptualių ir teorinių žinių perdavimas siekiant ugdyti ir panaudoti praktinius įgūdžius. Aktuali aplinka, kuri sujungia fizines ir pažinimo sąlygas, egzistuojančias mokymosi įstaigos viduje ir išorinėje aplinkoje, darančioje įtaką studento karjeros pasirinkimo galimybėms.</p> <p>Studentai: ankstesnės žinios, motyvacija, asmenybė, poreikiai / pomėgiai, sažvaranškumas, pažiūros, tėvų įtaka, savigarba, vertybės, darbo patirtis.</p> <p>Modelio turinys: verslumo apibrėžimas, antrepreneriškumas, inovacijos, naujo gaminio kūrimas, idėjų kūrimas, rinkos tyrimas, idėjų įgyvendinimas, finansai, gamyba, teisė, personalo valdymas, komandinis darbas, verslas, rinkodara, vadyba.</p> <p>Mokymo metodai: didaktiniai, įgūdžių formavimo, atradimo.</p> <p>Modelio rezultatai: asmeniniai, žinios, karjera.</p>
<p>L. A. Zampetakis ir kt. (2009)</p>

136 *Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymas ES*. 2013. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/regional-sme-policies/documents/no.1_entrepreneurial_mindsets_lt.pdf [žiūrėta 10-06-2014].

137 Župerka, A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

Būdinga modelio charakteristika:

Modelis orientuotas į studentų verslumo motyvacijos ugdymą.

Emocinis intelektas leidžia studentui būti iniciatyviam ir kūrybiškam, to pagrindu kuriamas santykis su verslumu ir formuojasi verslo ketinimai.

Studentai: studentų ketinimas imtis kurti nuosavą verslą yra nulemtas asmeninio individo emocinio intelekto rezultatyvumo – tikėjimo, kad jis gali keisti, pažinti, reguliuoti, kontroliuoti ir vertinti savo bei kitų žmonių emocijas.

I. Ajzen (1991), Bhide (2000), W. Greve (2001)**Būdinga modelio charakteristika:**

Suplanuoto elgesio modelyje akcentuojamas verslo ketinimų ir verslininko veiklos integravimo bei aplinkos ir verslumo ryšys.

Studentai: veiklos pradžios ketinimas, tikėjimas, troškimas.

Socialiniai veiksniai: kultūra, šeima, religija, socialinė struktūra, verslo bendruomenė, medija, bendravimo tinklai, asociacijos, institucijos, paramos organizacijos.

Pagrindinė įtaka: vertybės, suvokimas, priemonė.

Modelio elementai: pasiekimas, iniciatyva, pasitikėjimas savimi, ryžtingumas, kūrybiškumas, energingumas; verslumas, rizika, atpildas, pripažinimas, gyvenimo būdas, prieinamumas, informacija; konsultavimas, valdymas, finansavimas, ryšiai; technologijos, gebėjimai, grįžtamasis ryšys, palaikymas.

Sprendimo etapai: pageidaujiamumas, galingumas, kūrimas.

Savybės: poreikiai, naudingumas, skirtumai, pridėtinė vertė; paklausa, pelningumas, perspektyva, valdymas; naujumas, pilietiškumas, patenkinimas.

Procesas: idėja, projektas, verslas.

Skiriamos dvi pageidaujamos dimensijos (Shapero ir Sokol, 1982):

- Suvokimas, kad verslo organizavimo veikla yra asmeniškai pageidaujama;
- Suvokimas, kad verslo organizavimo veikla yra pageidaujama visuomenėje.

D. Rae (1994, 2004)**Būdinga modelio charakteristika:**

Modelyje verslumo ugdymas siejamas su mokymo procesu. Iliustruojamas mokymosi procesas, asmenybės formavimasis ir socialinės praktikos įgijimas per prasmės atradimą, derybų vedimą, kuris būdingas mokantis verslo dalykų.

Mokymo rezultatas pasireiškia naujų galimybių atradimu ir jų išnaudojimu, gilinantis į pramonės šaką ar visuomenės kultūrą, praktines verslininkų veiklos teorijas.

Verslumo mokymo struktūriniai elementai:

- **asmeninis ir socialinis pasireiškimas:** identiteto konstravimas, šeimos įtaka, identiteto formavimas per praktiką, dabartinio ir būsimo identiteto ryšys.
- **bendrumo ir susitarimo pagrindas:** dalyvavimas ir bendra organizacija, išorinių ryšių siejami įsipareigojimai, susitarimo reikšmė, struktūra ir metodai, vaidmens pasikeitimas per laiką,
- **mokymo kontekstai:** mokymas gilinantis į pramonės šakos žinias, galimybių pažinimas per kultūrinę patirtį, praktinės verslumo teorijos.

A. Faoylle ir B. Gailly (2008)

Būdinga modelio charakteristika:

Ugdymo modelio struktūra sudaryta iš dviejų lygių – ontologinio ir mokymo proceso, sujungiant ugdymo modelio koncepciją ir mokymo procesą.

Ontologinį lygį sudaro: verslumo samprata, verslumo ugdymo konteksto suvokimas, dėstytojų ir dalyvių vaidmuo.

Lavinimo lygis: išskiriama auditorija ir tikslinė grupė, organizuojamas mokymo(si) turinys (ką?), tikslai (kodėl?), metodai (kaip?) bei įvertinimas.

M. Laukkanen (2002)

Būdinga modelio charakteristika:

Individualus verslumo ugdymo modelis paaiškina alternatyvias verslumo ugdymo strategijas, apibūdina vyraujančius ugdymo modelius. Apibrėžiama individualaus verslumo ugdymo modelio mechanizmo veikimo samprata, tiriamas jo vystymas ilgalaikiu periodu.

Išskiriama bendra verslumo ugdymo programa, pagrįsta konceptualia strategija, kurioje pabrėžiamas studentų ateities veiklai reikalingų žinių ir įgūdžių suvokimas.

Ugdymo metodai: tradiciniai teorinių žinių įsisavinimo metodai, netradiciniai verslumą skatinantys metodai – praktinė patirtis, vaidmens modelis, grįžtamasis ryšys.

Išskiriamos dvi sritys, kurių pagrindas yra individo iniciatyva:

- **institucinė sritis, pastebėtas ar numatomas reiškiny:** sukurtas ugdymo kontekstas, turinys, ugdymo sistema apibrėžia su verslo funkcijomis siejamas žinias, verslo procesams reikalingus įgūdžius, socialinę klasę, teisėtumą, verslininko savybes.
- **išorinės aplinkos sritis, laukiamas elgesys:** palankaus elgesio paieška ir pradžia, naujo verslo atsiradimas (naujos verslo organizacijos, nauja verslo sritis / vienetas).

Van Vuuren ir Nieman (1999)
Būdinga verslumo pasiekimų (Entrepreneurial performance) ugdymo modelio charakteristika:
<p>Tiesioginis linijinis modelis verslininko veiklą sieja su skatinimo funkcija, verslininko ir verslumo įgūdžiais.</p> <p>Verslumo ugdymo programos elementai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - motyvacija – vidinės kontrolės, atkaklumo, lyderystės, ryžtingumo, atkaklumo įgūdžius; - verslumo įgūdžiai – kūrybiškumą, norą rizikuoti, galimybių identifikavimą; - verslo vadybos funkciniai įgūdžiai – finansų, rinkodaros, gamybos, žmonių išteklių valdymo, juridiniai, bendravimo, valdymo ir verslo plano rengimo.
M. Pretorious (2000), G. Nieman, J. J. van Vuuren (2005)
Būdinga verslumo ugdymo modelio (E/E modelis) charakteristika:
<p>Analizuojamas verslumo ugdymo, programų turinys, pagalbininkų (mentorių, dėstytojų) ir jų požiūrių reikšmė.</p> <p>Pagrindinis modelio tikslas – ugdant verslumą skatinti individo naujo verslo kūrimą.</p> <p>Pagrindiniai modelio elementai: sėkmingų verslininkų pavyzdžiai; verslo žinios ir įgūdžiai; verslo plano panaudojimas; mokymo požiūriai; pagalbininkai; programos kontekstas.</p> <p>Integruoti ugdymo elementai:</p> <ul style="list-style-type: none"> - verslininkų sėkmės temos: įsipareigojimas, vadovavimas, galimybių ieškojimas, tolerancija rizikai, dviprasmiškumas ir neryžtingumas, kūrybiškumas, pasitikėjimas savimi ir gebėjimas prisitaikyti, motyvacija įveikti kitus; - verslumo ugdymo požiūriai; - aplinka, gerinanti mokymą: atvejų analizės metodas, mokymo tikslai, imitacija, diskusijos, darbas grupėje, problemų sprendimas; - verslo žinios ir įgūdžiai: aplinka, rinkodara, finansai, gamyba, vadyba, strategija, kainodara, principai; - verslo planas: galimybė, komanda, ištekliai (pasiruošimas, pristatymas, gynimas, įgyvendinimas)

Vienas siūlomas įdiegti Lietuvoje verslumo ugdymo modelis yra pateiktas „Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymo ES“¹³⁸ vadove. Jame pateikiamas kryptingas, nuoseklus, sisteminis, holistinis verslumo ugdymo

138 *Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymas ES*. 2013. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/regional-sme-policies/documents/no.1_entrepreneurial_mindsets_lt.pdf [žiūrėta 10-06-2014].

modelis, kurio bendras tikslas – sukurti sistemą, kurioje visiems ugdytiniams galiausiai būtų suteikta galimybė kokybiškai mokytis verslumo kiekvienoje švietimo proceso pakopoje. Šis modelis yra nukreiptas į visuomenės sąmoningumo didinimą verslumo srityje, nusakant verslumo sampratą ir praktiką. Pagal modelį numatomas verslumo ugdymas pritaikytas praktikoje, siekiant valdyti verslą, pereiti prie plačiau suprantamo verslumo ugdymo, kaip galimybės lavinti žmonių verslumo gebėjimus visose gyvenimo srityse. Ši samprata turėtų keisti daugelį ugdymosi aspektų. Taip pat pagal šį modelį numatoma nuo verslumo ugdymo, kaip papildomo užsiėmimo, pereiti prie ugdymo programos (dažniausiai vėlesnėse privalomojo ugdymo pakopose) ir prie tokio verslumo ugdymo, kuris būtų neatsiejamai integruotas į ugdymo programą visais lygmenimis.

Apibendrinant galima teigti, kad esminiai dalykai, keičiantys ugdymo raidą, galėtų būti: požiūris į verslumo ugdymą kaip į tęstinį procesą, motyvuoti ir įsitikinę verslumo reikalingumu dėstytojai, jų kvalifikacijos tobulinimas verslumo srityje, įvairus mokymo stilių taikymas ugdomojo proceso metu; verslumo ugdymas, atsižvelgiant į edukologams būdingą veiklos sritį; būtina sąsaja su ugdymo uždaviniais; verslumo integravimas į kitus programos dalykus; reikia, kad švietimo institucijose susiformuotų dėstytojų, toliau užsiimančių verslumo ugdymo raida, branduolys; būtina įtraukti atitinkamus tinklus, pavyzdžiui, vietos ir nacionaliniu lygiu. Verslumo kompetencijos gali būti ugdomos visapusiškai: organizuojant formalius ir neformalius mokymus, dalyvaujant įvairioje socialinėje veikloje. Verslumo ugdymas grindžiamas aktyvia, savarankiška veikla, skatinančia mąstyti ir veikti. Verslumo mokymas(is) orientuotas į individualių savybių ir įgūdžių vystymą, kur pagrindinis ugdymo(si) proceso dalyvis yra studentas. Sukūrę verslumo ugdymo modelį, kuriame būtų nurodytos andragogų rengimo gairės ir jose integruotas verslumo kompetencijos ugdymas, galėtume pasiekti ir verslumo ugdymo rezultatų.

2. VERSLUMO UGDYMO EUROPOS SĄJUNGOJE TENDENCIJOS IR PERSPEKTYVOS

2.1. Verslumas, verslumo ugdymas kaip prioritetas Europos Sąjungos šalyse. Verslumo ugdymo patirtys

Verslumas, verslumo ugdymas kaip prioritetas Europos Sąjungos šalyse. Verslumo, jo ugdymo klausimai aptariami ES dokumentuose, pranešimuose (Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mind sets through education and learning, 2006¹³⁹; Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009¹⁴⁰; Entrepreneurship education policies, 2011¹⁴¹; Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011¹⁴²; Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012¹⁴³; Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014¹⁴⁴). Šių literatūros šaltinių analizė atskleidžia, kaip aktualu asmeniui turėti verslumo gebėjimą, išryškina skatinimą stiprinti verslumo ugdymą visais

139 Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning. Commission of the European Communities.Brussels: European Commission, 13.2.2006 COM (2006) 33 final. [interaktyvus]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0033:LT:NOT>[žiūrėta 2014-07-22].

140 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf[žiūrėta 2014-07-22].

141 Entrepreneurship education policies. Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI). Third session Geneva, 19–21 January 2011. [interaktyvus]. http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

142 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education, 2011. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf. [žiūrėta 22-07-2014].

143 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

144 Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014.[interaktyvus]. http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Norway/Norway_Action_Plan_Entrepreneurship_2009_2014.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

švietimo lygmenimis, dalytis gerąja patirtimi. Šiuose dokumentuose taip pat minimas poreikis tobulinti verslumą ugdančių mokytojų kvalifikaciją. Aktyvesnis domėjimasis verslumu pradėtas nuo 2005 m., kai dokumente verslumas buvo įvardytas kaip vienas iš aštuonių bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų (Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning, 2005)¹⁴⁵:

1. Bendravimas gimtąja kalba;
2. Bendravimas užsienio kalbomis;
3. Matematiniai gebėjimai ir pagrindiniai gebėjimai mokslo ir technologijų srityse;
4. Skaitmeninis raštingumas;
5. Mokymasis mokytis;
6. Tarpasmeniniai, tarpkultūriniai, socialiniai ir pilietiniai gebėjimai;
7. Verslumas („verslumas yra vienas iš svarbiausių gebėjimų“);
8. Kultūrinė išraiška.

„Apibrėžimas. Verslumas reiškia žmogaus sugebėjimą idėjas paversti veiksmis. Jis reiškia kūrybiškumą, naujoves ir pasirengimą rizikuoti bei gebėjimą planuoti ir valdyti projektus siekiant išskeltų tikslų. Tai kiekvienam žmogui praverčia kasdieniame gyvenime namuose ir visuomenėje, turėdami šį gebėjimą darbuotojai gali suprasti su jų darbu susijusį kontekstą ir išnaudoti galimybes, be to, tai yra konkretesnių įgūdžių ir žinių, kurios būtinos verslininkams, pradedant socialinę ar komercinę veiklą, pagrindas.

Svarbiausios su šiuo gebėjimu susijusios žinios, įgūdžiai ir nuostatos. Siekiant įgyti šį gebėjimą būtina žinoti apie esamas asmenines, profesines ir (arba) verslo galimybes, taip pat suvokti „bendresnį vaizdą“, t. y. žmonių gyvenimo ir darbo aplinką kuriančius dalykus, kaip antai platesnį ekonomikos veikimą, ir žinoti apie darbdaviui ar organizacijai išskylančius uždavinius bei atsirandančias galimybes. Žmonės turėtų žinoti etišką įmonių nuostatą ir kaip jie galėtų tapti

145 Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning. COM/2005/0548, final - COD 2005/0221 [interaktyvus]. <http://eur-law.eu/EN/Proposal-Recommendation-European-Parliament-Council-key-competences-lifelong>, 212697, d. [žiūrėta 2013-10-02].

gerąją jėgą, pavyzdžiui, vykdydami sąžiningą prekybą ar dalyvaujant socialinės įmonės veikloje.

Įgūdžiai yra susiję su veiksmu projektų valdymu (įtraukiant tokius įgūdžius, kaip planavimas, organizavimas, valdymas, vadovavimas ir delegavimas, analizavimas, pranešimas, ataskaitų išklauskymas ir įvertinimas bei protokolavimas) ir sugebėjimu dirbti savarankiškai bei bendradarbiaujant komandoje. Ypač svarbu nustatyti savo stipriąsias ir silpnąsias vietas, įvertinti ir rizikuoti, kai ir jeigu to prireiks.

Požiūris į verslumą apibūdinamas iniciatyvumu, veiksmumu, nepriklausomybe ir novatoriškumu asmeniniame ir socialiniame gyvenime bei darbe. Be to, tai yra susiję su motyvacija ir pasiryžimu siekti tikslų – asmeninių ar bendrų ir (arba) darbo“ (p. 5)¹⁴⁶

Bendruosiuose visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų, Europos orientaciniuose metmenyse (2007)¹⁴⁷ pateikiamas dar platesnis verslumo sampratos išaiškinimas. Verslumas siejamas su iniciatyvumu, kūrybiškumu, novatoriškumu, projektine veikla, t. y. su tuo, kas padeda sukurti socialinę ar komercinę veiklą.

„Iniciatyvumo ir verslumo jausmas reiškia žmogaus sugebėjimą idėjas paversti veiksmais. Jis reiškia kūrybiškumą, novatoriškumą ir pasirengimą rizikuoti bei gebėjimą planuoti ir valdyti projektus siekiant iškeltų tikslų. Tai kiekvienam žmogui praverčia ne tik kasdieniame gyvenime namuose ir visuomenėje, bet ir darbe, nes turint šį gebėjimą galima suprasti su darbu susijusį kontekstą ir išnaudoti galimybes, be to, tai yra konkretesnių įgūdžių ir žinių, kurios būtinos tiems, kurie pradeda socialinę ar komercinę veiklą, pagrindas. Tai turėtų apimti supratimą apie etines vertybes ir skatinti gero valdymo principą.

146 Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning. COM/2005/0548, final - COD 2005/0221. [interaktyvus]. <http://eur-law.eu/EN/Proposal-Recommendation-European-Parliament-Council-key-competences-lifelong>, 212697, d. [žiūrėta 2013-10-02].

147 Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.

Verslumo savybė apibūdinama iniciatyvumu, veiksnumu, nepriklausomybe ir novatoriškumu asmeniniame ir socialiniame gyvenime bei darbe. Be to, tai yra susiję su motyvacija ir pasiryžimu siekti tikslų – asmeninių ar bendrų su kitais, įskaitant darbe.

Igūdžiai yra susiję su veiksmu projektų valdymu (įtraukiant, pavyzdžiui, galimybę planuoti, organizuoti, valdyti, vadovauti ir deleguoti, analizuoti, pranešinėti, išklausti ataskaitas, įvertinti bei protokoluoti), veiksmingu atstovavimu, derėjimusi ir sugebėjimu dirbti savarankiškai bei bendradarbiaujant komandose. Svarbu gebėti spręsti ir nustatyti savo stipriąsias ir silpnąsias vietas, įvertinti ir rizikuoti, kai ir jeigu to prireiks¹⁴⁸ (p. 11).

Tačiau negalima teigti, kad iki 2005 m. (kai verslumas buvo įvardytas kaip vienas iš aštuonių bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų) nebuvo diskutuojama apie verslumą. V. Stokaitė (2012)¹⁴⁹ nurodo, kad verslumu buvo domimasi dar anksčiau, ir išskiria ankstyvąjį etapą – nuo devintojo dešimtmečio iki 2005 m., kai remiantis JAV pavyzdžiu Europos Sąjungoje (toliau – ES) pradėtos bendro pobūdžio verslumo skatinimo iniciatyvos, o nuo 2005 m. prasidėjo tiriamasis etapas – išskirtos konkrečios verslumo skatinimo priemonės. Panašios nuomonės laikosi S. Wenekersas ir R. Thurikas (1999)¹⁵⁰, kurie, atlikę išsamią ekonominės literatūros apžvalgą, parengiamuoju verslumo aktualumo etapu vadina 1960–1970 m. ir 1980–1990 m. laikotarpius, nes jiems buvo būdinga smulkiojo verslo ir verslumo atgimimas.

Analizuojant įvairius dokumentus, taip pat Europos komisijos kuriamų jungtinių ekspertų grupių parengtas ataskaitas apie verslumo situaciją, galima išvelgti raginimą **strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu**. Pavyzdžiui, viename iš dokumentų įvardijama, kad ypatingą svarbą įgyja ekonominis švietimas ir verslumo ugdymas, kiekvienam piliečiui reikalingos verslumo žinios ir gebėjimai, todėl verslumą

148 Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.

149 Stokaitė, V. 2012. Verslumo skatinimas aukštajame moksle: Europos sąjungos dokumentų ir Lietuvos atvejo analizė. *Socialinės technologijos*, 2(1), p. 139–155.

150 Wenekers, S.; Thurik, R. 1999. Linking entrepreneurship and economic growth, *Small Business Economics*, 13(1), pp. 27–55.

ugdyti galima pradėti net darželyje, o mokykloje turi būti ugdoma būtinai (Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning, 2006)¹⁵¹. Taip pat akcentuojama, kad **verslumas turi būti pradėtas ugdyti kuo anksčiau – ikimokykliniame amžiuje**. Tai, kad verslumas galėtų būti pradedamas ugdyti ikimokyklinio ugdymo įstaigoje, darželyje, minima ir Europos komisijos 2013 m. apžvalgoje¹⁵².

„Kaip geroji patirtis pristatoma Verslumo programa 3–12 metų amžiaus vaikams. Ši programa buvo sukurta Vianado Castelo politechnikos instituto (IPVC) dar 1980 metais. Verslumo programa „Turime idėjų keisti pasaulį“, skirta 3–12 metų amžiaus vaikams, yra partnerystės tarp politechnikos instituto, Vianado Castelo švietimo mokyklos ir Alisa Nabeiro švietimo centro Delta rezultatas. Šis projektas apima platesnį verslumo ugdymo apibrėžimą – kaip galimybės besimokantiejiems idėjas paversti veiksmais ir yra skirtas skatinti vaikų ir mokytojų verslumo gebėjimus. Programa apima metodines medžiagas ir pasiūlymus veiklai, skirtai:

ikimokyklinio amžiaus vaikams (3–5 m.);

1 pakopos pagrindinės mokyklos vaikams (6–9 m.);

2 pakopos pagrindinės mokyklos vaikams (10–12 m.).

Vaikai kuria savo projektus, remdamiesi savo pačių idėjomis, taip pat ugdo gebėjimus, reikalingus kiekvienoje iš šių žinių sričių:

- skatinimas idėjų;*
- dalijimasis idėjomis;*
- apmąstymas ir kalbėjimas, ką noriu daryti;*
- mąstymo orientyrai (individualus ir grupinis darbas su vaikais);*
- kitų išklausymas;*
- kalba apie projektą;*
- darbas su bendradarbiais verslumo ugdymo klausimais;*
- nustatymas poreikių (verslumo ugdymo aspektas;*

151 Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning. Commission of the European Communities.Brussels: European Commission, 13.2.2006 COM(2006) 33 final. [interaktyvus]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0033:LT:NOT> [žiūrėta 22-07-2014].

152 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013.

- idėjų, projekto sklaidos prototipų formavimas.

Igyvendinant šią iniciatyvą Politechnikos instituto Vianado Castelo Švietimo mokykloje, per mokytojų pradinio rengimo kursus studentai (būsimi pedagogai) buvo mokomi verslumo ugdymo, aiškinama ir mokoma, kaip įgyvendinti verslumo ugdymo programą dirbant su 3–12 m. amžiaus vaikais. Pabrėžiama, kad verslumo ugdymas buvo nukreiptas ir į pačių studentų verslumo kompetencijos (žinios, gebėjimai, vertybės ir požiūris) įgijimą. Studentai mokosi, kaip sudominti mažus vaikus (3–12 metų), kaip vaikams padėti įgyti pradinius verslumo gebėjimus, kaip skatinti verslumą. Verslumo ugdymo medžiaga išbandoma ir pritaikoma per mokymo praktikas, studentams atliekant praktiką mokyklose. Studentai ir pedagogai dirbdami kartu išbando mokymo/si metodus, tinkamus verslumui ugdyti. Taip atliekama ir verslumo ugdymo sklaida mokyklose. Ši patirtis laikoma gera patirtimi, nes:

- mokyklos įsipareigojo diegti ir taikyti mokymo(si) metodus, skirtus verslumui ugdyti, aktyviai mokinio veiklai, ir projektinį darbą;
- mokyklos įdiegė lanksčias mokymo(si) programas;
- mokytojai pasirėngė įgyvendinti verslumo ugdymą ikimokyklinėse įstaigose ir bendrojo lavinimo mokyklose“ (*Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013, p. 38–39*).

Nuo 2009 m. Europos Komisija rengia ar inicijuoja išsamias ataskaitas verslumo ugdymo klausimais:

- 2009 m. parengta ataskaita apie verslumo ugdymą profesinio mokymo srityje (*Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009*)¹⁵³;
- 2010 m. pristatoma lakoniška apžvalga apie verslumo būklę Europos šalyse, analizuojama, ar yra verslumo ugdymo strategija (*Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010*)¹⁵⁴;

¹⁵³ Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

¹⁵⁴ Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship

- 2011 m. apžvelgiamos verslumo ugdymo problemos, mokytojų veikla (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011)¹⁵⁵;
- 2012 m. apžvelgiamas verslumo ugdymas Europos mokyklose (Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012)¹⁵⁶;
- 2013 m. pateikiamos rekomendacijos verslumą ugdantiems mokytojams (Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013)¹⁵⁷;
- 2014 m. apžvelgiamas verslumo ugdymas įvairiais švietimo lygmenimis: nuo bendrojo ugdymo mokyklos iki aukštojo mokslo (Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014)¹⁵⁸.

Analizuojant Europos komisijos kuruojamų jungtinių ekspertų grupių parengtas verslumo ugdymo ataskaitas ir verslumo ugdymo situaciją, galima išvelgti **raginimą strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu, parengti ir kokybiškai įgyvendinti verslumo ugdymo strategijas**, siekiant organizuoti efektyvų mokymosi procesą. V. Stokaitė (2012)¹⁵⁹ teigia, kad nuo 2011 m. prasidėjo verslumo ugdymo politikos kūrimo etapas. Matyt, tai siejama su Europos komisijos įsteigta ir iš 24 šalių sudaryta darbo grupe ekspertų verslumo ugdymo klausimams spręsti, siekiančia parengti bendrą verslumo ugdymo politikos vadovą.

Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus]. http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta 2013-02-10]

- 155 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education, 2011. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].
- 156 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].
- 157 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.
- 158 Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014. [interaktyvus]. http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Norway/Norway_Action_Plan_Entrepreneurship_2009_2014.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].
- 159 Stokaitė, V. 2012. Verslumo skatinimas aukštajame moksle: Europos Sąjungos dokumentų ir Lietuvos atvejo analizė. *Socialinės technologijos*, 2(1), pp. 139–155.

2012 m. Europos komisijos ataskaitoje¹⁶⁰ **išryškėja raginimas** švietimo įstaigoms **aktyviau bendradarbiauti su verslo pasauliu**, daugiau organizuoti diskusijų, bendradarbiavimo renginių, įvardijant, kad verslo atstovų ir mokyklos bendradarbiavimas gali būti visapusiškai naudingas¹⁶¹. Kitame Europos komisijos leidinyje (Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013)¹⁶² **rekomenduojama verslo atstovams** įvairiais būdais **remti verslumo ugdymą**: kaip ekspertams, kaip patarėjams ar kaip kritiškiems draugams.

Pasitelkiant Europinių dokumentų analizę, **atskleista holistinė verslumo samprata**, nes verslumas, jo ugdymas apibrėžiamas kaip asmens gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, naujovės ir pasirengimas rizikuoti bei gebėjimas planuoti ir valdyti projektus siekiant tikslų. Taip pat nurodoma, kad tai kasdieniniame gyvenime, darbe ir visuomenėje reikalinga visiems, nes leidžia darbuotojams geriau suvokti savo darbinės veiklos kontekstą ir geriau pasinaudoti galimybėmis, sudaro sąlygas verslininkams pradėti visuomeninę arba komercinę veiklą¹⁶³. Komisijos komunikate Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui (2006) pabrėžiama verslumo ugdymo svarba¹⁶⁴. Nurodoma, kad ypatingą svarbą įgyja ekonominis švietimas ir verslumo ugdymas, akcentuojama, kad kiekvienam piliečiui reikalingos verslumo žinios ir gebėjimai, todėl verslumas turėtų būti pradedamas ugdyti jau darželyje ir daug dėmesio rekomenduojama jam skirti aukštosiose mokyklose. Europos Komisijos pirmininko pavaduotojas G. Verheugenas (2006) pažymėjo, kad sistemingai visais lygiais verslumo reikia mokyti nuo pradinės mokyklos iki universiteto¹⁶⁵.

160 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

161 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

162 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

163 Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning.COM/2005/0548, final - COD 2005/0221. [interaktyvus]. <http://eur-law.eu/EN/Proposal-Recommendation-European-Parliament-Council-key-competences-lifelong,212697,d>. [žiūrėta 2013-10-02].

164 Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning. Commission of the European Communities.Brussels: European Commission, 13.2.2006 COM (2006) 33 final.

165 Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets

Bendruosiuose visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų Europos orientaciniuose metmenyse (2007)¹⁶⁶ verslumas apibūdinamas iniciatyvumu, veiksmumu, nepriklausomybe ir novatoriškumu asmeniniame ir socialiniame gyvenime bei darbe. Jis susijęs su motyvacija ir pasiryžimu siekti tikslų – asmeninių ar bendrų su kitais, įskaitant ir darbe. Svarbiausios su šiuo gebėjimu susijusios žinios, įgūdžiai ir nuostatos: būtinos žinios apima gebėjimą identifikuoti esamas asmenines, profesines ir (arba) verslo galimybes, įskaitant platesnio požiūrio aspektus; jos susijusios su veiksmu projektų valdymu (įtraukiant, pavyzdžiui, galimybę planuoti, organizuoti, valdyti, vadovauti ir deleguoti, analizuoti, pranešinti, išklausti ataskaitas, įvertinti bei protokoluoti), veiksmingu atstovavimu, derėjimusi ir sugebėjimu dirbti savarankiškai bei bendradarbiaujant komandose, gebėjimu spręsti ir nustatyti savo stipriąsias ir silpnąsias vietas, įvertinti ir rizikuoti.

Europos šalims, siekiančioms gerų verslumo ugdymo rezultatų, svarbu tobulinti šiuos aspektus: verslumo ugdymo turinys ir procesas, verslumo ugdymo įgyvendinimas įvairiais švietimo lygmenimis, mokytojų rengimas ir kvalifikacijos tobulinimas, bendradarbiavimas su verslininkais – visi šie tobulintini aspektai, susiję su verslumą ugdančių mokytojų kompetencijomis, minimi ekspertų parengtose ataskaitose (Entrepreneurship education policies, 2011¹⁶⁷; Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011¹⁶⁸; Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009¹⁶⁹; Towards

through education and learning. Commission of the European Communities. Brussels: European Commission, 13.2.2006 COM (2006) 33 final.

- 166 Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.
- 167 Entrepreneurship education policies. Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI). Third session Geneva, 19–21 January 2011. [interaktyvus]. http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].
- 168 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education, 2011. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education/teacher_education_final_report_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].
- 169 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010¹⁷⁰). Siekiant spręsti šias problemas, svarbu dalytis gerąja patirtimi su kitomis užsienio šalimis. Verslumo plane 2020¹⁷¹ taip pat numatytos verslumo plėtros ir verslumo ugdymo kokybės gerinimo priemonės:

<p><i>“Investing in entrepreneurship education is one of the highest return investments Europe can make. Surveys suggest that between 15% and 20% of students who participate in a mini-company programme in secondary school will later start their own company, a figure that is about three to five times that for the general population. Whether or not they go on to found businesses or social enterprises, young people who benefit from entrepreneurial learning, develop business knowledge and essential skills and attitudes including creativity, initiative, tenacity, teamwork, understanding of risk and a sense of responsibility. This is the entrepreneurial mind-set that helps entrepreneurs transform ideas into action and also significantly increase employability. The role of entrepreneurship as an instrument to improve employability levels is also stressed in the Annual Growth Survey 2013. A number of Member States have successfully introduced national strategies for entrepreneurship education or made entrepreneurial learning a mandatory part of curricula.</i></p>	<p><i>„Investavimas į verslumo ugdymą yra viena iš didžiausių grąžą duodančių investicijų, kurią Europa gali padaryti. Tyrimai rodo, kad iš 15–20 % studentų, kurie dalyvauja mažųjų įmonių programoje vidurinėje mokykloje, vėliau steigiančių savo įmonę skaičius būna apie tris penkis kartus didesnis nei tarp visų gyventojų. Nesvarbu, ar jie bandys kurti verslą ar socialines įmones, ar to nedarys, jauni žmonės, kurie gauna naudos iš verslo mokymosi, plėtos verslo žinias ir pagrindinius įgūdžius bei požiūrį, įskaitant kūrybiškumą, iniciatyvą, atkaklumą, komandinį darbą, rizikos supratimą ir atsakomybės jausmą. Tai verslumo proto rinkinys, kuris verslininkams padeda idėjas paversti realybe ir taip pat gerokai padidinti įsidarbinimo galimybes. Verslumo vaidmuo, kaip darbuotojų užimtumo gerinimo priemonė, taip pat pabrėžtas 2013 m. metinėje augimo apžvalgoje. Keletas valstybių narių sėkmingai pradėjo vykdyti verslumo ugdymo nacionalines strategijas arba verslumo ugdymą padarė mokymo programų privalomuoju dalyku. Tačiau tam reikia dėti daugiau</i></p>
---	--

170 Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus]. http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta 2013-10-10].

171 Entrepreneurship 2020 action plan. Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. [interaktyvus]. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF> [žiūrėta 2014-09-16].

But more is needed. Education should be brought to life through practical experiential learning models and experience of real-world entrepreneurs. Defined entrepreneurial learning outcomes for all educators are needed, to introduce effective entrepreneurial learning methodologies into the classroom. Practical entrepreneurial experiences can also be gained outside education. Young people should be encouraged to develop entrepreneurial skills through informal and non-formal education like volunteering. Such experiences should also be validated and recognized, in accordance with the proposed Commission recommendation in this area.

Partnerships with businesses can ensure that education and training curricula are relevant to the real world. Initiatives such as the VET-Business forum and Sector Skills Alliances provide routes to involve business. Education institutions should be encouraged to become more entrepreneurial in their wider approach, to ensure that they develop and live a culture of entrepreneurship and innovation through their missions, leadership, stakeholder engagement, curricula and learning outcomes (p. 5).

pastangų. Švietimo sistema turėtų būti priartinta prie gyvenimo per praktinius patirtinio mokymosi modelius ir realaus pasaulio verslininkų patirtį. Visiems pedagogams yra reikalingi apibrėžti verslumo mokymosi rezultatai, kad būtų galima praktikoje diegti veiksmingas verslumo mokymosi metodikas. Praktinė verslumo patirtis gali būti įgyta ir už švietimo sistemos ribų. Jauni žmonės turėtų būti skatinami ugdyti verslumo įgūdžius per formaliojo ir neformaliojo švietimo, kaip antai savanoriška veikla, sistemas. Pagal siūlomą Komisijos rekomendaciją šioje srityje tokia patirtis taip pat turėtų būti įteisinta ir pripažinta.

Verslo partnerystė gali užtikrinti, kad ugdymo programos būtų artimos realiam pasauliui. Inicijatyvos, pavyzdžiui, profesinio mokymo ir verslo forumas bei sektoringų įgūdžių aljansai, numato būdus, kaip įtraukti verslą. Švietimo institucijos turėtų būti skatinamos tapti verslesnės laikantis platesnio požiūrio ir siekiant užtikrinti, kad jos kurtų verslumo ir inovacijų kultūrą bei joje veiktų vykdydamos misijas, per lyderystę, suinteresuotųjų šalių įtraukimą, mokymo programas ir mokymosi rezultatus“ (p. 5).

Verslumo ugdymo patirtys, tendencijos Europos šalyse. G. Žibėnienė (2012) teigia, kad, analizuojant ES dokumentus, Europos komisijos inicijuotas ataskaitas, išaiškėjo, kad verslumas, kūrybiškumas, novatoriškumas turi būti ugdomas visais švietimo ir mokymo sistemos lygmenimis, o Europos šalyse dėmesys verslumo ugdymui, kaip strateginiam švietimo siekiui, auga, daugėja šalių, įtraukusių verslumo ugdymą į nacionalines programas¹⁷². Pastebimi teigiami pokyčiai verslumo ug-

172 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p.379–390.

dymo klausimais Europos šalyse. Kaip nurodoma Europos komisijos kuruojamų jungtinių ekspertų grupių parengtoje ataskaitoje (*Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education*)¹⁷³, 2010 m. verslumo ugdymo nacionalinę strategiją buvo suplanavusios ar verslumą integravusios į ugdymo programas aštuonios šalys. O po dvejų metų iš 31 šalių pusė vykdė reformas, į kurias įtraukta verslumo ugdymo plėtotė, įgyvendino konkrečias strategijas verslumui ugdyti – tai Danija, Estija, Lietuva, Nyderlandai, Švedija, Norvegija, Velsas ir Belgija. Kitos trylika šalių – Austrija, Bulgarija, Čekija, Suomija, Graikija, Vengrija, Islandija, Lichtenšteinas, Lenkija, Slovakija, Slovėnija, Ispanija ir Turkija – verslumo ugdymą yra įtraukusios į nacionalines strategijas¹⁷⁴. Matyti, kad verslumui ugdyti Europos šalys skiria vis daugiau dėmesio, jis tampa vienu iš strateginių švietimo siekinių. 2012 m. duomenimis, į pagrindinio ugdymo programas verslumą, kaip privalomą dalyką, įtraukė šios Europos šalys: Austrija, Čekija, Danija, Jungtinė, Karalystė, Estija, Rumunija, Latvija, Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Norvegija, Slovakija, Slovėnija, Švedija, o į vidurinio ugdymo programų turinį – Austrija, Čekija, Estija, Jungtinė Karalystė, Italija, Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Liuksemburgas, Slovakija, Slovėnija, Švedija, Vengrija (*Entrepreneurship Education at School in Europe 2012*)¹⁷⁵.

Verslumo ekspertai daugelyje dokumentų, ataskaitų (*Entrepreneurship education policies, 2011*¹⁷⁶; *Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009*¹⁷⁷; *Entrepreneurship Education at*

173 *Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture.* [interaktyvus]. http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta 2013-10-02].

174 *Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012.* [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

175 *Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012.* [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

176 *Entrepreneurship education policies. Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI). Third session Geneva, 19–21 January 2011.* [interaktyvus]. http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

177 *Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009.* [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

School in Europe, 2012¹⁷⁸; Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010¹⁷⁹) nurodo, kad Europos šalyse verslumo ugdymas yra išplėtotas skirtingai, ir skatina verslumui skirti daugiau dėmesio, diskutuoti verslumo ir verslumo ugdymo bendros sampratos klausimais, analizuoti kitų patirtis, dalytis verslumo ugdymo patirtimi.

Remiantis apibendrinta Europos šalių patirtimi, verslumo ugdymo aspektu galima išskirti šias verslumo ugdymo strategijas (žr. 5 pav.):

- konkrečios, specialios strategijos / veiksmų planai, tikslingai nukreipti į verslumo ugdymą;
- bendrosios strategijos (švietimo ar ekonominė) dalis, apimanti ir verslumo ugdymo tikslus;
- individualios ar grupinės iniciatyvos, susijusios su verslumo ugdymu¹⁸⁰.

Verslumo ugdymas, kai numatytos konkrečios, specialios strategijos / veiksmų planai, tikslingai nukreipti į verslumo ugdymą¹⁸¹. Šešiose šalyse ir dviejuose regionuose pradėtos vykdyti konkrečios strategijos siekiant integruoti verslumo ugdymą į mokymo programas pradinio, bendrojo lavinimo vidurinėse mokyklose. **Flamandų bendruomenės Belgijos Vyriausybė** 2011 m. pabaigoje paskelbė Verslumo ugdymo 2011–2014 m. veiksmų planą. Tai bendra Ministro Pirmininko, ūkio ir žemės ūkio ministro, švietimo ministro ir darbo ministro iniciatyva. Tikslas – parengti mokinius dirbti savarankiškai, taip pat organizuoti mokymus mokytojams, siekiant jiems padėti susidaryti teigiamą požiūrį į verslumą ir savarankišką darbą. Pabrėžiama, kad šis veiksmų planas taip

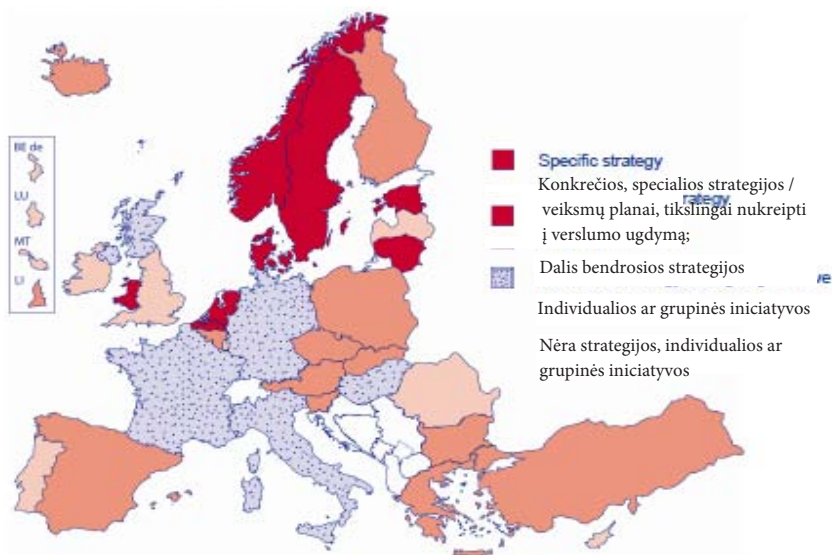
178 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

179 Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus]. http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta 2013-10-02].

180 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

181 Parengta pagal šaltinį: Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

pat yra indėlis į ekonomikos augimo strategiją „Flandrijos veiksmai iki 2020 m.“

5 pav. Europos šalys pagal verslumo ugdymo strategijų turėjimą
(šaltinis: Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012)

Danijoje parengta verslumo ugdymo strategija (2009 m.) buvo plėtojama bendradarbiaujant Mokslo, technologijų ir inovacijų, Kultūros, Švietimo, Ekonomikos ir verslo reikalų ministerijoms, joje pabrėžiamas aktyvus investavimas į verslumo ugdymą švietimo įstaigose. Nurodoma, kad ateityje įstatymais, vykdomaisiais potvarkiais ir veiklos / plėtros sutartimis bus sprendžiami verslumo ugdymo (švietimo, mokymo) klausimai, prireikus įtraukiant visus švietimo lygius ir verslo atstovus į švietimo įstaigų valdymą, skiriant tam lėšų.

Estijoje 2010 m. spalio 7 d. buvo pasirašytas abipusis susitarimas dėl verslumo ugdymo skatinimo. Pasirašė švietimo ir mokslo ministras, ekonomikos reikalų ir ryšių ministras, Estijos prekybos ir pramonės rūmų pirmininkas, nacionalinio egzaminų ir kvalifikacijų centro direktorius ir „Enterprise Estonia“ fondo (EAS) pirmininkas. Remdamiesi šiuo susitarimu, ir Estijos prekybos rūmai, ir Akademinė patariamoji verslo švie-

timo taryba paskelbė dokumentą dėl programos, kuria bus skatinamas verslumo ugdymas.

Olandijos ekonomikos, švietimo, kultūros ir mokslo bei žemės ūkio, gamtos ir maisto kokybės ministerijos verslumą ir verslo įmones švietimo srityje skatino nuo 2000 metų. 2005 m. šios ministerijos pradėjo vykdyti specialią programą, o 2009 m. įsteigė švietimo tinklą įmonę, per kurią Nyderlandai teikia konkrečią subsidijų schemą, padedančią švietimo įstaiogoms į savo politiką integruoti verslumo ugdymo, veiklos organizavimo ir mokymo programas. Tikslas yra turėti daugiau mokinių, kurie pasižymi verslumo mąstysena ir elgsena, ir didinti skaičių asmenų, padedančių savo verslą per penkerius metus nuo mokslo įstaigos baigimo.

Švedijos Vyriausybė 2009 m. Biudžeto įstatyme paskelbė nuostatas dėl verslumo ugdymo integravimo į visą švietimo sistemą. Verslumo strategija yra dalis reformos proceso, Vyriausybės sprendimų ir iniciatyvų, siekiant remti verslumo programas. 2009 m. gegužės mėn. Vyriausybė pristatė verslumo ugdymo strategiją švietimo sistemoje ir numatė priemones, kuriomis siekiama integruoti verslumą į visus švietimo sistemos lygmenis.

Jungtinėje Karalystėje (Velse) 2004 m. buvo pradėta vykdyti Jaunimo verslumo strategija, siekiant sukurti struktūrą ir sutelkti dėmesį į verslumo ugdymą. Iniciatyva yra nuolatinė, o dabartinis veiksmų planas apima 2010–2015 m.

Norvegijos pirmasis strateginis Verslumo švietimo ir mokymo srityje planas „Matykite galimybes ir paverskite jas realiomis!“ buvo vykdomas 2004–2008 m. O nuo 2009 m. rugsėjo mėn. pradėtas kitas veiksmų planas – Verslumas švietimo ir mokymo srityje – apėmė nuo privalomojo vidurinio lavinimo iki aukštojo mokslo ir buvo vykdomas 2009–2014 m. Pagrindinis veiksmų plano tikslas – gerinti verslumo ugdymo ir mokymo kokybę bei didinti aprėptį visais lygmenimis ir visose švietimo sistemos srityse.

*Verslumo ugdymas, kaip dalis bendrosios strategijos (švietimo ar ekonominės), apimant ir verslumo ugdymo tikslus bei individualias ar grupines iniciatyvas, susijusias su verslumo ugdymu*¹⁸². Nacionaliniai tikslai, susiję su verslumo ugdymu, yra nurodyti nacionalinėse mokymosi visą gyvenimą strategijose, taip pat bendrojo lavinimo ir jaunimo stra-

182 Parengta pagal šaltinį: Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135_EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

teigijose, kurios paprastai apima ir pagrindinius gebėjimus. Ekonomikos augimo strategijos dažnai apima ir verslumo ugdymą. Europos lygmeniu 2006 m. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijoje dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi kompetencijų¹⁸³ išdėstytos aštuonios bendrosios kompetencijos (septintoji yra verslumas). Remdamosi tuo, kai kurios šalys (pvz., Bulgarija, Čekija, Vengrija, Austrija, Lenkija ir Turkija) sukūrė nacionalines mokymosi visą gyvenimą strategijas, kuriose yra numatyti tikslai dėl verslumo ugdymo įgyvendinimo. Pavyzdžiui, Čekijoje, mokymosi visą gyvenimą strategija (2007 m.) siekiama funkcinio raštingumo ir bendrųjų gebėjimų, kaip antai finansinis raštingumas, ugdymo. Vis dėlto verslumo nėra aiškiai nurodyta. Vykdam šią strategiją 2009 m. buvo patvirtintas visą gyvenimą trunkančio mokymosi įgyvendinimo planas, kuriame palaikoma mokymo programos reforma. Reformos pagrindas yra mokinių funkcinio raštingumo gerinimas ir bendrųjų gebėjimų ugdymas. Tai gali būti daroma vykdam daugiau mokinių projektų, pavyzdžiui, įsteigus mokymo įstaigas. Pastaruoju metu kelių kitų šalių švietimo ir jaunimo strategijose taip pat skatinamas bendrųjų gebėjimų ugdymas, įskaitant verslumą. 2009–2014 m. Belgijos prancūzų bendruomenės Bendrijos politikos deklaracijoje (Deklaracija de Política communautaire 2009–2014)¹⁸⁴ nurodytas tikslas – visų lygių mokyklose skatinti verslumo dvasią ir gebėjimą kurti naujoves.

Bulgarijoje švietimo plėtos, mokslo ir jaunimo politikos programoje (2009–2013 m.) numatoma verslumą mokyklose ugdyti per modulius, integruotus į bendrųjų dalykų programas. Be to, Nacionalinės jaunimo programos (2011–2015 m.) pagrindinis prioritetas yra skatinti jaunų žmonių asmeninį tobulėjimą ir ekonominę gerovę, o tai apima verslumo skatinimą ir verslo įgūdžių įgijimą. Be to, Bulgarijos nacionalinė Moky-mosi visą gyvenimą strategija (2008–2013 m.) skatina verslumą integruoti į bendrojo lavinimo mokymo programas ir užklausinę veiklą.

183 Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.

184 Cituojama iš Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

Graikijoje verslumo ugdymas yra dalis Naujos mokyklos strategijos (2010 m.), kuri grindžiama bendrais ES švietimo strateginiais tikslais, tarp kurių numatoma diegti naujoves, kūrybiškumą ir verslumo dvasią.

Suomijoje verslumas akcentuojamas platesnėje švietimo strategijoje pagal švietimo ir mokslinių tyrimų penkerių metų plėtros planą (2011–2016 m.), įskaitant tikslus skatinti verslumą visais lygmenimis ir gerinti švietimo bei profesines veiklos sričių bendradarbiavimą.

Lichtenšteino nacionalinėje švietimo strategijoje iki 2020 m. (2011 m. kovas) aiškiai matyti, kad remiamas tikslas skatinti naujoves ir kūrybiškumą (Education and Training 2020 (ET 2020¹⁸⁵). Verslumo ugdymo įgyvendinimas yra kartais dalis ekonomikos augimo strategijos, skirtos verslumui ir inovacijoms diegti, siekiant sukurti dinamišką ekonomiką. Verslumo dvasios skleidimo svarba privalomojo švietimo sistemoje jau pripažįstama, tai dažnai skatina švietimo ir įvairių ekonomikos sektorių suinteresuotųjų šalių partnerystes.

Ispanijos Švietimo ir mokslo ministerija (nacionaliniu lygiu), taip pat autonominės bendruomenės (regiono lygiu), verslumo ugdymą plėtoja ir įtraukia į reglamentus dėl švietimo, įskaitant ir verslumo skatinimo švietimo iniciatyvas. Be to, 2011 m. Verslumo paramos planas, vykdomas Pramonės, Energetikos ir turizmo ministerijų, numato veiksmus verslumo iniciatyvoms skatinti. Be to, vietos ir regionų verslumo kultūros ugdymo strategijos numato skatinti regionines švietimo institucijas rodyti įvairias iniciatyvas. Tai apima metodikas ir švietimo medžiagos platinimą siekiant ugdyti verslumą, diegti mokymo bei užklasinę veiklą ir bendradarbiauti su regioninėmis ministerijomis, Prekybos rūmais, asociacijomis ir kitomis privačiomis įstaigomis, tokiomis kaip *Junior Achievement*.

Slovėnijos Respublikos plėtros strategija (TVS), Vyriausybės priimta 2005 m. birželio mėn., apibrėžiama kaip Slovėnijos plėtros iki 2013 metų vizija ir tikslai. Plėtros prioritetas yra efektyvus reikalingų ekonominei plėtrai ir kokybiškoms darbo vietoms kurti žinių generavimas, sklaida ir taikymas.

Slovakijos Respublika integruoja verslumo ugdymą į Slovakijos Respublikos 2008–2010 m. nacionalinę reformų programą. Vienas iš jos

185 Education and Training 2020 (ET 2020). [interaktyvus].http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/ef0016_en.htm [žiūrėta 2014-09-16].

tikslų yra remti verslumo įgūdžių ugdymą ir pagrindinio verslo bei ekonomikos žinių įgijimą per vidurinį lavinimą.

Islandijos strategija iki 2020 m. apibrėžia socialinius ir ekonominius tikslus, kurie taip pat taikomi ir švietimo srityje; inovacijos ir verslumas minimi kaip dalis švietimo reformos. Ankstesni pavyzdžiai rodo, kad verslumo skatinimas gali būti sprendžiamas skirtingomis kryptimis, pavyzdžiui, neformaliojo švietimo, jaunimo, visą gyvenimą trunkančio mokymosi ir užimtumo.

Austrijoje taikoma įvairi patirtis, numatyta daugialypė veikla, skatinanti verslumo ugdymą pradinėse ir vidurinėse mokyklose, ir yra nemažai iniciatyvų, skirtų smulkiojo verslo vadovui rengti. Kaip teigia G. Strazdienė, A. Garalis (2005)¹⁸⁶, remdamiesi *Aplus B Centres* duomenimis, šios priemonės apima požiūrį į verslumą ir įvairius gebėjimus: socialinius gebėjimus, asmenybės pasirengimą, darbą komandoje, atsakomybę, kritinį mąstymą, lankstumą, bendravimo įgūdžius. „Verslumui skatinti buvo priimta nemažai iniciatyvų:

- Verslo administravimo koledžuose parengta programa „Verslininkystė ir vadyba“, ugdanti verslininkui būdingą mąstymą;
- Vidurinėse ir profesinėse mokyklose parengtas verslumo mokymo medžiagos paketas;
- „Verslumo mokymo iniciatyva“ kartu su Niujorko nacionaliniu verslumo mokymo fondu rengia naują programą Austrijos mokykloms, kuri apima mokymo medžiagą mokiniams ir mokymo priemones mokytojams;
- Verslumo priemonės profesiniame mokymo sistemoje: vadovaujantis 2003 metais pataisa profesinio rengimo akte, buvo įvesti verslumo iniciatyvų patobulinimai profesiniame mokymo sistemoje, t. y. sumažintas amžiaus apribojimas, laikant baigiamuosius egzaminus, didinama darbo patirties užsienyje vertė, skatinant mokinių dalyvavimą tarptautinėse mokymo programose;
- Verslumo priemonės universitetuose: dauguma Austrijos universitetų siūlo verslininkystės kursus, apimančius magistro kursus, magistro studijų verslo pradžios ir verslininkystės kursus, sėkmingo verslo kursus, kursus, skirtus „sertifikuotam verslumo ir inovacijų vadybininkui“ bei universiteto kursus jauniems verslininkams. Kursų skaičius technologiniuose universitetuose

186 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 1(5), p. 65–72.

plinta greitai; verslo pradžios centrai įkurti beveik visuose universitetuose“ (Strazdienė, Garalis, p. 157–158, 2005)¹⁸⁷.

Italija taip pat didelį dėmesį skiria verslumui ugdyti ir įdiegė priemonę – alternatyvų mokyklinį darbą kaip praktinio parengimo metodą vidurinėms ir profesinėms mokykloms. Siekiama sudaryti lanksčius tvarkaraščius jaunimui nuo penkiolikos metų ir vyresniems, kad jie galėtų lankyti praktinių verslumo gebėjimų ugdymo būrelį, iki jiems sueis aštuoniolika metų. Mokiniai turi galimybę ištraukti į imitacinių įmonių darbą. O siekiant pritaikyti darbo metodą „mokymasis dirbant“ (*learning by doing*) vyksta glaudus švietimo ir verslo įmonių bendradarbiavimas. Veikiantis imitacinis firmų parengimo elektroninis tinklas – tai projektas, koordinuojamas Italijos švietimo, universitetų ir tyrimų ministerijos, apimantis apie 8 000 aukštųjų mokyklų studentų. 2004 metais Italijoje veikė 477 imitacinio parengimo įmonės, o 2005 metais numatoma įsteigti dar 280 įmonių¹⁸⁸.

2012 m. duomenimis, į pagrindinio ugdymo programas verslumą, kaip privalomą dalyką, įtraukė šios Europos šalys: Austrija, Čekija, Danija, Jungtinė, Karalystė, Estija, Rumunija, Latvija, Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Norvegija, Slovakija, Slovėnija, Švedija, o privalomai į vidurinio ugdymo turinį verslumą įtraukė Austrija, Čekija, Estija, Jungtinė Karalystė, Italija, Lenkija, Lichtenšteinas, Lietuva, Liuksemburgas, Slovakija, Slovėnija, Švedija, Vengrija¹⁸⁹. Verslumui ugdyti Europos šalys skiria vis daugiau dėmesio, jis tampa vienu iš strateginių švietimo siekinių.

S. Wennekersas ir R. Thurikas (1999)¹⁹⁰, atlikę išsamią ekonominės literatūros apžvalgą, parengiamuoju verslumo aktualumo etapų vadina 1960–1970 m. ir 1980–1990 m. laikotarpius, nes jam buvo būdingas smulkiojo verslo ir verslumo atgimimas. Nors aktyvesnis domėjimasis verslumu prasidėjo nuo 2005 m., kai verslumas buvo įvardytas kaip vienas iš aštuonių bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų (Proposal for

187 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 1(5), p. 65–72.

188 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 1(5), p. 65–72.

189 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

190 Wennekers, S.; Thurik R., 1999. Linking entrepreneurship and economic growth, *Small Business Economics*, 13(1), p. 27–55.

a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning, 2005¹⁹¹).

Verslumo, jo ugdymo klausimai aptariami ES dokumentuose ir pranešimuose, kuriuose atskleidžiama, kaip svarbu asmeniui turėti verslumo gebėjimą, raginama plėtoti ir tobulinti verslumo ugdymą visais švietimo lygmenimis, skatinama dalytis gerąja patirtimi.

- *Nuo 2009 m. Europos Komisija rengia ar inicijuoja išsamias ataskaitas verslumo ugdymo klausimais:*
- *2009 m. parengta ataskaita apie verslumo ugdymą profesinio mokymo srityje (Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009¹⁹²);*
- *2010 m. pristatoma lakoniška verslumo būklės Europos šalyse apžvalga, analizuojamas verslumo ugdymo strategijos buvimas (Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010¹⁹³);*
- *2011 m. apžvelgiamos verslumo ugdymo problemos, mokytojų veikla (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011¹⁹⁴);*
- *2012 m. apžvelgiamas verslumo ugdymas Europos mokyklose (Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012¹⁹⁵);*

191 Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning.COM/2005/0548, final - COD 2005/0221. [interaktyvus]. <http://eur-law.eu/EN/Proposal-Recommendation-European-Parliament-Council-key-competences-lifelong>, 212697, d. [žiūrėt a02-10-2013].

192 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

193 Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010.Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus].http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta02-10-2013].

194 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education, 2011. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

195 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

- 2013 m. pateikiamos rekomendacijos verslumą ugdantiems mokytojams (*Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*, 2013¹⁹⁶);
- 2014 m. apžvelgiamas verslumo ugdymas įvairiais švietimo lygmenimis – nuo bendrojo ugdymo mokyklos iki aukštojo mokslo (*Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014*¹⁹⁷).

Analizuojant įvairius dokumentus, Europos komisijos kuruojamų jungtinių ekspertų grupių parengtas verslumo ataskaitas, galima išvelgti raginimą strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu, akcentuojama, kad verslumas turi būti pradėtas ugdyti kuo anksčiau – ikimokykliniame amžiuje, minima, kaip svarbu parengti verslumo ugdymo strategijas, jas kokybiškai įgyvendinti siekiant organizuoti efektyvų mokymosi procesą. Analizės metu atskleistas raginimas švietimo įstaigoms aktyviau bendradarbiauti su verslo pasauliu, daugiau organizuoti diskusijų, bendradarbiavimo renginių, įvardijant, kad verslo atstovų ir mokyklos bendradarbiavimas gali būti visapusiškai naudingas, rekomenduojama verslo atstovams įvairiais būdais remti verslumo ugdymą: kaip ekspertams, kaip patarėjams ar kaip kritiškiems draugams. Europinių dokumentų analize atskleista holistinė verslumo samprata, nes verslumas, jo ugdymas apibrėžiamas kaip asmens gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, naujovės ir pasirengimas rizikuoti bei gebėjimas planuoti ir valdyti projektus siekiant tikslų.

Analizuojant ES dokumentus, Europos komisijos inicijuotas ataskaitas, išaiškėjo, kad verslumas, kūrybiškumas, novatoriškumas turi būti ugdomas visais švietimo ir mokymo sistemos lygmenimis; dėmesys verslumo ugdymui Europos šalyse, kaip strateginiam švietimo siekiui, auga, daugėja šalių, įtraukusių verslumo ugdymą į nacionalines programas. Remiantis apibendrinta Europos šalių patirtimi, verslumo ugdymo aspektu galima išskirti šias verslumo ugdymo strategijas:

- konkrečios, specialios strategijos / veiksmų planai, tikslingai nukreipti į verslumo ugdymą;
- dalis bendrosios strategijos (švietimo ar ekonominės), apimant ir verslumo ugdymo tikslus;

196 *Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

197 *Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education 2009–2014*. [interaktyvus]. http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Norway/Norway_Action_Plan_Entrepreneurship_2009_2014.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

- *individualios ar grupinės iniciatyvos, susijusios su verslumo ugdymu.*

Taigi verslumui ugdyti Europos šalys skiria vis daugiau dėmesio, jis tampa vienu iš strateginių švietimo siekinių.

2.2. Verslumo ugdymas: efektyvių mokymo(si) metodų paieška

Europos komisijos ataskaitose (Entrepreneurship education policies, 2011¹⁹⁸; Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011¹⁹⁹; Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009²⁰⁰; Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010²⁰¹) yra išskirti tobulintini aspektai ugdant verslumą, vienas jų yra verslumo ugdymo įgyvendinimas – efektyvių mokymosi metodų, siekiant ugdyti verslumą, paieška.

Metodinėje, mokslinėje literatūroje minimi ir aptariami įvairūs mokymo(-si) metodai, mokymo formos, verslumo ugdymo mokymo priemonės, kaip antai paskaitos, vaizdiniai pristatymai ir metodinė medžiaga, atvejo studijomis pagrįstas mokymasis, seminarai, grupės diskusijos ir vaidmenų atlikimas, tradiciniai²⁰² ir netradiciniai mokymo(si) metodai

198 Entrepreneurship education policies. Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI). Third session Geneva, 19–21 January 2011. [interaktyvus]. http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

199 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education, 2011. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

200 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

201 Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus]. http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta 02-10-2013].

202 Sąvokos „tradiciniai metodai“, „netradiciniai metodai“ vartojamos remiantis literatūros šaltiniu.

verslumui ugdyti²⁰³. Tačiau L. G. Davies, A. A. Gibb (1991)²⁰⁴ įvardija, kad tradiciniai metodai, tokie, kai daugiausia dėmesio skiriama teorijai ir didaktiniam požiūriui, yra nepakankami, arba, jei tik tokie taikomi, tai netinkami verslumui ugdyti. J. E. Young (1997)²⁰⁵ taip pat teigia, kad teorinis požiūris nėra svarbus mokant dalyko, kuris siejamas beveik vien tik su realia, praktine veikla, o tai reiškia, kad patirties ir praktinių gebėjimų, įgūdžių negali būti įgyjama taikant tradicinius mokymo(si) metodus. T. N. Garavan ir B. O’Cinneide (1994)²⁰⁶ irgi teigia, kad ugdant verslumą tinkamesni yra aktyvieji, o ne pasyvieji mokymo(si) metodai²⁰⁷. A. Župerka (2011)²⁰⁸, pritaikęs faktorinės analizės metodą, verslumo ugdymo metodus suskirstė į aktyviuosius ir pasyviuosius, kurie grupuojami į dar smulkesnes dalis (žr. 12 lentelę).

12 lentelė. Verslumo ugdymo metodų grupavimas

Aktyvieji		Pasyvieji	
modeliavimo ir imitavimo	praktinės veiklos	informacijos teikimo	mentaliteto formavimo
Modeliavimas kompiuteriu	Vizitai verslo įmonėje	Knygų skaitymas	Kritinis mąstymas
Vaidmens imitavimas	Konsultacijos	Paskaitos	Problemų sprendimas
	Darbas verslo įmonėje		Tarpdisciplininis žinių taikymas

(šaltinis: Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2(26), p. 279–288)

A. Župerka (2011)²⁰⁹ teigia, kad į verslumą orientuotos mokinių / studentų vertybės turėtų būti ugdomos taikant mentaliteto vystymo, praktinės

203 Entrepreneur Education Natural. [interaktyvus]. <http://www.ukessays.com/essays/business/entrepreneur-art-natural.php> [žiūrėta 2014-07-24].

204 Davies, L. G.; Gibb, A. A. (1991). Recent research in entrepreneurship. Gower, London, Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop.

205 cituojama iš Entrepreneur Education Natural. [interaktyvus]. <http://www.ukessays.com/essays/business/entrepreneur-art-natural.php> [žiūrėta 2014-07-24].

206 Garavan, T. N.; O’Cinneide, B. 1994. Entrepreneurship education and training programmes: a review and evaluation. *Journal of European Industrial Training*, 18(8), p. 8–12.

207 naudojamos sąvokos tokios, kaip įvardina cituojamo šaltinio autoriai.

208 Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2(26), p. 279–288.

209 Ten pat.

veiklos ir informacijos teikimo metodus, kuriais lavinami bendravimo, konceptualūs ir techniniai gebėjimai. Jis mano, kad techniniams verslumo gebėjimams ugdyti tikslingiausia taikyti modeliavimo ir imitavimo metodus (modeliavimą kompiuteriu, vaidmens imitavimą), o bendravimo gebėjimams yra reikšmingi praktinės veiklos metodai: vizitai verslo įmonėje, konsultacijos, darbas verslo įmonėje ir mentaliteto formavimo metodai: kritinis mąstymas, problemos sprendimas, tarpdisciplininis žinių taikymas; taip pat pabrėžia, kad konceptualūs verslumo gebėjimai veiksmingiausiai ugdomi mentaliteto vystymo metodais. A. Župerkos (2011)²¹⁰ įvardijami metodai ir jų klasifikacija kelia įvairių klausimų, nes dalis šių metodų nėra metodai, o veiklos forma, pavyzdžiui, „darbas verslo įmonėje“, „konsultacijos“, ir pan. Taip pat neaišku dėl diskusijos metodų suskirstymo – kodėl autorius įvardija „mentaliteto vystymo“ metodus ir jiems priskiria „kritinį mąstymą“, „problemų sprendimą“, „tarpdisciplininį žinių taikymą“ (žr. 12 lentelę). Remiantis tarptautinių žodžių žodynu²¹¹ *mentalitėtas* (vok. *Mentalität* < lot.) – tai intelektas; individui arba žmonių grupei būdingas galvosena, mąstymo, suvokimo būdas. Remiantis šiuo išaiškinimu A. Župerkos (2011)²¹² verslumo ugdymo metodų įvardijimas ir grupavimas kelia dar daugiau klausimų.

Mokymo(si) metodų verslumui ugdyti skirstymas į pasyviuosius ir aktyviuosius irgi kelia abejonių. Taip juos skirstantys autoriai, pavyzdžiui, T. N. Garavan ir B. O’Cinneide (1994)²¹³ bei A. Župerka (2011)²¹⁴, nepateikia, kas yra aktyvusis ir pasyvusis metodai, taip pat neaišku, ar pasyvusis metodas siejamas su tradicinio mokymo samprata. Edukologinėje literatūroje dažnai minima, kad mokinys mokymosi metu turi būti visuomet aktyvus. V. Rajeckas (1999, p. 144)²¹⁵ teigia, kad ypač su-reikšminami ir neretai klaidingai suvokiami „aktyvieji metodai“ užmirštant, kad studentai „gali ir turi būti aktyvūs taikydami bet kokį metodą“.

210 Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2(26), p. 279–288.

211 <http://www.zodziai.lt/reiksme&word=mentalitetas&wid=12453>.

212 Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2(26), p. 279–288.

213 Garavan, T. N.; O’Cinneide, B. 1994. Entrepreneurship education and training programmes: a review and evaluation. *Journal of European Industrial Training*, 18(8), p. 8–12.

214 Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2(26), p. 279–288.

215 Rajeckas, V. 1999. *Mokymo organizavimas*. Kaunas: Šviesa.

Edukologinėje literatūroje²¹⁶ minima paradigimų kaita, nuo įprastų, tradicinių metodų pereinant prie inovatyvių. Tradiciniai metodai yra aiškinimas, klausinėjimas, demonstravimas, mokyklinė paskaita ir pan., o inovatyvūs, šiuolaikiniai – tai tokie, kurie remiasi sąveikos ir mokymosi paradigma: diskusijos, žaidimai, mokymasis bendradarbiauti, problemų sprendimo paieškos (individualios ar grupėse), individualūs arba grupiniai projektai, patirtinis mokymasis, kūrybinės užduotys ir t. t. Taip pat tai mokinio mokymasis naudojant kompiuterines technologijas, internetą, virtualias laboratorijas, audiovizualines priemones ir kt. Inovatyvūs mokymo(si) metodai remiasi moksliniais edukologijos, psichologijos, kitų mokslų ir smegenų veiklos tyrimais. Taip pat, remiantis aktyviu mokinio išitraukimu į mokymosi procesą saugioje ir jaukioje darbinėje aplinkoje, skatinamos mokymosi prasmės paieškos, ugdomi gebėjimai klausti ir išsiaiškinti, atkreipiant dėmesį į afektuotų veiksnių svarbą mokymosi procese. Mokytojas, dirbdamas paradigmos nuo mokymo į aktyvų mokymąsi virsmo kontekste, turi suvokti, kad mokymasis yra asmeninis ir unikalus, tai konstruktyvi paties asmens veikla, pagrįsta asmeniniu ankstyvesniu mokymusi ir individualia bei unikalia patirtimi; mokomės remdamiesi sukaupta patirtimi, įgūdžiais bei kiekvienam besimokančiam žmogui būdingomis savitomis mokymosi strategijomis; nėra vieno visiems tinkamo mokymo(si) būdo ar strategijos, todėl mokytojai turi pasirinkti įvairius mokymo(si) metodus, užduotis ir patirtis, kurios skatintų aktyvų mokinio išitraukimą į mokymosi procesą bei tenkintų individualius jo poreikius. Remiantis R. Arendso (1998)²¹⁷, M. Teresevičienės, D. Oldroydo, G. Gedvilienės (2004)²¹⁸ darbais, išskiriami tokie konstruktyviajam mokymuisi būdingi bruožai:

- mokymas(is) yra aktyvaus konstravimo procesas;
- mokymas(is) nėra žinių ir įgūdžių perdavimas, o besimokantieji nėra tik pasyvūs „priėmėjai“, nes pats žmogus pagal prigimtį yra aktyvus – jis stengiasi susivokti ir veikti jį supančioje aplinkoje;
- aktyvus supratimo, prasmės ir įgūdžių konstravimo procesas;

216 Borusevičienė, N. 2004. *Mokymo(si) procesai edukaciniu ir filosofiniu aspektu*. Šiauliai: Lucilijus; Gedvilienė, G. ir kt. 2008. *Ko reikia šiuolaikiniam mokytojui? Aktualus mokytojų kvalifikacijos tobulinimo turinys*. Vilnius: Lodvila.

217 Arends, R. I. 1998. *Mokomės mokyti*. Vilnius: Margi raštai.

218 Teresevičienė, M.; Oldroyd, D.; Gedvilienė, G. 2004. *Suaugusių mokymasis*. Kaunas: VDU leidykla.

- mokymas nėra žinių perteikimas, mokymas – tai mokytojo ir mokinio sąveika, mokymosi skatinimas, gebėjimų ir vertybinių nuostatų ugdymas, žinių transformavimas į supratimą, o ne į įsiminimą.

Siekiant atliepti mokinių poreikius svarbu taikyti įvairius mokymo(si) metodus, planuojant atsižvelgti į tai, kokius gebėjimus ketinama ugdyti ar mokymo(si) metodus taikyti, kad tiktų įvairių mokymosi būdų asmenims. Mokymo(si) metodai parenkami, siekiant padėti besimokantiejiems geriau išgirsti, pajauti, pamatyti, įgusti; jų įvairovė padeda atliepti įvairius mokymosi poreikius. Parenkant mokymo(si) metodus verslumui ugdyti svarbu remtis šiuolaikinės didaktikos nuostatomis:

- mokymo tikslas – išmokyti mokinį mokytis;
- mažiau laiko skirti žinioms perduoti, daugiau laiko – mokyti, kaip mokytis;
- akcentas suvokimui, taikymui, analizei, o ne mechaniškam atkūrimui;
- ankstesnių žinių integracija;
- mokymasis grupėmis;
- mokymasis kaip veikimas, išbandymas;
- problemos sprendimo būdo svarba;
- mokymasis, skatinantis bendradarbiavimą;
- inovatyvūs, į besimokantįjį nukreipti mokymosi metodai;
- įvairiapusiškas vertinimas²¹⁹.

1987 metais A. A. Gibb²²⁰ tyrė ir lygino mokymosi klasėje situaciją ir realaus verslininko pasaulio mokymosi aplinką bei nustatė, kad mokymas klasėje labiau pabrėžia praeities dalykus, daugiausia dėmesio skiriant dideliame informacijos kiekiui suprasti, grįžtamajam ryšiui ir analizei, o verslininkas turi būti orientuotas į dabartį ir turi mažai laiko kritinei analizei. Nors gali susidaryti vaizdas, kad autorius (Gibb, 1993a), nepakanamai vertina grįžtamojo ryšio svarbą, tačiau šios studijos autoriai nori pabrėžti, kad ugdymo procese grįžtamasis ryšys yra labai svarbus. Grįžtamasis ryšys – tai informacija apie veiklos rezultatus ir veiksmingumą, kuri tam tikru pavidalu pasiekia jos dalyvius (pedagogą ir mokinį), o jais

219 Šiaučukėnienė, L.; Stankevičienė, N.; Čiužas, R. 2011. *Didaktikos teorija ir praktika*. Kaunas: Technologija; Šiaučukėnienė, L.; Visockienė, O.; Talijūnienė, P. 2006. Šiuolaikinės didaktikos pagrindai. Kaunas: Technologija.

220 Gibb, A. A. 1993a. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurs and educational goals. *International small business management journal*, 11(3), p. 11–34.

vadovaujantis vykdoma tos veiklos korekcija. Grįžtamasis ryšys vyksta nuolat arba periodiškai taikant įvairias priemones. Pasak V. Rajecko²²¹ (1999, p. 266), „mokytojas tik tada gali sėkmingai organizuoti mokymą, kai žino, kaip mokiniai suprato ir perėmė anksčiau nagrinėtą medžiagą, t. y. mokant būtina reikia grįžtamojo ryšio“. V. Indrašienė, G. Žibėnienė (2014)²²² teigia, kad tam, jog grįžtamasis ryšys teiktų naudingą informaciją, svarbu atsižvelgti į tai, apie kokias mokymosi pasekmes norime turėti informaciją ir ją perteikti besimokantiesiems, taip pat kieno – pedagogo ar besimokančiojo – grįžtamasis ryšys tuo atveju yra svarbesnis. Grįžtamojo ryšio metu svarbu kalbėti pagrįstai, argumentuojant tai, kas sujaukdino, kokius sukėlė jausmus, išsakyti požiūrį apie asmens veiklą, bet ne apie asmenį. Svarbu suteikti besimokančiajam galimybę kalbėti, klausyti, tartis, ką daryti, kad būtų galima pasiekti norimą rezultatą. Pedagogas turėtų pateikti pasiūlymų, kaip tobulinti mokinio veiklą, kad būtų pasirinkimo galimybė.

A. A. Gibb (1993a)²²³ mano, kad verslininkas, verslus asmuo didžiąją dalį laiko praleidžia sprenddamas problemas ir geriausiai to išmoksta remdamasis savo asmenine patirtimi ir mokydami per tai, ką daro; klasėje situacija apima aukšto lygio priklausomybę nuo autoriteto, valdžios („eksperto patvirtinimas“), o realiaame pasaulyje reikia remtis savo žiniomis ir asmeninėmis vertybėmis. Todėl A. A. Gibb (1993a)²²⁴ siūlo taikyti aktyvia patirtimi paremtą mokymąsi, kai mokiniai turi būti skatinami ieškoti ir tirti įvairių sričių bei sudėtingumo problemas; išmokti įveikti nesėkmes; pasiekti nepriklausomybę nuo išorinių informacijos šaltinių ir ekspertų konsultacijų bei galvoti patys savo galva. Siekiant atliepti A. A. Gibb (1993a)²²⁵ išvalgas, ugdant verslumą, puikiai tiktų taikyti tokius mokymo(si) metodus, kaip euristinis pokalbis – artimas pokalbiui, tačiau turintis ryškų euristinio metodo kūrybinį pobūdį, t. y. skatinan-

221 Rajeckas, V. 1999. *Mokymo organizavimas*. Kaunas: Šviesa.

222 Indrašienė, V.; Žibėnienė, G. 2014. *Pasiekimų vertinimas ir įsivertinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

223 Gibb, A. A. 1993a. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurship and educational goals. *International small business management journal*, 11(3), p. 11–34.

224 Gibb, A. A. 1993a. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurship and educational goals. *International small business management journal*, 11(3), p. 11–34.

225 Gibb, A. A. 1993a. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurship and educational goals. *International small business management journal*, 11(3), p. 11–34.

tis nepasitenkinti žinomais dalykais, o atkleisti naujas, nežinomas tiesas, idėjas (skatina mokinius atgaminti žinias, prisiminti stebėtus reiškinius, remtis asmenine patirtimi, lyginti bei gretinti faktus ir loginiais samprotavimais rasti atsakymą į klausimą); probleminis pokalbis, orientuotas į praktinių užduočių sprendimų paiešką, mokymąsi, kai darbo rezultatas yra problemos išsiaiškinimas ir jos išsprendimas; žuvies kaulų diagrama – priežasties ir padarinių diagrama, atskleidžianti visas galimas ar realias priežastis, kurios sukelia tam tikrus padarinius; projekto metodas – darbo ir mokymosi būdas, skatinantis besimokančiuosius sieti mokymąsi su tikrove, ieškant daiktų ir reiškinių sąsajų, mokantis dirbti grupėje, sprendžiant aktualią problemą; tam tikros situacijos, reikalaujančios priimti sprendimą ir pasireiškiančios kaip iššūkis, galimybė ar problema, su kuria tenka susidurti asmeniui ar grupei žmonių, aprašymas, kuris turi būti pateikiamas besimokantiesiems analizuoti, ir kiti mokymo(si) metodai. Į problemą orientuotas mokymas taip pat galėtų būti labai tinkamas ugdant mokinių verslumą, nes problemų sprendimo metodas remiasi konstruktyviomis idėjomis, besimokantieji turi prisiimti atsakomybę už savo mokymąsi, aktyviai dalyvauti tiesos paieškose. Taikant šį metodą, svarbu problemos išsiaiškinimas ir sprendimas: pirmiausia analizuojama pati problema, sudaroma galimybė įgytas žinias, gebėjimus kūrybiškai ir tikslingai taikyti. Sėkmingas problemų sprendimas priklauso nuo idėjų analizės, prieštaravimų akcentavimo, galimų sprendimų aptarimo, alternatyvių klausimų. Su problemų sprendimu susijusias užduotis mokiniai dažniausiai mėgsta, tačiau svarbu parinkti aktualią ir įdomią problemą. Ji turėtų būti laiku pateikiama, patraukti besimokančiųjų dėmesį, reikalauti sutelktumo, bendradarbiavimo, turi turėti atvirą pabaigą, skatinti ankstesnes žinias sujungti su naujai įgytomis²²⁶.

Tai, kad ugdant verslumą turi būti taikomi tokie mokymo(si) metodai, kurie moko priimti sprendimus, pabrėžia ir J. A. Timmonsas ir H. H. Stevensonas, (1985)²²⁷, remdamiesi 100 verslininkų, kurie dalyvavo vadybos mokymo programoje Harvardo verslo mokykloje, tyrimo rezultatais. Šią poziciją autoriai pagrindžia teiginiu, kad sprendimo, žmonių valdymo, kantrybės ir atsakomybės negalima išmokyti skaitant, klausant, o turi būti mokomasi tiesiogiai, ir tai įmanoma tik realiame pasaulyje.

226 Indrašienė, V.; Žibėnienė, G. 2014. *Pasiekimų vertinimas ir įsivertinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

227 Timmons, J. A.; Stevenson, H. H. 1985. Entrepreneurship education in the 1980s – what entrepreneurs say”, in Kao, J., Stevenson, H. H. (Eds.), *Entrepreneurship – What it is and How to Teach it*. Harvard Business School, Cambridge, MA, p. 15–34.

D. A. Sheperd'as, E. J. Douglas (1996)²²⁸ siūlo per daug nesureikšminti vadinamųjų inovatyvių mokymo(si) metodų, tokių kaip vaidmenų atlikimas, modeliavimas, taip pat metodų, paremtų problemų sprendimu, nes mokykloje svarbu skatinti kūrybingumą (autorius vadina „kūrybiniu versliu mąstymu“ (*creative entrepreneurial thinking*)), nes, jo teigimu, šie metodai, moderni dėstymo metodika labiau skatina loginį mąstymą. O loginis mąstymas ne visada tinkamas verslo aplinkoje, svarbu kūrybiškumas, nes jis skatina įgyvendinti naujoves ir realizuoti naujas idėjas. Šios įžvalgos siejasi su B. Bitino (2000)²²⁹ teiginiais apie pedagoginio saiko svarbą ugdymo procese. Verslus asmuo turi turėti daug įvairių savybių, gebėjimų, todėl juos ugdant svarbu taikyti įvairius mokymo(si) metodus.

A. Župerka, E. Župerkienė (2011) apibendrina, kokius verslumo ugdymo mokymo(si) metodus įvardija įvairūs autoriai (žr. 13 lentelę). Ši analizė atskleidžia verslumui ugdyti tinkamų mokymo(si) metodų įvairovę. Verslumo ugdymo apžvalgoje²³⁰ taip pat palaikoma įvairių mokymo(si) metodų, mokymo(si) strategijų įvairovės idėja, nes teigiama, kad bet kuris mokymasis, taip pat ir būti verslininku, turėtų būti tiek „suteikiantis šviesos“, tiek ir „duodantis vaisių“, o ugdant verslumą nauji mokymo(si) metodai turi papildyti tradicinius. Taip pat teigiama, kad tam, jog verslumo ugdymo programos būtų veiksmingos, mokymasis turi būti grindžiamas realiomis darbo situacijomis, versliems asmenims svarbu išmokyti lankstumo, jie turi turėti gebėjimų prisitaikyti prie įvairių situacijų, į kurias patenka. Teigiamos patirties įgyjama, kai studentai, siekiantys verslo vadybos magistro laipsnio, išbando atvejo analizės metodą, kuris yra veiksmingas ugdant analitinius įgūdžius ir gebėjimą apibendrinti informaciją. Ši išvada buvo padaryta C. A. McMullan ir A. L. Boberg (1991) po Kalgario universiteto verslo vadybos studentų apklausos²³¹.

228 Iš Entrepreneur Education Natural. [interaktyvus]. <http://www.ukessays.com/essays/business/entrepreneur-art-natural.php> [žiūrėta 2014-07-24].

229 Bitinas, B. 2000. *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.

230 Entrepreneur Education Natural. [interaktyvus]. <http://www.ukessays.com/essays/business/entrepreneur-art-natural.php> [žiūrėta 2014-07-24].

231 Entrepreneur Education Natural. [interaktyvus]. <http://www.ukessays.com/essays/business/entrepreneur-art-natural.php> [žiūrėta 2014-07-24].

13 lentelė. Verslumui ugdyti skirti mokymo(si) metodai, remiantis įvairiais autoriais

Verslumui ugdyti skirti mokymo(si) metodai	Autoriai, įvardijantys tinkamus mokymo(si) metodus verslumui ugdyti ²³²
Tikri gyvenimo atvejai Virtualūs atvejai Vaidmenų žaidimai Problemų sprendimai Verslo planų vertinimas Elgsenos pratimai Kompiuterinis modeliavimas Interviu su verslininkais Ugdomasis vadovavimas	Fayolle, Gailly, 2008
Mokymasis veikiant	Gibb, 1993; 1996
Mokymasis iš nesėkmių	Shepherd, 2004
Verslo planas	Hills, 1988; Johannisson <i>et al.</i> , 1998
Mokymasis sprendžiant problemas	Kolvreid, 1996
Vaidmenų žaidimai Vadybinės simuliacijos Proto šturmas Grupiniai projektai Dalyvavimas diskusijose	Rae, 2000; Fiet, 2000; Carayannis <i>et al.</i> , 2003
Atvejo analizė Paskaitos Skaitymas	CoUinson, Quinn, 2002; Davies <i>et al.</i> , 2002; Ladzani, vanVuuren, 2002
Paskaitos Padalomoji medžiaga Reikalingi rodmenys Instruktažai Į turinį orientuoti tyrimai	Garavan, O'Cinneide, 1994

(šaltinis: Župerka, A.; Župerkienė, E. 2011. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas. *Tiltai*, 4, p. 139–153)

232 Župerka, A.; Župerkienė, E. (2011) sudarė šį sąrašą, remdamiesi Gibb, A. (1993a). The Enterprise Culture and Education. Understanding Enterprise Education and its Links with Small Business Entrepreneurship and Education Goals. *International Small Business Management Journal*, vol. 11, no. 3: 11–34; Gibb, A. (1993b). Key factors in the design of policy support for the small and medium enterprise (SME) development process: an overview. *Entrepreneurship and Regional Development 5: 1–24*; Hytti, U.; O’Gorman, C. (2004). What is enterprise education? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries. *Education+Training*, vol. 46, no. 1: 11–23; Timmons, J.; Spinelli, S. (2008). *New venture creation: Entrepreneurship for the 21st Century*. 8th Edition. London: McGraw Hill; McMarthy, P. R.; McCarthy, H. M. (2006). When case studies are not enough: integrating Experiential Learning into Business Curricula. *Journal of Education for Business*, March/April: 201–204.

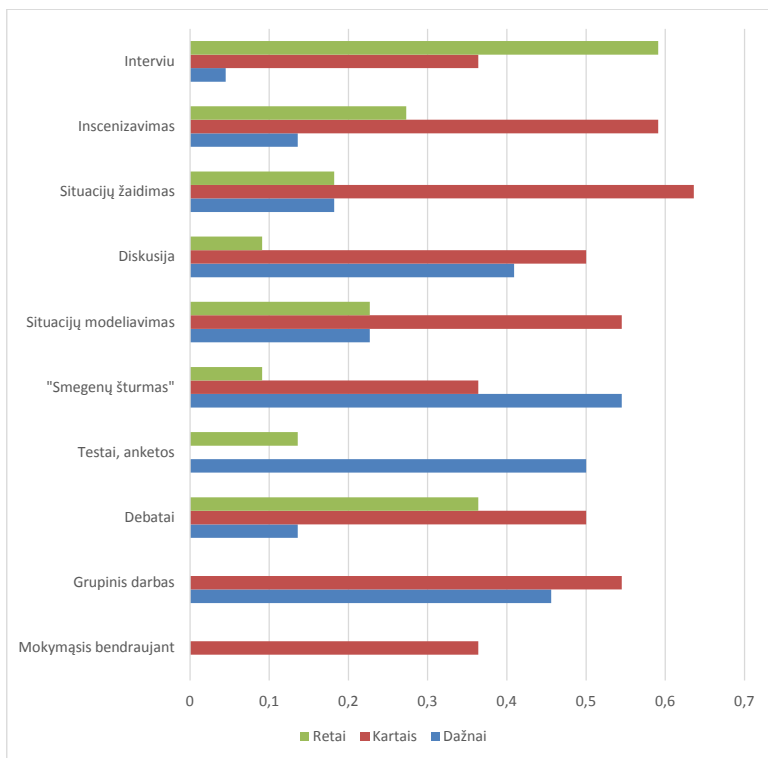
Lietuvoje nors ir skiriamas dėmesys verslumui ugdyti, o šalis įvardijama kaip daug pasiekusi, tačiau mokytojai taip pat susiduria su problema, kokius mokymo(si) metodus taikyti ugdant verslumą. Inovatyvių verslumo ugdymo metodų ir priemonių integralioje programoje (2012)²³³ nurodoma: „Efektyviam ir kokybiškam dėstymui užtikrinti būtina, kad pedagogai ne tik įgytų rinkos ekonomikos pagrindus, bet ir gausintų žinias ir gebėjimus apie metodikas, priemones bei būdus, kaip juos taikyti, ir ne tik ekonomikos pamokose. Tam reikia sudaryti galimybes, kad bendrojo lavinimo ir profesinėse mokyklose dirbantys pedagogai galėtų išvystyti savo kompetenciją, dalyvaudami specialiuose verslumo ugdymo ir tam reikalingų priemonių ruošimo mokymuose“ (p. 2).

A. Župerka, E. Župerkienė (2011)²³⁴ teigia, kad „besiformuojantis verslumo suvokimas iškelia naują problemą – kokius metodus taikyti skatinant studentų verslumą, kad verslumo ugdymo procesas būtų veiksmingesnis. Todėl verslumo ugdymo metodų rezultatyvumo tyrimų stoka yra aktuali mokslinė ir praktinė problema“ (p. 140). A. Župerka (2009)²³⁵ aiškina, kokius metodus mokytojai taiko ugdydami mokinių verslumą. Apklausos rezultatai atskleidė, kad dažniausiai taikomi mokymusi bendradarbiaujant paremti metodai, taip pat proto šturmas, dar taikomi debatai, situacijų modeliavimas, diskusija, situacijų žaidimas, kažkodėl kaip mokymo(si) metodai minimi asmens pasiekimams vertinti skirti testai, apklausos metodai (žr. 6 pav.). Lieka neaišku, ar A. Župerka, ar tyrime dalyvavę mokytojai prie mokymo(si) metodų priskyrė asmens pasiekimų vertinimo metodus, taip pat kodėl tik tiek nedaug mokymo(si) metodų įvardyta.

233 Inovatyvių verslumo ugdymo metodų ir priemonių integrali programa, 2012, Vilnius: LEU, rankraštis.

234 Župerka, A.; Župerkienė, E. 2011. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas. *Tiltai*, 4, p. 139–153.

235 Župerka, A. 2009. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. Įmonių ekonomika ir vadyba, 1, p. 299–311.

6 pav. Mokymo(si) metodai ugdant mokinių verslumą

(šaltinis: Župerka, A. 2009. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. Įmonių ekonomika ir vadyba, 1, p. 299–311)

A. Župerka ir E. Župerkienė²³⁶ tyrime, publikuotame 2011 m., siekė ne tik įvertinti taikomus studentų verslumo ugdymo metodus, bet ir nustatyti, kurie metodai „svarbesni studentui ugdant verslumo savybes, vertybes, suvokimą ir įgūdžius“ (p. 140). Autoriai daro išvadą, kad reikšmingi mokymo(si) metodai yra darbas verslo įmonėje, kritinis mąstymas, problemų sprendimas, diskusijos, konsultacijos, paskaitos, tarpdalykinis žinių taikymas. Autoriai taip pat daro išvadą, kad „... geriausi verslumo ugdymo metodai dar neiškirti, galima teigti, kad verslumo ugdymo

236 Župerka, A.; Župerkienė, E. 2011. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas. *Tiltai*, 4, p. 139–153.

rezultatas priklauso nuo kompleksinio verslumo ugdymo metodų taikymo“ (p. 149)²³⁷.

G. Strazdienė, A., Garalis (2005) taip pat nagrinėjo, kokius verslumo mokymo metodus teko išbandyti neuniversitetinių studijų studentams. Tyrimo rezultatai parodė, kad populiariausias „mokymo metodas yra verslo plano rašymas (80 proc.), verslo praktinio mokymo firma (76 proc.), „Junior Achievement“ modelis (43 proc.)“ (p. 162).

14 lentelė. Verslumui ugdyti skirtų mokymo(si) metodų raiška

Mokymo(si) metodai	Išraiška, proc.
Verslo plano rašymas	80
Dalykiniai žaidimai	23
Kompiuteriniai imitaciniai žaidimai	17
<i>Junior Achievement</i> modelis	43
Verslo plano kūrimas	38
Praktika VPMF (verslo praktinio mokymo įmonėje)	76
Praktika mokomojoje parduotuvėje	11
Vizitai į realias įmones	16
Praktika realioje įmonėje	45
Įmonių vadovų paskaitos	6

(šaltinis: Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 1(5), p. 65–72)

Visgi, apibendrinami įvairių mokslininkų teiginius, šios studijos autoriai manytų, kad mokymo(si) metodai, skirti verslumui ugdyti, turėtų pasižymėti įvairove, padėti atliepti keliamus tikslus, uždavinius ar numatomus rezultatus, būti pritaikyti prie besimokančiųjų poreikių, derėti su asmens pasiekimų vertinimo metodais ir kitomis mokymo turinio dalimis. G. Žibėnienė (2014)²³⁸, siūlydama parenkant mokymo(si) metodus atsižvelgti, kokius gebėjimus siekiama ugdyti, koks yra ugdymo tikslas, pateikia rekomenduojamų mokymo(si) metodų sąrašą:

237 Župerka, A.; Župerkienė, E. 2011. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas. *Tiltai*, 4, p. 139–153.

238 Žibėnienė, G. 2014. *Studijų rezultatų vertinimas: teorinis ir empirinis pagrindimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

- **Žinioms įgyti, informacijai suteikti (studentų žinių įgijimas ir tobulinimas):** akademinė paskaita, įtraukiančioji paskaita, vieša ekspertų (specialistų) diskusija, probleminė paskaita, probleminis dėstymas, paskaita diskusija, pokalbis, euristinis pokalbis, įvadinio klausimo diskusija, probleminiai klausimai, teksto žymėjimas, kritinis skaitymas, nebaigti sakiniai, minčių žemėlapis, sąvokų žemėlapis, sąvokos ir apibrėžimo schema, penkiaeilis, klausiamieji žodžiai, „stori“ ir „ploni“ sakiniai, 6 W (klausimai ir atsakymai), B. Bloomo klausimų ramunė, demonstravimas ir t. t.
- **Diskutavimo gebėjimams, gebėjimams aiškiai perteikti informaciją ugdyti:** diskusija, įvadinio klausimo diskusija, grupių diskusija, vieša ekspertų (specialistų) diskusija, kampų metodas, diskusijos išklotinė, apskritojo stalo diskusija, 3 K metodas, spaudos konferencijos simuliacija, pranešimas, debatai ir t. t.
- **Kritinio mąstymo, argumentavimo gebėjimams ugdyti, loginiams ryšiams nustatyti, skirtumams ir panašumams išskirti:** debatai, diskusijos, euristinis pokalbis, minčių lietus, teksto kritinis skaitymas, T schema, argumentai „už“ ir „prieš“, kampai, minčių žemėlapis, sąvokų žemėlapis, tinklo nėrimas, M schema, Venno diagrama, devynbriaunis deimantas, Frayerio modelis, esė, dienoraščiai, publikacijų apžvalga, recenzija ir t. t.
- **Problemoms spręsti**²³⁹: probleminis dėstymas, probleminis pokalbis, alternatyvų metodas, atvejo analizė, debatai, diskusija, projektai, žuvies kaulų diagrama, 5 kodėl, minčių žemėlapis, M schema, Venno diagrama, devynbriaunis deimantas, didaktinis žaidimas, simuliacija ir t. t.²⁴⁰

*Europos komisijos ataskaitose (Entrepreneurship education policies, 2011*²⁴¹; *Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical*

239 Probleminiam ir projektiniam mokymuisi taikomi studijų ir vertinimo metodai ypač plačiai aprašyti ir pristatomi V. Targamadzės ir V. Gražienės knygoje *Projektinio ir probleminio mokymo(si) taikymo edukologijos studijų baigiamuosiuose darbuose rekomendacijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2012.

240 Žibėnienė, G. 2014. *Studijų rezultatų vertinimas: teorinis ir empirinis pagrindimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

241 Entrepreneurship education policies. Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI). Third session Geneva, 19–21 January 2011. [interaktyvus]. http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

*Success Factor, 2011*²⁴²; *Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009*²⁴³; *Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010*²⁴⁴) yra išskirti tobulintini aspektai ugdant verslumą, vienas jų yra verslumo ugdymo įgyvendinimas – efektyvių mokymosi metodų verslumui ugdyti paieška. Mokslinėje literatūroje aptariami įvairūs mokymo(si) metodai verslumui ugdyti. A. A. Gibb (1993a)²⁴⁵ siūlo taikyti mokymąsi, paremtą aktyvia patirtimi, kai mokiniai skatinami ieškoti ir tirti įvairių sričių, sudėtingumo problemas; išmokti įveikti nesėkmes; pasiekti nepriklausomybę nuo išorinių informacijos šaltinių ir ekspertų konsultacijų bei galvoti patiems savo galva. J. A. Timmons, H. H. Stevenson, (1985)²⁴⁶ teigia, kad ugdant verslumą turi būti taikomi tokie mokymo(si) metodai, kurie moko priimti sprendimus, analizuoti. D. A. Sheperd, E. J. Douglas (1996)²⁴⁷ siūlo per daug nesureikšminti vadinamųjų inovatyvių mokymo(si) metodų, tokių kaip vaidmenų atlikimas, modeliavimas, metodų, paremtų problemų sprendimu, nes mokykloje svarbu skatinti kūrybingumą. Galima teigti, kad palaikoma įvairių mokymo(si) metodų, mokymo(si) strategijų įvairovės idėja, sutariama, kad ugdant verslumą nauji mokymo(si) metodai turi papildyti tradicinius metodus. Šie teiginiai siejasi su B. Bitino (2000)²⁴⁸ įžvalgomis apie pedagoginio saiko

- 242 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education, 2011. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].
- 243 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].
- 244 Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus]. http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf. [žiūrėta 2014-10-2013].
- 245 Gibb, A. A. 1993a. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurship and wider educational goals. *International Small Business Journal*, 11(3), p. 11–34.
- 246 Timmons, J. A.; Stevenson, H. H. 1985. Entrepreneurship education in the 1980s – what entrepreneurs say”, in Kao, J., Stevenson, H. H. (Eds), *Entrepreneurship – What it is and How to Teach it*. Harvard Business School, Cambridge, MA, p. 15–34.
- 247 Sheperd, D. A.; Douglas, E. J. 1996. Is management education developing for killing the entrepreneurial spirit? *Proceedings of the Internationalising Entrepreneurship Education and Training Conference*, Arnhem, June.
- 248 Bitinas, B. 2000. *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.

svarbą ugdymo procese. Verslus asmuo turi turėti daug įvairių savybių, gebėjimų, todėl juos ugdant svarbu taikyti įvairius mokymo(si) metodus. Mokytojas, dirbdamas paradigmos nuo mokymo į aktyvų mokymąsi virsmo kontekste, turi suvokti, kad mokymasis yra asmeninis ir unikalus, tai konstruktyvi paties asmens veikla, pagrįsta asmeniniu ankstyvesniu mokymusi ir individualia bei unikalia patirtimi; mokomės remdamiesi sukaupta patirtimi, įgūdžiais bei kiekvienam besimokančiam žmogui būdingomis savitomis mokymosi strategijomis; nėra vieno visiems tinkamo mokymo(si) būdo ar strategijos, todėl mokytojai turi rinktis įvairius mokymo(si) metodus, užduotis ir patirtis, kurios skatintų aktyvų mokinio įsitraukimą į mokymosi procesą bei tenkintų individualius jo poreikius. Todėl mokymo(si) metodai, skirti verslumui ugdyti, turėtų pasižymėti įvairove, padėti atliepti keliamus tikslus, uždavinius ar numatomus rezultatus, būti pritaikyti prie besimokančiųjų poreikių, derėti su asmens pasiekimų vertinimo metodais bei kitomis mokymo turinio dalimis.

2.3. Verslumo ugdymas mokykloje: mokytojų ir verslo atstovų samprata Lietuvoje

Lietuvos ir užsienio šalių tyrėjai tiria įvairius verslumo aspektus, nagrinėja verslumo sampratą, verslaus asmens savybes, gebėjimus (Arasti, Falavarjani, 2012²⁴⁹; Dudaitė, Žibėnienė, 2012²⁵⁰; Gimbuža, 2010²⁵¹; Fayolle, Kyro, 2008²⁵²; Kozlinska, 2011²⁵³; Lans *et al.*, 2008²⁵⁴; Mwasalwi-

249 Arasti, Z.; Falavarjani, K.M. 2012. Imanipour N. A Study of Teaching Methods in Entrepreneurship Education for Graduate Students. *Higher Education Studies*, 1(2), p.1–10.

250 Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendiuo nančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 165–176.

251 Gimbuža, A. 2010. Entrepreneurial competences from syntegrative perspective. *Journal Plus Education*, 2, pp. 262–272.

252 Fayolle, A.; Kyro, P. 2008. The Dynamic between entrepreneurship, environment and education. JK: Edvard Elgar Publishing Limited.

253 Kozlinska, I. 2011. Contemporary Approaches to Entrepreneurship Education. *Journal of Business Management*, 4, pp. 205–220.

254 Lans, T. *et al.* 2008. Entrepreneurship Education and Training in a Small Business Context: Insights from the Competence-Based Approach. *Journal of Enterprising Culture*, 4(16), p. 363–383.

ba, 2010²⁵⁵; Raposo, do Paco, 2011²⁵⁶; Timmons, Spinelli, 2008²⁵⁷; Sánchez C. J., 2011²⁵⁸; Strunga, Martin, 2012²⁵⁹; Vázquez-Burgete et al., 2012²⁶⁰ ir kt.). Tačiau verslumo samprata ir suvokimas, koks bus verslumo ugdymo rezultatas, t. y. koks bus verslus asmuo, yra skirtinga. D. Bornsteinas (2004)²⁶¹ pažymi, kad gal ir niekada nebus bendro verslumo apibrėžimo, tačiau pabrėžia poreikį apie tai diskutuoti. Taip pat buvo analizuojamas mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas (Zaleskienė, Žadeikaitė, 2008²⁶²), moksleivių verslumo tobulinimo kryptys (Župerka, 2009²⁶³).

Taigi iš Europos Sąjungos ir pasaulinėje erdvėje aptariamų nūdienos asmeniui svarbių gebėjimų verslumas įvardijamas kaip vienas iš jų, o tai suponavo nemažai tyrimų verslumo ir verslumo ugdymo tematika. Tačiau negalima išskirti bendros verslumo ir verslumo ugdymo sampratos, praktiniuose švietimo forumuose mokytojai ir verslininkai taip pat negali bendrai sutarti dėl verslumo, verslumo ugdymo sampratos, jo ugdymo. Spaudoje, įvairiuose renginiuose, mokslinėse konferencijose pabrėžiama, kad kartais verslo pasaulio atstovai nerimauja, jog vaiko, jauno žmogaus verslumas negali būti tinkamai ugdomas, nes mokytojai, patys, nepasiryžę mėdami verslumo savybėmis, negali perteikti pačios verslumo sampratos arba ši samprata, jei mokytojas neturi praktinės patirties, skiriasi nuo verslininko ar verslaus asmens verslumo sampratos. Galima manyti, kad

255 Mwasalwiba, E. S. 2010. Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education and Training*, 1(52), p. 20–47.

256 Raposo, M.; do Paco, A. 2011. Entrepreneurship education: relationship between education and entrepreneurial activity. *Psicothema*, 3(23), p. 453–457.

257 Timmons, J.; Spinelli, S. 2008. *New venture creation: Entrepreneurship for the 21st Century*. London: McGraw Hill.

258 Sánchez, C. J. 2011. University training for entrepreneurial competencies: Its impact on intention of venture creation. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 2(7), p. 239–254.

259 Strunga, A.; Martin, C. 2012. Mentoring and eMentoring in entrepreneurial education: CREBUS perspective. *Journal of Educational Sciences*, 1(14), p. 54–59.

260 Vázquez-Burgete, J. L. et al. (2012). Entrepreneurship Education in Humanities and Social Sciences: are Students Qualified to Start a Business? *Business: Theory and practice*, 1(13), p. 27–35.

261 Bornstein, D.; 2004. *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford: Oxford University Pres.

262 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

263 Župerka, A. 2009. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. *Įmonių ekonomika ir vadyba*, 1, p. 299–311.

vis dėlto verslumo ir verslumo ugdymo sampratos dar nėra įvairiapusiškai iširtos ir dėl jų nėra susitarta. Labai svarbu, bet mažai iširtas šios srities aspektas yra bendrojo ugdymo mokykloje verslumą ugdančių mokytojų ir verslo atstovų verslumo ugdymo samprata. Tirti verslumą ugdančių asmenų – mokytojų sampratą apie verslumą, jo ugdymą svarbu, nes šie asmenys yra tiesioginiai formalūs verslumo ugdytojai ir tikėtina, kad jų samprata apie verslumą ir jo ugdymą glaudžiai siejasi su norimais pasiekti jų ugdytinių verslumo kompetencijos rezultatais. Taip pat aktualu, kaip verslumo ugdymą aiškina verslo atstovai, nes įvairiuose europiniuose dokumentuose minimas poreikis mokytojams ir verslo atstovams bendradarbiauti ugdam mokinių verslumą mokykloje. Kyla klausimas, ar mokytojai, ugdamys verslumą, ir verslo atstovai turi bendrą verslumo ugdymo sampratą? Nagrinėjant mokslinę literatūrą neaptikta duomenų, kad būtų lygintos mokytojų, ugdančių verslumą, ir verslo atstovų verslumo ugdymo sampratos. Tyrimų šiuo aspektu stygius, neapibrėžta verslumo ugdymo samprata suponuoja tyrimo mokslinę problemą. Todėl toliau šiame skyriuje siekiama pristatyti mokytojų ir verslo atstovų verslumo ugdymo sampratą Lietuvoje²⁶⁴. Pirmiausia apžvelgiami verslumo ugdymo bendrojo ugdymo mokyklose sampratos teoriniai aspektai, o paskui pristatoma mokytojų ir verslo atstovų verslumo ugdymo samprata.

Verslumo ugdymo samprata: teoriniai aspektai. Analizuojant europinius dokumentus, galima pastebėti bendrą sutarimą, kad svarbu ugdyti mokinių verslumą, skatinti juos tapti versliais asmenimis. Tačiau ar tikrai egzistuoja bendra verslumo ir verslumo ugdymo samprata? K. Oganisjana ir T. Koke (2012)²⁶⁵ išskyrė verslumo sudedamąsias dalis – asmenybės bruožai, gebėjimai, mokymasis, motyvacija, emocijos, poreikiai, pažinimas, elgsena – ir pabrėžė, kad ugdam verslumą svarbu, jog tai nėra tik atskirų sudėtinių dalių mechaninis junginys, o greičiau dinaminė sistema, kurios elementai tarpusavyje susiję ir remiasi sudėtinėmis funk-

264 Šis skyrius parengtas remiantis šiuo šaltiniu: Žibėnienė, G.; Virbaliėnė, R. 2014. Shared understanding on the concept of Entrepreneurship education by teachers and Businessmen / the concept of entrepreneurship Education in Lithuanian schools shared by Teachers and businessmen. *Society, Integration, Education*, Volume I, pp. 505–518. Proceedings of the International Scientific Conference May 23th – 24th.

265 Oganisjana, K.; Koke, T. 2012. Does competence-Oriented Higher Education Lead to Students' Competitiveness? *Engineering Economics*, 1(23), p. 77–82.

cijomis. Remiantis P. Kaufmannu ir R. P. Dantu (1998)²⁶⁶, apibendrinta verslumo sąvokos samprata, ugdant verslumą išskirtos trys svarbios pagrindinės kryptys:

- versliam asmeniui būdingų savybių ugdymas – tai kūrybingumas, gebėjimas spręsti problemas, gebėjimas priimti sprendimus, kritinis mąstymas, lyderystė, motyvacija, iniciatyvumas ir kt.;
- gebėjimų kurti įmones, diegti naujus gaminius ugdymas;
- supažindinimas su verslininko veikla ir rengimasis jai.

Lietuvos dokumentuose apibrėžtos bendrojo ugdymo verslumo ugdymo gairės, tai apibrėžiama ir Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje (2004 m.)²⁶⁷. Šioje strategijoje nurodoma, kad kiekvienas baigiantis pagrindinę mokyklą moksleivis turi turėti verslumo ir rinkos ekonomikos žinių pagrindus, t. y. suprasti, kokių jo asmeninių savybių reikia ir kaip jas sėkmingai ugdyti, kad būtų galima sėkmingai pasinaudoti rinkos ekonomikos teikiamomis galimybėmis. Strategijoje ekonominis raštingumas ir verslumo ugdymas aiškinamas kaip bendrojo raštingumo ir išsilavinimo kompetencijos praktinė dalis. Pabrėžiama, kad verslumo ugdymas nėra tapatus ekonominiam raštingumui.

L. Mincienė (2004)²⁶⁸ teigia, kad verslumo ugdymo rezultatas – individo motyvacija ir atsakomybė už savo bendrųjų gebėjimų ugdymą, profesijos įgijimą, kvalifikacijos tobulinimą, persikvalifikavimą ir mokėjimą pritaikyti praktinėje veikloje: ieškant darbo ar steigiant savo verslą. G. Strazdienė, A. Garalis (2005)²⁶⁹ nurodo, kad ugdant verslumą svarbu išugdyti gebėjimą komunikuoti, kritinį mąstymą, gebėjimą sudaryti komandas ir racionaliai jas valdyti, gebėjimą priimti efektyvius vadybos sprendimus. D. Poškienė (2006)²⁷⁰ teigia, kad ugdant verslumą Lietuvos švietimo sistemoje labiau akcentuojamas savarankiškumas, atsakomybė, iniciatyvumas. I. Zaleckienė, L. Žadeikaitė (2008)²⁷¹ tyrimu nustatė, kad

266 Kaufmann, P., J.; Dant, R. P. 1998. Franchising and the domain of entrepreneurship research. *Journal of Business venturing*, 14, p. 5–16.

267 Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004-06-02 įsakymu Nr. ISAK-835.

268 Mincienė, L. 2000. *Verslumo pradmenys*. Vilnius.

269 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 1(5), p. 65–72.

270 Poškienė, D. 2006. *Verslumo ugdymas*. Vilnius: Ekonominio švietimo sklaidos centras.

271 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

bendrojo ugdymo mokytojai mano, jog verslumo ugdymą ypač palanku įgyvendinti dėstant ekonomikos pagrindus. L. Mincienės (2000)²⁷² nuomone, verslumo ugdymas būna sėkmingas tada, kai pasiekiamas rezultatas – individo motyvacija ir atsakomybė už savo bendrųjų gebėjimų ugdymą, profesijos įgijimą, mokėjimą pritaikyti žinias praktinėje veikloje: ieškant darbo ar steigiant savo verslą. S. Wennekersas ir R. Thurikas (1999)²⁷³, išanalizavę daug ekonominės mokslinės literatūros šaltinių, daro išvadą, kad verslumo ugdymo rezultatas yra: asmuo, kuris prisiima riziką, susijusią su neapibrėžtumu; tai finansinio kapitalo tiekėjas; novatorius; sprendimų priėmėjas; lyderis; vadovas ar inspektorius; organizatorius ir ekonominių išteklių koordinatorius; įmonės savininkas; banko išteklių skirstytojas; darbdavys; rangovas; asmuo, kuris suvokia, kaip pradėti verslą. G. Strazdienės, A. Garalio (2005)²⁷⁴ nuomone, verslumo ugdymas – tai gebėjimų, reikalingų verslui pradėti ir vystyti, ugdymas. J. L. Vázquez-Burgete ir kt. (2012) manymu, ugdant verslumą svarbu įgyti verslumo žinių, gebėjimų ir nuostatų, kurių visuma padeda įgyti verslumo kompetenciją. Kaip verslumo žinias jie įvardija profesines žinias, svarbias, norint sąžiningai plėtoti prekybą, socialinį verslumą ir t. t., kaip verslumo gebėjimus nurodo projektų valdymą, atstovavimą ir derybas, svarbias nuostatas būti aktyviam, iniciatyviam, savarankiškam, novatoriškam, motyvuotam, ryžtingam²⁷⁵. C. Turner (2005)²⁷⁶ išskiria kiek kitus akcentus ugdant verslumą – tai savanoriškas bendras darbas, rizikavimas, kūrimas, įgyvendinimas, gebėjimas iškelti ir sėkmingai diegti novatoriškas idėjas. Taigi mokslinėje ir metodinėje literatūroje nėra vieno požiūrio, kas yra verslumo ugdymas, ir verslumo ugdymo rezultatai įvardijami skirtingai, nors bendra tai, kad jie dažnai siejami su gebėjimu dirbti savarankiškai bei bendradarbiaujant komandoje, su gebėjimu kūrybiškai veikti, priimti sprendimus, kiekvienam asmeniui įsivertinti stipriąsias ir silpnąsias vietas, įvertinti situaciją ir rizikuoti²⁷⁷. Galima manyti, kad nėra

272 Mincienė, L. 2000. *Verslumo pradmenys*. Vilnius.

273 Wennekers, S.; Thurik, R. 1999. Linking entrepreneurship and economic growth, *Small Business Economics*, 13(1), p. 27–55.

274 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 1(5), p. 65–72.

275 Vázquez-Burgete, J. L., et al. 2012. Entrepreneurship Education in Humanities and Social Sciences: are Students Qualified to Start a Business? *Business: Theory and practice*, 1(13), p. 27–35.

276 Turner, C. 2005. *Veskite į sėkmę. Kaip sukurti verslias organizacijas*. BMI: Baltos lankos.

277 Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių

bendro verslumo ugdymo sampratos mokslinėje ir metodinėje literatūroje apibrėžimo dar ir dėl to, kad pati verslumo samprata taip pat yra skirtinga. Pavyzdžiui, A. Župerka (2010)²⁷⁸, pažymi, kad mokslinėje literatūroje verslumo samprata pateikiama pagal tris sritis:

- verslininkų bruožai ir savybės;
- verslo procesas;
- verslininko veikla.

Z. Lydeka (2000)²⁷⁹ pabrėžia galėjimą novatoriškai mąstyti ir aktyviai bei rizikingai veikti visose gyvenimo situacijose. Panašiai verslumą aiškina L. Gegieckienė ir A. Grikšienė (2009)²⁸⁰, kurios išskiria dvi verslumo sampratas:

- novatoriškas mąstymas, aktyvus ir rizikingas veikimas visose gyvenimo situacijose;
- sugebėjimas sėkmingai organizuoti ir valdyti savo gyvenimą bei verslą, pelningai gaminti prekes ar teikti paslaugas.

Taigi galima teigti, kad mokslinėje literatūroje išskiriami du pagrindiniai požiūriai į verslumą: 1) akcentuojant asmens ekonominės vertės kūrimo savybes; 2) įvardijant kaip socialinės vertės kūrimą asmens, kritiškai mąstančio, kūrybingo, imlaus naujovėms, gebančio savarankiškai veikti žinių visuomenėje. Europiniuose dokumentuose nurodoma rekomendacija, kad ugdant verslumą reikia diskutuoti, skatinti idėjas paversti veiksmais, ugdyti kūrybingumą, pasirengimą rizikuoti, gebėjimą planuoti ir valdyti projektus siekiant tikslų.

Mokytojų ir verslo atstovų Lietuvoje verslumo ugdymo sampratos pristatymas²⁸¹. Buvo taikomi teoriniai tyrimo metodai (mokslinės literatūros ir dokumentų analizė) ir empirinių duomenų rinkimo metodai (struktūruotas interviu). Per interviu buvo laikomasi bendrųjų metodi-

dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 165–176.

278 Župerka, A. 2010. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje [daktaro disertacija]. Kaunas: VDU.

279 Lydeka, Z. 2000. Verslumas ir verslininkystės sėkmė. *Ekonomika*, 52, p. 51–61.

280 Gegieckienės, L.; Grikšienė, A. 2009. *Verslumas*. Vilnius: Skaityk.

281 Tyrimo rezultatai remiasi šiuo šaltiniu: Žibėnienė, G.; Virbalienė, R. 2014. Shared understanding on the concept of Entrepreneurship education by teachers and Businessmen / the concept of entrepreneurship Education in Lithuanian schools shared by Teachers and businessmen. *Society, Integration, Education*, Volume I, pp. 505–518. Proceedings of the International Scientific Conference May 23th – 24th.

nių nurodymų kokybiniais tyrimams. Interviu vyko dalyvių darbo vietose dalyviams ir tyrėjams patogiu laiku, laikantis pagrindinių kokybinio interviu vedimo principų. Interviu rėmėsi savanoriško dalyvavimo principu, dalyviams buvo garantuotas konfidencialumas.

Interviu metu gauti duomenys buvo analizuojami remiantis tradicini (kokybine) teksto analize: analizė vykdoma sistemiškai, žingsniais. Tai daugkartinis teksto skaitymas, išskirtų kategorijų pagrindimas iš teksto ekstrahuotais kodavimo vienetais ir interpretavimas. Taikytas struktūruotas interviu – visiems tyrimo dalyviams buvo užduodami tie patys klausimai. Interviu metu informantų buvo klausama, kas yra verslumas, verslumo ugdymas, prašant įvardyti reikiamas ugdyti mokinių savybes, nuostatas, žinias ir būtinus išugdyti gebėjimus. Pasitelkus ekspertinę imtį ir pasiekus informacijos kartotinumą, apklausti aštuoni ekspertai, keturi verslo atstovai ir keturi mokytojai, turintys patirties ugdant mokinių verslumą mokykloje²⁸² (remiamasi B. Bitino (1998²⁸³) apibrėžta ekspertų imtimi). Ekspertais galėjo būti tik asmenys, atitinkantys jiems keliamus reikalavimus. Tai verslo atstovai; verslūs asmenys ir turintieji patirtį; lyderiai, dalyvaujantys viešose diskusijose verslumo tematika ir besidomintys verslumu. Mokytojai buvo atrinkti pagal ekspertų apibrėžtus reikalavimus: turintys ne mažiau kaip dvejų metų darbo mokykloje patirtį ugdant mokinių verslumą; turintys profesionalaus mokytojo kvalifikaciją ugdant verslumą mokykloje (Lietuvoje vienintelėje aukštojoje mokykloje, Mykolo Romerio universitete, yra rengiami verslumo edukologijos specialistai (tai magistrantūros studijų programa Verslumo edukologija). Ekspertų pasirinktas metodas sudarė sąlygas išsamiau ištirti analizuojamą objektą²⁸⁴. Tyrimas atliktas 2013 m. gruodžio mėn. – 2014 m. sausio mėn.

Atliekant interviu su verslo atstovais ir mokytojais buvo siekiama išsiaiškinti verslumo ir verslumo ugdymo sampratą. Atrinkti ekspertai pirmiausia turėjo įvardyti verslumo sampratą. Verslo atstovai (trys iš keturių) verslumo sampratą siejo su verslo pradėjimu. Tai „... asmens gebėjimas idėjas paversti veiksmais ir sukurti realią pridėtinę vertę sau pačiam ir visai bendruomenei...“, „... tai verslui pradėti ir jam vystyti reikalingos asmens savybės, išskirtiniai įgūdžiai bei gebėjimai...“; „... tai asmens mąs-

282 Lietuvoje *verslumą ugdantys mokytojai* – asmenys, organizuojantys ugdymo procesą pagal pagrindinio ir (ar) vidurinio ugdymo bendrąją programą *Ekonomika ir verslumas*.

283 Bitinas, B. 1998. *Ugdymo tyrimų metodologija*. Vilnius: Jošara.

284 Ten pat.

tymo būdas ir asmeninės socialinės, vadybinės bei asmeninės kompetencijos, leidžiančios turimas žinias pritaikyti kasdieniam gyvenimui, t. y. konkretūs gebėjimai, suteikiantys galimybę ne tik organizuoti verslą, bet ir prisiimti riziką už padarytus sprendimus...“ Tik vienas verslo atstovas verslumo tiesiogiai nesiejo su verslu sukūrimu, o įvardijo, kad tai yra asmens „... socialinė atsakomybė..., savybės, skatinančios asmens tikslingą tobulėjimą ir rezultatų pasiekimą, savo darbo vietos susikūrimą“. Mokytojų nuomonė pasidalijo per pusę, vieni manė, kad verslumas – gebėjimas realizuoti idėjas, kūrybingumas, novatoriškumas, gebėjimas rizikuoti, kurti verslą ir jį įgyvendinti, o kita pusė akcentavo tik bendruosius gebėjimus. Jų manymu, verslumas „... tai gebėjimas idėjas transformuoti į realius projektus...“, „gebėjimas valdyti savo finansus“, „... komunikabilumas, kūrybingumas, drąsa rizikuoti...“, „... imlumas naujovėms...“, „... gebėjimas įgyvendinti savo tikslus...“ Remiantis ekspertų atsakymais matyti, kad tiek verslininkai, tiek mokytojai, nors interviu buvo darytas atkirai, vienodai mano, kad verslumas yra asmens gebėjimas idėjas paversti veiksmis, taip pat jie vienodai akcentuoja įgytų arba išugdytų tam tikrų asmens savybių svarbą. Tačiau verslo atstovai, apibrėždami verslumą, neįvardijo konkrečių asmens savybių, o visi interviu dalyvavę mokytojai stengėsi įvardyti – visi paminėjo, kad tai kūrybingumas, novatoriškumas / imlumas naujovėms, tikslo siekimas ir pasiekimas ar sumanymo įgyvendinimas. Visi verslo atstovai verslumą siejo su verslo sukūrimu arba darbo vietos susikūrimu, o mokytojai manė kitaip. Pusė jų pritartų verslo atstovams verslumą sieti su verslo sukūrimu ir vykdymu bei bendrais asmens gebėjimais, tačiau kita pusė mokytojų, apibūdindami verslumą, mini bendruosius gebėjimus ir neakcentuoja verslo sukūrimo svarbos. Kyla klausimas, kodėl verslo atstovai (nors ekspertai atstovavo skirtingoms veiklos sritims) turi panašią verslumo sampratą, o mokytojai (atrinkti ekspertai, verslumo ugdymo profesionalai) turi skirtingą nuomonę. Atsakymai galėtų būti keli. Vienas iš jų yra tai, kad nėra bendros verslumo sampratos (Oganisjana, Koke, 2012²⁸⁵; Dudaitė, Žibėnienė, 2012²⁸⁶; Župerka, 2010²⁸⁷). Kita priežastis – tai pakankamai abst-

285 Oganisjana, K.; Koke, T. 2012. Does competence-Oriented Higher Education Lead to Students' Competitiveness? *Engineering Economics*, 1(23), p. 77–82.

286 Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinti nančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1(11), p. 165–176.

287 Župerka, A. 2010. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje [daktaro disertacija]. Kaunas: VDU.

rakčiai įvardijamas verslumas ir verslumo ugdymas Lietuvos švietimo dokumentuose. Remiantis Lietuvos švietimo dokumentais (Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, 2011; Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa, 2008), t. y. ugdymo bendrosiomis programomis²⁸⁸, *Lietuvoje verslumo ugdymas* – sudarymas sąlygų mokiniams gilinti savo žinias ir supratimą verslumo srityje, ugdyti praktinius verslumo gebėjimus, kad jie gebėtų tinkamai orientuotis ir sėkmingai veikti nuolat kintančioje ekonominėje aplinkoje, formuoti modernios ekonomikos sampratą paremtą požiūrį į nuolat besikeičiančias ekonomines sąlygas. Kyla klausimas, ar mokytojai ir verslo atstovai turi panašią, ar skirtingą verslumo ugdymo sampratą? Siekiant atskleisti verslumo ugdymo sampratą, buvo nuspręsta remtis J. L. Vázquez-Burgete ir kt. (2012)²⁸⁹ apibrėžta verslumo kompetencijos struktūra, taip pat Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendrąja programa (2011)²⁹⁰ bei Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendrąja programa (2008)²⁹¹, kuriose numatyta, kad verslumo ugdymo turinys atskleidžiamas pagal tokias pat struktūrines dalis: žinios / supratimas, gebėjimai ir nuostatos. Ekspertų atsakymai buvo analizuojami skaidant į kategorijas, subkategorijas, taip išskiriant verslumui ugdyti svarbias žinias, gebėjimus ir asmens savybes bei nuostatas (žr. 15 lentelę). Verslo atstovai koduoti V raide ir skaičiumi, o mokytojai – M raide ir skaičiumi.

288 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008-08-26 įsakymu Nr. ISAK-2433 dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

289 Vázquez-Burgete, J. L., et al. 2012. Entrepreneurship Education in Humanities and Social Sciences: are Students Qualified to Start a Business? *Business: Theory and practice*, 1(13), p. 27–35.

290 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

291 Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008-08-26 įsakymu Nr. ISAK-2433 dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

15 lentelė. Mokytojų ir verslo atstovų verslumo ugdymo samprata

Kategorija	Subkategorija	Pagrindžiantys teiginiai
Žinios	Verslo kūrimo ir plėtojimo, vadybos ir ekonomikos žinios	Vadyba (V1), personalo vadyba (V2); rinkodara (V1; V4), rinkos poreikių išmanymas (V2), rinkos ekonomika (M1, M4); ekonomikos ir verslo (V1), verslo kūrimo žinios (M1), ekonomikos ir makroekonominių bei mikroekonominių principų (V3); finansų (V1; V2; V3); mokesčių žinojimas (V1); įmonės steigimas, jos veiklos organizavimas (V2), verslo organizavimas (M1, M4); ekonominis raštingumas (V2), asmeninių finansų tvarkymas (M1, M2, M3, M3).
	Kitos žinios, nesusijusios su verslu	Specifinės žinios, susijusios su vykdomos veiklos sritimi (V1), teisės, juridiniai klausimai (V1, V4), bendravimo psichologija (V2, V4), žinojimas, kaip surasti informaciją (V1).
Gebėjimai	Verslo kūrimo ir plėtojimo	Gebėjimas kurti verslą (V1); objektyviai įvertinti aplinką ir kuriamo produkto / paslaugos poreikį (V3); įvertinti potencialią riziką (V3); gebėjimas ekonomikos, vadybos žinias pritaikyti kasdiniame gyvenime (V3); priimti riziką už padarytus sprendimus (V3), rizikos valdymas (V4).
	Vadybiniai gebėjimai	Vadybiniai (V2); organizuoti savo ir kitų veiklą (V2).
	Mokymosi mokyti	Gebėti savarankiškai tobulėti ir mokytis (V2).
	Bendrieji gebėjimai	Siekti užsibrėžtų tikslų (V1); kritiškai mąstyti (V2; V4); spręsti problemas (V2); bendrauti, komunikuoti (V2, M3); priimti atsakomybę už išsikeltų tikslų įgyvendinimą (V1); priimti atsakomybę (V4); priimti pagrįstus sprendimus (V1, V4, M1, M3); gebėti išsikelti savo tikslus (M1, M2); suburti komandą bendrai veiklai (M3); dirbti komandoje (M2), priimti sprendimus (M2, M4); parduoti savo idėjas (M1).

Nuostatos, asmens savybės	Asmens savybės	Darbštumas (V1); kūrybiškumas (V2, V3, M1, M3, M4); motyvacija (V1); iniciatyvumas (V2); savarankiškumas (V2, M3); pasitikėjimas savimi (V3); susivaldymas (V4); komunikabilumas (V3); optimizmas (M2); energingumas (M1); pasitikėjimas savimi ir atkaklumas (M4); smalsumas (M2); tolerantiškumas (M2); atsakingumas (M2, M4); išradingumas (M3); motyvacija (M2); loginis mąstymas (M4); ryžtingumas (M3); lyderis (M2, M4); novatorius (M1).
	Nuostatos	Pozityvių sau tikslų kėlimas (V1); vadovavimasis doroviniais ir teisiniais principais savo veikloje (V2); vertybinės nuostatos (M2); asmens ir visuomenės interesų derinimas (V2); noras tobulėti, platus požiūris, pasaulietiškas (V3, M1); nuolatinis tobulėjimas, tikslų siekimas (M2); noras plėsti ir gilinti žinias (M3); siekis nuolat tobulėti, nesustoti (M4); sistemingo mokymosi (M4).

Analizuojant verslo atstovų ir mokytojų sampratą, išskirtos žinios, svarbios ugdant verslumą, – tai verslo kūrimo ir plėtojimo, vadybos, ekonomikos ir kitos žinios, nesusijusios su verslu. Paaikškėjo, kad verslo atstovai verslumo ugdymą sieja su vadybos, personalo vadybos, rinkodaros, ekonomikos, finansų, ekonominio raštingumo žiniomis, o mokytojai įvardija verslo kūrimo, verslo organizavimo ir rinkos ekonomikos žinias. Tačiau visi mokytojai įvardijo asmeninių finansų tvarkymo žinias, bet to nepadarė nė vienas verslo atstovas. Tačiau nė vienas mokytojas neįvardijo žinių, nesusijusių su verslu, o verslo atstovai paminėjo, kad tai specifinės žinios, susijusios su vykdomos veiklos sritimi, teisės, juridiniai klausimai, bendravimo psichologija, žinojimas, kaip rasti informaciją (žr. 15 lentelę). Kyla klausimas, kodėl mokytojai minėjo tik verslo kūrimo, verslo organizavimo ir rinkos ekonomikos žinias? Galima manyti, kad mokytojai verslumo ugdymo sampratą įgyjamų žinių aspektu sieja su švietimo dokumentų, reglamentuojančių verslumo ugdymą, samprata ir dalyko *Ekonomika ir verslumas valstybinių programų turiniu*. Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje (2004 m.)²⁹² nurodoma, kad kiekvienas mokinys turi išsiugdyti verslumą, turėti *rinkos ekonomi-*

292 Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004-06-02 įsakymu Nr. ISAK-835.

kos žinių pagrindus ir žinių, kokių asmeninių savybių reikia ir kaip jas sėkmingai ugdyti, kad būtų galima sėkmingai pasinaudoti rinkos ekonomikos teikiamomis galimybėmis. O Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendrojoje programoje (2011)²⁹³ vienas iš trijų uždavinių yra tas, kad mokiniai suvokia „... verslo vystymosi tendencijas ir perspektyvas, geba ekonomikos žinias taikyti gyvenime“.

Pagal išskirtą kategoriją „gebėjimai“, paaiškėjo, kad verslo atstovai verslumo ugdymą labiausiai sieja su verslo kūrimo ir plėtojimo gebėjimais (kurti verslą; objektyviai įvertinti aplinką ir kuriamo produkto / paslaugos poreikį; įvertinti potencialią riziką; gebėjimas ekonomikos, vadybos žinias pritaikyti kasdieniame gyvenime; valdyti riziką), taip pat šiek tiek su vadybiniais (organizuoti savo ir kitų veiklą) ir mokymosi mokytis gebėjimais (savarankiškai tobulėti ir mokytis), žr. 15 lentelę. Tiek verslo atstovų, tiek mokytojų verslumo ugdymo samprata yra susijusi su bendrųjų gebėjimų įgijimu. Tačiau mokytojai paminėjo tik bendruosius gebėjimus. Kodėl? Ar todėl, kad, kaip teigia I. Zaleskiene ir L. Žadeikaite (2008)²⁹⁴, „mokytojai jaučiasi nepasirengę verslumo ugdymo procesui“ (2008, p. 103)? Galima manyti, kad mokytojai akcentavo tik bendruosius gebėjimus ir juos siejo su valstybinių ugdymo programų turiniu. Valstybinėse ekonomikos ir verslumo programose (skirtose pagrindinei mokyklai ir vidurinei / gimnazijai) akcentuojamas žinių įgijimas, nuostatos, o verslumo koncepcijose gebėjimai nėra aiškiai susieti, nėra pakankamai aiškiai nurodyta, kurie gebėjimai yra svarbūs ekonominei, kurie verslumo programos daliai. Pavyzdžiui, Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendrojoje programoje (2008)²⁹⁵ bei Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendrojoje programoje (2011)²⁹⁶, įvardijamos penkios pagrindi-

293 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

294 Žibėnienė, G.; Virbalienė, R. 2014. Shared understanding on the concept of Entrepreneurship education by teachers and Businessmen / the concept of entrepreneurship Education in Lithuanian schools shared by Teachers and businessmen. *Society, Integration, Education*, Volume I, p. 505–518. Proceedings of the International Scientific Conference May 23th – 24th.

295 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

296 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

nės temos: orientavimasis rinkoje, asmeninių finansų tvarkymas, verslo organizavimas ir verslumo gebėjimų ugdymasis, dalyvavimas tarptautinėse rinkose bei valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimas ir vertinimas. Remiantis tema „Verslo organizavimas ir verslumo gebėjimų ugdymasis“ pagrindinės mokyklos mokinys turi įgyti keturis gebėjimus „paaiškinti, kodėl rajone, mieste, miestelyje plėtojami konkretūs verslai. Įvertinti naujų technologijų svarbą; naudoti fizinį kapitalą – įrankius ir mechanizmus savo darbo našumui didinti; vertinti naujų išradimų ir inovacijų reikšmę įvairiais istorijos laikotarpiais“ (p. 105–106)²⁹⁷. O vidurinėje mokykloje 11–12 klasės mokinys, mokydamasis tą pačią temą, turi įgyti esminį gebėjimą „kritiškai vertinti verslo kūrimo aplinką, vystymosi tendencijas ir perspektyvas, mokslo ir informacijos svarbą verslui“ (p. 108)²⁹⁸. Tiek mokytojai, tiek verslo atstovai verslumo ugdymą sieja su gebėjimu priimti pagrįstus sprendimus, o verslo atstovai – su gebėjimu prisiimti atsakomybę už išsikeltų tikslų įgyvendinimą. Tai siejasi su R. R. Hébert ir A. N. Link (1989)²⁹⁹ samprata, ką turi gebėti atlikti verslus asmuo, „kuris specializuojasi prisiimti atsakomybę už svarbiausius sprendimus, kurie turi įtakos veikos vietai, formai ir prekių vartojimui, ištekliams arba institucijoms“ (p. 47).

Mokytojai ir verslo atstovai, atskleisdami verslumo ugdymo sampratą, išskyrė svarbias reikalingas ugdyti asmens savybes ir nuostatas. Verslo atstovai, ypač mokytojai, išsamiai atkleidė verslaus asmens savybes, kurios randamos tiek mokslinėje literatūroje, tiek europiniuose dokumentuose ir įvardijamos kaip siekimas ugdyti. Tai darbštumas, kūrybiškumas, motyvacija, iniciatyvumas, savarankiškumas, pasitikėjimas savimi, susivaldymas, komunikabilumas, optimizmas, energingumas, pasitikėjimas savimi ir atkaklumas, smalsumas, tolerantiškumas, atsakingumas, išradingumas, motyvacija, loginis mąstymas, ryžtingumas, lyderio, novatoriaus savybės (žr. 15 lentelę).

297 Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008-08-26 įsakymu Nr. ISAK-2433 dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

298 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

299 Hébert, R. F.; Link, A. N. 1989. In Search of the Meaning of Entrepreneurship. *Small Business Economics*, 1, p. 39–49.

Verslo atstovai ir mokytojai išskiria ugdant verslumą reikalingą išugdyti nuostatą pagrįsti vertybėmis ir siekti užsibrėžtų tikslų (pozityvių sau tikslų kėlimas (V1); vadovautis doroviniais ir teisiniais principais savo veikloje (V2); vertybinėmis nuostatos (M2). Visi mokytojai išskiria versliam asmeniui būtiną išugdyti sistemingo, nuolatinio mokymosi nuostatą, o verslo atstovai tai paminėjo ne visi.

Tyrimo metu atskleista, kad mokytojai ir verslo atstovai sutaria, kad yra svarbus asmens sugebėjimas idėjas paversti veiksmais, taip pat vienu metu akcentuoja įgytų arba išugdytų tam tikrų asmens savybių svarbą, tačiau neturi bendros nuomonės, sieti ar nesusieti verslumo su verslo įkūrimu.

Verslo atstovai verslumo ugdymą sieja su vadybos, personalo vadybos, rinkodaros, ekonomikos, finansų, ekonominio raštingumo žiniomis, o mokytojai įvardija verslo kūrimo, verslo organizavimo ir rinkos ekonomikos žinias. Visi mokytojai įvardijo asmeninių finansų tvarkymo žinias, bet to nepadarė nė vienas verslo atstovas. Tiek mokytojai, tiek verslo atstovai verslumo ugdymo sampratą sieja su gebėjimu priimti pagrįstus sprendimus, o verslo atstovai – su gebėjimu prisiimti atsakomybę už išsikeltų tikslų įgyvendinimą. Verslo atstovai ir mokytojai turi panašią sampratą, kokios savybės ir nuostatos turi būti ugdomos, tačiau mokytojai, kaip profesionalūs ugdytojai, jas pateikia išsamiau, vadovaudamiesi holistinio ugdymo samprata. O remiantis europiniais dokumentais, verslumo ugdymas yra vienas iš prioritetinių ugdymo uždavinių, svarbu ugdyti kritiškai mąstantį, imlų naujovėms, gebantį savarankiškai veikti įvairiose srityse ir kurti socialinę vertę asmeni.

Daroma prielaida, kad mokytojų verslumo ugdymo sampratą veikia nacionaliniai, reglamentuojantys verslumo ugdymą dokumentai, nes jų išsakyta nuomonė susijusi su šių dokumentų turiniu.

2.4. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimo aktualijos ir geroji patirtis Europoje

Europos Komisijos inicijuotoje ataskaitoje (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor (2011)) pažymima, kad kiekvienais metais verslumo ugdymą į strategines programas įtraukia vis daugiau Europos šalių, tačiau vis dar menkai rūpinamasi verslumą ugdančių mokytojų rengimu, sistemingu kvalifikacijos tobulinimu.

Todėl rekomenduojama atkreipti dėmesį į šiuos aspektus ir verslumą ugdančių mokytojų rengimo ir kvalifikacijos tobulinimo sritį taip pat įtraukti į nacionalines strategijas³⁰⁰. 2011 m. Europos mastu buvo atliktas tyrimas, kuriuo siekta nustatyti, ar verslumo ugdymas turi būti mokytojų rengimo turinio dalis. Susisteminius rezultatus paaiškėjo, kad tik dvi šalys (Austrija ir Lenkija) nurodė, kad, rengiant mokytojus, verslumo ugdymo kursas turėtų būti įtrauktas į mokytojų rengimo programas, o, kitų šalių atstovų nuomone, pakanka organizuoti kvalifikacijos tobulinimo renginius³⁰¹. 24-ių šalių atstovai išskyrė šias problemas, susijusias su verslumą ugdančių mokytojų kompetencijomis: nepakankamas kompetentingumas, verslumo ugdymas nesusietas su konkrečių dalykų turiniu, praktiniu pritaikomumu, neveiksmingi mokymo(si) metodai, kūrybingumo, iniciatyvos diegiant naujoves stoka, o mokymosi aplinka ne itin palanki ugdant mokinių troškimą eksperimentuoti³⁰². Panašių teiginių yra ir kitoje ataskaitoje, kurioje mokytojams, ugdantiems verslumą, rekomenduojama taikyti įvairesnius mokymo(si) metodus (pvz., atvejo studijos, didaktiniai ir kiti žaidimai, projektai ir kt.), taip pat skatinama labiau bendradarbiauti su susijusiais asmenimis, verslo atstovais ir kviešti juos į mokyklą, pamokas³⁰³.

G. Žibėnienė (2012)³⁰⁴ apibendrina, kad ES dokumentuose, ataskaitose nurodoma, kaip svarbu verslumą ugdantiems mokytojams nuosekliai dalyvauti kvalifikacijos tobulinimo renginiuose, įgyti praktinių

300 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

301 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

302 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

303 Entrepreneurship education policies. Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI). Third session Geneva, 19–21 January 2011. [interaktyvus]. http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf. [žiūrėta 2014-07-22].

304 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.

gebėjimų, raginama mokytojus dalytis patirtimi (pvz., informacijos mugėse, mokymosi tinkluose, duomenų bazėse), taip pat siūloma kiekvienoje šalyje sudaryti verslumo ugdymo konsultantų grupę ar kitaip viešinti, kurie asmenys gali teikti metodinę pagalbą verslumo ugdymo klausimais.

2009 m. atliktu tarptautiniu tyrimu atskleista, kad iš 24-ių šalių tik vos keliose reguliariai vykdomi kvalifikacijos tobulinimo kursai verslumą ugdantiems mokytojams³⁰⁵. Tik nedaugelyje šalių yra puikios galimybės verslumą ugdantiems mokytojams tobulinti savo kvalifikaciją. G. Žibėnienė (2012)³⁰⁶ išskyrė kriterijus, pagal kuriuos atrinko šalis (Jungtinė Karalystė, Norvegija, Austrija, Belgija), kurių patirtis aktuali siekiant tobulinti mokytojų verslumo kompetenciją, tai tokie kriterijai: „Šalis įgyvendina konkrečias strategijas, programas verslumo ugdymo plėtojei, verslumo ugdymas integruotas į bendrojo ugdymo turinį ar į bendrojo ugdymo programas įtrauktas kaip privalomas dalykas, verslumą ugdantiems mokytojams sudarytos sąlygos sistemingai tobulinti savo kvalifikaciją“ (p. 384).

„Jungtinėje Karalystėje, ypač Škotijoje, verslumą ugdantiems mokytojams sudarytos palankios sąlygos tobulinti savo kvalifikaciją. Verslumą ugdantys mokytojai gali įgyti verslumo žinių aukštesiose mokyklose rengiamuose gebėjimų kvalifikacijos tobulinimo kursuose. Pavyzdžiui, Škotijoje, Glazgo mieste įsikūrusiame *The University of Strathclyde*, vykdomi švietimo įstaigų darbuotojų mokymai, galima užsisakyti verslumo ugdymo sąlygų vertinimo paslaugą. Kvalifikacijos tobulinimo kursų programoje numatytos įvairios temos – verslumą reglamentuojantys teisės aktai, teorinės verslumo žinios, daug dėmesio skiriama aptarimui, kiekvienam besimokančiajam modeliuojant ir pristatant, kaip jis realiai planuoja ugdyti verslumą, kokią metodiką ir kaip taikys, taip pat numatytas simuliacinis mokymas – kurti virtualią kompaniją.

Norvegijoje į verslumo ugdymo procesą įtraukiamos tiek švietimo įstaigos, tiek verslo įstaigos, tiek nevyriausybinės organizacijos. Verslumą ugdantiems mokytojams kokybiškai organizuoti mokymo procesą, tobulinti kvalifikaciją padeda organizacija *Ungt Entreprenorskap*, kuri organizuoja įvairius renginius. Minėtos organizacijos siekis – sistemingai

305 Entrepreneurship in Vocational Education and Training, 2009. [interaktyvus]. http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

306 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.

bendradarbiauti švietimo, darbo ir verslo srityse, nes tik dėl šios sąveikos galimi palankūs pokyčiai. Nuo 2009 m. veikia *Bodo University College* parengtas verslumo ugdymo kursas, skirtas mokytojams, kurio apimtis yra 30 kreditų. Mokyklų administracija ir mokytojai verslumo ugdymo klausimais gali tobulinti savo kvalifikaciją ilgalaikiuose kvalifikacijos tobulinimo renginiuose, pavyzdžiui, vienerių metų trukmės, trijų ciklų. Kvalifikacijos tobulinimo renginiuose jie įgyja verslumo žinių ir mokosi kūrybiškai organizuoti verslumo ugdymą.

Austrijoje yra parengtos verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimo programos. Strateginė švietimo nuostata: jei bus kompetentingi verslumo ugdymo mokytojai, vyks keitimasis informacija, bus taikomos inovatyvios metodinės priemonės, – tai bus sudarytos sąlygos ir sėkmingam verslumo ugdymo procesui. Kicbiūhelyje vyksta verslumo ugdymo vasaros mokymai. Verslumą ugdantys mokytojai susipažįsta su metodika (ypatingas dėmesys skiriamas jos praktiniam taikymui), metodinėmis priemonėmis, analizuojamos integravimo į kitus dalykus galimybės, todėl mokytojai turi atlikti daug praktinių užduočių (*Entrepreneurship in Vocational Education and Training*, 2009). Verslumą ugdantys mokytojai gali reguliariai tobulinti kvalifikaciją pagal penkias programas mokytojus rengiančiose aukštosiose mokyklose. Kvalifikacijos tobulinimo kurso trukmė – viena savaitė, mokytojai mokymų metu atlieka įvairias praktines užduotis.

Belgijoje yra įvairių galimybių tobulinti mokytojų verslumo kvalifikaciją. Svarbi ne pelno siekianti organizacija *The Foundation for Research and Training in the Spirit of Entrepreneurship* sistemingai rengia šviečiamojo pobūdžio renginius verslumo ugdymo klausimais įvairioms tikslinėms grupėms: vaikams, studentams, mokytojams, bendruomenei. Verslumo mokymo agentūra *SYNTRA Flanders* ir kiti partneriai kas antri metai rengia informacijos mugę, vyksta informaciniai renginiai verslumo ugdymo tematika, pristatoma ir diskutuojama apie verslumo gebėjimams ugdyti svarbius metodus. Mokytojai gali dalyvauti seminaruose, pritaikytuose atitinkamo švietimo lygmens veiklai. Veikia žinių centras *Competento*, jame sukaupta didelė stacionari ir virtuali biblioteka. Ji suteikia galimybę bendrauti mokytojams ir verslo atstovams, joje sukaupta daug dokumentų, tyrimų ataskaitų, metodinės medžiagos, taip pat iniciatyvų“ (Žibėnienė, 2012, p. 384–385)³⁰⁷.

307 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.

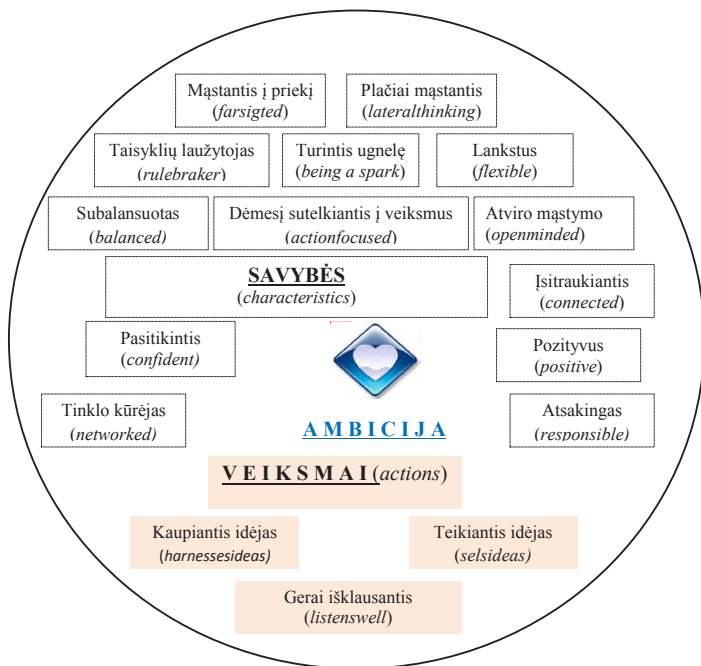
Remiantis užsienio šalių patirtimi ir tarptautinių ekspertų grupių rekomendacijomis tobulinant verslumą ugdančių mokytojų kvalifikaciją galima išskirti šiuos aktualius klausimus:

- reguliariai, sistemingai organizuoti kvalifikacijos tobulinimo renginius;
- skatinti mokytojus diskutuoti ir įgyti konkrečius gebėjimus, kaip ugdyti verslumą ir integruoti jį į kitų dalykų programas;
- sudaryti sąlygas mokytojams išbandyti įvairias metodikas ir aptarti jų taikymo galimybes;
- mokytojams sudaryti sąlygas aptarti įvairius verslumo ugdymo metodus ir mokytis juos taikyti;
- sudaryti sąlygas mokytojams aptarti, kaip kurti palankią edukacinę aplinką ir ugdymo procesą.

Verslumą ugdančiam mokytojui pristatomos svarbios savybės ir esminiai veiksmai, kuriuos turi atlikti verslumą ugdantis mokytojas (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011³⁰⁸) (žr. 7 pav.³⁰⁹). Pabrėžiama, kad dar svarbu tai, jog verslumą ugdantys mokytojai turėtų būti susižavėję tuo, ką daro. Jų požiūris turėtų būti labai teigiamas, jie turi gebėti įkvėpti kitus. Jie turi būti tikri savo mokymu ir patys būti lyderiai, nebūtinai laukdami lyderio vaidmens iš aukštesnio rango darbuotojų. Jų naujas vaidmuo ir užduotis yra rodyti kelią savo mokiniams, tai „žmonės, kurie tiesiog tai daro“, mokytojai, turintys „aš galiu tai padaryti“ požiūrį, kurie tiki tuo, ką daro“ (p. 8). Jie turi būti energingi, įkvėpti savo mokinius ir kolegas.

308 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

309 Ten pat.

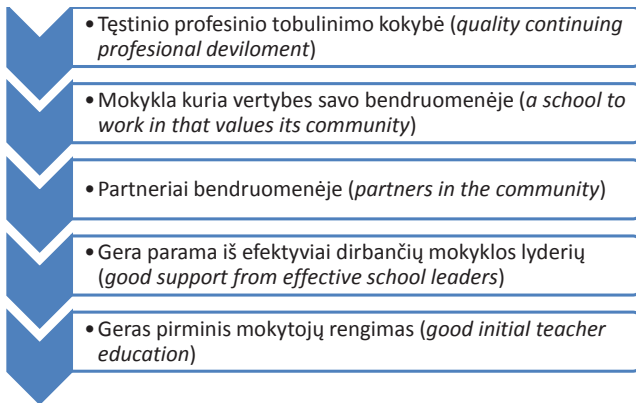
7 pav. Verslumą ugdančio mokytojo savybės, veiksmai ir paramos priemonės
(šaltinis: Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor (2011)³¹⁰)

Taip pat jie turi turėti viziją, būti atviri naujoms idėjoms ir sugebėti pažvelgti iš šono į dalykus ir problemas. Jie turėtų būti atviri dėl būdų, kuriais ne tik mokytojai, bet ir tėvai, verslo atstovai, mokiniai ir kiti asmenys turėtų būti įtraukti į verslumo ugdymo procesą. Tokios savybės reikšia, kad jie yra gerai parengti įgyvendinti verslumo ugdymo programą mokyklose ir galvoti kūrybiškai, kaip vietos bendruomenei panaudoti turimus išteklius, t. y. verslumo, mokytojas taip pat turėtų gebėti veiksmingai kurti tinklus ir užmegzti ryšius su įvairiomis suinteresuotosiomis šalimis. Mokytojai turi būti lankstūs ir kūrybiškai įgyvendinti nustatytas švietimo normas, turi turėti subalansuotą požiūrį, būti realistiški ir, žinoma, išlaikyti profesinę atsakomybę. Be šių savybių, verslumo mokytojas

310 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education.[interaktyvus] <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf> [žiūrėta 2014-07-20].

dar turi mokėti atrasti ir tinkamai panaudoti naujas idėjas. Jis taip pat turi turėti galimybę parduoti idėjas kitiems. Bet svarbiausia, kad mokytojai siektų esminio tikslo – parengti tokius jaunos žmones, kurie turėtų aistrą kurti, tobulėti ir mokytis, nes tai padėtų jiems tapti tobulu mokytoju. Tačiau taip pat minima, kad nelabai tikėtina, jog visas šias idealias savybes turės vienas asmuo. Daug realiau galima tikėtis, kad jomis pasižymės (jos bus pasiskirsčiusios) daugelis asmenų. Keliama prielaida, kad verslumo mokytojai turi būti „dalis visumos“, nes tie verslumo mokytojai, kurie pernelyg perpildyti tokių savybių, kurie bando pasiekti savo tikslą verslo mokyklose, gali patys greitai „perdegti“, nes nuolat susiduria su apribojimais ir kliūtimis³¹¹.

Literatūroje (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor (2011)³¹²) taip pat pristatomos verslumą ugdančiam mokytojui svarbios paramos priemonės, tie mokytojų švietimo ir mokyklos bendruomenės paramos aspektai, kurie bus reikalingi šių savybių raidai remti (žr. 8 pav.).

8 pav. Paramos priemonės verslumą ugdantiems asmenims

(šaltinis: Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011³¹³)

311 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education.[interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf >[žiūrėta 2014-07-20].

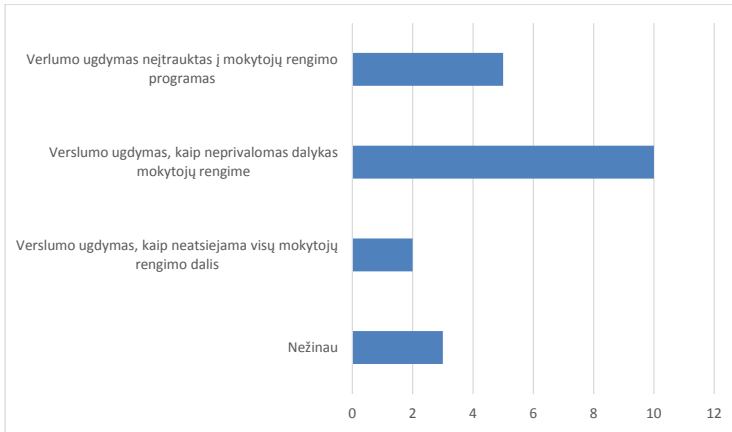
312 Ten pat.

313 Ten pat.

2011 m. Europos šalims buvo apibrėžtos išvados ir rekomendacijos, kuriomis siūloma remtis rengiant pasiruošusius ugdyti verslumą mokytojus³¹⁴:

- **Mokytojų rengimas dar turi būti visapusiškai įtrauktas į daugelį nacionalinių strategijų.** Norėdami pradėti, mes turime nustatyti būdus, kuriais mokytojų rengimas ugdyti verslumą apibūdinamas nacionaliniuose planuose ir strategijose. Tik nedaugeliu atvejų mokytojų rengimas ekspertų laikomas gerai išvystytu ir yra įgyvendinamas (kaip pranešė dalyviai iš Nyderlandų, Lenkijos ir Rumunijos), o kolektyvinis požiūris į mokytojo rengimą verslumui ugdyti formuojamas pasirengimo narystei ES procese. Dažniausiai pasitaikanti situacija yra ta, kai mokytojų rengimas vis dar nėra sistemingai numatomas strategijose.
- **Verslumo nėra daugumoje pradinio mokytojų rengimo programų.** Tokiomis aplinkybėmis turbūt nenuostabu, kad paprastai tik nedaugelis mokytojų rengimo institucijų ES valstybėse narėse ir šalyse ES partnerėse, numato kursus pagal savo programas, kurios leistų studentui (būsimam pedagogui) pedagogui užsiimti verslumo ugdymu baigus studijas. ES šalyse labiausiai paplitęs būdas įtraukti verslumo ugdymą, kai jis yra neprivalomas dalykas programoje, kaip parodyta 9 paveiksle. Tik du ekspertai nurodė, kad verslumo ugdymas buvo neatskiriama visų mokytojų rengimo programos dalis (Austrija, Lenkija). Tokia situacija neparodo, kad neaktualu siekti, jog visi studentai (būsimi pedagogai) turėtų bent būti susipažinę su verslumu studijų metu.

314 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

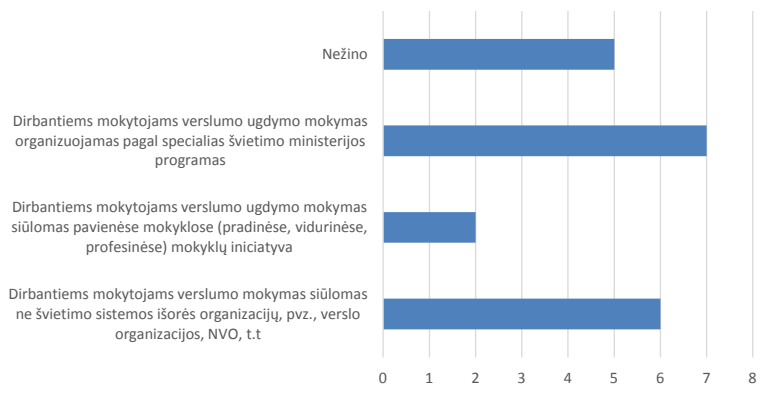
9 pav. Verslumo ugdymo įtraukimas į pradinį mokytojų rengimą

(šaltinis: Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011³¹⁵)

- **Verslumas dar netapo neatsiejama mokytojų tęstinio kvalifikacijos tobulinimo dalimi.** Kaip ir pradinio mokytojų rengimo atveju, verslumas dažniausiai yra neprivalomas dalykas mokytojams kaip tęstinio profesinio tobulinimo dalis ir niekur nenurodytas kaip neatsiejama programos dalis (žr. 10 pav.). Dominuojantys verslumo ugdymo įtraukimo būdai yra per išorės subjektus ir pagal švietimo ministerijos organizuojamas specialiąsias programas. Taigi, kaip teigiama literatūroje (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor (2011)³¹⁶), dar kartą akivaizdu, kad mokyklos yra paliktos vienos kovoti dėl Verslumo dalyko įtraukimo, ir lieka tikėtis tik platesnės suinteresuotųjų šalių bendruomenės paramos.

315 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 20-07-2014].

316 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

10 pav. Verslumo ugdymo įtraukimas į tęstinį profesinį tobulinimą

(šaltinis: Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011³¹⁷)

- Įgyvendinant **verslumo ugdymą dalyvaujančios šalims reikia sistemingesnės plėtros**, ypač atsižvelgiant į socialinių partnerių dalyvavimą. Be to, verslumo ugdymas turi būti dažniau traktuojamas kaip esminė kompetencija visuose mokymo dalykuose, o ne vien tik su verslu susijusiuose dalykuose, ir (arba) vien kaip atskiras dalykas. Individualūs mokytojai yra svarbūs, bet tyrimai rodo, kad jiems taip pat reikia išorinės paramos. Palyginus matyti, kad mokytojų rengimas verslumo ugdymo plėtroje atsilieka, nes nėra įtrauktas į daugumos mokytojų rengimo ir tęstinio kvalifikacijos tobulinimo programas. Kai jis įtraukiamas, būna kaip papildomas dalykas, o ne kaip privaloma pagrindinė dalis. Todėl svarbu diskutuoti, kaip pagerinti šią esamą padėtį (Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011³¹⁸).

317 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

318 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] < http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promoting-entrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf > [žiūrėta 2014-07-20].

2013 m. Europos šalims buvo apibrėžti dar konkretesni reikalavimai, kuriais siūloma remtis rengiant mokytojus, kad jie būtų pasirengę ugdyti verslumą (p. 48–49³¹⁹):

„1. Verslumo ugdymo mokyklos mokymo ir mokymosi procesuose remiasi verslumo dvasia;

- 1.1. Verslumo mokykla turi atitinkama kryptimi orientuotą ir įsipareigojusią mokyklos vadovybę, kuri palaiko verslumo ugdymo idėjos prieinamumą visiems mokiniams;
- 1.2. Verslumo mokykla turi mokymo koncepciją, kuria remiasi ateityje;
- 1.3. Mokytojai ir visi darbuotojai yra pasirengę priimti teigiamus pokyčius;
- 1.4. Verslumo mokykla turi viziją apie savo būsimus poreikius ir aiškią nuomonę apie tai, kaip verslumo ugdymas bus integruojamas į ugdymo programą ir jos įgyvendinimą;
- 1.5. Verslumo ugdymas yra integruotas į mokymo programas ir visų dalykų pamokas; jis nėra traktuojamas kaip atskiras dalykas;
- 1.6. Mokykla įsipareigoja puoselėti mokėjimo pažvelgti iš šalies, kūrybiškumo ir verslumo įgūdžius, vaikai ir jauni žmonės turi gerai atlikti pareigas ne tik mokykloje, bet ir visuomenėje;
- 1.7. Praktine veikla paremtas mokymasis ir į mokinius orientuoti metodai yra reguliari mokymo ir mokymosi proceso dalis“.

Rengiant verslumą ugdančius mokytojus akcentuojama, kad jie tobulėtų verslumo ugdymo mokyklose, besiremiančiose verslumo dvasia, pabrėžiamas aktualumas, kad mokytojai patys vadovautųsi verslumo dvasia, tačiau ši sąvoka plačiau neišaiškinama. Todėl pateikiamas A. Rakausko verslumo dvasios sampratos apibūdinimas³²⁰.

319 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013.Bruxelles: Enterprise and Industry.

320 Rakauskas, A. Verslumo dvasia. [interaktyvus].http://www.senukai.lt/verslumas/verslumo_dvasia.asp [žiūrėta2014-09-08].

„Dvasios negalima pajauti dalinai. Ji turi pripildyti visą kūną. Tik tada instinktai tampa bejėgiai prieš kūrybingumo dvasios pripildytą sielą. Besidomintiems verslumo dvasia linkiu pajauti visą turinį, slypinčią už atskirų išsireiškimų. Tiktai pajutus ir sujungus į vientisą, visą kas brausis į sąmonę, kiekvienas suras tai, ko reikia sėkmei pasiekti. ... Man atrodo, kad pasaulyje nėra srities, kurioje nebūtų daromas verslas. Skirtumas tas, kad turtai vienur – materialūs, kitur – dvasiniai, tačiau visi jie pasiekti verslumo dėka, vadovaujantis tais pačiais dėsniais. Žmogaus žinios dažnai būna grįstos skaudžia patirtimi. Bendraujant su aplinkiniais ši patirtis tampa milžinišku potencialu, padedančiu mums visiems kurti dvasines vertybes ir materialinę gerovę. Mums tereikia protingai tuo potencialu naudotis.

Mūsų siekiai neturi trukdyti žmonijai. Igyvendiname juk savo tikslus ne dykumoje, o tarp žmonių. Mūsų pasiekto tikslo padariniai vienaip ar kitaip palies visuomenę. Todėl derinkime savo siekius su ja, įtikinkime ir sudominkime ją, idant ji leistų siekti užsibrėžto. Nepasieksime tikslo be visuomenės, neįtakojami ir neįtakodami jos. Visur aplink „verda“ biznesas. Jį kurdami žmonės demonstruoja savo dvasinę būseną, sudarančią ypatingas sąlygas tobulėti, skleisdami vis naujas ir naujas vibracijas į aplinką ir žadindami kūrybingumą. Prekyba – vienas galingiausių būdų sujungti žmoniją.

Tikėti tuo, ką darai. Tikėti visu kūnu, visa siela, veikiant su dvasia, kad net šiurpas eitų nuo noro ir tikėjimo būsimu kūrinium. Tik taip gimsta tikras, tobulinantis sielą, verslas. Nesugebėjimas, baimė, nenoras dalintis. Kol instinktas kaupti vardan saugumo nebus pakeistas noru dalintis vardan saugumo, tol mes tolsime vienas nuo kito. Aš galvoju, kad galima su meile duodant, „padaryti“ sielos tobulėjimo verslą visame pasaulyje.

Kadangi žmoguje vyksta esminiai pasikeitimai, privalėsime kurti meilės ir tikėjimo vizijas. Techninio darbo vyravimas baigėsi, jis tam ir buvo daromas, kad pasikeistų vertybių prioritetai. Šiandien labiausiai pasauliui trūksta santykių vadybos. Tai – pagrindinė naujo amžiaus darbo medžiaga ...

Pirmiausia pradėjusiam realizuoti savąją viziją teks mokintis siekti pelno iš savų savybių: tramdyti ir valdyti savo ego, ugdyti toleranciją, atiduoti visus savo sugebėjimus panašiai mąstantiems. Tai bus

lenktynės su pačiu savimi, nuolat ieškant savyje naujų sugebėjimų. Sąmoningas žmogus visada ieškos ir atras naujų žinių savo kolegų ar pavaldinių nežinojime. Nepriimtina versliam žmogui prievarta, nes jis suvokia našumo perspektyvą ir laisvos asmenybės kūrybingumą. Jis renkasi pačią efektyviausią mokymo ir komunikacijos formą, sukurdamas maksimaliai demokratišką aplinką. Toks žmogus labai greitai suvokia visumos esmę ir svarbą bei vieno žmogaus bejėgiškumą.

Verslus žmogus į viską žiūri pro verslumo prizmę. Prie bet ko prisilietęs (dažnai pats to nesuvokdamas) jis siekia viską suaktyvinti ir padauginti. Suvokęs visus dėsnius, toks žmogus daugiausia reikalauja pats iš savęs, tapdamas ypač naudingu visuomenei.“ (p. 2–4).

Literatūroje (Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013, p. 48–49³²¹) pateikiamos rekomendacijos dėl konkrečių mokymosi pasiekimų ir jų vertinimo, kaip egzamino dalies, verslumo skatinimo, verslumo mokytojų rengimo programų ir kt. Tai:

2. Konkretūs mokymosi pasiekimai yra apibrėžti ir vertinami kaip egzamino dalis;

2.1. vykdomas reguliarus veiklos vertinimas, ypač jos poveikis atskirų mokinių gebėjimams ugdyti;

2.2. sistemingai renkami mokinių atsiliepimai – teigiamos besimokančiųjų reakcijos yra svarbus veiksnys siekiant verslumo mokymosi įgyvendinimo ir spartesnio verslumo ugdymo pripažinimo.

3. Verslumo mokytojai sugeba įžiebtį verslumo ugnelę;

3.1. verslumo mokytojai skatina individualias iniciatyvas, atsakomybę ir rizikos prisiėmimą;

3.2. verslumo mokytojai yra pasirengę priimti nesėkmę kaip neatšiejamą mokymosi proceso dalį; 3.3. verslumo mokytojai taip pat moka valdyti riziką – nesėkmė yra neatšiejama nuo verslo proceso, tačiau ji taip pat gali būti brangus laiko, įgūdžių ir įsipareigojimų švaistymas, verslumo mokytojai žino, kaip sumažinti riziką;

321 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

- 3.4. verslumo mokytojai turi gerus komandinio darbo įgūdžius;
 - 3.5. verslumo mokytojai yra bendradarbiavimo tinklo kūrėjai, jie keičiasi tarpusavio patirtimi ir reguliariai susitinka;
 - 3.6. verslumo mokytojai taiko įvairius kūrybinius metodus kaip inovatyvias pedagogines priemones, pavyzdžiui, pamokose taikydami savo vertinimo metodus verslumo mokytojai pripažįsta ne tik sprendimus, bet ir sprendimo pasiekimo procesą. Siekdami padėti mokymuisi, verslumo mokytojai klasėje naudoja technologijas ir socialinės žiniasklaidos priemones. Jie ieško naujų sprendimų, metodų ir priemonių, padedančių tobulinti mokymosi procesą; jie taip pat naudoja socialinę žiniasklaidą tarpusavio mokymuisi ir keitimuisi informacija (p. 48–49)³²².
4. Verslumo mokytojų rengimo programa propaguoja verslumo metodus;
 - 4.1. verslumo mokytojų rengimo programa yra skirta mokytojams ugdyti savo verslumą. Mokymo procese verslumas traktuojamas ne kaip izoliuotas gebėjimas, bet kaip koncepcija, kuriai reikia pagrindinių gebėjimų, pavyzdžiui, kūrybos, technologijų supratimo ir projektų valdymo. Mokymas parodo, kaip kiekvienoje mokymo programoje galima rasti verslumo mokymo atspirties taškus ir aspektus, kurie patys savaime gerai tinka mokantis verslumo;
 - 4.2. mokymas grindžiamas esama mokytojų verslumo veikla ir parodo, kaip jų jau taikomi metodai tinka koncepcijai įgyvendinti;
 - 4.3. konkretūs mokymosi pasiekimai yra apibrėžti ir vertinami.
 - 4.4. mokymo kursuose dėmesys sutelkiamas į praktinius, aktyvia veikla pagrįstus metodus, kurie yra tinkami nuosavybei sukurti;
 - 4.5. dirbantys mokymo paslaugų teikėjai imasi veiksmų siekdami skatinti, plačiu mastu organizuoti ir propaguoti kursus (pvz., įtraukiant mokyklas tiesiogiai, taip pat internetu, metiniuose mokytojų susitikimuose ir kt.).
 - 4.6. verslumo mokymo kursai tvarumui skatinti, pavyzdžiui, skatinant mokytojus ir mokinius planuoti atsargiai, nuolat keistis savo mokymo ir mokymosi patirtimi bei ją aptarti (p. 48–49)³²³.

322 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

323 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

5. Švietimo sektoriaus, verslo bendruomenės ir kūrybinės industrijos partnerystė;

- 5.1. verslumo mokyklos ir projektai turi naudoti įtraukdami verslo partnerius. Įmonės ir verslo organizacijos gali savo patirtį panaudoti verslumo ugdymo projektams ir dalyvauti rengiant mokytojus;
- 5.2. mokyklos gali bendradarbiauti su išorės organizacijomis, siekdamas, kad mokyklos bendruomenė įgautų verslumo ugdymo patirties, kurios neturi;
- 5.3. kūrybiniai darbuotojai (pavyzdžiui, menininkai, dizaineriai, architektai) ir mokslininkai gali padėti mokykloms ir mokytojams atskleisti kūrybiškumą ir skatinti vaikų ir jaunimo ambicijas bei siekius. Pavyzdžiai rodo, kad ilgalaikiai ryšiai, palaikomi tarp kūrybinių darbuotojų ir mokyklų, turi teigiamą poveikį;
- 5.4. verslumo įstaigoms ir pedagogams svarbu dalyvauti tarpusavio mokymosi ir keitimosi patirtimi veikloje vietiniu, regioniniu, nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu.

Pateiktoje literatūroje akcentuojama gerosios patirties sklaidos svarba tiek ugdant verslumą, tiek rengiant mokytojus, kurie ugdys mokinių verslumą. Pateikiami net keli gerosios patirties atvejai, kaip mokytojams pasirengti ugdyti verslumą (Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013).

Suomijos patirtis.

Profesionalių mokytojų ugdymo programa įgyvendinama didžiausioje mokytojų rengimo įstaigoje (HAMKPTEU) Suomijoje. Ši įstaiga buvo įkurta 1959 m., o prie taikomųjų mokslų universiteto prisijungė 1996 metais. Ji suteikia oficialią pedagoginę kvalifikaciją mokytojams, kurie dirba kaip pedagogai aukštojo mokslo institucijose, profesinėse mokyklose, įstaigose, orientuotose į suaugusiųjų švietimą ir mokymą, viešojo sektoriaus organizacijose, žmoniškųjų išteklių valdymo, taip pat verslo ir pramonės srityse. Specialistai, patenkantys į labai konkurencingą mokytojų ugdymo programą, turi turėti bakalauro kvalifikacinį laipsnį arba aukščiausią galimą laipsnį savo profesijoje, taip pat ne mažiau kaip trejus metus atitinkamo darbo patirties. Dauguma studentų (pedagogų) dirba, kol baigia savo mokytojų rengimo programą, o 30 proc. iš jų neturi ankstesnės mokymo patirties. Mokytojų rengimo tikslai yra suteikti žinių ir gebėjimų vadovauti ir palengvinti mokymosi procesą įvairių ugdymo pagrindą tu-

rintiems studentams, gebėjimų kurti savo mokymo kompetencijas atnaujinant profesinį išmanymą ir pripažįstant ateities tendencijas bei pokyčius užimtumo sektoriuje. Profesionalaus mokytojų ugdymo programa apima šiuos modulius:

- pagrindinė pedagoginė teorija ir profesinis mokymas;
- profesinio mokymo pedagogika;
- verslumo ugdymo pagrindų kursas nuo 2006 m. (3 studijų kreditų).

Profesionalaus mokytojų ugdymo programa buvo labai sėkminga, gauta daug paraiškų ir tik maždaug 33 proc. priimta. Kokios prielaidos sėkmei? Verslumo ugdymas turėtų būti integruotas į mokymo įstaigos misiją ir mokymo programas; verslumo tikslai turėtų būti įtraukti į mokymosi vertinimo kriterijus. Nuo 2012 m. verslumo ugdymas buvo integruotas į keturių kursų tikslus:

1. *Visuomenė, darbinė veikla ir mokymas(4 studijų kreditai) – studentai yra kompetentingi nustatyti verslumo ugdymo reikšmę švietimui darbinės veiklos laikotarpiu.*
2. *Mokymosi konsultavimas, gairės (7 studijų kreditų) – studentai geba skatinti verslumą įvairioje mokymosi aplinkoje.*
3. *Ugdymo tinklai (3 studijų kreditai) – studentai galėtų plėtoti bendradarbiavimą tarp skirtingų įmonių ir kitų suinteresuotųjų šalių tinklų.*
4. *Mokytojų rengimas(15 studijų kreditų) – studentai yra kompetentingi parengti mokymo planą ir suteikti tikslinių ir į verslumą orientuotų profesinių žinių³²⁴.*

Verslumo praktikos pripažinimas ir diegimas mokytojų rengimo sistemoje (ADEPTT projektas).

ADEPTT – buvo Leonardo Da Vinci programos finansuojamas projektas, kuriame dalyvavo 13 institucijų. Tai mokymo kursas, kuris suteikia daugiau praktinių mokymo galimybių remti ir gerinti verslumo mokymo praktiką. Mokymas trunka dvi dienas, tačiau gali būti pratęstas, jei prašoma. Pagrindinis dėmesys skiriamas verslumo ugdymui pagal „įvykdymo“ prizmę – praktinį kokio nors veiksmo įvykdymą. „Įvykdymas“ yra loginis modelis ir procesas, kuris gali būti naudojamas, kai mokytojai rengia vers-

324 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

lumo ugdymo planus. Jis leidžia mokytojams apsvarstyti, ar jų veikla yra vykdytina, verta daryti ir ar įmanoma.

Laikomasi penkių pagrindinių principų:

- „Paukštis rankoje“ – suprasti, kad jums nereikalinga globali idėja, arba nėra praleista „fantastiška“ galimybė, reikia tik išspręsti paprastą problemą.
- „Priimtini nuostoliai“ – pagalvokite, kiek laiko jūs galite realiai investuoti, nes įmonė gali žlugti.
- „Beprotiška antklodė“ – kiek įmanoma pasiimti iš partnerystės su kitais asmenimis ir organizacijomis.
- „Limonadas“ – priimti staigmenas, kurios atsiranda dėl neaiškios situacijos, likti lanksčiam, o ne prisirišti prie esamų tikslų.
- „Pilotas lėktuve“ – dėmesys veiklai, kurią galima kontroliuoti; ateitis nei surandama, nei prognozuojama, bet padaroma.

Sėkmės prielaidos:

- labai svarbus yra mokyklos vadovybės įsipareigojimas;
- mokymas pradedamas tuo, kad gilinamasi į esamą verslumo veiklą, mokytojai kviečiami dalyvauti ir apsvarstyti, ką jie jau daro;
- išmokstama kurti tvarius verslo projektus;
- išmokstama valdyti riziką, nesėkmė yra neatsiejama nuo verslo proceso, tačiau ji taip pat gali būti brangus laiko, įgūdžių ir įsipareigojimo švaistymas. todėl mokymo kursas leidžia plačiai naudoti „nuomonių apklausas apie įvykdymą“, siekiant padėti mokytojams suprasti ir sušvelninti jų riziką;
- mokymo kursas nėra teorinis modeliavimas. mokytojai turi sukurti konkrečią patvirtintą mokymo priemonę³²⁵.

Lietuva, Lichtenšteinas, Rumunija, Norvegija yra parengusios verslumo ugdymo strategiją – tai teigiama patirtis³²⁶. Parengti dokumentai verslumo ugdymo tematika (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija (2004³²⁷); Nacionalinė jaunimo verslumo skatinimo 2008–

325 Entrepreneurship Education: A Guide for Educators, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.

326 Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.

327 Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004-06-02 įsakymu Nr. ISAK-835.

2012 m. programa (2007³²⁸); Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa (2008³²⁹); Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa (2011³³⁰) atskleidžia Lietuvos nacionalinį siekį rūpintis verslumo ugdymu. Tačiau ES ataskaitoje (Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012) Lietuva nėra tarp tų šalių, kur būtų palankios sąlygos mokytojams įgyti ar tobulinti verslumo kompetenciją³³¹.

2005–2006 metų Pedagogų profesinės raidos centras vykdė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos kartu su Britų taryba parengtą projektą „Nacionalinė verslumo ugdymo sklaida“. Parengtas 21 verslumo ugdymo mokytojas konsultantas, mokytojų švietimo centrų (toliau – MŠC) organizuoti šeši verslumo ugdymo sklaidos seminarai, skirti švietimo skyrių specialistams, mokyklų vadovams, ekonomikos ir įvairių dalykų mokytojams, aptarta verslumo ugdymo sklaida konferencijoje „Nacionalinio verslumo ugdymo sklaida ir analizė“. Kartu su MŠC ir verslumo ugdymo konsultantais regionuose organizuoti 72 verslumo ugdymo sklaidos seminarai, kuriuose dalyvavo iš 1 125 bendrojo lavinimo mokyklų atrinkti mokytojai. Kiekvienai bendrojo lavinimo mokyklai įteikta knyga „Verslumo pradmenys“ (iš anglų kalbos vertė ir adaptavo Laima Mincienė, Kaunas, 2004). Seminarų metu verslumo ugdymo konsultantai supažindino mokytojus su verslumo ugdymo mokomąja medžiaga ir ugdymo samprata bei modeliais. Parengti mokyklų atstovai toliau organizavo seminarus ir konsultacijas savo mokyklose, supažindino su mokomąja knyga „Verslumo pradmenys“³³².

Pedagogų profesinės raidos centras 2006–2008 metais vykdė projektą „Verslumo integravimas ugdymo procese“. Projektas buvo inicijuotas, nes pastebėta, kad Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose skiriamas per

328 Nacionalinė jaunimo verslumo ugdymo ir skatinimo 2008–2012 metų programa. Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. balandžio 2 d. nutarimu Nr. 339.

329 Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008-08-26 įsakymu Nr. ISAK-2433 dėl pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

330 Ekonomijos ir verslumo vidurinio ugdymo bendroji programa, patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2011-02-21 įsakymu Nr. ISAK-V-269 dėl vidurinio ugdymo bendrųjų programų patvirtinimo.

331 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus]. http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf. [žiūrėta 2014-07-24].

332 Pedagogų profesinės raidos centro informacija apie vykdomus projektus. http://www.pprc.lt/ktp/2007/?page=01_projektas.html [žiūrėta 2008-08-02].

mažas dėmesys verslumo įgūdžiams lavinti. Verslumo ugdymas švietimo įstaigose apsiriboja tik kalbėjimu apie verslumą, bet nesutelkiama dėmesio į verslumo įgūdžių ugdymą, asmens mąstymo būdo keitimą, socialinės, vadybinės ir asmeninės kompetencijos didinimą. Todėl visas asmenybės verslumo ugdymas turi būti nukreiptas į galutinį rezultatą – išugdyti asmenybę, gebančią savarankiškai ir atsakingai veikti. Tuo tikslu būtina ir toliau tęsti projektą, pedagogams numatyti verslumo ugdymo kvalifikacijos tobulinimo programas, mokyti integruoti verslumą tiek į formalųjį, tiek į neformalųjį ugdymą, rengti verslumo ugdymo konsultantus.

Projekto tikslas buvo plėtoti pedagogų vadybinę ir verslumo ugdymo kompetenciją, gilinant žinias, mokėjimus ir įgūdžius, kuriant ir integruojant verslumą į formalųjį ir neformalųjį ugdymą. Uždaviniai³³³:

- Kurti verslumo ugdymo institucijų partnerystės tinklus.
- Šiuolaikinės švietimo politikos kontekste išnagrinėti verslumo ugdymo mokykloje aspektus.
- Mokyti sudaryti integruotinas programas tiek į formalųjį, tiek į neformalųjį ugdymą.
- Rengti verslumo ugdymo konsultantus.
- Sudaryti sąlygas verslumo ugdymo konsultantams tęsti kvalifikacijos tobulinimą.
- Organizuoti regionuose verslumo sklaidos seminarus, kad toliau plėstųsi verslumą ugdančių mokytojų tinklas.

Projektas buvo įgyvendinamas trimis etapais.

I etapas – projekto parengimas (2006 m. birželio – gruodžio mėn.)

- Projekto etapų numatymas.
- Projekto vykdymo programų parengimas.
- Projekto paskelbimas. Paraiškų teikimas.
- Verslumo ugdymo konsultantų rengimas

II etapas – projekto vykdymas (2007–2008 m. I–III ketvirtis)

- Projekto dalyvių grupių sudarymas.
- Metodinės medžiagos projekto seminarams rengimas.
- Seminarų organizavimas.
- Verslumo ugdymo konsultantų rengimas

333 Pedagogų profesinės raidos centro informacija apie vykdomus projektus. http://www.pprc.lt/ktp/2007/?page=01_projektas.html [žiūrėta 2008-08-02].

- Kartu su MŠC ir verslumo ugdymo konsultantais seminarų „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ organizavimas regionuose.
- Verslumo konsultantų kvalifikacijos tobulinimas.
- Pedagogų ir verslumo ugdymo konsultantų naujų gebėjimų ir kompetencijų taikymo praktikoje patirties sklaida.

III etapas – projekto rezultatų apibendrinimas ir sklaida (2008 m. IV ketvirtis)

- Konferencija „Jaunimo verslumo plėtros analizė ir perspektyvos“.
- Mokytojų metodinių priemonių „Verslumo integravimas į formalųjį ir neformalųjį ugdymą“ ir mokinių parengtų projektų paroda.
- Paroda „Verslumo integravimas į formalųjį ir neformalųjį ugdymą“³³⁴.

Verslumo ugdymo sklaidos konsultantų grupės nariai (taip pat verslumą ugdantys asmenys) buvo rengiami pagal specialią programą (žr. 16 lentelę).

16 lentelė. Verslumo ugdymo sklaidos konsultantų grupės narių programos „Verslumo ugdymo sklaida“ turinys³³⁵

Eil. Nr.	Temos	Auditorinių valandų skaičius	Savaranikiško darbo valandų skaičius	Iš viso valandų
1.	Dabartinė Lietuvos švietimo politika ir strategija.	1		1
2.	Darbo su suaugusiais žmonėmis ypatumai.	2		2
3.	Laiko valdymas, kūrybinis ir analitinis mąstymas. Bendravimas ir bendradarbiavimas.	2		2
4.	Neformalusis jaunimo ugdymas.	1		1
5.	Tarpkultūrinis bendravimas.	1		1
6.	Jaunimo pilietiškumas, integruota jaunimo politika.	1		1

334 Pedagogų profesinės raidos centro informacija apie vykdomus projektus. http://www.pprc.lt/ktp/2007/?page=01_projektas.html [žiūrėta 2008-08-02].

335 Pedagogų profesinės raidos centro informacija apie vykdomus projektus. http://www.pprc.lt/ktp/2007/?page=01_projektas.html [žiūrėta 2008-08-02].

7.	Verslumo ugdymo tikslai, principai, didaktinės nuostatos.	2		2
8.	Verslumo ugdymo galimybės ir įvairesnių metodikų kūrimas pasinaudojant išleista knyga „Verslumo pradmenys“.	5	10	15
9.	Verslumo integravimas į mokomuosius dalykus.	1	5	6
10.	Aktyviųjų mokymo metodų taikymas formuojant moksleivių verslumo ugdymo pagrindus, gebėjimą įgytas žinias taikyti praktikoje.	4	5	9
11.	Praktinė veikla. Tarpresijinės užduotys.		20	20
	Iš viso:	20	40	60

Pedagogų profesinės raidos centro vykdomo projekto „Verslumo integravimas ugdymo procese“ metu buvo parengtos įvairios programos:

- „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“;
- „Verslumo ugdymo sklaidos strategija mokykloje“;
- „Verslumas neformaliame ugdyme“;
- verslumo įgūdžių ugdymas pradinėje mokykloje;
- verslumo kultūros ugdymas menų dalykų pamokose;
- valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimo ir ekonomikos bei verslumo ugdymo perspektyvos.

Kvalifikacijos tobulinimo programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“, „Verslumo ugdymo sklaidos strategija mokykloje“, „Verslumas neformaliame ugdyme“ yra ypač svarbios, todėl jos pristatomos kaip geroji Lietuvos patirtis, pateikiami šių programų pavyzdžiai.

Kvalifikacijos tobulinimo programa VERSLUMO INTEGRAVIMAS Į MOKYMO DALYKUS. Laimos Mincienės ir Stanislavos Cvirkienės parengta ir vadovaujama kvalifikacijos tobulinimo programa „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ skirta švietimo konsultantams (verslumo ugdymo klausimais), įvairių dalykų mokytojams, siekiantiems verslumo ugdymą integruoti į ugdymo procesą. Šios kvalifikacijos tobulinimo programos tikslas – tobulinti verslumo ugdymo konsultantų gebėjimus konsultuoti įvairių dalykų mokytojus, taip pat numatyti uždaviniai siekiant programos tikslų: supažindinti verslumo ugdymo konsultantus su verslumo ugdymo politikos kryptimis Lietuvoje ir Europos Sąjungo-

je; supažindinti su tolesnės verslumo plėtros gairėmis nacionaliniu lygiu; pasirengti integruoti verslumą į mokymo dalykus³³⁶.

Taip pat buvo numatytos programos dalyvių pažymėjimo išdavimo sąlygos (kokios užduotys turi būti atliktos ir kokie įgytos kompetencijos įrodymai turi būti pateikti), jei buvo išklaudyta mokymo programa, atliktos praktinės užduotys. Parengta verslumo integravimo į dėstomą dalyką programa. Programos dalyviai turėjo gilintis į šešias verslumo temas, padėsiančias pasiekti numatytą kvalifikacijos tobulinimo programos tikslą (žr. 17 lentelę).

17 lentelė. Programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ turinys (temos, valandos)

Eil. Nr.	Temos	Auditorinių valandų skaičius	Savaranikiško darbo valandų skaičius	Iš viso valandų	Atsiskaitymo forma
1.	Verslumo ugdymo politikos kryptys Lietuvoje ir Europos Sąjungoje. Nacionalinė jaunimo verslumo skatinimo 2007–2011 m. programa.	3		3	Teorinių žinių pritaikymas praktikuose
2.	Verslumo ugdymas – pagalba integruojantis į darbo rinką, verslumo ugdymo integravimo galimybės į formalųjį ir neformalųjį ugdymą.	1		1	
3.	Verslo konsultantų įgyta patirtis ugdant verslumą ir vykdant verslumo ugdymo sklaidą (geriausių pavyzdžių aptarimas).	2		2	
4.	Verslumo integravimas į mokomuosius dalykus (esamos patirties apžvalga).	2		2	
5.	Praktikumai „Verslumo ugdymo galimybės atskirų dalykų pamokose.				Programų pristatymas

336 Mincienė, L.; Cvirkienė, S. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumo integravimas į mokymo dalykus. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC.

6.	Programos „Verslumo integravimo į mokymo dalykus“ parengimas. Asmens poreikių ir galimybių vertinimas. Verslumo mokymo metodai, verslumo nustatymo testai.	6	10	16	
	Iš viso:	14	10	24	

(šaltinis: Mincienė, L.; Cvirkienė, S. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumo integravimas į mokymo dalykus. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC)

Programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ dalyviai – švietimo konsultantai (verslumo ugdymo klausimais), įvairių dalykų mokytojai – turėjo atlikti savarankiškus darbus, o sėkmingai atlikus mokymosi procese numatytas užduotis buvo įvardytos tikėtinos kompetencijos, kurias teikia programa (žr. 18 lentelę). Taip pat pažymėtinas teigiamas aspektas, kad buvo numatyti įgytų kompetencijų vertinimo būdai ir mokymosi metodai ar modeliai.

18 lentelė. Kompetencijos, kurias įgyja programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ dalyviai ir mokymo(si) metodai

Kompetencijų sritis	Kompetencijos	Mokymo modelis (mokymo (si) metodai, būdai)	Įgytų kompetencijų įvertinimo būdai
Žinių ir supratimo įgijimas (<i>teorinė dalis</i>)	Įgis žinių apie verslumo politikos kryptis Lietuvoje ir Europos Sąjungoje. Susipažins su Nacionaline jaunimo verslumo skatinimo programa.	Mokymasis bendraujant, diskutuojant	Praktikumai ir komandinė veikla
Gebėjimų įgijimas (<i>praktinė dalis</i>)	Gebėjimas verslumo ugdymą integruoti į mokomuosius dalykus.	Praktikumai, užduočių vykdymas	Parengtos programos pristatymas, aptarimas, vertinimas
Praktinio pobūdžio gebėjimai	Gebėjimas įgytas verslumo ugdymo žinias perteikti regionų mokytojams. Gebėjimas parengti programą „Verslumo ugdymas į mokomuosius dalykus“.	Praktikumai, diskusijos	Refleksija

(šaltinis: Mincienė, L.; Cvirkienė, S. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumo integravimas į mokymo dalykus. (nepublikuotas rankraštis). Vilnius: PPRC)

Programa „Verslumo ugdymo sklaidos strategija mokykloje“ buvo skirta padėti visai mokyklos bendruomenei įsitraukti ir sukurti palankią verslumui ugdyti aplinką. Tai labai aktualus ir strategiškai gerai apgalvotas siekis. Mokymosi metu bendrojo lavinimo mokyklų vadovų ir strateginio planavimo, projektų rengimo komandos, tobulindamos kvalifikaciją, turėjo išnagrinėti verslumo plėtotės mokykloje aspektus, mokytis sudaryti verslumo ugdymo programas ir integruoti jas į mokyklos strateginį veiklos planą. Pažymėtina, kad Pedagogų profesinės raidos centro parengtos kvalifikacijos tobulinimo programos pasižymėjo metodiniu išbaigtumu ir turėjo visas būtinas kvalifikacijos tobulinimo programos dalis: programos pavadinimas; programos vadovas (autorius, -iai); programos tikslas; programos uždaviniai; programos turinys (temos, valandos); tikėtinos kompetencijos, kurias teikia programa, mokymo(si) metodai; dalyviai (programos dalyvių tikslinės grupės ir planuojamas dalyvių skaičius); programos klausytojų pažymėjimo išdavimo sąlygos (kokios užduotys turi būti atliktos, kokie įgytos kompetencijos įrodymai pateikiami).

1. Programos pavadinimas

107 VERSLUMO UGDYMO SKLAIDOS STRATEGIJA MOKYKLOJE

2. Programos vadovas (autorius, -iai)

dr. doc. Vanda Mikoliūnienė, dr. doc. Algimantas Zybartas

3. Programos tikslas

Plėtoti mokyklos vadovų ir jų komandų vadybinę ir verslumo ugdymo kompetenciją sudarant ir realizuojant verslumo ugdymo sklaidos strategiją

4. Programos uždaviniai

*Šiuolaikinės švietimo politikos kontekste išnagrinėti verslumo plėtotės mokykloje aspektus
Mokytis sudaryti verslumo ugdymo programas ir integruoti jas į mokyklos strateginį veiklos planą*

5. Programos turinys (temos, valandos) VERSLUMO UGDYMO SKLAI- DOS STRATEGIJA MOKYKLOJE

Eil. Nr.	Temos	Auditorinių valandų skaičius	Savaran-kiško darbo valandų skaičius	Iš viso va-lan-dų	Atsiskaitymo forma
1.	Nacionalinės jaunimo verslumo skatinimo programos pristatymas.	2		2	Teorinių žinių pritaikymas praktikuose
2.	Laiko valdymas. Kūrybinis ir analitinis mąstymas. Bendravimas ir bendradarbiavimas.	2		2	
3.	Verslumo integravimas į mokymo dalykus.	1		1	
4.	Jaunimo verslumo ugdymas: „Junior Achievement“ patirtis.	2		2	
5.	Planavimas ir strateginis valdymas. Strateginio valdymo modeliai. Komandų formavimas.	2	1	3	Komandos pristatymas
6.	Verslumo ugdymo tikslai, principai, didaktinės nuostatos. Asmens poreikių ir galimybių vertinimas. Verslumo mokymo metodai, verslumo nustatymo testai.	2	1	3	Gebėjimas įsivertinti
7.	Mokyklos vadovų ir mokytojų vaidmuo ugdant verslumą. Mokomosios priemonės „Verslumo pradmenys“ struktūra ir turinys.	2		2	Teorinių žinių taikymas praktikuose
8.	Praktikumai „Praktinės užduotys pagal mokomosios priemonės modelius. Verslumo ugdymo integravimo galimybės formaliam ir neformaliame ugdyme“.		3	3	Užduočių pristatymas ir komentavimas

9.	Klasės auklėtojo vaidmuo ugdant verslumą.	1	2	3	Atsakymai į testą. Vertinimas ir įšivertinimas
10.	Praktikumai „Ruošimasis rengti strateginį veiklos planą. Verslumo ugdymo programų parengimas“. Darbas komandose.		3	3	Parengti ir pristatyti strateginio veiklos plano verslumo ugdymo programą
11.	Vadovas – strategas, telkiantis bendruomenę. Strateginio plano įgyvendinimo sėkmė.	1	1	2	Savęs, kaip konsultanto, įšivertinimas
	Iš viso:	15	11	26	

6. Tikėtinos kompetencijos, kurias teikia programa, mokymo(si) metodai

Kompetencijų sritis	Kompetencijos	Mokymo modelis (mokymo(si) metodai, būdai)	Įgytų kompetencijų įvertinimo būdai
Žinių ir supratimo įgijimas (teorinė dalis)	Vadovai ir jų komandos suvoks verslumo ugdymo ir jo plėtotės galimybes.	Paskaitos, diskusijos, vaizdinė medžiaga	Per praktikumus ir komandinę veiklą
Gebėjimų įgijimas (praktinė dalis)			
Intelektualūs / mąstymo gebėjimai	Gebės strategiškai mąstyti plėtojant verslumo ugdymą.	Praktikumai, testai, komandinė veikla, dalijimasis patirtimi, metodikų rengimas	Suvoks verslumo ugdymo būdus savoje mokykloje
Praktinio pobūdžio gebėjimai	Gebės suburti komandą strateginiam programos ir plano rengimui.	Parengtų darbų pristatymas ir komentavimas	Gebės įgytas žinias ir mokėjimus taikyti praktikoje

Perkeliamieji / bendrieji gebėjimai	Gebės aiškinti bendruomenei, kaip rengti verslumo ugdymo strategiją, dalyvaus tikslinant strateginio plano programas, viziją, misiją, kultūrą, filosofiją.	Efektyvi veikla komandoje, parengtų praktikumų medžiagos analizė, metodinės medžiagos panaudojimas	Išsiaiškinti pasirengimo lygį dirbti strateginės veiklos komandoje. Pasirengs konsultuoti bendruomenę
Nuostatų įgijimas (<i>vertybinių, etinių profesinių nuostatų teikimas ir įgijimas</i>)	Gebės strategiškai mąstyti sudarant verslumo ugdymo sklaidos strategiją mokykloje, mokės dirbti strateginės veiklos komandoje bei pasirengs konsultuoti bendruomenę.	Per paskaitas, praktikumus, tolesnės savišvietos būdu	Aktyvus dalyvavimas vadovo kaip stratego įsivertinimo procese

7. Dalyviai (programos dalyvių tikslinės grupės ir planuojamas dalyvių skaičius)

<i>Bendrojo lavinimo mokyklų vadovų ir strateginio planavimo, projektų rengimo komandos</i>	24
---	----

8. Programos klausytojų pažymėjimo išdavimo sąlygos (kokios užduotys turi būti atliktos, kokie įgytos kompetencijos įrodymai pateikiami)

<i>Dalyvis turi išklausti mokymo programą, atlikti praktines užduotis, gebėti strategiškai mąstyti rengiant mokyklos strateginio plano verslumo ugdymo programą.</i>
--

(šaltinis: Mikoliūnienė, V.; Zybartas, A. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: verslumo ugdymo sklaidos strategija mokykloje. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC.

Programa „Verslumas neformaliame ugdyme“ skirta bendrojo lavinimo mokyklų klasių auklėtojams, neformaliojo ugdymo pedagogams padėti perprasti verslumo ir švietimo vadybos sąveiką, kad panaudojus teorines žinias ir praktinius gebėjimus būtų galima pasiekti optimalių rezultatų mokinių praktiniame gyvenime. Kvalifikacijos tobulinimo programos tikslas – plėtoti pedagogų kompetenciją verslumo ir švietimo vadybos srityje, formuoti jų gebėjimus ugdant mokinių verslumą. Numatyti uždaviniai: supažindinti pedagogus su verslumo ugdymo tikslais, koncepcijomis, modeliais ir verslumo pradmenų metodika; padėti perprasti verslumo ir švietimo vadybos sąveiką, kad panaudojus teorines žinias ir

praktinius gebėjimus būtų galima pasiekti optimalių rezultatų mokinių praktiniame gyvenime³³⁷.

Siekiant programos „Verslumas neformaliame ugdyme“ tikslo ir uždavinių, buvo numatytos aktualios (išlaiko aktualumą ir šią dieną³³⁸) temos: verslumo integracija ugdymo procese; neformalus jaunimo ugdymas; verslumo ugdymo tikslai, principai, didaktinės nuostatos; asmens poreikių ir galimybių vertinimas; verslumo mokymo metodai, verslumo nustatymo testai; klasės auklėtojo darbo tikslas; veiklos kryptys; klasės auklėtojas besikeičiančioje ugdymo institucijoje; pilietiškumo ugdymas; grupių formavimas; mokomosios priemonės „verslumo pradmenys“ struktūra ir turinys; praktikumas – praktinių užduočių atlikimas pagal mokomąją knygą „verslumo pradmenys“; praktikumas „projektų rengimas ir jų įgyvendinimas ugdant verslumą“; vertinimas ir įsivertinimas – svarbi verslumo ugdymo dalis (žr. 19 lentelę).

19 lentelė. Programos „Verslumas neformaliame ugdyme“ turinys (temos, valandos)

Eil. Nr.	Temos	Auditorinių valandų skaičius	Savaranikiško darbo valandų skaičius	Iš viso valandų	Atsiskaitymo forma
1.	Verslumo integracija ugdymo procese.	2		2	Teorinių žinių taikymas praktikumuose
2.	Neformalus jaunimo ugdymas.	2		2	Teorinių žinių taikymas praktikumuose
3.	Verslumo ugdymo tikslai, principai, didaktinės nuostatos. Asmens poreikių ir galimybių vertinimas. Verslumo mokymo metodai, verslumo nustatymo testai.	2	1	2 1	Gebėjimas įsivertinti

337 Mikoliūnienė, V.; Zybartas, A. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumas neformaliame ugdyme. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC.

338 Reikėtų koreguoti temą, susijusią su mokymosi priemonių taikymu.

4.	Klasės auklėjojo darbo tikslas. Veiklos kryptys.	2		2	Gebėjimas įsivertinti
5.	Klasės auklėtojas besikeičiančioje ugdymo institucijoje. Pilietiškumo ugdymas. Grupių formavimas.	2	2	2	Gebėjimas įsivertinti Grupių pristatymas
6.	Mokomosios priemonės „Verslumo pradmenys“ struktūra ir turinys.	1		1	Teorinių žinių taikymas praktikumuose
7.	Praktikumas. Praktinių užduočių atlikimas pagal mokomąją knygą „Verslumo pradmenys“.		2	2	Užduočių pristatymas ir komentavimas
8.	Praktikumas „Projektų rengimas ir jų įgyvendinimas ugdant verslumą“.		6	6	Parengto projekto pristatymas. Pateikti realizavimo galimybę
9.	Vertinimas ir įsivertinimas – svarbi verslumo ugdymo dalis.	1	3	4	Mokinių verslumo gebėjimo vertinimo ir įsivertinimo metodikos įvaldymas
	Iš viso:	12	14	26	

(šaltinis: Mikoliūnienė, V.; Zybartas, A. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumas neformaliame ugdyme. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC)

Programos „Verslumas neformaliame ugdyme“ dalyviai – bendrojo lavinimo mokyklų klasių auklėtojai, neformalaus ugdymo pedagogai, sėkmingai mokėsi ir atlikę savarankiškus darbus bei numatytas užduotis, galėjo įgyti vadybos ir verslumo sąveikos supratimą ir perprasti jų praktinę taikymą; suvokti verslumo ir vadybos sąveikos esmę, perprasti verslumo ugdymo galimybes, numatyti jų realizavimo būdus; verslumo teorijas ir modelius išmokti vadybos požiūriu taikyti praktikoje; įsivertinti savo verslumo ugdymo kompetenciją ir atskleisti mokinių galimybes; individualizuoti ugdymą, išvelgti mokinių gebėjimus ir juos puoselėti (žr. 20 lentelę). Kaip ir kitos Pedagogų profesinės raidos centro vykdomo projekto kvalifikacijos tobulinimo programos, ši programa pasižymėjo teigiamu aspektu, nes buvo numatyti įgytų kompetencijų vertinimo būdai ir mokymosi metodai ar modeliai.

20 lentelė. Kompetencijos, kurias įgyja programos „Verslumo integravimas į mokymo dalykus“ dalyviai, ir mokymo(si) metodai

Kompetencijų sritis	Kompetencijos	Mokymo modelis (mokymo(si) metodai, būdai)	Įgytų kompetencijų įvertinimo būdai
Žinių ir supratimo įgijimas (teorinė dalis)	Įgis vadybos ir verslumo sąveikos supratimą ir perpras jų praktinį taikymą.	Paskaitos, praktikumai, testai, užduočių sprendimai, metodikų taikymas, vaizdinė medžiaga	Praktikumai ir klasės auklėtojo veikla
Gebėjimų įgijimas (praktinė dalis)			
Intelektualūs / mąstymo gebėjimai	Suvoks verslumo ir vadybos sąveikos esmę, perpras verslumo ugdymo galimybes, numatys jų realizavimo kelius.	Aktyvus dalyvavimas programoje mokantis teorijos bei ją taikant praktikoje	Praktikuojamasi per veiklą
Praktinio pobūdžio gebėjimai	Gebės verslumo teorijas ir modelius vadybos požiūriu taikyti praktikoje.	Praktikumai ir diskusijos	Projektų rengimas ir jų pristatymas
Perkeliamieji / bendrieji gebėjimai	Gebės įsivertinti savo verslumo ugdymo kompetenciją ir atskleisti mokinių galimybes.	Testai, metodikos	Testai, metodikų pasirinkimas
Nuostatų įgijimas (vertybinių, etinių profesinių nuostatų pateikimas ir įgijimas)	Gebės individualizuoti ugdymą, išvėgti mokinių gebėjimus ir juos puoselėti	Paskaitos, projektų medžiagos analizė, vertinimo ir įsivertinimo metodika, dalomoji medžiaga ir tarpusavio bendravimas	Žinių ir mokėjimų, įgytų seminare ir savišvietos būdu, taikymas

(Mikoliūnienė, V.; Zybarta, A. 2008. Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumas neformaliame ugdyme. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC)

Pedagogų profesinės raidos centro įgyvendinamas projektas sudarė sąlygas pedagogams ir vadovams susipažinti su integruotinių programų vaidmeniu ugdymo procese, svarbiausiais jų rengimo principais ir keliamais reikalavimais, nauja verslumo ugdymo metodika ir medžiaga,

orientuota į praktinį moksleivių verslumo ugdymą. Verslumo ugdymo konsultantai, remdamiesi Bendrosiomis programomis ir išsilavinimo standartais bei darbo patirtimi, parengė integruotinas programas pagal mokomuosius dalykus. Šalyje padaugėjo mokytojų, išitraukusių į verslumo ugdymą. Parengta 60 verslumo ugdymo konsultantų. Patobulinta 21 verslumo ugdymo konsultanto kvalifikacija. Surengta 11 seminarų verslumo ugdymo tematika. Surengta mokytojų metodinių priemonių ir mokinių parengtų projektų verslumo tematika paroda „Verslumo integravimas į formalųjį ir neformalųjį ugdymą“³³⁹.

Galima manyti, kad Pedagogų profesinės raidos centro įgyvendinti projektai daug prisidėjo prie to, kad Lietuvos patirtis įvardijama kaip gerosios praktikos pavyzdys ugdant verslumą. Įvykus pedagogų kvalifikacijos tobulinimo pertvarkai, Pedagogų profesinės raidos centras buvo panaikintas, todėl Lietuvos mokytojai neteko galimybės toliau tobulinti verslumo ugdymo gebėjimų. Mykolo Romerio universitete įgyvendinama studijų programa „Verslumo edukologija“ (žr. 21 lentelę). Tikslas – parengti edukologijos magistro kvalifikacinį laipsnį turinčius edukologus, galėsiančius vykdyti visuomenės bei įvairių socialinių grupių švietimą ir konsultavimą, siekiant skatinti darnios visuomenės raidos principais pagrįstą verslumą kaip žmogaus asmeninį ir dalykinį potencialą, laiduojantį aktyvią veiklą besikeičiančioje aplinkoje.

21 lentelė. Verslumo edukologijos magistrantūros studijų programos kompetencijos ir studijų rezultatai

Bendrosios kompetencijos		Studijų programos rezultatai	
1.	Bendravimo ir bendradarbiavimo	1.1	Gebės bendrauti ir bendradarbiauti su skirtingomis auditorijomis, kartu sprendžiant mokslines tyrimo problemas.
		1.2	Gebės reflektuoti ir rinkos sąlygomis atsakingai, kruopščiai, savarankiškai dirbti bei būti verslus.

339 Pedagogų profesinės raidos centro informacija apie vykdomus projektus. http://www.pprc.lt/ktp/2007/?page=01_projektas.html [žiūrėta 2008-08-02].

2.	Tiriamosios veiklos	2.1	Gebės korektiškai organizuoti, atlikti, apibendrinti ir aprašyti edukologijos tyrimus, taikant įvairias edukologinių tyrimų teorines ir eksperimentines metodikas.
		2.2	Gebės pasirinkti adekvačią tyrimo strategiją, struktūrą ir metodus projektuojant tyrimą bei organizuojant profesinės veiklos tyrimą.
3.	Bendra-kultūrinės	3.1	Suvoks švietimo demokratizavimo, decentralizavimo procesus, adekvačiai suvokiant teisine normas ir laikantis.
		3.2	Žinos, gerbs ir puoselės ugdytinių bei kitų bendruomenės narių socialinį, kultūrinį, kalbinį, etninį tapatumą.
4.	Mokymosi mokytis	4.1	Gebės kryptingai, savarankiškai ir atsakingai pasirinkti mokymosi metodus ir formas, naudojantis ne tik klasikinėmis, bet ir virtualiomis aplinkomis bei informacinių technologijų teikiamomis galimybėmis.
		4.2	Gebės kritiškai mąstyti ir integruoti įvairias žinias sprendamas problemas ir priimdamas socialiai atsakingus sprendimus, naudojantis geriausiomis žmogiškųjų išteklių valdymo praktikomis.
Dalykinės kompetencijos		Studijų programos rezultatai (siekiniai)	
5.	Edukacinių aplinkų ir programų kūrimo	5.1	Gebės identifikuoti ir apibrėžti klientų problemas kuriant edukacines aplinkas darbui įvairiose ugdymo institucijose, verslo struktūrose (verslo inkubatoriuose, verslo informaciniuose centruose ir pan.) ir kt.
		5.2	Gebės dalyvauti integravimo į darbo rinką procesuose, palaikyti darnius darbo santykius tarp organizacijos ir jos darbuotojų bei dalyvauti profesinės reabilitacijos programose inicijuojant ir koordinuojant projektus.
6.	Profesinio tobulėjimo	6.1	Gebės objektyviai vertinti save, kaip verslumo edukologą, išlaikyti savigarbą ir pasitikėjimą savimi bei naudotis organizacinės karjeros valdymo praktikomis.
		6.2	Gebės analizuoti ir vertinti kvalifikacijos kėlimo ir tobulinimo strategiją bei gebės projektuoti savo edukologinę karjerą.

7.	Mokymo(si) proceso valdymo	7.1	Gebės identifikuoti ir apibrėžti klientų problemas ir poreikius, orientuojantis į optimalių konsultavimo metodų parinkimą.
		7.2	Gebės paversti turimus žmogiškuosius ir materialiuosius išteklius kitiems reikalinga ir paklausia produkcija / paslauga, kuriant pridėtinę vertę, rinks ir analizuos informaciją iš įvairių šaltinių.
8.	Specialiosios	8.1	Žinos ir supras verslumo edukologijos mokslo žinias, leisiančias jas plėtoti bei pritaikyti moksle ir praktikoje.
		8.2	Gebės dalyvauti visuomenės verslumo kompetencijos ugdymo procesuose.

Šaltinis: https://stdb.mruni.eu/studiju_programos_aprasas.php?id=3832&l=lt

Kai kuriuose Lietuvos universitetuose, rengiančiuose mokytojus, pavyzdžiui, Lietuvos edukologijos universitete, į dalį mokytojų rengimo studijų programų įtrauktas verslumo kursas „Verslumo ugdymo vadyba“. Šio kurso studijų metu analizuojamos aktualios temos, pavyzdžiui, verslumo ugdymas švietimo institucijose, verslumo ugdymo didaktinės nuostatos, verslumo ugdymo vadybiniai aspektai, verslumas ir lyderystė, bendravimas ir bendradarbiavimas, jo svarba verslumui ir kt. (žr. 22 lentelę).

22 lentelė. Dalyko „Verslumo ugdymo vadyba“ pagrindinės temos ir potemės³⁴⁰

Pagrindinės temos	Potemės ir kontaktinio darbo su studentais valandos
Įvadinė dalis.	Verslumo ugdymo vadybos turinys: paskirtis, tikslai, pagrindinės sąvokos ir ryšys su kitais mokslais. Verslumo ugdymo turinio aptarimas. Verslumo samprata. Verslaus asmens savybės. Verslumo pavyzdžių analizė. Pagrindiniai Lietuvos ir ES teisės aktai, reglamentuojantys verslumo ugdymą. Svarbūs verslumo vykdymo ES projektai ir jų rezultatai (5 val.).
Verslumo ugdymas švietimo institucijose.	Verslumo ugdymas formalioje ir neformalioje aplinkoje. Verslumo ugdymas ikimokykliniame etape ir pradinėje mokykloje, vidurinėje mokykloje, profesinėje mokykloje, aukštojoje mokykloje. Verslumo ugdymo problemos ir gerosios patirties aptarimas (5 val.).

340 Remiamasi Lietuvos edukologijos universiteto dalyko „Verslumo ugdymo vadyba“ aprašu, parengtu 2011 m.

Verslumo ugdymo didaktinės nuostatos.	Ugdymo procesas ir jo ypatumai. Verslumą padedanti ugdyti aplinka. Pedagoginės technologijos. Verslumo integravimo į ugdymo procesą sėkmės veiksniai. Verslumo ugdymo metodai. Projektinio darbo taikymo ypatumai (6 val.).
Verslumo ugdymo etapai, verslininkystė.	Asmenybės vystymosi etapai ir verslumo ugdymo etapai. Verslo, verslininko samprata. Verslininko savybės ir gebėjimai. Vadovavimas verslui. Vadovai, jų vaidmenys ir tipai (3 val.).
Verslumas ir lyderystė, bendravimas ir bendradarbiavimas, jo svarba verslumui.	Verslumo ir lyderystės dermė. Lyderio savybės, vykdančio pertvarkas lyderio samprata ir savybės. Metodai, padedantys lyderiams sąveikauti su aplinkiniais. Bendravimo ir bendradarbiavimo dermė su verslumu. Bendravimo rūšys ir kokybės kriterijai (3 val.).
Verslumo ugdymo vadybiniai aspektai.	Vadybos samprata. Sprendimų priėmimas. Verslumo mokymo programos vadybiniai aspektai. Verslumo mokymo programos rengimo ir realizavimo metodiniai aspektai. Verslumo mokymo programų turinio ir jo realizavimo aptarimas. Mokymo proceso kokybės užtikrinimas (6 val.).

Lietuvos edukologijos universitete, siekiant gerinti verslumo ugdymą bendrojo lavinimo ir profesinėse mokyklose, 2011–2012 m. taip pat buvo įgyvendintas ES finansuojamas projektas „Inovatyvių metodų diegimas verslumo ugdymo procese“, kurio partneriai buvo Vilniaus miesto ir apskrities verslininkų darbdavių konfederacija ir VŠĮ „Pilietiškumo, demokratijos ir teisės programų centras“. Projektas svarbus tuo, kad mokytojai tobulino verslumo kompetenciją, atnaujino mokymo programas. *Projekto tikslas* – mokytojų verslumo kompetencijų didinimas, siekiant atnaujinti mokymo turinį ir plėsti mokinių pasirinkimo galimybes. Projekto uždaviniai – bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų mokytojų verslumo kompetencijų ugdymas; verslumo įgūdžių, ugdymo priemonių pritaikymas ir pristatymas, siekiant integruoti į mokyklų mokymo programas. *Projekto tikslinė grupė* – profesinių ir vidurinių mokyklų mokytojai bei mokiniai ir tėvai. Projekto metu pagal neformaliojo švietimo programą „Inovatyvių verslumo ugdymo metodų ir priemonių integrali programa“ buvo mokomi šimtas bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų mokytojų, siekiančių tobulinti ir gausinti verslumo ugdymo gebėjimus,

taikant inovatyvius ir aktyvius mokymo(si) metodus ir priemones. Šie mokytojai tobulino kvalifikaciją aptardami ir analizuodami aštuonias su verslumu susijusias temas (žr. 11 pav.). Taip pat buvo sukurta metodinė duomenų bazė pasitelkiant kompiuterinio modeliavimo galimybes, kuri užtikrins nuolatinį studijų atnaujinimą pagal mokytojų poreikius, literatūrą, naudojamą metodinę medžiagą. Duomenų bazė su interaktyviomis mokymo priemonėmis sudaro sąlygas bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų mokytojams naudotis šiomis metodinėmis priemonėmis ir literatūra pamokų metu. Buvo organizuojamas renginių ciklas, skirtas sėkmingiems ugdymui skirtų priemonių pavyzdžiams pristatyti ir pasidalyti patirtimi, išbandyti inovatyvius mokymo(si) metodus ir priemones, naudotinas mokymo procese. Renginiuose dalyvavo bendrojo lavinimo ir profesinių mokyklų pedagogai, mokiniai ir jų tėvai³⁴¹.

1 tema – Valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimas bei vertinimas

2 tema – Šiuolaikinio efektyvaus verslo esmė (ideologija, strategija ir etika)

3 tema – Verslumo ugdymo edukacinės technologijos

4 tema – Verslo modeliavimas naudojant kompiuterines programas, simuliacijas

5 tema – Verslo investicinės veiklos tobulinimo būdai naudojant Apribojimų teorijos (TOC) metodiką ir priemones

6 tema – Šeimos (asmeninių) finansų ir biudžeto valdymas

7 tema – Verslumo veikslių ir rezultatų (rinkos poreikių tyrimo, potencialių klientų nustatymo, pardavimų plėtros, piniginių srautų valdymo) apskaitos ir analizės metodai

8 tema – Integravimas į kitus mokymo dalykus

11 pav. Verslumą ugdančių asmenų kvalifikacijos tobulinimo temos
(šaltinis: <http://www.slideshare.net/jonasvpu/leu-versl-pristatymas-v2>)

341 <http://vvdik.lt/projektai/projektas-inovatyviu-metodu-diegimas-verslumo-ugdymo-procese.html>.

Remiantis aptarta Lietuvos patirtimi ir ES ataskaitomis matyti, kad Lietuva turi palankias sąlygas asmenų verslumui ugdyti, todėl daroma prielaida, kad ji gali tapti gerosios praktikos pavyzdžiu ir vykdant verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimą, taip pat akivaizdu, kad Europos šalys rūpinasi verslumo ugdymu, kaip strateginiu švietimo siekiu. Atskleisti tobulintini aspektai verslumo ugdymo srityje – tai verslumą ugdančių mokytojų rengimas ir kvalifikacijos tobulinimas; verslumo ugdymo organizavimas įvairiais lygmenimis, verslumo ugdymo turinio įgyvendinimas, verslumą ugdančių mokytojų bendradarbiavimas su verslininkais.

3. VERSLUMO UGDYMO PROGRAMOS LIETUVOJE

3.1. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų Lietuvoje kaita

Formaliai vertinant, pagrindiniai ir svarbiausi nacionalinio (societarinio) lygmens dokumentai, reglamentuojantys bendrojo ugdymo turinį Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose, yra bendrosios bendrojo ugdymo programos. Atskiri dokumentai nusako pagrindinius ugdymo organizavimo ir įgyvendinimo ypatumus, orientuotus į atskiras formaliojo ugdymo pakopas: pradinį, pagrindinį ir vidurinį. Istoriskai susiklostė, kad atgavus nepriklausomybę, pirmiausia buvo parengti atskirų pakopų programų projektai (1994 metais – Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrųjų programų ir Vidurinio ugdymo bendrųjų programų projektai), o po to, reaguojant į laikmečio iššūkius, – konkrečios, ne projektinės, programos (1997 metais – Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos ir Vidurinio ugdymo bendrosios programos; 2002 metais – atnaujintos Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos; 2003 metais – atnaujintos Vidurinio ugdymo bendrosios programos; 2008 metais – dar kartą atnaujintos Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, o 2011 metais – dar kartą atnaujintos ir Vidurinio ugdymo bendrosios programos). L. Duoblienės vadovaujama tyrėjų grupė, analizuodama Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimą bei naudingumą planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo ugdymo mokykloje, teigė, jog „programų kaita gali būti suprantama kaip natūralus istorinis procesas, kuomet *„keičiasi laikmetis, keičiasi poreikiai“*, tad natūralu, kad keičiasi ir Bendrosios programos. Aktyvus išitraukimas į kaitos procesą sudaro sąlygas sėkmei ir leidžia dalyvaujantiems kaitoje jaustis atsakingiems už pokyčių įgyvendinimą. Ypač ši tendencija buvusi ryški pradiniam Lietuvos švietimo kaitos etape³⁴². Kiek kitokia situacija susiklosto praėjus dviem dešimtmečiams nuo švietimo reformos pradžios. Kai kurių pedagogų vertinimais, – tai tampa sunkiai valdomu ir kartais netgi sunkiai perprantamu reiškiniu: „Dabartinė Bendrųjų programų kaita tokia sparti, kad mokytojai negali (nespėja, nenori, jiems nesudaroma sąlygų ir t. t.) į ją įsijungti. Mokytojams susidaro įspūdis, kad

342 Duoblienė, L. 2008. *Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas / naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius. p. 24.

kaita yra „įsiūlyta“, nuleista iš viršaus, o bandymai paveikti netenkinančią situaciją – iš anksto užprogramuoti nesėkmei³⁴³ arba „negaudami aiškių atsakymų į rūpimus klausimus, mokytojai tampa ne tik susirūpinę, nusivylę, bet ir skeptiški, nepatiklūs ar net įtarūs. Jie bando išžvelgti, kam programų kaita yra reikalinga ir kas iš to gaus naudos. Kai kurių mokytojų nuomone, kaita naudinga nebent leidykloms, kurios „čia dirba pilnu pajėgumu“, kadangi pasikeitus programoms, reikės ir naujų vadovėlių.“³⁴⁴

Pastaruoju metu Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose ugdymo turinys modeliuojamas pagal paskutiniąsias bendrųjų programų redakcijas (Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos³⁴⁵ ir Vidurinio ugdymo bendrosios programos³⁴⁶), parengtas, vadovaujantis Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymu patvirtinta Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija³⁴⁷ ir jai įgyvendinti numatytu 2007–2012 metų priemonių planu. Tačiau tyrimo metu Lietuvos edukologų, švietimo politikų, mokytojų, tėvų bendruomenės pradėjo diskusijas dėl naujojo pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo³⁴⁸, kurio dėmesio centre – besimokantysis ir jo ugdymasis. Dokumento projekte konceptualiai pristatomi siekiami ugdymosi rezultatai, pagrįsti konkrečiomis kompetencijomis, ypač akcentuojamos besimokančiųjų kompetencijos.

Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programos – tai nustatytiems ugdymo(si) tikslams ir rezultatams pasiekti skirtos nuoseklios ugdomųjų veiklų sekos ir ugdymo(si) proceso dalyvių sąveikos (mokytojo ir mokinio, mokinio ir mokinio, mokinio ir ugdymo(si) aplinkų ir kt.), kuriamos ir per tam tikrą laiką reali-

343 Duoblienė, L. 2008. *Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas / naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius. p. 24.

344 Duoblienė, L. 2008. *Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas / naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius. p. 25.

345 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

346 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

347 Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija, 2007. *Valstybės žinios*, Nr. 63-2440.

348 *Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo projektas*, 2014. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/web/lt/teisesaktai/teisesaktuprojektai> [žiūrėta 26-09-2014].

zuojamos valstybės, savivaldybės, mokyklos lygmenimis. Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programas sudaro ugdymo tikslai ir uždaviniai, numatomi ugdymo(si) rezultatai, ugdymo(si) turinys (programų turinys, ugdymosi procesas, aplinkos, vertinimas ir įšivertinimas). Bendrojo ugdymo centre yra mokinys ir jo ugdymasis. Bendrojo ugdymo programos užtikrina integralią socialinę, kultūrinę ir kognityvinę žmogaus brandą, aktyvaus pilietiškumo, tautinio ir kultūrinio tapatumo plėtotę, pasirengimą rinktis kelių veiklos pasaulyje. Ugdymasis suprantamas kaip autentiškas, aktyvus patirties ir prasmės konstravimas sąveika ir dialogiškumu grindžiamoje ugdymo(si) aplinkoje.³⁴⁹

Koks programų peržiūros tikslas? Dokumento projekto rengėjai pažymi, kad naujojo dokumento regimą ir diskusijas skatina:

- siekis, kad bendrasis ugdymas būtų grindžiamas mokinio ir mokytojo dialogine sąveika, mokiniams kuriant savo žinojimą, o mokykla taptų visiems mokiniams draugiška mokymosi, bendradarbiavimo ir kūrybos vieta;
- siekis kartu su mokiniais kurti jiems aktualų ir prasmingą, jų poreikių ir talentų įvairovei atvirą, integralią, į realių problemų sprendimą įtraukiantį ugdymo turinį;
- siekis didinant ugdymo(si) veiksmingumą, kurti sąlygas personalizuotam, autentiškam, savivaldžiam mokinių mokymuisi;
- siekis siekiant teorinio ir praktinio mokymosi giluminio ryšio, ugdymą(si) grįsti realių situacijų tyrinėjimu, problemų sprendimu, praktiniu žinių taikymu, informacijos interpretavimu, sąveika su socialine ir kultūrine aplinka;
- siekis atsižvelgiant į vis didėjančių skaitmeninių technologijų vaidmenį asmens gyvenime ir pripažįstant mokinių turimą skaitmeninį raštingumą, mokykloje plėtoti virtualaus mokymosi ir bendradarbiavimo galimybes;
- siekis ugdymo(si) procese prioritetinį dėmesį skirti ugdymąsi palaikančiam, laiku gaunamam grįžtamajam ryšiui ir pagalbą mokantis teikiančiam formuojamajam vertinimui;

349 Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo projektas, 2014. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/web/lt/teisesaktai/teisesaktuprojektai> [žiūrėta 26-09-2014].

- siekis apibendrinant ugdymosi rezultatus derinti skirtingus vertinimo būdus (mokinių pasiekimų patikrinimai, vertinimo applanakai, mokinių pasiekimų aprašai ir kt.). Pripažinti formaliojo, neformaliojo ir savaiminio mokymosi pasiekimų visumą;
- siekis bendrojo ugdymo programų įgyvendinimą grįsti darnaus veikimo kartu, tarpusavio pasitikėjimo ir bendradarbiavimo kultūra žmogaus ir valstybės ateities labui³⁵⁰.

Ugdymo turinio kaita nėra naujas reiškinys švietimo praktikoje. Mokslinėje literatūroje ugdymo turinio kaitai skiriamas ypatingas dėmesys. Pavyzdžiui, P. Sahlbergas³⁵¹, teigia, kad norint spėti su gyvenimo kaita, ugdymo turinį reikia periodiškai atnaujinti. Viena iš Lietuvos švietimo reformos kūrėjų R. Bruzgelevičienė, apibendrindama pirmojo švietimo reformos dešimtmečio dokumentus, pažymėjo, kad nuo pat Lietuvos švietimo reformos pradžios į ugdymo turinio atnaujinimą žvelgta kaip į vieną svarbiausių visos švietimo sistemos kaitos klausimų³⁵². Mokyimo programos kaita, anot P. Sahlbergo³⁵³, rodo gebėjimą suprasti aiškią mokyimo programos koncepciją – būtinas sąlygas, kad nauja mokyimo programa būtų sėkmingai pritaikyta praktikoje. Edukologijos mokslo praktika rodo, kad mokyimo programos keičiamos iš dalies dėl tradicinio modeliavimo, o tai savo ruožtu lėmė jų perkrovą bei suponavo sudėtingą ir ne visuomet tiek pedagogams, tiek ir jų ugdytiniams aiškų ugdymo turinį. Visa tai savo ruožtu paskatino transformacinę ugdymo programų kaitos kryptį – nuo sąlyginio statiškumo prie proceso modeliavimo ir dinamiškumo. Toks perėjimas keitė ir mokyimo programos funkciją – iš grynai techninio dokumento ji tapo platesne idėja, kuri gali būti naudinga kuriant mokyklų tobulinimo gaires.

Šiuo metu galiojančios ir ugdymo procese realizuojamos visos bendrojo ugdymo bendrosios programos yra patvirtintos atitinkamais Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro įsakymais ir yra paskelbtos

350 *Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo projektas*, 2014. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/web/lt/teisesaktai/teisesaktuprojektai> [žiūrėta 26-09-2014].

351 Sahlberg, P. 2005. *Curriculum reform and implementation in the 21st century: policies, perspectives and implementation*, [interaktyvus] <http://www.pasisahlberg.com/downloads/Turkey%20ICC%202005%20Proceedings.pdf> [žiūrėta 17-05-2014].

352 Bruzgelevičienė, R. 2008. *Lietuvos švietimo kūrimas*. Vilnius: Sapnų sala. p. 125.

353 Sahlberg, P. 2005. *Curriculum reform and implementation in the 21st century: policies, perspectives and implementation*, [interaktyvus] <http://www.pasisahlberg.com/downloads/Turkey%20ICC%202005%20Proceedings.pdf> [žiūrėta 2014-05-17].

oficialiajame valstybės teisės aktų leidinyje – „Valstybės žinios“³⁵⁴. Tiek pradinio ir pagrindinio, tiek ir vidurinio ugdymo programose yra nuskaitomos bendrosios nuostatos, pagrindinė ugdymo kryptis, principai, paskirtis, tikslai ir uždaviniai, ugdytinių besimokančiųjų gebėjimai ir kompetencijos, vertybinės nuostatos, ugdymo turinys ir metodai, ugdymo turinio vidinė dermė, integracijos galimybės ir pan.

23 lentelė. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų paskirtis

Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos ³⁵⁵	Vidurinio ugdymo bendrosios programos ³⁵⁶
Bendrosios programos apibrėžia ugdymo turinį valstybės lygmeniu. Mokyklos ir mokytojai, vadovaudamiesi Bendrosiomis programomis, formuoja mokyklos ir klasės lygmens ugdymo turinį pritaikydami jį pagal atskirų klasių ir mokinių poreikius taip, kad mokiniai pagal savo išgales pasiektų kuo geresnių rezultatų.	Bendrosios programos apibrėžia vidurinio ugdymo turinį visos šalies švietimo sistemos lygmeniu. Jos yra vienas iš svarbiausių dokumentų, skirtų šalies švietimo sistemai valdyti. Mokyklos, vadovaudamosi Bendrosiomis programomis, formuoja mokyklos lygmens ugdymo turinį pagal atskirų mokinių grupių ir mokinių poreikius. Mokytojai, atsižvelgdami į Bendrąsias programas ir mokyklos lygmens ugdymo turinį, formuoja klases (mokinių grupes) ir mokinio lygmens ugdymo turinį taip, kad mokiniai pagal savo išgales pasiektų kuo geresnių rezultatų.

2002 m. Lietuvoje peržiūrint strategines švietimo nuostatas, pažymėta, kad „tolesnę švietimo raidą privalu glaudžiai susieti su brandžios pilietinės bendruomenės, gyvybingos tautos kultūros, žinių visuomenės, šiuolaikinės ekonomikos kūrimo uždaviniais“³⁵⁷. Viena iš pagrindinių švietimo politikos kaitos krypčių – *kokybės užtikrinimas* – susieta su ugdymo turinio kaitos būtinybe. Prieš apibrėždami naujas asmens kompe-

354 Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008. *Valstybės žinios*, Nr. 99-3848.; Vidurinio ugdymo bendrosios programos, 2011. *Valstybės žinios*, Nr. 26-1283.

355 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

356 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

357 Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2012–2003 metai: projektas, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija, p. 6.

tencijas, strategijos rengėjai retoriškai klausia: „Naujų iššūkių akivaizdoje Lietuvos švietimui pagrįstai keliamas senas klausimas: ko ir kaip šiandien turėtų mokytis vaikai ir suaugusieji?“³⁵⁸

Peržiūrint kokybės užtikrinimo kryptį, iš esmės numatyta apsvartyti ir suderinti, atsižvelgiant į laikmečio iššūkius ir visuomenės poreikį, ugdymo turinį. Strategijos rengėjai numatė, kad per 2003–2004 metus nacionaliniu lygmeniu reikės persvarstyti bendrojo ugdymo turinį, t. y. „kiek jis atitinka šiuolaikinius ugdymo tikslus ir uždavinius“³⁵⁹, bei pakoreguoti bendrąsias bendrojo ugdymo programas. Pastarosios iki 2006 metų turėtų būti pertvarkytos iš esmės. Pagrindinis bendrojo ugdymo bendrųjų programų pertvarkos požymis matomas ir iš struktūrinių pokyčių: „Dabartinę ugdymo turinio struktūrą keičia nauja struktūra – labiau integruota ir tarpdalykinius ryšius įtvirtinanti. <...> bendrojo ugdymo turinys suderinamas tarp dalykų – visų pirma atsižvelgiant į mokinio, o ne į mokomojo dalyko (jį dėstančių mokytojų, programos rengėjų ir vadovėlių autorių) interesus.“³⁶⁰

Apibendrinami antrojo švietimo reformos etapo rezultatus, švietimo politikai konstatavo, kad „atsižvelgiant į švietimui keliamus tikslus ir uždavinius, į mokinių ir švietimo socialinių partnerių interesus nuolat atnaujinamas ugdymo turinys. <...> atnaujinant bendrąsias programas buvo orientuojamasi į bendrųjų ir esminių dalyko kompetencijų ugdymą, individualizuojamas ir diferencijuojamas ugdymo turinys, mokinių mokymosi krūviai derinami su higienos normomis, mokinių saugos ir sveikatos reikalavimais“³⁶¹.

Nepaisant to, kad formuojant antrojo švietimo reformos etapo raišdos kryptis siekta bendrojo ugdymo turinį sieti su besimokančiuoju ir jo socialiniam gyvenimui būtinų vertybinių nuostatų, bendrųjų gebėjimų ir kompetencijų įgijimu, akcentuojant, kad „atnaujintas švietimo turinys turi padėti įgyti bendruosius gebėjimus, reikalingus pilietinėje bendruomenėje, žinių visuomenėje ir šiuolaikiniame darbo pasaulyje gyvenan-

358 *Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2012–2003 metai: projektas*, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija, p. 142.

359 *Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2012–2003 metai: projektas*, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija, p. 143.

360 *Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2012–2003 metai: projektas*, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija, p. 144.

361 *Valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimas: medžiaga diskusijoms*, 2012. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, p. 22.

čiam asmeniui³⁶². Minėtos strategijos rengėjai pažymi, kad tam tikri gebėjimai ir kompetencijos būtinos subalansuotai krašto plėtrai. Kaip pagrindiniai gebėjimai įvardijama:

- nuolatinis mokymasis,
- kritinis mąstymas,
- problemų sprendimas,
- sprendimų priėmimas,
- moralinių principų laikymasis,
- įsipareigojimų prisiėmimas ir jų laikymasis,
- atsakomybės už savo veiksmus prisiėmimas,
- gyvenimo, veiklos tikslų ir prioritetų išsikėlimas bei jų laikymasis,
- atvirumas naujoms idėjoms ir patirčiai,
- asmeninis iniciatyvumas ir savarankiškumas,
- aktyvumas ir pan.³⁶³

Taigi, kitais žodžiais tariant, išryškintos pagrindinės savybės, kurios apibūdina vieną iš Europos Sąjungos strateginiuose dokumentuose akcentuojamų kompetencijų, būtinų XXI amžiaus žmogui. Ši kompetencija yra verslumas.

Valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimo 2003–2012 m. apžvalgoje nurodoma, kad Lietuvoje bendrojo ugdymo turinio nuolatinis vertinimas, peržiūra ir korekcijos, padarytos siekiant „švietimo paradigmų kaitos – perėjimo nuo tradicinės (poveikio) prie mokymosi paradigmos – nuo žinių ir supratimo prie kompetencijų ugdymo“³⁶⁴.

Minėtos strategijos analizės autoriai pažymi, kad:

„Siekiant nuosekliau pereiti prie naujos ugdymo turinio formavimo politikos, orientuotos į kompetencijų ugdymą, ir sukurti bendrojo ugdymo turinio atnaujinimo sistemą, 2007 m. patvirtinta Bendrojo ugdymo turinio formavimo, įgyvendinimo, vertinimo ir

362 *Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2012–2003 metai: projektas*, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija, p. 148.

363 *Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2003–2012 metai: projektas*, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija, p. 147–148.

364 *Valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimas: medžiaga diskusijoms*, 2012. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, p. 28–30.

atnaujinimo strategija³⁶⁵. Ja vadovaujantis, 2008 m. atnaujintos ir patvirtintos Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos³⁶⁶, 2011 m. – Vidurinio ugdymo bendrosios programos³⁶⁷. Atnaujintos ugdymo programos orientuojamos į bendrųjų ir esminių dalyko kompetencijų ugdymą, ypač daug dėmesio skiriant mokymosi mokytis kompetencijos ugdymui; į ugdymo turinio diferencijavimą ir individualizavimą, mokinių mokymosi krūvio mažinimą. Atnaujinus bendrąsias programas atitinkamai buvo koreguojami ir kiti su ugdymo turiniu susiję dokumentai: pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimo ir brandos egzaminų programos.³⁶⁸

Modeliuojant tolesnę švietimo kryptį, Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino naują švietimo strategiją³⁶⁹ ir nurodė pagrindinį strateginį tikslą („paversti Lietuvos švietimą tvariu pagrindu valstybės gerovės kėlimui, ugdyti veržliam ir savarankiškam žmogui, atsakingai ir solidariai kuriančiam savo, Lietuvos ir pasaulio ateitį“) ir suformulavo Lietuvos švietimo viziją („kiekvienas vaikas, jaunas ir suaugęs žmogus Lietuvoje siekia ir nesunkiai randa, kur mokytis, šalies švietimo sistemą sudaro valstybinės, savivaldybių ir ne valstybinės nuolat tobulėjančios, tarpusavyje ir su partneriais bendradarbiaujančios švietimo įstaigos, kurių darbuotojai turi autoritetą visuomenėje ir palaiko nuolatinę diskusiją dėl šalies švietimo plėtotės, Lietuvos valstybės ir jos žmonių sėkmės bei kultūros ir ūkio plėtros, atsižvelgiant į miesto ir kaimo darnią raidą“). Strateginiai siekiai detalizuojami nurodant konkrečius etapus ir užduotis, kur viena pirmųjų strateginio tikslo užduočių yra „stiprinti motyvaciją suteikiant galimybių mokytojams ir dėstytojams nuolat tobulinti kvalifikaciją plečiant kultūrinį akiratį, didinant šiuolaikinių technologijų išmanymą, orientuojantis į kūrybiškumo, pilietiškumo, lyderystės, verslumo ugdymą ir atrandant

365 Bendrojo ugdymo turinio formavimo, įgyvendinimo, vertinimo ir atnaujinimo strategija, 2007. *Valstybės žinios*, Nr. 63-2440.

366 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008.

367 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

368 *Valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimas: medžiaga diskusijoms*, 2012. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, p. 28–29.

369 Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija, 2013. *Valstybės žinios*, Nr. 140-7095.

įvairesnį pedagoginių funkcijų spektrą³⁷⁰, taip pat pažymima, kad apie ugdymo tikslus ir siekius ugdyti reikalingas kompetencijas visuomenė mažai žino, vyrauja stereotipiški vertinimai ir supratimas, „kad reikalingų kompetencijų, ypač susietų su kūrybiškumu, technologiniais praktiniais žinių pritaikymo gebėjimais, bendravimu, verslumu, organizuotumu ir kita, neugdoma arba neišugdoma, nes nesama šių kompetencijų įvertinimo ir pripažinimo mechanizmų“³⁷¹.

Verslumas kaip viena iš būtinų XXI amžiaus kompetencijų akcentuojama skirtingose dokumento vietose detalizuojant strateginių uždavinių įgyvendinimą. Galiausiai strategijos rengėjai modeliuoja ir ugdymo turinio būsimą kaitą.

„Strategijos tikslų ir veiklos krypčių įgyvendinimas vyks lygiagrečiai su švietimo turinio ir ugdymo proceso kaita. Siekiant švietimo sistemą orientuoti į kūrybiškumo, šiuolaikinių technologijų išmanymo, verslumo, pilietiškumo ir lyderystės ugdymą, visais švietimo lygiais bus sukurtos kūrybiškumui, ieškojimui ir tobulėjimui atviros mokymosi programos. Švietimo sėkmė bus matuojama asmenybės kaitą atskleidžiančiais mokymosi rezultatais, plačiai pasitelkiant įsivertinimą.“³⁷²

Beje, šio tyrimo atlikimo metu ugdymo aplinka yra artimesnė antrojo švietimo reformos etapo būviui, nes bendrasis ugdymas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose realizuojamas vadovaujantis jau minėtomis bendrosiomis bendrojo ugdymo programomis³⁷³ ir pedagoginėje bendruomenėje apie pastarųjų kaitos poreikį viešai nediskutuojama (išskyrus naująją švietimo strategiją ir joje pabrėžiamas būsimos kaitos kryptis).

370 Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija, 2013. *Valstybės žinios*, Nr. 140-7095 (15.3 punktas).

371 Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija, 2013. *Valstybės žinios*, Nr. 140-7095 (16.4 punktas).

372 Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija, 2013. *Valstybės žinios*, Nr. 140-7095 (22 punktas).

373 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.; *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

3.2. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūra ir turinys

Nagrinėjant antrojo švietimo reformos etapo pagrindinius bendrojo ugdymo reglamentus – bendrąsias programas³⁷⁴, pirmiausia pastebimas formalus struktūrinis pokytis, atsisakant vienos sudėtinės dalies – išsilavinimo standartų. Šis struktūrinis pokytis mokytojų, dalyvavusių edukologiniuose tyrimuose, manymu, yra teigiamas žingsnis siekiant aiškumo ir paprastumo („Pasak mokytojų, standartai buvo neaiškiai apibrėžti, neparemti jokiais konkrečiais tyrimais. Įvertintas ir patogumo, kai mokytojui „*nereikia žiūrėti, nereikia ieškoti per du dokumentus*“ kriterijus.³⁷⁵“). Nuodugniau panagrinėjus šią kaitą galima pastebėti ne tik formalųjį struktūrinį kitimą, bet kur kas gilesnes šio pasikeitimo priežastis³⁷⁶:

- siekis optimizuoti ir subalansuoti švietimo tikslus ir uždavinius;
- naujų ugdymo turinio sričių atsiradimas;
- pasirinkimo galimybių, atsižvelgiant į besimokančiųjų poreikius ir tolesnio mokymosi perspektyvas, didinimas;
- mokinių pasiekimų vertinimo kultūros kaita;
- mokinių pasiekimų nacionalinių ir tarptautinių tyrimų vykdymas bei gautų rezultatų analizė;
- informacinių ir komunikacinių technologijų taikymo ugdymo procese proveržis;
- Mokyklų tobulinimo programos produktų pritaikymas.

Kaip pažymi dokumentų kūrėjai, nepaisant modernėjančios edukacinės aplinkos, atsiranda ir tam tikrų tobulintinių aspektų, kurių nesuvaldžius ir laiku nepakoregavus, kultų grėsmė strateginių švietimo siekių įgyvendinimui³⁷⁷:

374 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.; *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

375 Duoblienė, L. 2008. *Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius. p. 26.

376 Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija, 2007. *Valstybės žinios*, Nr. 63-2440.

377 Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija, 2007. *Valstybės žinios*, Nr. 63-2440.

- visais švietimo lygmenimis formuojamas ir įgyvendinamas ugdymo turinys išlieka pernelyg orientuotas į žinias ir mokinių akademinę gebėjimų ugdymą, per mažai dėmesio skiriama ugdymo turinio sąsajoms su gyvenimo praktika, naujų, šiuolaikinėje visuomenėje būtinų kompetencijų plėtojimui, visapusiškam mokinio asmenybės, jo tautinės ir pilietinės savimonės ugdymui;
- visais švietimo lygmenimis ugdymo turinio procese nepakankamai atsižvelgiama į mokinių mokymosi stilių ir poreikių skirtingumą, ypač į specialiųjų ugdymo poreikių turinčius mokinius;
- mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimas ugdymo procese daugiau naudojamas mokinių poreikiams, polinkiams pažinti ir ugdymo turiniui pritaikyti, apskaitai ir kontrolei;
- per silpnas vertinimo ugdymo procese ryšys su išorinių mokinių pasiekimų vertinimu: nacionaliniais ir tarptautiniais tyrimais, pagrindinio ugdymo pasiekimų patikrinimu, brandos egzaminais;
- išorinio vertinimo instrumentai ir išvados nepakankamai panaudojamos mokymuisi ir ugdymo turiniui tobulinti;
- mokyklos ir mokytojai nepakankamai aprūpinami ugdymo turinio naujovėms įgyvendinti būtinomis mokymo(si) priemonėmis, vadovėlių komplektais, pritaikytais mokiniams aktyviau mokytis, mokymui(si) individualizuoti, diferencijuoti ir vertinti;
- įvairiose strategijose, programose ir projektuose siūlomos ugdymo turinio naujovės dažnai įgyvendinamos nenuosekliai, jos neuztikrina tolesnės paramos mokyklai ir mokytojams, todėl neduoda laukiamų rezultatų;
- į ugdymo turinio procesą nepakankamai įtraukiami partneriai: mokinių tėvai ir kiti vaiko atstovai pagal įstatymą, aukštosios mokyklos, verslininkai, darbdaviai, politikai, vietos bendruomenės.

E. Motiejūnienė ir L. Žadeikaitė teigia, kad globalėjant ir nuolatos intensyviai kintant visuomenei, kartu keičiasi ir požiūris ne tik į daugelį gerai žinomų ir pažįstamų reiškinių, bet ir į ugdymą, apimantį „visa tai, kas augina ir veda į gyvenimą jauną asmenį, kuria ir formuoja jo vertybes, gebėjimus, savęs ir pasaulio pažinimą“³⁷⁸. Taigi, kinta ugdymo samprata – ji „išsiplečia“ turinio prasme: įsitvirtina naujas požiūris į ugdymo turinį (apimantį mokinių jau turimą patirtį, mokymo programas, mokymo

378 Motiejūnienė, E.; Žadeikaitė, L., 2009. Kompetencijų ugdymas: iššūkiai ir galimybės. *Pedagogika*, 95, p. 86.

ir mokymosi metodus, kontekstą, mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimo būdus, mokymo(si) priemones³⁷⁹), paremtas šiuolaikinės edukologijos idėjomis ir gerąja tarptautine praktika.

Tiek 2008 metų, tiek ir 2011 metų bendrosiose programose orientuojamasi į ugdymo turinio kūrimo decentralizavimą (ugdymo turinio pritaikymas skirtingų poreikių mokiniams ir pan.). Tam tikru aspektu matomas mokyklų savarankiškumo galių stiprinimas (teisė nepriklausomai nusistatyti ir įtvirtinti savo organizacinę ir valdymo struktūrą, ryšius su partneriais, ugdymo programas, spręsti kitus mokyklos veiklos klausimus³⁸⁰), leidžiantis mokyklai pasirinkti savo savarankiškumo raidos kelią (nuo silpno savarankiškumo iki visiškos atsakomybės už savo institucijos veiklą ir rezultatus).

Pristačius naująsias (2008 ir 2011 metų) bendrojo ugdymo bendrąsias programas, anot L. Duoblienės tyrimo duomenų, buvo kilusi tam tikra painiava, netikrumas.

Pagrindinių mokyklų mokytojus ypač trikdė grafos „Ugdymo gairės“ *Bendrosiose programose* atsiradimas. Jis buvo įvardijamas tiesiog kaip nereikalingas balastas (Pg 1), mokytojų „įspraudimas į rėmus“, (Pg 6, Pg 7), kai aiškiai nurodoma „ką mokytojas daro, kai šalutinius sakinius nagrinėja“ (Pg 1) ir neatsižvelgiama nei į mokytojo, nei į klasės, nei į atskiro vaiko poreikius bei gebėjimus. Kaip pabrėžė viena mokytoja, „programa – valstybinis dokumentas, o dokumente patarimų neturėtų būti <...>, jei žmogus protingas, tai neturėtų būti tos silties“ (Pg 5). Tačiau kad metodiniai patarimai, taip pat ir vertinimo normos, būtų išleista atskirais leidiniais šalia programų, pasisakė visi diskusijos dalyviai. Ypač tai aktualu jaunesniems mokytojams (Pg 3, Pg 4). Mokytojai taip pat pageidavo ir mažesnės apimties bei formato programų aprašų. <...> Net ir tie mokytojai, kurie neturėjo jokių esminių priekaištų esamoms programoms, pažymėjo, kad visose jų „per daug žodžių“ ir jų tolygiai daugėja, o kai programos „taip išaugo, išpampo, pasidarė tokios didelės, darosi jau ir pavojinga. <...> Išslysta esmė tokiuose burbuluose“ (Pg 1). <...> Pirmiausia mo-

379 Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija, 2007. *Valstybės žinios*, Nr. 63-2440.

380 *Mokyklų savarankiškumo plėtotės gairės*, 2012. [interaktyvus] <http://www.lyderiulaikas.smm.lt/Atsisi%C5%B3sti%20dokumentus:/article/1961/12%2011%2014%20LL2%20Mokykl%C5%B3sti%20savarankiskumo%20gaires.pdf> [žiūrėta 2014-09-14].

kytojai pabrėžė programų teksto konkretumo, glaustumo ir aiškumo stoką. Jų nuomone, programos parašytos pernelyg painiai, sąvokos dubliuoja viena kitą, kai kur tiesiog žaidžiama tarptautiniais žodžiais: „*Talmudai tie <...> Ten tas pats per tą patį ir po to susipainioji. <...> Kompetencijos, intencijos – nu, ką reiškia intencijos? (Vd 3); „Parskaitai ir pagalvoji, į kokią enciklopediją reikėtų pasižiūrėti, ką tas terminas galėtų reikšti“ (Vd 4).*³⁸¹

Atsaką į kilusį nerimą galima surasti E. Motiejūnienės ir L. Žadeikaitės parengtoje analizėje³⁸², kur teigiama, kad kartu su antruoju švietimo reformos etapu iš esmės nusistovėjo naujoji struktūra, orientuota ne į atskirus mokomuosius dalykus, o ugdymo sritis, akcentuojant svarbiausią ugdymo turinio prioritetą – asmens kompetencijų ugdymą (ypač – mokėjimą mokytis, pilietiškumą, verslumą, skaitmeninį raštingumą). Tai savo ruožtu leido galutinai įtvirtinti plačiąją ugdymo sampratą („*ugdymas* – kryptingas asmens galių plėtojimas kuriamosios sąveikos pagrindu; *ugdymasis* – ugdymo procesas, kai ugdytinis savimonės plėtotės pagrindu prisiima ir ugdytojo funkcijas“³⁸³, t. y. orientuojamasi į besimokančiojo gebėjimus savarankiškai, kritiškai mąstyti, gebėjimą kelti klausimus ir gebėjimą ieškoti atsakymų, valdyti informacijos srautus, juos tinkamai ir prasmingai atsirenkant ir pritaikant, ir t. t.) nacionaliniuose teisės aktuose.

Naujųjų dokumentų³⁸⁴ rengėjai teigia, kad „rengiant Bendrąsias programas buvo laikomasi šių ugdymo turinio atnaujinimo kryptčių: orientuoti ugdymo turinį į bendrųjų kompetencijų ir esminių dalykinių kompetencijų ugdymą, ypač dėmesį kreipiant į mokymąsi mokytis; stiprinti ugdymo individualizavimą atsižvelgiant į skirtingus mokinių poreikius; stiprinti ugdymo turinio integraciją siekiant, kad mokiniai suprastų ir galėtų kūrybingai taikyti tai, ką išmoko; suderinti dalykų turinio apim-

381 Duoblienė, L. 2008. *Bendrųjų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius. p. 26–31.

382 Motiejūnienė, E.; Žadeikaitė, L. 2009. Kompetencijų ugdymas: iššūkiai ir galimybės. *Pedagogika*, 95, p. 86–93.

383 Bitinas, B. 2013. *Rinktiniai edukologiniai raštai*. Vilnius: Edukologija. p. 362.

384 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.; *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

tis, atsisakant aktualumą praradusių ugdymo turinio elementų ir įtraukiant naujus, aktualius; ugdymo turinį išdėstyti taip, kad ugdymo turinio elementus būtų lengviau klasifikuoti (planuojant, rengiant metodinę medžiagą, vertinant, publikuojant elektroninėje erdvėje ir pan.)³⁸⁵.

24 lentelė. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūra^{386 387}

Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos ³⁴¹	Vidurinio ugdymo bendrosios programos ³⁴²	
Bendrosios nuostatos	Bendrosios nuostatos	
Pagrindinės ugdymo turinio atnaujinimo kryptys	Pagrindinės vidurinio ugdymo turinio atnaujinimo kryptys	
Bendrųjų programų sudarymo principai	Bendrųjų programų turinio atrankos principai	
Ugdymo tikslas ir laukiami rezultatai	Vidurinio ugdymo paskirtis, tikslas ir laukiami rezultatai	
Svarbiausi ugdymo proceso ypatumai	Svarbiausi ugdymo proceso ypatumai	
Specialiųjų poreikių mokinių ugdymas	Specialiųjų poreikių mokinių ugdymas	
Bendrųjų programų struktūra	Bendrųjų programų struktūra	
<i>Bendrosiose programose dalykų programos sugrupuotos pagal ugdymo sritis. Ugdymo sritį sudaro giminiški, tvirtais integraciniais ryšiais susiję mokomieji dalykai.</i>		
Pradinis ugdymas	Pagrindinis ugdymas	Vidurinis ugdymas
Dorinis ugdymas: etika, katalikų tikyba, ortodoksų (stačiatikių) tikyba, evangelikų liuteronų tikyba, evangelikų reformatų tikyba, karaimų tikyba, judėjų tikybos pažintinė programa	Dorinis ugdymas: etika, katalikų tikyba, ortodoksų (stačiatikių) tikyba, evangelikų liuteronų tikyba, evangelikų reformatų tikyba, karaimų tikyba; judėjų tikybos pažintinė programa	Dorinis ugdymas: etika, katalikų tikyba, ortodoksų (stačiatikių) tikyba, evangelikų liuteronų tikyba, evangelikų reformatų tikyba, karaimų tikyba, judėjų tikybos pažintinė programa

385 Motiejūnienė, E.; Žadekaitė, L. 2009. Kompetencijų ugdymas: iššūkiai ir galimybės. *Pedagogika*, 95, p. 90.

386 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotos centras.

387 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotos centras.

Kalbos: lietuvių gimtoji kalba, kitos gimtosios kalbos, lietuvių valstybinė kalba, pirmoji užsienio kalba	Kalbos: lietuvių gimtoji kalba, kitos gimtosios kalbos, lietuvių gestų kalba, lietuvių valstybinė kalba, lietuvių kalba kurtiesiems ir neprigirdintiesiems, pirmoji užsienio kalba, antroji užsienio kalba, užsienio (anglų) kalba kurtiesiems ir neprigirdintiesiems	Kalbos: lietuvių kalba ir literatūra, kitos gimtosios kalbos, lietuvių gestų kalba, lietuvių kalba kurtiesiems ir neprigirdintiesiems, užsienio kalbos, užsienio kalba kurtiesiems ir neprigirdintiesiems
Matematika	Matematika	Matematika
Socialinis ir gamtamokslinis ugdymas (pasaulio pažinimas)	Gamtamokslinis ugdymas	Gamta, mokslinis ugdymas: biologija, chemija, fizika, integruotas gamtos mokslų kursas
Meninis ugdymas: dailė ir technologijos, muzika, šokis, teatras	Socialinis ugdymas: istorija, geografija, pilietiškumo ugdymas, ekonomika ir verslumas, psichologija	Socialinis ugdymas: istorija, geografija, integruotas istorijos ir geografijos kursas, teisė, religijotyra, filosofija, ekonomika ir verslumas, psichologija
Kūno kultūra	Meninis ugdymas: dailė, muzika, šokis, teatras, šiuolaikiniai menai	Meninis ugdymas: dailė, muzika, šokis, teatras; meninio ugdymo sričiai taip pat priklauso grafinis dizainas, filmų kūrimas, fotografija, kompiuterinės muzikos technologijos
Kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymas: lietuvių gestų kalba, lietuvių kalba, matematika, pasaulio pažinimas	Informacinės technologijos	Informacinės technologijos
	Technologijos	Technologijos
	Kūno kultūra	Kūno kultūra
	Bendrųjų kompetencijų ir gyvenimo įgūdžių ugdymas	Bendrųjų kompetencijų ugdymas

<p>Kiekvienos ugdymo srities bendrojoje dalyje keliami tos srities tikslai ir uždaviniai, paaiškinama šioje ugdymo srityje ugdomos kompetencijos struktūra, aptariamoms didaktinėms nuostatom, integravimo galimybės, mokymosi aplinka.</p>	<p>Kiekvieno dalyko bendrojoje programoje keliami dalyko mokymosi tikslai, uždaviniai ir paaiškinama dalyko struktūra.</p>
<p>Dalyko programoje keliami dalyko mokymosi tikslai ir uždaviniai, paaiškinama struktūra, parodoma mokinių gebėjimų raida einant iš koncentro į koncentrą.</p>	<p>Skirsnyje „Programos įgyvendinimas“ aptiriamos ugdymo turinio integravimo galimybės, ugdymo gairės, mokymosi aplinka.</p>
<p>Pateikiami mokinių pasiekimai (nuostatos, gebėjimai, žinios ir supratimas) ir šalia – ugdymo proceso gairės; aprašoma turinio apimtis ir vertinimas, pateikiant patenkinamo, pagrindinio ir aukštesniojo pasiekimų lygio požymius.</p>	<p>Nurodomi laukiami mokinių pasiekimai (nuostatos, gebėjimai, žinios ir supratimas), patikslinama turinio apimtis ir bendrais bruožais aptariamas vertinimas pagal nurodomus patenkinamo, pagrindinio ir aukštesniojo pasiekimų lygio požymius.</p>
<p>Mokytojams rekomenduojama susipažinti su kitų ugdymo srities dalykų programomis, ieškoti galimybių integruoti ugdymo turinį pirmiausia ugdymo srityje ir į kitų ugdymo sričių dalykus. Tinkama ugdymo turinio integracija sudaro daugiau galimybių priartinti mokymąsi prie gyvenimo, plėtoti bendrąsias mokinių kompetencijas, pritaikyti užduotis pagal mokinių poreikius, polinkius ir galias, išvengti pasikartojimo ir didelių mokymosi krūvių.</p>	

Taigi, lyginant skirtingų koncentrų (pradinio, pagrindinio, vidurinio), bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūrą (žr. 24 lentelę), matyti, kad jos labai panašios, dera su besimokančiųjų (vaikų) psychosocialine, emocine, fizine ir intelektualine branda ir raida, išsaugo nuoseklumą ir tęstinumą. Struktūrinių skirtumų yra tik kai kuriose bendrojo ugdymo bendrųjų programų vietose: pradinio ir pagrindinio ugdymo koncentre didesnis dėmesys (lyginant su viduriniu ugdymu) skiriamas ugdymo turinio tiek horizontaliai (tos pačios klasės / koncentro lygmens atskirų mokomųjų dalykų), tiek ir vertikalčiai (to paties mokomojo dalyko skirtingų klasių / koncentro) integracijai; verslumas kryptingai (formalioju būdu) pradedamas ugdyti tik baigus pradinio ugdymo programą. Bendrojo ugdymo bendrųjų programų struktūros apibendrinamoji analizė rodo, kad bendrojo ugdymo bendrosios programos orientuotos į bendrąsias ir pagrindines dalykines kompetencijas, jų ugdymą; išskiriamos turinio kryptys rodo orientaciją į tai, kad siekiama besimokančiųjų įtraukti į ugdymo procesą; išryškunami mo-

kinių mokymosi pasiekimų lygmenys atsižvelgiant į ugdomų ir plėtojamų kompetencijų (nuostatos, gebėjimai, žinios, supratimas) raiškos visumą. Tai ypač akivaizdu lyginant su naujų rengiamų tesės aktų projektais³⁸⁸.

3.3. Verslumas bendrojo ugdymo bendrosiose programose

Atskiro, savarankiško mokomojo dalyko, skirto išskirtiniam verslumo gebėjimų ugdymui, bendrojo ugdymo mokykloje nėra, išskyrus vieną integruojamąjį ir verslumą siaurąja prasme traktuojamą mokomąjį dalyką „Ekonomika ir verslumas“ („svarbiausias ekonomikos mokymo ir verslumo gebėjimų ugdymo pagrindinėje mokykloje tikslas – siekti, kad mokiniai įgytų ekonomikos pagrindų, kryptingai ugdytųsi verslumo gebėjimus, formuotųsi ekonominę mąstymą, gebėtų tinkamai orientotis ir sėkmingai veikti nuolat kintančioje ekonominėje aplinkoje“³⁸⁹). 2013–2014 ir 2014–2015 mokslo metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendruosiuose ugdymo planuose nurodyta, kad pagrindinio ugdymo programoje „Ekonomikos ir verslumo“ mokomajam dalykui iš viso skirta 35 akademinės valandos, kurios mokyklos nuožiūra gali būti skirtos besimokantiesiems IX (gimnazijos 1-ojoje) arba X (gimnazijos 2-ojoje) klasėje, skiriant vieną akademinę valandą per savaitę³⁹⁰. Tose ugdymo institucijose, kur pagrindinio ugdymo programos antroji dalis įgyvendinama kartu su profesinio mokymo programa, atskiras „Ekonomikos ir verslumo“ mokomasis dalykas nėra dėstomas, o „pagrindinio ugdymo programos ekonomikos ir verslumo dalyko programa integruojama į profesinio mokymo programos ekonomikos ir verslo pagrindų dalyko turinį“³⁹¹; tose ugdymo institucijose, kurios įgyvendina specializuoto ugdymo krypties programas (kartu su dailės, menų, muzikos, sporto ugdymo programomis), verslumo ugdymas yra alternatyvus socialinių

388 *Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo projektas*, 2014. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/web/lt/teisesaktai/teisesaktuprojektai> [žiūrėta 26-09-2014].

389 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

390 *2013–2014 ir 2014–2015 mokslo metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai*, 2013. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/uploads/documents/ugdymo-planai/BUP%2020130519.pdf> [žiūrėta 2014-08-27].

391 *2013–2014 ir 2014–2015 mokslo metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai*, 2013. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/uploads/documents/ugdymo-planai/BUP%2020130519.pdf> [žiūrėta 2014-08-27]. (154 punktas).

mokslių laisvai pasirenkamiesiems dalykams („iš pasirenkamųjų dalykų mokinys gali rinktis: ekonomiką ir verslumą, filosofiją, religijotyra, teisę, psichologiją, etninę kultūrą ir kitus“³⁹²).

Pažymėtina ir tai, kad Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose pristatomoje Ekonomikos ir verslumo mokomojo dalyko programoje kaip pagrindinis tikslas nurodomas: „Svarbiausias ekonomikos mokymo ir verslumo gebėjimų ugdymo pagrindinėje mokykloje tikslas – siekti, kad mokiniai įgytų ekonomikos pagrindų, kryptingai ugdytųsi verslumo gebėjimus, formuotųsi ekonominę mąstymą, gebėtų tinkamai orientuotis ir sėkmingai veikti nuolat kintančioje ekonominėje aplinkoje.“³⁹³ Minėtam mokomajam dalykui įgyvendinti skiriamos penkios ekonomikos ir verslumo programos turinio dalys: orientavimasis rinkoje, asmeninių finansų tvarkymas, verslo organizavimas ir verslumo gebėjimų ugdymasis, valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimas bei vertinimas, dalyvavimas tarptautinėse rinkose.

Akivaizdu, kad „Ekonomikos ir verslumo“ mokomasis dalykas iš esmės susiaurina verslumo kaip kompetencijos sampratą, nors pačiose bendrojo ugdymo bendrosiose programose verslumas pristatomas kaip viena iš svarbiausių ir skatintinų ugdyti bei ugdytis kompetencijų (gebėjimas savo idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti, gebėjimas kurti savo verslą, loginis mąstymas, kritinis mąstymas, savireguliacija, atsakomybė, tolerancija, atkaklumas, novatoriškas mąstymas ir pan.).

Minėtuose dokumentuose ne vieną kartą akcentuojama, kad siekiant ugdyti ir plėtoti skirtingo amžiaus ir gebėjimų besimokančiųjų verslumo kompetenciją, verslumo ugdymas turėtų būti integruojamas į skirtingus mokomuosius dalykus. Vidurinio ugdymo bendrosiose programose siūloma, kad siekiant įgyvendinti verslumo ugdymo tikslus ir uždavinius, turėtų būti išnaudojamos visos tarpdalykinės integracijos galimybės³⁹⁴.

392 2013–2014 ir 2014–2015 mokslo metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai, 2013. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/uploads/documents/ugdymo-planai/BUP%2020130519.pdf> [žiūrėta 2014-08-27]. (177 punktas).

393 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

394 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

25 lentelė. Verslumo kompetencijos sudedamųjų dalių raiška bendrojo ugdymo bendrosiose programose

Verslumo kompetencijos požymiai*	Bendrojo ugdymo bendrosios programos		
	pradinis ugdymas	pagrindinis ugdymas	vidurinis ugdymas
Atkaklumas	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Atsakomybė	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Drąsa rizikuoti	ugdoma netiesiogiai	ugdoma	ugdoma
Gebėjimas kurti savo verslą	neugdoma	ugdoma	ugdoma
Gebėjimas planuoti	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Gebėjimas savo idėjas pavers-ti veiksmais	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Imlumas naujovėms	ugdoma netiesiogiai	ugdoma	ugdoma
Kritinis mąstymas	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Kūrybingumas	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Loginis mąstymas	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Novatoriškas mąstymas	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Savarankiškumas	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Savireguliacija	ugdoma	ugdoma	ugdoma
Tolerancija	ugdoma	ugdoma	ugdoma

* – išskiriami požymiai pateikiami abėcėlės, ne prioriteto ar svarbumo (reikšmingumo) tvarka

Kai kurie tyrėjai³⁹⁵, analizuodami verslumo ugdymo ypatumus Lietuvoje, pažymi, kad nesant vieno, konkretaus mokomojo dalyko, geriausia būtų verslumo ugdymą integruoti į dorinį, gamtamokslinį, socialinį, technologinį ir matematinį mokyklinio ugdymo turinį. O kiti teigia, kad,

395 Strazdienė, G.; Garalis, A. 2006. Verslumas: ugdymo programos ir jų efektyvumo raiška. *Management of Organizations: Systematic Research*, 38, p.153–168.; Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, 86–96.; Jelagaite, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymas Lietuvos švietimo sistemoje. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 32(3), p. 40–49.; Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 34(5), p. 54–65.; Vijeikis, J.; Jelagaite, A.; Lukoševičius, V. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 33(4), p. 84–94 ir kt.

ugdant besimokančiųjų verslumą, derėtų pamąstyti apie atskirų mokomųjų dalykų ar atskirų sričių tarpusavio derinimą ir integraciją (pavyzdžiui, istorija – geografija, matematika – gamtos mokslai ir pan.). Taigi vyrauja bendra tendencija, kad verslumo ugdymas suvokiamas kaip tarpdisciplininis ugdymas, kurio kaip vieno mokomojo dalyko savarankiškas pristatymas iš esmės neįmanomas dėl specifinio ir labai įvairaus (požymių prasme) turinio. Verslumo kompetencijai, kaip pažymi A. Jelagaitė ir V. Leonavičius, būtinos įvairių mokslo sričių žinios, gebėjimai, vertybinės nuostatos, o visas verslumo ugdymas turi būti nukreiptas į galutinio tikslo įgyvendinimą – išugdyti atsakingą asmenybę, gebančią savarankiškai veikti³⁹⁶. Šioje vietoje nagrinėjimas koncentruojamas į pirminį šaltinį – bendrojo ugdymo bendrąsias programas, skirtas pradiniam, pagrindiniam ir viduriniam ugdymui reglamentuoti, išskyrus vieno mokomojo dalyko – „Ekonomika ir verslumas“ – programą.

Verslumas pradinio ugdymo bendrosiose programose. Pradinio ugdymo bendrosiose programose verslumo sąvoka iš esmės nevartojama. Tik labai epizodiškai vieną kartą dokumente (aprašant pradinio ugdymo bendrųjų programų įgyvendinimo, t. y. integravimo galimybes, daktines nuostatas, mokymosi aplinką), paminima, kad „pilietiškumo bei verslumo ugdymo bendrą kryptį ir konkrečias gaires pradinių klasių mokytojai ras Bendrųjų programų Socialinio ugdymo srities „Pilietiškumo pagrindų“ ir „Ekonomikos ir verslumo“ bendrosiose programose“³⁹⁷.

Kiek kita situacija siejama su verslumo reiškinį apibūdinančiais požymiais – iniciatyvumu, kūrybiškumu, atkaklumu, atsakomybe, loginiu ir kritiniu mąstymu. Bene daugiausia verslumo ugdymo požymių galima rasti analizuojant bendruosius ugdymo tikslus, ugdomosios aplinkos kūrimą, numatant tarpdalykinius ryšius, aptariant ugdytinas vertybines nuostatas ir pan.

Pavyzdžiui,

„Funkcionalioje, saugioje bei estetiškoje ugdomo(si) aplinkoje kuriami mokinių ir mokytojų santykiai, grindžiami tolerancija: akcentuojamas kiekvieno mokinio, nepaisant jo socialinio bei ekonominio statuso, mokymosi sunkumų, lyties, rasės, tautybės, prigimties

396 Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, 86–96.

397 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pradinis ugdymas, 7.11 punktas).

ar būdo ypatumų, vertingumas, kuriami humaniški santykiai su kitais žmonėmis, kitomis klasėmis ir grupėmis, ugdoma pagarba kitos tautos, religinių įsitikinimų, rasės ar kultūros žmonėms, skatinama minčių ir nuomonių įvairovė, sudaromos sąlygos skleisti mokinių kritiniam mąstymui ir kitoms intelektinėms galioms; skatinamas pasitenkinimas priklausomybe bendrijai, bendruomenei; kuriamos ir puoselėjamos tradicijos; kuriami darnūs berniukų ir mergaičių tarpusavio santykiai.³⁹⁸

„Pradiniame ugdyme naudotini ugdymo metodai ir mokymo(si) strategijos, kurios atitinka jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaiko raidos ypatumus; padeda panaudoti jau turimą patyrimą; suteikia galimybę mokytis savarankiškai; padeda ugdytis vertybines nuostatas, bendruosius bei dalykinius gebėjimus, įgyti būtinų žinių; skatina imtis iniciatyvos nustatant ugdymo(si) poreikius, pasirenkant ir įgyvendinant tinkamas pasiekimų vertinimo strategijas; kurie atitinka mokinio individualias psichofizines bei intelektines galias, yra veiksmingi pedagoginiu požiūriu (padeda siekti ugdymo(si) tikslų) ir patrauklūs šio amžiaus vaikui bei priimtini mokytojui.“³⁹⁹

„Tinkamai kuriamoje mokymosi aplinkoje mokinių, mokytojų, tėvų, aplinkinių santykiai grindžiami laisve ir atsakomybe: mokiniui sudaroma galimybė rinktis (pvz., užduotis, individualų darbo tempą, veiklos planą, papildomą veiklą ir kt.) ir kartu ugdomas supratimas, kad už savo pasirinkimus jis yra atsakingas, mokins kartu su kitais kuria bendrabūvio taisyklės, išsipareigoja jų laikytis ir laikosi; ugdomas supratimas, kad mokymasis grindžiamas bendradarbiavimu, kad jo sėkmė priklauso nuo kiekvieno bendruomenės nario išsipareigojimo aktyviai dalyvauti veikloje, priiimti atsakomybę, dalytis patirtimi, išgirsti kitą.“⁴⁰⁰

Ir pan.

398 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pradinis ugdymas, 9.4 punktas).

399 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pradinis ugdymas, 8.1 punktas).

400 *Ten pat* (pradinis ugdymas, 9.5 punktas).

Kur kas gausiau atskiri verslumo ugdymui svarbūs ir verslumo kompetenciją išreiškiantys požymiai išskiriami konkrečiame besimokančiojo pradinio ugdymo turinyje.

Pavyzdžiui,

„Santykis su pasauliu: Aš – tai: ugdomas vaiko ryšys su gamta ir kultūra: pagarba gyvybei, pagarba kūrybinėms žmogaus galioms ir darbui, žmogaus atsakomybės už savo veiklos padarinius ir aplinkosauginės nuostatos, kultūros vertybių suvokimas.“⁴⁰¹

„Palankiai vertina save ir daugumą savo bendruomenės narių; suvokia ir pripažįsta, kad yra bendruomenės narys; jaučia atsakomybę už bendrus reikalus; stengiasi laikytis taisyklių ir susitarimų, sąžiningai ir atsakingai veikti.“⁴⁰²

Žaidimais ir kūrybinėmis užduotimis mokiniai gilina savikontrolės gebėjimus (pradėti judėti, sustoti, nejudėti), plėtoja vaizduotę, kūrybinę iniciatyvą: pajusti ir išreikšti judesio dydį (didelis, mažas), stiprumą (silpnas, stiprus), plastinį pobūdį (vingiuotas, kampuotas), jungti lokomocinius (erdvėje iš vienos vietos į kitą (bėgti, šuoliuoti, verstis) ir nelokomocinius (stovint vietoje (tūpti, stoti, temptis, lenktis) judesius į derinius, judėti pavieniui ir grupėje, formuojant erdvėje įvairias figūras (pvz., kvadratą, ratą, tiesę, vingiuotą liniją).⁴⁰³

Ir pan.

Bene daugiausia verslumo ugdymui svarbių bruožų aptinkama socialinio ir gamtamokslinio ugdymo turinyje, kuris pagal mokslų ir besimokančiojo pažintinių gebėjimų ypatybių pradinio ugdymo lygmeniu yra išskirtinai integruotas, stengiantis perteikti maksimaliai holistiškesnę socialinės ir gamtinės aplinkos vaizdą.

401 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (pradinis ugdymas, dorinis ugdymas).

402 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (pradinis ugdymas, socialinis ir gamtamokslinis ugdymas).

403 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (pradinis ugdymas, šokis).

Pavyzdžiui,

„Nuolat keliami klausimai, verčiantys gretinti, lyginti, ieškoti faktų ir reiškinių priežasčių, ugdomas kritinis, nedogmatinis mąstymas. <...> Lyginti, analizuoti žmonių užsiėmimus, verslus, gyvenimo būdą praeityje ir dabar. <...> Paaiškinti, kuo svarbi yra verslininko veikla; paaiškinti, kaip dirba verslininkas. <...> Rengiami projektai, skirti išsiaiškinti, kuo svarbūs ir naudingi visiems yra prekybos, transporto, statybos ir kiti verslai. <...> Susipažįstama su savo vietovės žmonių tradicijomis, gyvenimo būdu, darbais, verslais dabar ir praeityje. <...> Remiantis vadovėlio medžiaga, kita prieinama literatūra, internetu, aiškinamasi, kaip vertėsi (maitinosi, rengėsi, gynėsi nuo šalčio) žmonės senų senovėje ir kaip keitėsi jų verslai, amatai, kai buvo išrasti darbo įrankiai – kauptukas, arklas, žeberklas ir t. t., kai buvo prisijaukinti gyvuliai. <...> Rengiami projektai (mokytojo pateiktomis ir pačių sukurtomis iliustracijomis bei glaustais užrašais pavaizduojant), skirti išsiaiškinti, kuo svarbūs ir naudingi visiems yra prekybos, transporto, statybos ir kiti verslai.“⁴⁰⁴

Netgi kūno kultūros pamokose, kurios iš pirmo žvilgsnio tarsi ir neturi nieko bendro su verslumu, ugdomos besimokančiųjų atskiros savybės siejamos su iniciatyvumu, gebėjimu konstruktyviai bendrauti, drąsa, atsakomybės prisiėmimu ir pan.

Pavyzdžiui,

„Išklausyti kito nuomonę. <...> Stengtis nekonfliktuojant išklausyti kito nuomonę ir drąsiai reikšti savo. <...> Pateikti asmeninį arba sugalvotą konflikto sprendimo pavyzdį.“⁴⁰⁵

Ir pan.

Verslumas pagrindinio ugdymo bendrosios programose. Analogiškai bendrojo ugdymo bendrosioms programoms, pagrindinio ugdymo

404 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (pradinis ugdymas, socialinis ir gamtamokslinis ugdymas).

405 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pradinis ugdymas, kūno kultūra).

programose verslumas taip pat yra integruojamas į atskiras bendrųjų programų struktūrinės dalis (išskyrus Ekonomikos ir verslumo ugdymo programą, apie kurią jau aptarta šio skyriaus pradžioje). Panašiai kaip ir pradinio ugdymo bendrosiose programose, taip pat ir šiuo atveju, labai ryškiai verslumo kompetencijos sudedamosios dalys, išreiškiamos atskirais požymiais, pristatomos bendrojoje pagrindinio ugdymo bendrųjų programų dalyje, aprašant tikslus, uždavinius, integracijos galimybes, ugdymo aplinką, bendrąsias nuostatas, ugdomas vertybines nuostatas ir pan. (pavyzdžiui: „Mokymosi aplinka turėtų skatinti kūrybingumą: ugdomas mokinių mąstymo novatoriškumas ir lankstumas, sudaromos sąlygos išvelgti, pastebėti problemas, mąstyti, eksperimentuoti, išgyvenant kūrybos ir atradimo džiaugsmą, ugdomas palankumas naujumui, savitumui, lavinama vaizduotė, žadinamas jautrumas, smalsumas, atvirumas sau ir kitiems, mokiniai skatinami dalyvauti įvairioje veikloje, kad patenkintų saviraiškos poreikį, atrastų problemų sprendimus bei perteiktų juos įvairiomis priemonėmis ir būdais.“⁴⁰⁶). Ypač ryškiai tai išreiškta aprašant ugdymo tikslą ir laukiamus rezultatus:

„12. Tikslas – plėtoti dvasines, intelektines ir fizines asmens galias, ugdyti aktyvų, kūrybingą, atsakingą pilietį, įgijusį kompetencijas, būtinas sėkmingai socialinei integracijai ir mokymuisi visą gyvenimą.

13. Laukiami rezultatai. Mokinys, mokydamasis pagal Bendrąsias programas, tampa:

13.1. pasitikintis savimi – teigiamai save vertina, yra motyvuotas, atsakingas, patikimas, iniciatyvus, kūrybiškas;

13.2. bendraujantis ir bendradarbiaujantis – konstruktyviai veikia siekdamas bendrų tikslų, kuria ir palaiko gerus santykius su aplinkiniais;

13.3. pasirengęs mokytis visą gyvenimą – yra įgijęs būtinas kompetencijas, kritiškai mąstantis, siekiantis žinių, kūrybiškai jas taikantis problemoms spręsti;

13.4. aktyvus – dalyvauja bendruomenės gyvenime, prisideda prie Lietuvos, Europos ir pasaulio kultūros ir gamtinės aplinkos puoselėjimo, socialinės ir ekonominės gerovės kūrimo.

406 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pagrindinis ugdymas).

14. Baigęs pagrindinio ugdymo programą mokinys yra įgijęs bendrąsias kompetencijas:

14.1. mokėjimo mokytis. Jaučia poreikį mokytis ir prisiima atsakomybę už savo mokymąsi, atkakliai siekia užsibrėžto tikslo. Geba planuoti ir apmąstyti mokymosi procesą ir rezultatus, išsikelti pamatuotus tolesnius uždavinius. Žino savo mėgstamus mokymosi būdus, pakankamus ir tobulintinus gebėjimus, mokymosi pasirinkimo galimybes;

14.2. komunikavimo. Siekia konstruktyvaus dialogo, atsakingai vartoja kalbą. Supranta ir perduoda įvairaus pobūdžio žodinius ir nežodinius pranešimus, bendrauja atsižvelgdamas į tikslą, adresatą, situaciją. Randa, kritiškai vertina, apibendrina informaciją ir tinkamai ją pateikia kitiems;

14.3. pažinimo. Siekia pažinti save, domisi socialine, kultūrine, gamtine aplinka, jos raida. Kryptingai pasirenka ir taiko pažinimo metodus, saugiai tyrinėja, nuosekliai, logiškai, kritiškai mąsto, analizuoja ir sprendžia problemas, daro pagrįstas išvadas. Geba aprašyti pasaulį kalba, vaizdais, simboliais, matematinėmis ir kitomis priemonėmis;

14.4. socialinę. Gerbia ir toleruoja įvairių kultūrų, lyties, socialinių ir amžiaus grupių žmones, žino savo ir kitų teises ir pareigas, suvokia save kaip bendruomenės ir visuomenės narį. Konstruktyviai bendradarbiauja siekdamas bendro tikslo, geba valdyti konfliktus, kuria ir palaiko draugiškus santykius, yra empatiškas, padeda kitiems;

14.5. iniciatyvumo ir kūrybiškumo. Mato idėjų sąsajas ir kuria naujas idėjas, originaliai mąsto, geba pritaikyti patirtį naujose situacijose, numatyti alternatyvius problemų sprendimo būdus. Atviras pokyčiams, nebijo neapibrėžtumo, nežinomybės, pagrįstos rizikos, aktyviai dalyvauja įgyvendinant naujas idėjas, įtraukia kitus;

14.6. asmeninę. Teigiamai vertina save, pasitiki savimi, moka sutelkti jėgas siekdamas užsibrėžtų tikslų. Atsparus nesėkmėms ir konfliktams, moka įveikti stresą, ieškoti paramos ir ją priimti. Sąžiningai ir atsakingai veikia, geba numatyti savo elgesio padarinius, rūpinasi savo ir kitų sveikata, saugiai elgiasi, saugo aplinką.⁴⁰⁷

407 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pagrindinis ugdymas, 12–14 punktai).

Tiesiogiai apie verslumą kaip kompetencijos ugdymą kalbama doringo ugdymo, geografijos mokymo, kūno kultūros ir kitose (darnaus vystymosi, verslumo) integruojamosiose programose.

Pavyzdžiui,

„Etikos programos turinys parankus įgyvendinti integruojamas programas ir skatinti mokinius ugdyti(s) mokėjimo mokytis, pilietiškumo, verslumo, darniojo vystymosi, kultūrinio sąmoningumo, komunikavimo ir IKT gebėjimus. <...> Verslumo integruojamoji programa ir Darnaus vystymosi integruojamoji programa irgi svarbios mokinio komunikacinei kompetencijai ugdyti: savo nuomonei išsakyti, verslo aplinkoje taikomiesiems terminams vartoti; mokymui diskutuoti ir pagrįsti savo pasirinkimą, laikytis priimtinių bendravimo ir diskusijų kultūros normų, ugdytis toleranciją ir pagarbą visuomenės, kultūros ir gamtos įvairovei. <...> Geografijos ugdymo turinys glaudžiai siejasi ir su integruojamosiomis programomis: darniojo vystymosi, verslumo, pilietiškumo, kompiuterinio raštingumo ir kt. <...> Kūno kultūra apima emocinę ir psichinę, judėjimo ir pažinimo sritis, ugdo ne tik judesių kultūrą ir bendrąsias žmogaus vertybes, bet ir pilietinę socialinę, verslumo, skaitmeninio raštingumo kompetencijas, gyvenimo įgūdžius. <...> Verslumas reikalingas visiems kasdieniame gyvenime, darbe, jis padeda suvokti savo veiklos turinį ir geriau pasinaudoti galimybėmis pradėti visuomeninę arba komercinę veiklą).“⁴⁰⁸

Ir pan.

Netiesiogiai, tačiau išryškinant atskirus verslumo kompetencijos bruožus (pavyzdžiui, atsakomybę, iniciatyvumą, kūrybingumą ir kūrybiškumą, pareigingumą, veiklumą, nuovokumą ir pan.), verslumas aprašomas beveik visų mokomųjų dalykų programose – tiek bendrosiose nuostatose, tiek turinio dalyse, tiek susietas su pasiekimais ir vertinimais.

408 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pagrindinis ugdymas, mokomųjų dalykų programos).

Pavyzdžiui,

„Skatinama prisiimti atsakomybę už atliekamą darbą ir jo rezultatus, ugdomas pasitikėjimas savo jėgomis ir pagarba kitiems. <...> Siekiama ugdyti technologiškai raštingą, smalsią, mėstančią, kūrybingą, iniciatyvią ir atsakingą asmenybę. <...> ugdoma atsakomybė už savo atliekama darbą ir jo rezultatus. <...> Vis daugiau plečiasi kūrybinės industrijos veiklos (dizainas, reklama, filmų kūrimas, televizija, žaidimai, kt.), jos tampa svarbia verslo šaka. <...> Integruojant darnaus vystymosi temas svarbu supažindinti su aktualiomis ekonomikos, visuomenės raidos ir aplinkos apsaugos tendencijomis bei jų raiška asmens, bendruomenės, valstybės bei globaliniu lygiu, skatinti mokinius pagal savo galimybes inicijuoti ir įgyvendinti pažangius pokyčius, ugdytis asmeninę atsakomybę. <...> Ugdytis pasitikėjimą savimi: savo jėgomis, gebėjimais ir galimybėmis, kūrybingumu. <...> Tai turėtų skatinti kūrybinę mokinių veiklą, jų savarankiškumą, kritiškumą, formuoti emocinius, vertybinius santykius su kitais žmonėmis ir aplinkiniu pasauliu. <...> Ugdoma atsakomybė už savitą idėją, individualų požiūrį, savo sprendimus, toleruojamos ir gerbiamos skirtingos nuostatos. <...> Svarbu padėti mokiniams susikurti motyvus siekti matematikos žinių, išsiugdyti atvirumą, atkaklumą, teigiamą nusiteikimą nuolatinės kaitos atžvilgiu, valingumą, norą, atsakomybės jausmą ir poreikį mokytis, domėtis tiksliais, technologijų ar kitais dalykais. <...> Nurodyti kūrybiškumo ugdymo galimybes. <...> Atsakingai pasitikėti savo jėgomis, protingai rizikuoti, prisiimti atsakomybę už atliktus darbus, racionaliai naudoti išteklius. <...> Šis gebėjimas reiškia kūrybingumą, naujovių paieškas, pasirengimą rizikuoti, mokėjimą planuoti ir valdyti projektus siekiant tikslų. <...> Būti atsakingam, iniciatyviam, siekti užsibrėžtų tikslų, pripažinti kitų žmonių pastangas. <...> Tolerantiškai, kūrybiškai bendradarbiauti, pasitikėti savo jėgomis, iniciatyviai, atsakingai, racionaliai, kūrybiškai spręsti problemas. <...> Atkakliai ir iniciatyviai siekti įgyvendinti kūrybines idėjas, paversti jas veikla.“⁴⁰⁹

Ir pan.

409 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (Pagrindinis ugdymas, mokomųjų dalykų programos.)

Nagrinėjant bendrojo pagrindinio ugdymo bendrąsias programas, atskirai paminėtinos bendrosioms kompetencijoms ir gyvenimo įgūdžiams ugdyti skirtos integruojamosios ir prevencinės programos. Kaip pagrindinė šių programų paskirtis nurodomas siekis apibrėžti „mokiniam ir visuomenei aktualų naują ugdymo turinį, kuris nėra susietas su konkrečiu dalyku ar netelpa į vieną dalyką. Jos skirtos visų dalykų ugdymo turiniui aktualizuoti“⁴¹⁰. Remiantis integruojamųjų ir prevencinių programų aprašu, bendrosiose bendrojo ugdymo programose mokomųjų dalykų ugdymo turinys aktualizuojamas orientuojantis į besimokančiųjų poreikį modeliuoti savo būsimą profesinę karjerą, siekiant socialinės integracijos (kaip svarbiausios kompetencijos įvardijama „mokymo mokytis, komunikavimo, darnaus vystymosi, kultūrinio sąmoningumo kompetencijų, teikiančių galimybių prasmingai dalyvauti visuomenės gyvenime, tobulėti profesinėje veikloje bei veiksmingai prisidėti prie pažangių visuomenės pokyčių, plėtotė“⁴¹¹. Be tiesiogiai su verslumu siejamų integruojamųjų programų, aptariamų ir kitos ne mažiau svarbios žmogaus vystymuisi ir aktualios brandai programos – sveikatingumo ir sveikos gyvensenos; žalingų įpročių, priklausomybės ligų prevencijos; atsparumo neigiamiems reiškiniams.

Pagrindinis visų šių paminėtų programų įgyvendinimo tikslas – „praturtinti ugdymo turinį aktualiais mokiniams ir visuomenei klausimais, padėti mokiniams ugdytis gyvenimui žinių visuomenėje būtinas kompetencijas, atsakomybę už savo elgseną ir jos pasekmes, gebėjimą pasipriešinti neigiamai įtakai bei užkirsti mokiniams kelią perimti netinkamas socialines normas“⁴¹².

Integruojamųjų ir prevencinių programų išskirtinis požymis ir ypatybė yra ta, kad jose programų rengėjai pateikia ir galimus integravimo modelius. Kaip žinia, besimokančiojo ugdymui skiriamas laikas yra griežtai reglamentuojamas, todėl galimų modelių variantų pasiūla yra svarbi, nes padeda tikslingai paskirstyti laiką siekiant optimalių ugdymo rezultatų.

410 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (Pagrindinis ugdymas, 11 priedas.)

411 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (Pagrindinis ugdymas, 11 priedas.)

412 *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (Pagrindinis ugdymas, 11 priedas.)

1 modelis – integruojamoji programa integruojama į vieno mokojo dalyko programą (tokios integracijos trūkumas – pateikiamas siauras, vieno dalyko aspektu nagrinėjamas požiūris, nėra platesnės perspektyvos).

2 modelis – integruojamoji programa integruojama į kelias mokomųjų dalykų programas (sudaromos galimybės ugdyti gebėjimus, nagrinėti medžiagą įvairiuose kontekstuose, tačiau būtinas komandinis mokytojų darbas – mokytojai privalo derinti ugdymo turinį, nes kitaip mokinių žinios bus fragmentiškos, tarpusavyje nesusietos; privalumas – taupomas mokinių mokymosi laikas, mažinamas mokymosi krūvis, išvengiama nereikalingų pasikartojimų).

3 modelis – integruojamoji programa jungia kelis dalykus ir išauga į atskirą kursą (toks integravimo modelis reikalauja geros vadybos ir dalykų ugdymo turinio derinimo, tačiau yra plačios galimybės dirbti su naujais kontekstais, suprasti problemos reikšmingumą; taupomas mokinių mokymosi laikas; sudaromos sąlygos susisteminti tai, kas įgyta įvairiuose dalykuose, akcentuoti, kas svarbiausia, apibendrinti).

4 modelis – integruojamoji programa įtraukiama į visus dalykus ir daugelį mokyklos gyvenimo sričių (būtinas visų mokyklos mokytojų bendradarbiavimas, bendras veiklos planavimas, efektyvi komunikacijos sistema, tai sudaro galimybes sėkmingai realizuoti bendrą viziją, mokiniai pasiekia geriausių rezultatų; aktualios temos nagrinėjamos, mokomasi, bandoma ir taikoma nuolat, ne tik per dalykų pamokas, bet ir gyvenime).⁴¹³

Verslumas vidurinio ugdymo bendrosiose programose. Besimokantieji pagal vidurinio ugdymo programą, skirtingai nuo pagrindinio ugdymo programos, verslumui skirtas mokomasis dalykas nėra privalomas nė vienoje iš klasių. Ekonomikos ir verslumo mokomasis dalykas, atliepiant besimokančiųjų poreikius ir jų individualiai pasirinktą ar pasirenkamą mokymosi kryptį, yra laisvai pasirenkamasis mokomasis dalykas. Mokiniai Ekonomikos ir verslumo dalyką gali mokytis stipriau, lyginant su pagrindiniu ugdymu, pasirinkdami kaip bendrąjį arba iš-

⁴¹³ *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pagrindinis ugdymas, 11 priedas).

plėstinį mokomojo dalyko kursą, formaliai išreiškiamą ne tik didesniu kontaktinio darbo valandų kiekiu, bet ir turinio platumu ir išsamumu. Ekonomikos ir verslumo bendrojo ugdymo programa, bendrojo ugdymo mokykloje realizuojant viduriniojo ugdymo programą, konkuruoja su istorijos, geografijos, integruotu socialinių mokslų, teisės, filosofijos, psichologijos, religijotyros programomis. Vidurinio ugdymo bendrosiose programose teigiama, kad „verslumas reikalingas visiems kasdieniame gyvenime, darbe, mokantis suvokti savo veiklos turinį ir geriau pasinaudoti galimybėmis pradėti visuomeninę arba komercinę veiklą“⁴¹⁴.

Dokumento rengėjai bendrųjų ugdymo programų įgyvendinimo ir integracijos galimybes ryškiausiai išskiria dviejose vidurinio ugdymo programos dalyse – socialinio ir technologinio ugdymo („Socialinio ugdymo dalykai glaudžiai siejasi su darnaus vystymosi, kultūrinio sąmoningumo, pilietiškumo, sveikos gyvensenos, verslumo gebėjimų ugdymu bei rengimuisi tolesnėms studijoms ir profesinei veiklai. <...> Technologinės kompetencijos struktūroje mokinių gebėjimai išskirstomi į grupes: žinios ir supratimas, problemų sprendimas ir verslumas, technologiniai sprendimai ir praktiniai gebėjimai, mokėjimas mokytis, komunikavimas.“⁴¹⁵). Technologinis ugdymas realizuojant vidurinio ugdymo programas ypatingas – itin didelis dėmesys skiriamas besimokančiojo būsimai veiklai modeliuoti, profesijų pasauliui pažinti, verslumo, kaip būtinos verslo skatinimo prielaidai ugdyti („mokytojai, puoselėdami mokinių vertybines nuostatas, plėtodami jų bendrąsias ir technologines kompetencijas, taikydami aktyviuosius mokymo metodus, modernias darbo, informacijos pateikimo, apdorojimo, medžiagų pažinimo technologijas, atsižvelgdami į mokinių poreikius ir gebėjimus, technologinio ugdymo paskirtį vidurinio ugdymo programoje, įtvirtins turimus ir ugdydys naujus kūrybinius ir praktinius mokinių gebėjimus, įgytus pagrindinėje mokykloje, tobulins jų projektinio darbo gebėjimus, išsamiau supažindins su medžiagomis ir darbo priemonėmis, jų taikymo galimybėmis buityje ir versle, padės orientuotis rinkoje kaip vartotojui, apsispręsti mokiniams renkantis profesiją“⁴¹⁶).

414 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

415 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (5 ir 8 priedai.)

416 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (8 priedas.)

Taigi, formaliai žvelgiant, vidurinio ugdymo programos turinyje verslumui ugdyti, kaip ir pagrindinio ugdymo programos turinyje, skiriamas tik vienas mokomasis dalykas, tačiau panagrinėjus minėtas programas atidžiau, pastebima analogiška pagrindinio ugdymo programoms situacija – siekiama ugdyti visapusišką asmenybę, kuriai keliami konkretūs bendrųjų kompetencijų ugdymo tikslai:

- „Mokėjimo mokytis kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti atsakingą už savo mokymąsi, gebantį reguliuoti mokymosi procesus, įvaldžiusį svarbiausius mokymosi gebėjimus ir pasirengusį tobulinti savo mokymąsi asmenį.
- Komunikavimo kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti gebantį veiksmingai bendrauti ir bendradarbiauti įvairiose komunikacinėse situacijose asmenį.
- Pažinimo kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti kritiškai mąstantį, pasirengusį spręsti problemas ir tyrinėti asmenį.
- Socialinės pilietinės kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti atsakingą, sąžiningą, aktyvų, demokratinėmis nuostatomis besivadovaujantį, tėvynę mylintį pilietį.
- Iniciatyvumo ir kūrybingumo kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti nebijantį rizikuoti, atkaklų, vertinantį autentiškumą, gebantį veiksmingai realizuoti idėjas, atsakingą kūrėją ir novatorių.
- Asmeninės kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti pozityviai mąstantį, garbingą, sąžiningą, sunkumus įveikti gebantį, atsakingą savo gyvenimo kūrėją.
- Kultūrinės kompetencijos ugdymo tikslas – išugdyti sąmoningą kultūros puoselėtoją ir kūrybingą kultūros procesų dalyvį.⁴¹⁷

Atskiros išvardintųjų kompetencijų sudedamosios dalys tiesiogiai yra susijusios su pagrindinėmis ir svarbiausiomis verslumo savybėmis – atsakingumu, iniciatyvumu, kūrybingumu, kritiniu mąstymu, novatoriškumu ir t. t. Todėl bendrąsias vidurinio ugdymo programas nagrinėjant šiais požymiais, matoma kur kas platesnė verslumo kompetencijos ugdymo erdvė.

417 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (10 priedas.)

Pavyzdžiui, dorinio ugdymo programose, nurodoma, kad „ugdant iniciatyvumo ir kūrybingumo kompetenciją, siekiama, jog mokiniai rodytų iniciatyvą, nevengtų apgalvotai rizikuoti, klysti, plėtoti inovatyvias, autentiškas idėjas“⁴¹⁸; kalbinio ugdymo pamokose – „mokiniai, besimokantys išplėstiniu lygiu, atliks įvairesnių ir sudėtingesnių sakininės ir rašytinės kalbos ugdymosi užduočių, reikalaujančių savarankiškumo, kūrybiškumo, platesnio kultūrinio konteksto išmanymo, didesnio gebėjimo analizuoti ir vertinti <...>; visa tai sudaro prielaidas ugdytis dialogu, atsakomybe, kūrybiškumu grįstą santykį su savosios kultūros tradicija, toleranciją kitoms kalboms ir kultūroms, kritišką požiūrį į įvairias kultūros apraiškas, atsparumą destruktiviems kultūros reiškiniams“⁴¹⁹ ir pan.

Pristatant vidurinio ugdymo programos realizavimo aplinką, pažymimas ir jos svarbus vaidmuo ugdant bendrąsias, taip pat verslumo, kompetencijas.

„Mokymosi aplinka turėtų skatinti kūrybingumą: ugdomas mokinių mąstymo novatoriškumas ir lankstumas, sudaromos sąlygos išvelgti, pastebėti problemas, mąstyti, eksperimentuoti, išgyvenant kūrybos ir atradimo džiaugsmą, ugdomas palankumas naujumui, savitumui, lavinama vaizduotė, žadinamas jautrumas, smalsumas, atvirumas sau ir kitiems, mokiniai skatinami dalyvauti įvairioje veikloje, kad patenkintų saviraiškos poreikį, atrastų problemų sprendimus bei perteiktų juos įvairiomis priemonėmis ir būdais.“⁴²⁰

Įdomu tai, kad pateikiant reikalavimus ugdymo ir ugdymosi aplinkai neretai skirtingų mokomųjų dalykų bendrosiose programose akcentuojami tie patys arba labai panašūs požymiai (kūrybingumas, lankstumas, smalsumo ir iniciatyvumo skatinimas ir pan.).

Tikslųjų ir gamtos mokslų pamokose kiek mažiau akcentuojamas besimokančiojo kūrybingumo, rizikos, savireguliacijos ir pan. verslumo savybės, bet labiau akcentuojama atsakomybė, loginis ir kritinis mąstymas, jų svarba.

418 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (1 priedas.)

419 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (2 priedas.)

420 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (2 priedas.)

Pavyzdžiui,

„Suprasti, kad loginis mąstymas, argumentuotos ir neprieštaringos idėjos sudaro prielaidas pagrįstiems sprendimams priimti, kelia visuomenės kultūrinį lygį. <...> Gebėti taikyti logikos dėsnius argumentuojant mąstymo žingsnius, formuluojant logines išvadas. <...> Svarbu, kad būtų ugdomas mokinių kūrybiškumas ir kritinis mąstymas, gebėjimas išvelgti ir spręsti problemas, mokėjimas aiškiai ir nuosekliai dėstyti mintis, argumentuotai diskutuoti, interpretuoti mokslinius faktus. <...> ugdomas mokinių kritinis mąstymas, gebėjimas argumentuoti, ieškoti, pasirinkti ir vertinti informaciją. <...> Mokydamiesi chemijos mokiniai lengviau suvoks, kokią įtaką mokslas daro ekonominiam, socialiniam ir kultūriniam visuomenės vystymuisi, gamtos mokslų reikšmę išsaugant biosferą ir užtikrinant visuomenės gyvenimo kokybę – ugdysis vertybes imtis asmeninės atsakomybės už aplinkos išsaugojimą, tausoti savo ir kitų žmonių sveikatą. <...> Paskatinti mokinius pagal savo galimybes siūlyti ir įgyvendinti pažangius pokyčius, ugdyti asmeninę atsakomybę <...> Ugdomos vertybinės nuostatos imtis asmeninės atsakomybės už aplinkos išsaugojimą, tausoti savo ir kitų žmonių sveikatą.“⁴²¹

Ir pan.

3.4. Kitos verslumo ugdymo programos

Atlikti tyrimai Lietuvoje⁴²² rodo, kad bendrojo ugdymo bendrosios programos yra pernelyg didelės apimties, todėl, keičiant bei atnaujinant

421 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos*, 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras. (3–4 priedai.)

422 Duoblienė, L. 2008. *Bendrujų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius. Duoblienė, L.; Bulajeva, T. 2008. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai – kokybiško ugdymo garantas? *Acta paedagogica Vilnensia*, 21, p. 59–74.; Motiejūnienė, E.; Žadeikaitė, L. 2009. Kompetencijų ugdymas: iššūkiai ir galimybės. *Pedagogika*, 95, p.86–93; Dačiulytė, R.; Juškelienė, V.; Miškinienė, M.; Sederevičiūtė-Pačiauskienė, Ž. 2010. Mokytojų pasirėngimas integruoti vartojimo kultūrą bendrojo lavinimo mokykloje. *Pedagogika*, 98, p. 29–38; Nauckūnaitė, Z. 2011. Lietuvių kalbos ir literatūros dalyko samprata: vidurinio ugdymo kaitos diskursas. *Acta paedagogica Vilnensia*, 27, p. 102–114; ir kt.

jų turinį, iš esmės plečiama apimtis ir keičiama struktūra bei turinys papildomas atskiromis temomis, o svarbiausi siekiniai, pavyzdžiui, gebėjimo mokytis, bendrojo ar atskirų sričių raštingumo, verslumo ir pan. kompetencijų ugdymas, taip ir lieka „stipriai“ integruoti į skirtingų dalykų turinį, kad prireikia papildomų atskirų ir specializuotų programų ir projektų (tačiau pažymėtina, kad juos bandoma derinti su strateginiais nacionalinio lygmens švietimą reglamentuojančiais teisės aktais). Šias už bendrojo ugdymo bendrųjų programų dokumentų ribų esančias programas rengia ir jų veiklą inicijuoja tiek valstybinės, tiek ir privačios institucijos bei centrai.

Pastaruoju metu Lietuvoje pagausėjo įvairių verslumui ugdyti skirtų iniciatyvų. Parengta įvairių projektų, programų, instrumentų, skirtų atskiroms programoms realizuoti ar siekiamoms kompetencijoms ugdyti. Daug dėmesio verslumui ugdyti skiria ne tik profesinės ir aukštosios mokyklos (pavyzdžiui, sudaromi atskiri verslumo kompetencijai ugdyti skirti studijų dalykų moduliai⁴²³, steigiami įvairūs studentų neformaliojo švietimo klubai, inicijuojami skirtingo lygmens projektai ir pan.), bet ir kuriami įvairūs centrai, viešosios organizacijos, glaudžiai bendradarbiaujama su verslininkais. Pasinaudojant išorine finansine parama (pavyzdžiui, Europos Sąjungos struktūrinių fondų ar pan.), sukurti atskiri instrumentai, skirti individualiam ir grupiniam mokymuisi. Ugdant jaunimo verslumo kompetencijas, siūloma naudotis įvairiomis neformaliojo ugdymo formomis. Ieškant tinkamiausių metodų pasitelkiama kitų šalių patirtis, bendradarbiauja viešojo ir privataus sektoriaus, verslo organizacijų, aukštųjų mokyklų specialistai. Pavyzdžiui, VŠĮ „Konkurencingumo plėtotės centras“, pradėjęs veiklą kaip VŠĮ „Jaunimo verslumo ugdymo centras“ siūlo bendrojo ugdymo mokykloms įvairius interaktyvius produktus ne programiniu, bet instrumentiniu pagrindu, orientuotus dažniausiai į mokomojo dalyko Ekonomika ir verslumas dėstymą. Besimokantiejiems sukurtas simuliacinis žaidimas⁴²⁴, skirtas įgytoms ekonomikos teorinėms žinioms pritaikyti praktikoje (nuo įmonės įsteigimo iki veiklos likvidavimo). Dar viena mokymo priemonė – virtualus žaidimas, orientuotas į Ekonomikos ir verslumo programos įgyvendinimą – „Virtuali klasė“⁴²⁵.

423 *Verslumas ir savisamda: studijų dalyko programa*, 2014. [interaktyvus] https://stdb.mruni.eu/studiju_programu_katalogas.php?l=lt [žiūrėta: 2014-09-04].

424 *Verslo simuliacinis žaidimas*, 2014. [interaktyvus] <http://www.concurens.lt/verslo-simuliacinis-zaidimas/> [žiūrėta: 2014-09-07].

425 *Virtuali klasė*, 2014. [interaktyvus] <http://www.virtualiklase.lt/> [žiūrėta: 2014-09-07].

Bandydama perimti tarptautinę patirtį, Vilniaus miesto ir apskrities verslininkų darbdavių konfederacija pabandė dešimtyje Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklų įgyvendinti verslumo ugdymo programą – „TOC for Education“ (*Theory of Constraints for Education*)⁴²⁶. Kaip pažymima Vilniaus miesto ir apskrities verslininkų darbdavių konfederacijos pranešime⁴²⁷, „Europos Sąjungos lėšomis finansuoto projekto tikslas – verslumo ugdymo modelio „TOC for Education“, skatinančio netradicines ugdymo formas, integravimas į bendrojo lavinimo programas vykdančias mokyklas. Projektu siekiama mokytojams, mokiniam, švietimo sistemos dalyviams, tėvams ir nevyriausybių organizacijų atstovams suteikti žinių apie inovatyvių verslumo metodų švietimo sistemoje taikymą“.

Taigi akivaizdu, kad, be formaliajame bendrajame ugdyme realizuojamų bendrojo ugdymo bendrųjų programų, kuriose integruotas verslumo ugdymas, neformalioju būdu siūloma daugybė įvairių verslumui ugdyti skirtų programų ir projektų. Kai kurios iš neformaliųjų ugdymo programų sėkmingai derinamos su bendroju ugdymu, integruojant neformaliąsias programas ar jų atskirus komponentus. Tiesa, dažniausiai tokia integracija vykdoma pagrindinio ir vidurinio ugdymo lygmens programose, pavyzdžiui, mokant Ekonomikos ir verslumo kaip privalomojo ugdymo plano dalyko pagrindinio ugdymo pakopoje, arba – pasirenkamojo mokomojo dalyko vidurinio ugdymo pakopoje. Geriausiai bendrojo ugdymo mokyklose žinomos dvi „Lietuvos Junior Achievement“ programos, orientuotos į besimokančiuosius pagal pagrindinio ugdymo⁴²⁸ ir vidurinio ugdymo⁴²⁹ programas (be minėtų dviejų programų, yra parengtos dar dvi programos – viena skirta profesinių mokyklų mokiniams, kita – studentams).

426 „TOC for Education“, 2014. [interaktyvus] <http://www.tocforeducation.com/> [žiūrėta: 2014-09-04].

427 *Dešimtyje mokyklų – nauja verslumo ugdymo programa*, 2014. [interaktyvus] <http://vvdik.lt/news/14/22/Pranesimas-ziniasklaidai-Desimtyje-mokykluu---nauja-verslumo-ugdymo-programa.html> [žiūrėta: 2014-09-07].

428 „Lietuvos Junior Achievement“ programos pagrindinių mokyklų mokiniams, 2014. [interaktyvus] <http://www.lja.lt/index.php/lja-programos/pagrindiniu-mokykluu-mokiniam> [žiūrėta: 2014-09-07].

429 „Lietuvos Junior Achievement“ programos vidurinių mokyklų mokiniams, 2014. [interaktyvus] <http://www.lja.lt/index.php/lja-programos/pagrindiniu-mokykluu-mokiniam> [žiūrėta: 2014-09-07].

26 lentelė. „Lietuvos Junior Achievement“ programos, skirtos bendrojo ugdymo mokykloms

9–10 kl. (I –II gimnaz. kl.)	11–12 kl. (III–IV gimnaz. kl.)
<p>Struktūra: „Mano ekonomika“, „Veikianti įmonė“, „Tarptautinė rinka“, kompiuterinio modeliavimo programa „Kepurėlės“.</p> <p>Pagrindinė idėja ir pedagoginiai principai – dalykiniai žaidimai, grindžiami paprastumu, aiškumu, vaizdumu ir įtaigumu.</p> <p>„Mano ekonomika“ skirta padėti išsivertinti gebėjimus ir pomėgius, galimybes siekti tam tikros profesijos, suvokti ir vertinti išsilavinimo svarbą. Mokoma, kaip tvarkyti asmeninį ir šeimos biudžetus.</p> <p>„Veikianti įmonė“ skirta supažindinti su pagrindiniais šalies ekonomikos principais, privataus verslo vaidmeniu ir vyriausybės funkcijomis ekonomikoje. Aptariama, kaip įkuriama įmonė, kokia yra verslo socialinė atsakomybė.</p> <p>„Tarptautinė rinka“ skirta suteikti praktinės informacijos apie pasaulio ekonomiką ir jos poveikį konkrečiam žmogaus gyvenimui.</p> <p>„Kepurėlės“ yra kompiuterinis rinkos modeliavimas, per kurį mokiniai tampa verslo įmonės vadovais. Siekdami, kad įmonė dirbtų kuo efektyviau, mokiniai planuoja ir priima virtualios įmonės verslo sprendimus: nustato produktų kainą, pirkimų, rinkodaros bei kapitalo investicijų apimtis ir pan.</p>	<p>Struktūra: „Ekonomika ir verslas“, „Mokomoji mokinių bendrovė“, „Kelias į sėkmę“, „Kaip tapti lyderiu“, „Kompiuteriniai modeliavimai“ ir kt.</p> <p>Pagrindinė idėja ir pedagoginiai principai – teorinio ir praktinio mokymo vienvė, plečiamojo pobūdžio programa, orientuota į verslumo, finansinio raštingumo gebėjimų ugdymą, būtiną profesinės karjeros veiklos modeliavimo prielaidą.</p> <p>„Ekonomikos ir verslo“ programa supažindina mokinius su ekonomika, aiškina, kaip ekonomikos principai veikia visuomenę ir verslo sprendimus. Supažindinama su karjeros galimybėmis, vartotojams kylančiais klausimais. Lavinami akademiniai, problemų sprendimo ir kritinio mąstymo įgūdžiai. Nors ekonomikos žinios savaime neatsako į iškilusius klausimus, ekonomika padeda suprasti priežastis ir numatyti galimas pasekmes.</p> <p>Mokomoji mokinių bendrovė – tai viena iš teorinio ir praktinio mokymo formų. Dalyvaudami mokomųjų mokinių bendrovių programoje mokiniai įgyja verslo įgūdžių ir praktiškai pritaiko ekonomikos sąvokas. Per mokslo metus jie iš esmės susipažįsta su visu įmonės gyvavimo ciklu: tiria rinką, pardavę akcijas kaupia pradinį kapitalą, gamina ir parduoda savo produkciją (arba teikia paslaugas), bendrauja su klientais, priima su įmonės veikla susijusius sprendimus, tvarko bendrovės veiklos apskaitą, o galiausiai – atsiskaito su akcininkais ir uždaro bendrovę. Išskirtinis mokomųjų bendrovių veiklos principas – besimokančiųjų verslumo, inovatyvumo, kūrybingumo, bendradarbiavimo, lyderystės gebėjimų ugdymas.</p>

	<p>„Kelias į sėkmę“ programos veikla padeda mokiniams įsivertinti ir tobulinti asmeninius bendravimo, derybų, lyderystės įgūdžius, skatina dirbti komandoje, spręsti problemas ir kritiškai mąstyti.</p> <p>Programa „Kaip tapti lyderiu“ skatina mokinius tapti bendruomenės lyderiais. Kurso metu jie nustato lyderiui būdingus bruožus, tyrinėja vietos ekonomikos raidą, teikia paslaugas bendruomenei ir lavina lyderiui būtinus įgūdžius.</p> <p>Besimokantiejiems siūlomos kelios galimos kompiuterinių modeliavimų programos dalys – „VEMP“ ir „Bankų konkurencija“. Pirmoji orientuota į kompiuterinės vadybos ir ekonomikos modeliavimo pratybas, per kurias mokiniai „tampa“ gamybos įmonės vadovais ir mokosi veiksmingai jai vadovauti konkurencinėje rinkoje (mokiniams tenka planuoti ir priimti strateginius įmonės sprendimus – nustatyti produktų kainą, gamybos, rinkodaros, tyrimo ir diegimo bei kapitalo investicijų apimtis – ir stengtis, kad valdoma įmonė būtų pati pelningiausia); antroji – kompiuterinis komercinio banko valdymo konkurencinėmis sąlygomis modeliavimas (mokiniai sužino ir išmoka bankininkystės sąvokų ir elementų, tai palūkanų normos, kreditai, įvairios indėlių rūšys, paskolos ir jų teikimo sąlygos; mokosi priimti sprendimus).</p>
--	--

Šaltinis: „Lietuvos Junior Achievement“ programų aprašai⁴³⁰

Ne pelno siekianti organizacija „Lietuvos Junior Achievement“ turi siekti „ugdyti Lietuvos jaunimą laisvosios rinkos dvasia, mokyti suprasti verslą ir ekonomiką, puoselėti iniciatyvą, verslumą ir lyderio savybes“⁴³¹.

430 „Lietuvos Junior Achievement“ programos pagrindinių mokyklų mokiniams, 2014. [interaktyvus] <http://www.lja.lt/index.php/lja-programos/pagrindiniu-mokyklu-mokiniam> [žiūrėta: 2014-09-07]; „Lietuvos Junior Achievement“ programos vidurinių mokyklų mokiniams, 2014. [interaktyvus] <http://www.lja.lt/index.php/lja-programos/pagrindiniu-mokyklu-mokiniam> [žiūrėta: 2014-09-07].

431 „Lietuvos Junior Achievement“ organizacijos veikla, 2014. [interaktyvus] <http://www.lja.lt/index.php/apie-mus/lja-veikla> [žiūrėta: 2014-09-07].

Organizacija, be jaunimo ugdymo programų, rengia įvairius papildomus renginius – seminarus, konferencijas, konkursus ir pan. – ne tik besimokantiems, bet ir juos ugdantiems pedagogams.

Apibendrinant derėtų pažymėti, kad dauguma neformaliojo ugdymo programų ir projektų, orientuotų į verslumo kompetencijos ugdymą, siejamos su verslumo siaurąja prasme (akcentuojant labiau verslumą kaip verslo kūrimą) supratimu ir interpretavimu.

4. VERSLUMO UGDYMO BŪVIS LIETUVOS MOKYKLOJE

4.1. Verslumo ugdymui skirtos mokymo priemonės

Kalbant apie galimybes ugdyti verslumą bendrojo ugdymo mokykloje, yra svarbu apžvelgti, kokios egzistuoja mokymo priemonės, tinkamos naudotis mokytojams savo darbe tiek formalių pamokų metu, tiek popamokinėje veikloje.

Ugdymo plėtotės centras 2011 metais organizavo tyrimą „Su vadovėlių siejamų mokymo priemonių naudojimas bendrojo ugdymo mokyklos pamokose“⁴³², kurio tikslas – „įvertinti mokymo priemonių panaudojimo, kitas mokinių informavimo praktikos tendencijas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose“⁴³³. Šiuo tyrimu nustatytos mokymo priemonės, kurias mokytojai linkę naudoti savo pamokose vietoje vadovėlio arba šalia vadovėlio. Šiam tikslui buvo sudarytas mokymosi priemonių klasifikatorius (žr. 12 pav.). Klasifikatorius buvo suformuotas remiantis mokymo priemonių grupavimu, kuris yra nurodytas Švietimo aprūpinimo standartuose.

Remiantis minėto tyrimo rezultatais gauta, kad, šalia vadovėlio, paprastai naudojamos kokios nors papildomos mokymo priemonės. Galima daryti prielaidą, kad kuo mokytojas kūrybiškesnis, tuo daugiau jis pamokose kartu su vadovėliu naudoja dar ir kitas mokymo priemones.

Sudarytame mokymo priemonių klasifikatoriuje yra išskirtos trys grupės šalia vadovėlio naudojamų mokymo priemonių, kurios dažniausiai pasitaiko bendrojo ugdymo mokyklose. Viena šių grupių – vadovėlius papildančios mokymo priemonės. Tokios priemonės dažniausiai yra vaizdinės (pavyzdžiui, modeliai, muliažai, žemėlapiai, iliustracijos, paveikslai, piešiniai, plakatai, diagramos) arba suteikiančios daugiau informacijos (pvz., straipsniai, žodynai, žinynai, ankstesnių leidimų vadovėliai, kurie dabar nenaudojami kaip pagrindiniai, kita įvairaus pobūdžio

432 Kalvaitis, A. 2011. *Su vadovėliu siejamų mokymo priemonių naudojimas bendrojo ugdymo mokyklos pamokoje*. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras.

433 Kalvaitis, A. 2011. *Su vadovėliu siejamų mokymo priemonių naudojimas bendrojo ugdymo mokyklos pamokoje*. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras.

literatūra), arba papildančios veiklą (pvz., mokytojų paruoštos papildomos užduotys ar padalomoji medžiaga).

Kartu su vadovėliu mokytojų naudojamoms mokymo priemonėms	Vadovėlių papildančios mokymo priemonės	Tradicinės vaizdinės priemonės	
		Žodynai, žinynai, atlasai, kita papildoma literatūra	
		Paties mokytojo parengta padalomoji medžiaga	
	Daiktai, medžiagos ir įranga	Fizikos, chemijos ir biologijos pamokose naudojamos medžiagos bei įranga	
	Informacinės-skaitmeninės mokymo priemonės	Visos klasės bendram darbui skirtos priemonės	Audiovizualinės ir vizualinės priemonės
			Garso priemonės
Individualiam mokinio darbui skirtos priemonės		Priemonės, esančios tik viename ar keliuose klasės kompiuteriuose	
		Priemonės, esančios visuose klasės kompiuteriuose, kurių užtenka visiems klasės mokiniams	

12 pav. Mokymo priemonių klasifikatorius

(Sudaryta remiantis: Kalvaitis, A. 2011. *Su vadovėliu siejamų mokymo priemonių naudojimas bendrojo ugdymo mokyklos pamokoje*. Vilnius: Ugdymo plėtotos centras, p. 9)

Tam tikrose pamokose, pavyzdžiui, fizikos, biologijos, chemijos, kaip papildomą mokymo priemonę mokytojai naudoja įvairias medžiagas, daiktus arba laboratorinę įrangą – tai antroji mokymo priemonių grupė, išskirta klasifikatoriuje. Šios priemonės naudojamos, norint geriau atskleisti pamokos objekto specifiką, jo savybes, sudedamąsias dalis, ir labiau taikomos per laboratorinius darbus ir eksperimentus.

Trečiosios klasifikatoriaus grupės – skaitmeninių-informacinių mokymo priemonių – naudojimas pamokų metu priklauso nuo mokyklos techninio apsirūpinimo įranga ir, žinoma, nuo mokytojų skaitmeninio raštingumo, nes būtent nuo to priklauso, kiek jie geba tokias priemones kokybiškai taikyti. Apskritai visos klasės darbui tinkamas skaitmeninės-informacinės priemonės sudaro audiovizualinės ir vizualinės (pvz., filmai, multimedija) ir garsinės priemonės (pvz., muzika, kalbos įrašai).

Individualų mokinių darbą papildančių skaitmeninių-informacinių priemonių naudojimas yra apribotas kompiuterių skaičių – todėl vienos priemonės skirtos tiems atvejams, kai kompiuterių (arba planšėčių, arba greitosios apklausos pultelių) užtenka visiems klasėje dalyvaujantiems mokiniams (tokia galimybė mokyklose dažniausiai būna tik tada, kai pamoka vyksta specialiaame kabinete – informacinių technologijų klasėje arba mokyklos skaitykloje), o kitos priemonės pritaikytos naudoti tais atvejais, kai kompiuteris klasėje yra tik vienas arba keli, prie kurių mokiniai gali dirbti mažomis grupelėmis arba pakaitomis. Tyrimo metu pastebėta, kad kartais pasinaudoti skaitmeninėmis-informacinėmis mokymo priemonėmis pamokos metu mokytojui sąlygos yra sudarytos, tačiau mokytojas šių sąlygų neišnaudoja arba išnaudoja nepakankamai dėl skaitmeninio raštingumo trūkumo (pvz., nesugeba įsijungti multimedijos, multimedija naudojama tik pamokos temai arba pamokos uždaviniams įvardyti, mokytojas neranda failo, įrašo ar pan.).

Įvairių papildomų mokymo priemonių kokybiškas naudojimas pamokose yra svarbus visų dalykų pamokose, taip pat ir ugdant verslumą.

Kokios mokymo priemonės, susijusios su verslumo ugdymu, yra išleistos pastaraisiais metais? Toliau pateiksime verslumui ugdyti skirtų priemonių apžvalgą. Joje pateiktos tik knygos: vadovėliai, šalia vadovėlių naudojamos papildomos knygos, metodinių rekomendacijų leidiniai.

Nemažai metodinių priemonių ir vadovėlių, skirtų verslumo, verslininkystės, verslo ir rinkos ekonomikos pradmenims ugdyti, yra išleista ekonomikos mokytojams. Bendrojo ugdymo mokykloms yra išleistas visas sąrašas leidinių.

„*Ekonomikos pradmenys IX–X klasėms*“, Vilnius, TEV, 2003. Vadovėlyje bandoma išlaikyti balansą tarp teorinės medžiagos pateikimo ir užduočių bei pratimų, ugdančių mokinių gebėjimus ir nuostatas. Vadovėlyje pateikiamos įvairios užduotys: testai, grafinė informacija, lentelės, statistika, užduotys diskusijoms ir pan. Statistiniai duomenys pateikti senstelėję, tačiau kiekvienais metais atsiranda vis naujų statistinių duomenų, todėl mokytojas gali pats juos surasti internete arba skirti tokią užduotį mokiniams. Vadovėlis iš esmės parengtas pagal „Ekonomika ir verslumas“ programą, tačiau kai kurios jo temos nevisiškai apima programoje numatytas žinias, gebėjimus ir nuostatas. Mokytojui rengiantis pamokoms reikia atsižvelgti, kad norint, jog mokiniai įgytų programoje nurodytus pasiekimus, vien tik šio vadovėlio gali neužtekti. Be to, vadovėlyje yra kitų temų, negu numatyta programoje „Ekonomika ir verslumas“.

„*Ekonomika ir verslumas IX–X klasėms. Kompiuterinė knyga mokytojui*“, Vilnius: TEV, EŠSC, 2010. Tai interaktyvi kompiuterinė knyga, skirta ekonomikos mokytojams, kurie ugdymo procese naudoja informacines komunikacines technologijas. Kompiuterinėje knygoje pateikta:

- skaitmeninė vadovėlio „Ekonomika ir verslumas IX–X klasėms“ versija;
- vadovėlyje pateiktų uždavinių atsakymai su sprendimais;
- kiekvienam skyriui skirti interaktyvūs testai;
- naudingų nuorodų puslapis su ilgalaikių ir trumpalaikių planų pavyzdžiais.

Su šia kompiuterine knyga galima dirbti tiek namuose, tiek klasėje (demonstruojant per multimedijos projektorį arba, jei mokykloje yra interaktyvi lenta, demonstravimo metu naudojant šią lentą). Knygos kataloge yra galimybė žymėti pastabas, įsikelti susikurtus tekstus, pateiktis, užduotis, vaizdo ir garso failus, pamokos planus – viską, ko tik gali prireikti pamokų metu. Sudaryta galimybė į knygos puslapius įterpti primintukus, užsirašyti pastabas, pažymėti nuorodas į internetą, įklijuoti papildomus puslapius ir kurti savo puslapius. Vadovėlyje pateikta nemažai testų, praktinių užduočių, ekonominių žaidimų, temų diskusijoms.

Maldeikienė, A. 2003. „*Ekonomika 9–10 klasėms*“, Vilnius: Tyto alba. Šis vadovėlis tinka žinioms įgyti, gebėjimams ir nuostatoms ugdyti. Vadovėlyje yra dvylika skyrių, suskirstytų į poskyrius. Beveik kiekvieno skyriaus pabaigoje yra pateikta medžiagos *Smalsiausiesiems* ir klausimai diskusijoms ir ekonominiam mąstymui lavinti. Šie klausimai ir užduotys nereikalauja atkartoti skaitytus ar girdėtus faktus. Atsakyti į klausimus arba atlikti užduotis galima išnagrinėjus vadovėlio medžiagą, ją kūrybiškai pritaikant arba ja naudojantis. Vadovėlyje gausu informacijos iš ekonomikos istorijos, kuri nenumatyta *Ekonomikos ir verslumo bendrojoje programoje*, tačiau puikiai gali praplėsti mokinių ir mokytojų akiratį. Vadovėlis mokinius supažindina su pagrindinėmis ekonomikos sąvokomis, dėsniais, jų veikimo principais ir taikymo sritimis. Mokytojui reikia atkreipti dėmesį į tai, kad dalies temų, numatytų *Ekonomikos ir verslumo bendrojoje programoje*, šiame vadovėlyje nepateikta, o dalis temų, kurios pateiktos vadovėlyje, neįeina į *Ekonomikos ir verslumo bendrąją programą*. Vadovėlis sudaro gausi teorinė medžiaga, kai kurios temos gvildinamos itin detalčiai, ko nereikalauja *Ekonomikos ir verslumo bendroji programa*. Ruošdamiesi pamokai ir naudodamiesi šiuo vadovėliu, moky-

tojai turi kūrybiškai pritaikyti pateiktą medžiagą. Didžioji vadovėlio dalis skirta mokiniams, kurių žinios, supratimas ir gebėjimai yra pagrindinio ir aukštesnio lygio. Vadovėlyje yra medžiagos, kuri tiktų pamokos temai papildyti. Mokytojai patenkinamo pasiekimų lygio mokiniams turi parengti papildomų užduočių arba supaprastinti esamas.

Bareikienė, D.; Lipskis, K.; Poškienė, D. 2010. „Ekonomika ir verslumas IX–X klasėms“, Vilnius: TEV, EŠSC. Vadovėlis yra sudarytas pagal atnaujintą Pagrindinio ugdymo programą (2008)⁴³⁴ ir atitinka visus ekonomikos bei verslumo ugdymo reikalavimus, skirtus pagrindinėms mokykloms. Vadovėlis skirtas tiek 9–10 klasių mokiniams, tiek ir jų mokytojams. Jame pateikta įdomių, diskusijas skatinančių, grupiniam ir individualiam darbui tinkančių užduočių, lavinančių mąstymo, sprendimų priėmimo įgūdžius, ugdančių verslumo kompetencijas ir tinkančių įvairių gebėjimų mokiniams. Teorinės medžiagos pateikta minimaliai – tik tiek, kiek būtina temai išaiškinti ir mokiniams sudominti. Skyreliai „Besidomintiems“ skirti tiems, kas nori sužinoti daugiau.

*Makutėnas, A.; Makutėnienė, D. 2008. „Ekonomika 9–10 klasėms“, Kaunas: Šviesa. Ši mokymo(si) priemonė skirta mokinių ekonominių žinių ir verslumo gebėjimams gilinti bei asmeninėms savybėms, sietinoms su verslumu, ugdyti. Vadovėlyje pateiktos pagrindinės ekonominės sąvokos, svarbiausi ekonominiai dėsniai ir jų veikimo principai, nemažai praktinių užduočių ir klausimų diskusijoms. Po kiekvieno skyriaus pateikta papildoma medžiaga, skirta smalsesniems ir gabesniems mokiniams. Mokymo priemonė remiasi *Ekonomikos ir verslumo bendrosios programos* projektu.*

Poškienė, D.; Railienė, G.; Keršys, M. 2006. „Ekonomika XI–XII klasėms“, Vilnius: TEV. Vadovėlis neapkrautas teorija. Teorijos pateikta tik būtinas minimumas, norint suprasti temą. Šio vadovėlio pagrindinė idėja remiasi ne teorijos perteikimu, o supratimu, mąstymu, analizavimu, atradimu, taikymu. Ekonomikoje, kaip ir visuose socialiniuose moksluose, vienintelio teisingo atsakymo paprastai nėra. Todėl šio vadovėlio autorių tikslas yra pakviesti mokinius į diskusiją, įvairiais aspektais nagrinėti pateiktas situacijas, vadovaujantis savo iškeltais kriterijais, ankstesne patirtimi arba būsimais lūkesčiais. Vadovėlio autoriai skatina analizuojant ekonominius įvykius turėti, išreikšti ir apginti savo nuomonę, tuo

⁴³⁴ *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras (pagrindinis ugdymas, mokomųjų dalykų programos).

remiantis daryti išvadas bei priimti savarankiškus, pagrįstus sprendimus. Kartu su šiuo vadovėliu yra išleisti metodiniai nurodymai mokytojui.

„*Ekonomika pagrindinėje mokykloje. Aktyvieji mokymo metodai*“, Vilnius, 2001. Mokymo(si) priemonė skirta aukštesniųjų klasių ekonomikos mokytojams, taip pat mokytojams, integruojantiems ekonomiką į kitus dalykus. Vadovėlyje vyrauja aktyvieji mokymo metodai, akcentuojamas problemų sprendimas, aktyvumas, pasitikėjimo savimi ugdymas, bendradarbiavimas. Be vadovėlio, yra išleistas pratybų sąsiuvinis.

„*Ekonomika geografijos pamokose. Aktyvieji mokymo metodai*“, Vilnius, 2003. Mokymo(si) priemonė skirta ekonomikai integruoti į geografijos pamokas. Vadovėlyje akcentuojamas socialinių gebėjimų ugdymas: kūrybiškumo, problemų sprendimo, kritinio mąstymo, bendradarbiavimo, gebėjimo išsakyti savo nuomonę.

„*Ekonomika pilietiškumo pagrindų pamokose. Aktyvieji mokymo metodai*“, Vilnius, 2004. Mokymo(si) priemonė skirta ekonomikai integruoti į pilietiškumo pamokas. Vadovėlyje pateikta daug naudingų patarimų apie pamokos vedimą, įvairių metodų taikymą, akcentuojamas verslumui priskirtinų asmeninių savybių – iniciatyvumo, atsakomybės, pilietiškumo, gebėjimo priimti savarankiškus sprendimus – ugdymas.

„*Ekonomika pasaulio geografijos pamokose. Aktyvieji mokymo metodai*“, Vilnius, 2005. Vadovėlis skirtas tiek geografijos, tiek ekonomikos mokytojams. Geografijos ir ekonomikos užduotys, pateiktos toje pačioje metodinėje priemonėje, skatina mokytojus bendradarbiauti, pateikia įdomių sprendimų, kaip integruoti ekonomiką į geografijos dalyką.

„*Mokausi tvarkyti savo finansus. Kuriu savo finansinę ateitį. 6–8 klasės mokytojo knyga ir moksleivio knyga*“, Vilnius, 2007. Mokymo(si) priemonėje akcentuojamas ekonominio raštingumo ir asmeninių įgūdžių ugdymas: efektyvus pinigų valdymas, skolinimasis, taupymas. Mokytojo knygoje pateikti detalūs nurodymai kiekvienai temai, pasiūlyti tai temai tinkami mokymo metodai. Metodinė priemonė skirta labiau ekonomikos ir matematikos mokytojams, bet gali būti naudinga ir kitų dalykų mokytojams. Mokinio knygoje pateiktos užduotys, skirtos atlikti individualiai ir bendradarbiaujant grupelėmis.

Verbickienė G. ir kt. 2004. „*Žingsnelis į ekonomiką. Užduočių sąsiuvinis 1–2 klasėms*“, Vilnius: TEV. Šis užduočių sąsiuvinis parengtas taip, kad atliekant praktines užduotis pradinių klasių mokiniai susipažintų su paprasčiausiais ekonomikos terminais, pavyzdžiui, vartotojas, gaminto-

jas, stygius. Pratybų sąsiuvinyje pateikta daug galvosūkių ir įdomių užduočių, žadinančių vaikų susidomėjimą, mąstymą, diskusijas. Atliekant užduotis mokiniams teks skaičiuoti, piešti, klijuoti, karpyti. Užduočių sąsiuvinio pabaigoje pateiktas ekonomikos terminų žodynas, skirtas mokinių tėveliams ir mokytojams.

Malčiauskienė, A.; Poškienė, D.; Šinkūnaitė, B. 2004. „Pasirinkimų šalis. 1 dalis ir 2 dalis. Pratybų sąsiuviniai 3–6 klasių mokiniams“, Vilnius: TEV. Tai ekonomikos užduočių sąsiuvinis jaunesniųjų klasių mokiniams. Nagrinėjamos visos pagrindinės ekonomikos temos, pagal ekonomikos dalyko standartus priskirtos šio amžiaus mokiniams (pinigai, mainai, ekonominės sistemos, ištekliai, stygius, gamintojai, vartotojai, pelnas, pajamos, pasiūla, paklausa ir t. t.). Pratybų sąsiuvinio pabaigoje pasiūlytas spektaklis „Naujas paršelio Knysliuko kaklaraištis“.

Poškienė, D.; Šinkūnaitė, B.; Malčiauskienė, A. 2005. „Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga“, Vilnius: TEV. Kaip sudominti vaikus skaityti, rašyti, skaičiuoti? Kaip padaryti, kad mokinys būtų ne mokomas, o norėtų ir mokytųsi pats? Kaip suteikti jam pasitikėjimo, gebėjimo išsakyti ir apginti savo nuomonę, diskutuoti? Siekti visų išvardytų tikslų ir dar begales kitų – verslumo ugdymo, atsakingo piliečio formavimo ir pan. – padės ekonomikos mokymo priemonių kompleksas „Pasirinkimų šalis“. Čia mokytojas ras išsamią 36 ekonomikos pamokų metodiką, mokiniai – daug įdomių užduočių ir netgi vaidinimą. „Pasirinkimų šalyje“ žaismingai ir įdomiai pateiktas ekonomikos pasaulis.

Nors ekonomikos mokymas stipriai siejasi su verslumo ugdymu, tačiau minėtieji vadovėliai iš esmės skirti ekonomikos mokytojams. Bet, norint mokyti ne tik apie verslą, o ugdyti bendrąjį verslumą ir jį ugdyti įvairių dalykų pamokose, reikalingos mokymo priemonės, skirtos platesniam temų spektrui (apimančiam ne tik ekonomiką ir verslą) ir tinkančios įvairių dalykų mokytojams.

„Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Metodinės rekomendacijos“, Vilnius, Ugdymo plėtotės centras, 2012. Ugdymo plėtotės centro vykdomo projekto⁴³⁵ metu sukurtoje metodinėje priemonėje suteikta daug kūrybinės laisvės mokytojui: jis gali pats nuspręsti, kiek laiko kiekvienoje klasėje tikslinga skirti verslumui ugdyti, kokių būdu efektyviausia verslumo ugdymą sieti su mokytojo dėstomu dalyku, kokius metodus geriausia naudoti. Visą veiklą mokytojas skatinamas planuoti pats ir maksimaliai

435 www.upc.smm.lt/projektai/kryptis

individualizuoti pagal klasės poreikius bei aplinkybes. Mokytojas drąšinamas verslumo ugdymą integruoti ir į formalųjį, ir į neformalųjį ugdymą arba ugdyti verslumą atskirai – per projektinius darbus, mokinių ekonomines bendroves ir kt. Metodinėse rekomendacijose ypač akcentuojamos mokomosios mokinių bendrovės. Anot rekomendacijų autorių, tokios bendrovės leistų mokiniams aktyviai kurti, realizuoti idėjas, bendradarbiauti, skatintų iniciatyvą, didintų atsakomybę, padėtų realiai susipažinti su ekonominiais procesais, pagrindiniais verslo principais ir išbandyti savo verslumą. Tokios mokomosios bendrovės galėtų būti organizuojamos popamokinėje veikloje arba jas galima įtraukti į formalaus ugdymo turinį. Rekomendacijose mokytojams pateikta daug patarimų ir naudingos pagalbinės medžiagos, padėsiančios tokias mokinių ekonomines bendroves kurti ir palaikyti.

„*Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Metodinės rekomendacijos*“, Vilnius, Ugdymo plėtotės centras, 2012. Tai kita Ugdymo plėtotės centro vykdomo projekto⁴³⁶ metu sukurta metodinė priemonė mokytojams. Rekomendacijose siekiama praplėsti ugdymo sampratą, pristatant placią galimybių verslumui ugdyti įvairovę. Metodinėje priemonėje pateikiama realių verslumo integracijos į įvairius mokomuosius dalykus pavyzdžių ir tokios integracijos rekomendacijos. Metodinės rekomendacijos parengtos atsižvelgiant į *Ekonomikos ir verslumo bendrąją programą* (2008)⁴³⁷.

Yra ir daugiau skirtų verslumui ugdyti mokymo priemonių mokyklai.

„*Lietuvos Junior Achievement programos metodinė medžiaga*“. „Lietuvos Junior Achievement“ organizacija yra viena iš pirmųjų, kuri Lietuvoje pasiūlė verslumo ugdymo programas. Egzistuoja dvi „Lietuvos Junior Achievement“ programų grupės, skirtos aukštesnėms klasėms:

- Programos 9–10 klasėms. Ši programa sudaryta iš trijų pagrindinių mokomųjų priemonių: „Pasaulio žinios“, „Mano ekonomika“, „Veikianti įmonė“. Tai mokiniams skirti praktinių užduočių sąsiuviniai, kuriuose orientuojamasi ne į teoriją, o į praktines užduotis, diskusijas, komandinę veiklą. Mokiniai supažindinami su svarbiausiomis ekonomikos sąvokomis, įmonių veikla, organizacijos struktūra, esminiais valstybėje vykstančiais ekonominiais procesais. Leidinyje pasiūlyta aktyvių mokymo metodų gausa. Programa „Mano ekonomika“ skirta mokiniams įvertinti savo su-

436 www.upc.smm.lt/projektai/kryptis

437 *Vidurinio ugdymo bendrosios programos. Ekonomika ir verslumas*, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.

gebėjimus ir galimybes siekti tam tikros profesijos, įgyti darbo ieškojimo įgūdžių, vertinti išsilavinimo svarbą. Mokoma, kaip tvarkyti asmeninį ir šeimos biudžetus. „Veikianti įmonė“ supažindina su pagrindiniais šalies ekonomikos principais ir nurodo joje privataus verslo vaidmenį. Aptariama, kaip įkuriamos įmonės, kaip organizuojamas gaminių pardavimas, kokia yra verslo socialinė atsakomybė, kokios yra vyriausybės funkcijos ekonomikoje. „Tarptautinė rinka“ aiškina mokiniams, kaip per prekybą jie yra susieti su įvairiomis pasaulio šalimis ir kultūromis. Supažindinama su pasirinktų šalių ištekliais ir parodoma įtaka, daroma tų šalių kultūrai, valdymui ir ekonomikos sistemai. Pabrėžiama tarptautinės prekybos reikšmė šalies ūkiui.

- Programos 11–12 klasėms. Ši programa sudaryta iš šešių pagrindinių mokomųjų priemonių: „Vadybos ir ekonominio modeliavimo pratybos“, „Bankų modeliavimo pratybos“, „Kaip tapti lyderiu“, „Kelias į sėkmę“, „Mokomoji mokinių bendrovė“, „Imitacinė prekyba vertybiniais popieriais“. Pagal šias programas išleista ne tik vadovėlių, bet ir rekomendacijų mokytojams bei pratybų sąsiuvinių mokiniams. Programoje siūloma sudaryti sąlygas mokinių susitikimams su verslo konsultantais, siekiant dalytis gerąja patirtimi ir gauti praktinių patarimų.

Mogišaitė, L. 2010. „Verslumo ugdymas“, Vilnius. Ši priemonė padės rengtis verslumo ugdymo pamokoms, kuriose verslumo ugdymą siekiama integruoti į įvairių mokomųjų dalykų pamokas. Priemonėje nagrinėjamos temos, kas yra verslas, verslo idėja, vertybės, ką reikia daryti, norint pradėti savo verslą, žmogiškieji ir materialiniai ištekliai, finansinis planavimas, marketingas, reklama.

„Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai“, Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000. Nors vadovėlis skirtas 9–12 klasių mokiniams, tačiau kai kurios užduotys gali būti visiškai tinkamos ir 5–8 klasių mokiniams. Prie vadovėlio yra pateiktas ir kompaktinis diskas su medžiaga mokytojui ir užduotimis mokiniui. Mokymo priemonė turi keturių modulių struktūrą: užduodami klausimai, vykdoma naujų idėjų paieška, planavimo procesas, rezultatų gavimas. Mokytojui paliekama teisė kūrybiškai taikyti vadovėlio turinį ir pagal aplinkybes bei poreikį skirstyti laiką moduliams. Mokymo priemonė yra rezultatas projekto⁴³⁸,

vykdyto 22-ose bendrojo ugdymo ir profesinėse mokyklose (projekto pavadinimas: „Verslumo ugdymas“, vykdytas Švietimo ir mokslo ministerijos bei Britų tarybos).

Suiter, M.; C. 2002. „Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Mokytojo, mokinio ir tėvų knyga“, Vilnius: Garnelis. Tai knygos iš serijos „Mokausi tvarkyti savo finansus“. „Pirmieji finansiniai įgūdžiai“ skirti 3–5 klasėms. Teigiama, kad ekonomiškai mąstantys mokiniai labiau pasitiki savimi, sugeba priimti geresnius su finansais ir karjera susijusius sprendimus, aktyviau dalyvauja visuomenės gyvenime. Suvokdami, kaip veikia pasaulis, geriname savo ateities galimybes. Ši puiki programa išmoks mokinius kasdieniame gyvenime svarbių dalykų ir iš esmės pagerins jų rytojų. Šios mokymo medžiagos išskirtinumas yra tai, kad kiekvienai klasei yra siūlomas ir vadovėlis tėvams. Remiantis atliktais tyrimais galima teigti, kad vaikai ekonominius sprendimus priimti paprastai išmoksta iš tėvų, o pastarieji savo vaikus moko iš savo pačių patirties. Visos knygos yra linksmos ir informatyvios. Jos moko ir vaikus, ir tėvus. Knygos parašytos pripažintų finansų ir ekonominio švietimo srities ekspertų. Verčiant į lietuvių kalbą, jos buvo iš dalies adaptuotos Lietuvai ir papildytos.

„Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga“, Vilnius, VŠĮ Drąsinkime ateitį, 2011. Priemonė skirta verslumui integruoti į įvairius mokomuosius dalykus. Knygoje dominuoja aktyvių metodų pasiūla. Priemonėje nagrinėjamos tokios temos kaip verslo idėja, verslo galimybės, planavimas, įmonės teisinė forma, įmonės steigimas, verslas Lietuvoje, Lietuvos ūkio struktūra, pasaulio verslas, sąvęs pažinimas ir savimonė, iniciatyva, pasitikėjimas savimi, lyderiavimas, kūrybiškumas ir naujų idėjų generavimas, gebėjimas priimti sprendimus, bendravimo įgūdžiai, bendradarbiavimas, konfliktų valdymas.

„Integruotas verslumo ugdymas dailės ir technologijų pamokose pradinėse klasėse. Metodinės rekomendacijos“, Vilnius, LVJC, Eugrimas, 2013. Leidinyje pateiktos metodinės rekomendacijos ir konkretūs siūlymai, kaip būtų galima integruoti verslumo ugdymą pradinėse klasėse į dailės ir technologijų pamokas, pasitelkiant kūrybines ir praktines užduotis. Pateikta daug išplėstinių pamokų planų, detaliam aprašančių kūrybinių pamokų eigą. Mokytojams tereikia išsirinkti tinkamas temas ir galima iškart pasinaudoti sukurtu produktu. Leidinys išleistas vykdant projektą „Kūrybiškas kelias į verslumą“.

Apžvelgus verslumui ugdyti skirtas mokymo priemones matyti, kad mokymo priemonių pasirinkimas nėra siauras. Daugiausia parengta vadovėlių, kurie iš esmės skirti ekonomikos pamokoms, bet gali būti naudojami ir plačiau. Apibendrinus pateiktą mokymo priemonių apžvalgą galima teigti, kad mokymo priemonėse nėra nustatytų griežtų ar viena reikšmių verslumo ugdymo taisyklių. Dažniausiai pateiktos tik rekomendacijos pamokai planuoti, metodams ir pasiūlytos verslumui ugdyti tinkamos užduotys. Rinkdamasis mokymo priemones verslumui ugdyti mokytojas turėtų nepamiršti, kad kai kuriose priemonėse yra pateikta daugiau temų, negu apima *Ekonomikos ir verslumo bendroji programa*, o kai kurios *Ekonomikos ir verslumo bendrojoje programoje* esančios temos mokymo priemonėse nenagrinėjamos visai. Mokytojams parengti metodinių rekomendacijų rinkiniai skirti padėti mokytojams integruoti verslumą į įvairių mokomųjų dalykų ugdymo procesą arba pritaikyti verslumo ugdymui popamokinėje veikloje.

4.2. Mokytojų pasirengimas ugdyti verslumą

Lietuva pastaraisiais metais aktyviai prisijungė prie Europos Sąjungoje inicijuojamo verslumo ugdymo visose švietimo pakopose įgyvendinimo. Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintose *Bendrosiose programose* yra paminėtas verslumo ugdymas.

Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija (2004) buvo vienas pirmųjų Lietuvos teisės aktų, pagal kurį buvo numatyta leisti verslumo ugdymo priemones ir metodikas, kelti mokytojų verslumo ugdymo kvalifikaciją ir rengti verslumo ugdymo strategiją. Po šio teisės akto išleidimo Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose verslumui ugdyti pradėtas skirti reikšmingas dėmesys. Taigi jau pirmajame teisės akte, kuriame buvo kalbama apie verslumo ugdymą, paminėta mokytojų kvalifikacija. Akivaizdu, kad, be šio aspekto, sklاندus verslumo ugdymo integravimo į mokyklą būti negali.

Didžioji dalis šiandien mokykloje dirbančių mokytojų pedagoginių studijų metu žinių apie verslumo ugdymą neįgijo. Be to, didelė dalis mokytojų nestudijavo ir verslo ar verslumo pagrindų. Todėl nenuostabu, kad daliai mokytojų verslumo ugdymas kelia nemažai iššūkių ir klausimų, neretas mokytojas jaučiasi nepakankamai pasirengęs ir gebantis

ugdyti mokinių verslumą. Anot I. Zaleskienės ir L. Žadeikaitės⁴³⁹, šiek tiek labiau jaučiasi pasirengę ugdyti verslumą technologijų, informacinių technologijų ir gamtos mokslų mokytojai, nors vis tiek didelė dalis šių mokomųjų dalykų mokytojų teigia, kad tam nėra pasirengusi visai, ir tai sudaro net du trečdalius. O visų kitų dalykų mokytojai jaučiasi dar prasčiau pasirengę ugdyti verslumą – labai gerai pasirengę nesijaučia nė vienas mokytojas⁴⁴⁰. Mokytojai supranta ir pripažįsta, kad ugdyti verslumą yra svarbu ir būtina, tačiau metodikos, kaip efektyviai skatinti mokinių verslumą ir ugdyti asmenines mokinių savybes, kurios paremtų jų verslumo kompetenciją, dažnas mokytojas prisipažįsta neišmanantis. Toks išmanymas atsirastų iš darbo praktikos, kurios patirtis kol kas nėra ilgametė, be to, galbūt mokytojams būtina tam tikra pagalba iš šalies. Patiems nesijaučiant kompetentingiems verslumo ugdymo srityje akivaizdu, kad neįmanoma pasiekti *Bendrosiose programose* verslumui ugdyti nustatytų uždavinių. Verslumo kompetencijos trūkumo situacija stebima ne tik tarp mokytojų, bet ir tarp studentų, būsimų mokytojų – anot tyrimo, atlikto Lietuvos edukologijos universitete⁴⁴¹, tik apie pusė bakalauro pakopoje studijuojančių ekonomikos ir verslo pagrindų specialybės studentų sutinka, kad turi pakankamai verslumo srities žinių.

Ši probleminė situacija yra pabrėžta ir Europos Komisijos paskelbtoje ataskaitoje⁴⁴², kurioje akcentuota, kad ES šalys, per mažai dėmesio skirdamos tiek mokytojų parengimui ugdyti verslumą, tiek mokytojų verslumo ir jo ugdymo kompetencijų plėtotei bei kvalifikacijos tobulinimui, per didelį dėmesį teikia dokumentų, reglamentuojančių verslumo ugdymo plėtrą mokyklose, leidybai. Todėl neretai atsitinka, kad ES šalyse mokytojų kvalifikacijos tobulinimo pasiūla ir galimybės stipriai atsilieka nuo situacijos, reglamentuotos teisiniuose dokumentuose. Dėl to šalims, taip pat ir Lietuvai, svarbu nuo dokumentų leidybos persiorientuoti prie realių veiksmų, organizuojant ir plečiant mokytojų kvalifikacijos tobulinimo sistemą, kuri nenutrūkstamai padėtų mokytojams įgyti tų žinių

439 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

440 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

441 Vijeikis, J.; Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtra: mokslo darbai*, 33(4), p. 80–90.

442 Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor. Final Report, 2011.

ir gebėjimų, kurių jie negalėjo gauti per studijas aukštojoje mokykloje. Lietuvoje šią spragą bandoma užpildyti įvairiais projektais, kurių metu nemažas skaičius mokytojų (neretai net po kelis šimtus kiekviename projekto etape) mokomi verslumo pagrindų ir gali šiek tiek įgyti praktinių verslumo ugdymo patirčių. Be to, šių projektų metu naujinamas mokyimo turinys, dažnai sukuriama ir išleidžiamas verslumui ugdyti skirtos mokymo priemonės, kurios neretai būna elektroninio formato – tai yra didelė pagalba ir patogumas mokytojams, ketinantiems verslumo pagrindus integruoti į savo pamokas.

2012 metų Europos Komisijos ataskaitoje⁴⁴³ vėlgi pabrėžiamas aktualumas rengti verslumo ugdymo programas, rekomendacijas ir mokymo medžiagą, be to, švietimo įstaigos raginamos aktyviau bendradarbiauti su verslo pasauliu ir sudaryti sąlygas realiai pasireikšti mokinių verslumui – organizuojant mugės, steigiant mokinių įmones. Anot Zaleskienės ir Žadeikaitės⁴⁴⁴ atlikto tyrimo, panašiai apie efektyvų verslumo ugdymą mano ir Lietuvos mokytojai teigdami, kad verslumą geriausia yra ugdyti mokykloms bendradarbiaujant su verslo pasauliu, verslo įmonėse mokiniams organizuojant praktikas, projektus ir pan.

Dabartinėse *Bendrosiose programose* (2011) numatyta, kad verslumo ugdymas turėtų būti integruotas į dorinio ugdymo, istorijos, geografijos, matematikos, informacinių ir komunikacinių technologijų, gamtos mokslų, technologijų turinį. Tam tikslui šių dalykų mokytojams turi būti pasiūlytos mokymo priemonės, užtikrinančios galimybes įvykdyti *Bendrujų programų* reikalavimus. Tai numatyta ir *Nacionalinėje jaunimo verslumo ugdymo ir skatinimo programoje*, skirtoje 2008–2012 metams. Joje deklaruojama, jog būtina sukurti nemažai naujų mokymo priemonių verslumui ugdyti, ir kad jos galėtų būti kuriamos remiantis kitų ES šalių patirtimi, adaptuojant ir tobulinant tai, kas jau yra sukurta kitų. Be to, šioje programoje raginama visais būdais skatinti jaunų žmonių verslo pradžią ir jo plėtrą. Nepaisant raginimo, išreikšto *Bendrosiose programose* (2011), integruoti verslumą į įvairių dalykų pamokas, reali situacija rodo, kad tai daro tik mažesnioji mokytojų dalis. Pavyzdžiui, anot Jelagaitės ir Lukoševičiaus 2011 metais atlikto tyrimo⁴⁴⁵, verslumą į savo pamokas

443 Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012.

444 Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

445 Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, p. 87–96.

integruoja tik po 2,9 proc. gamtos mokslų ir menų mokytojų; šiek tiek daugiau mokytojų (13–18 proc.) verslumą integruoja technologijų, užsienio kalbų, istorijos, politologijos pamokose; verslumą savo pamokose integruoja mažiau nei ketvirtadalis (24,1 proc.) matematikos mokytojų ir apie trečdalis (34,3 proc.) geografijos mokytojų.

Viena galimų priežasčių, kodėl Lietuvos mokyklose verslumo ugdymo situacija nėra patenkinama, yra ta, kad iki 2012 m. norminiuose teisės aktuose nebuvo paskirta ar nurodyta nė vienos institucijos, kuri būtų tiesiogiai atsakinga už mokytojų verslumo kompetencijos sritį, kurtų kvalifikacijos tobulinimo sistemą ir spęstų su verslumo ugdymu susijusius klausimus. Įsakyme „Dėl pedagogų kvalifikacijos tobulinimo koncepcijos tvirtinimo“ (2012) tik numatyta, kad tokia institucija bus Švietimo ir mokslo ministerijos įgaliota ir rūpinsis mokytojų kvalifikacijos tobulinimo programomis bei kvalifikacijos tobulinimo renginių organizavimu. Lietuvoje iki šios dienos tokios įstaigos neatsirado. Mykolo Romerio universitete nuo 2008 m. vykdoma Verslumo edukologijos magistrantūros studijų programa, rengianti verslumo ugdymo specialistus, galinčius dirbti mokyklose verslumo mokytojais. Universitetas, vienintelis Lietuvoje vykdamas verslumo ugdymo programą, galėtų praplėsti teikiamas paslaugas ir sėkmingai organizuoti kursus verslumo srityje kvalifikaciją keliantiems mokytojams.

Projekto „Profesinis rengimas ir verslumas“ galutinėje ekspertų grupės ataskaitoje⁴⁴⁶ konstatuota, kad mokytojų verslumo ugdymo kvalifikacijos tobulinimo procese būtina ugdyti šiuos įgūdžius:

- *Projektų valdymo įgūdžiai.* Mokinių kuriami ir vykdomi projektai laikomi verslumo ugdymo pagrindu. Kad mokytojai galėtų mokiniams kiekviename projekto vykdymo etape padėti, jie turi būti patys gerai įgudę projektus organizuoti, valdyti, vertinti.
- *Pedagoginiai įgūdžiai.* Mokytojai turi gebėti taikyti tokius metodus, kurie skatintų mokytis veikiant, eksperimentuojant, klystant, rizikuojant, kūrybiškai ieškant problemų sprendimų ir t. t.
- *Asmeniniai įgūdžiai.* Ugdymo sėkmė priklauso nuo paties mokytojo įgytų savybių: gebėjimo konstruktyviai bendrauti, bendradarbiauti, dirbti komandoje, aktyviai klausytis ir t. t.

Valstybinėje švietimo 2013–2022 m. strategijoje⁴⁴⁷ akcentuota būtinybė ilgai mokykloje dirbantiems mokytojams sudaryti galimybę pasito-

446 *Profesinis rengimas ir verslumas.* Ekspertų grupės galutinė ataskaita. 2009.

447 Valstybinė švietimo 2013–2020 metų strategija. 2012.

bulinti kvalifikaciją trumpam, pavyzdžiui, vienam semestruui sugrįžtant į studijas universitete. Tai sudarytų sąlygas ir anksčiau studijas baigusiems specialistams tobulintis verslumo ir jo ugdymo srityje.

Vienas didžiausių svarbių projektų, susijusių su verslumo ugdymu bendrojo lavinimo mokykloje ir vykdytu Lietuvoje pastaraisiais metais, buvo „*TOC for education*“ metodikos taikymas bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenėms per netradicines ugdymo formas“. Projektas vykdėtas 2011–2012 m. Jo pagrindinis tikslas buvo mokyti mokinius, jų tėvus, mokytojus ir kitus švietimo sistemos dalyvius inovatyvių verslumo mokymo(si) metodų, taikytinų pamokose. Projektas buvo inicijuotas norint parengti verslumo ugdymo kvalifikacijos tobulinimo programas, mokyti mokytojus verslumą integruoti tiek į formalųjį, tiek į neformalųjį ugdymą⁴⁴⁸. Projekte dalyvaujantys mokytojai buvo supažindinti su verslumo ugdymo samprata, modeliais, metodine verslumo ugdymo medžiaga, svarbiausiais principais, kaip rengti integruotas pamokas.

Kitas įgyvendintas svarbus projektas verslumo tematika buvo „Verslumo akademija“. Projektas, vykdytas 2011–2013 m., skirtas bendrojo ugdymo ir profesinių mokyklų mokytojų kvalifikacijai kelti, orientuojantis į verslumo integravimą į įvairių dalykų pamokas. Projektu siekta didinti mokytojų motyvaciją, kompetenciją ir savimonę, integruojant verslumo ugdymą į savo mokomųjų dalykų pamokas. Projekto vykdymo metu sukurtas ir įdiegtas e. mokymosi aplinkoje metodinės medžiagos paketas verslumo ugdymo tematika⁴⁴⁹. Mokytojai susipažino su inovatyviais mokymo metodais ir priemonėmis, skirtomis kūrybiškai ugdyti verslumą, kūrė verslo idėjas idėjų mugėje ir galėjo jas realizuoti, jiems buvo sudarytos sąlygos kartu su mokiniais susitikti su verslininkais įmonėse.

Apibendrinus mokytojų pasirengimo ugdyti verslumą apžvalgą galima teigti, kad, nepaisant deklaratyvių teisės aktų teiginių apie verslumo ugdymo bendrojo ugdymo mokyklose plėtotę bei mokytojų kvalifikacijos tobulinimo užtikrinimą, Lietuvoje nuoseklios sistemos, skirtos mokytojų verslumui ugdyti ir verslumo ugdymo kompetencijai tobulinti, nėra. Kaip ir nėra institucijos, kuri būtų atsakinga ir rūpintųsi tokios sistemos kūrimu ir palaikymu. Mokytojų kvalifikacijos tobulinimas dažniausiai

448 Veiklų aprašas projekto partnerių mokykloms „*TOC for education*“ metodikos taikymas bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenėms per netradicines ugdymo formas“, 2011.

449 Verslumo akademija, 2011, <http://mokykla.liedm.net/moodle/course/index.php?categoryid=75>.

vyksta vykdant projektus, kurie paprastai yra atsitiktiniai ir dažniausiai netęstiniai, be to, neapimantys visų Lietuvos mokytojų. Tokie projektai dažniausiai būna nukreipti į verslumo žinių mokytojams suteikimą ir metodikos, kaip efektyviai ugdyti verslumą, perteikimą. projektuose dalyvaujantiems mokytojams sudaromos sąlygos gauti ne tik teorinių žinių, bet ir suteikiama parama realizuoti savo verslumo projektus, atnaujinti dėstomo dalyko planus ir į juos integruoti verslumo ugdymą. Tačiau, norint, kad mokytojų tobulinimasis duotų ilgalaikių rezultatų, reikia užtikrinti kvalifikacijos tobulinimo veiklos verslumo tematika tęstinumą ir sistemiškumą.

4.3. Verslumo ugdymo situacijai tirti skirtas instrumentas

2013–2014 mokslo metais atliktas bendrojo ugdymo mokyklų mokytojų verslumo ugdymo tyrimas.

Tyrimo instrumentas. Tyrimui atlikti naudotas apklausos raštu metodas. Mokytojai atsakinėjo į uždaro atsakymo tipo klausimus, kurie jiems buvo išsiuntinėti internetu arba pateikti atsakyti mokyklose. Tyrimo instrumento struktūra pateikta 27 lentelėje.

27 lentelė. Anketos klausimų struktūra pagal tematiką

Klausimų grupė	Klausimų temos	Klausimų Nr.
A blokas	Verslumo samprata	1A-3A
B blokas	Mokinių verslumo ugdymas mokykloje	1B-2B
C blokas	Konkreto mokytojo mokinių verslumo ugdymas (mokytojo pasirengimas verslumui ugdyti, susipažinimas su verslumo ugdymo priemonėmis, naudojami metodai ir kt.)	1C-9C
D blokas	Mokytojo ir jo mokyklos demografiniai duomenys	1D-7D

Verslumo samprata (1A), verslumo kompetencijos sudėtiniai elementai (2A, 3A, 2C), verslumui ugdyti tinkami metodai (7C, 8C) anketoje sudaryti remiantis šios studijos ankstesniuose skyriuose išdėstyta teorine medžiaga. Anketoje išvardytos verslumo ugdymo priemonės (5C, 6C) atitinka šioje studijoje pristatytas priemones. Matuojant klausimų grupių statistinį patikimumą Cronbac'o alfa reikšmės gautos nuo 0,79 iki 0,96.

Empirinio tyrimo instrumentą, t. y. apklausos anketą, sukūrė Mykolo Romerio universiteto Edukologijos ir socialinio darbo instituto mokslininkai: dr. J. Dudaitė, doc. dr. R. Prakapas ir doc. dr. G. Žibėnienė. Toliau pateikiamas tyrimo instrumentas.

Gerbiami Mokytojai,

kviečiame atsakyti į keletą klausimų apie verslumą ir jo ugdymą. Tai užtruks 10–15 min. Būsime Jums labai dėkingi!

Klausimynas ANONIMINIS.

1A Jūsų nuomone, kuris apibrėžimas *tiksliausiai* apibūdina verslumą?

(Prašome pažymėti tik vieną langelį)

Verslumas – tai gebėjimas kurti verslą ir jį įgyvendinti. ₁

Verslumas – tai gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti ir įgyvendinti savo tikslus. ₂

Verslumas – tai gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti, kurti verslą ir jį įgyvendinti. ₃

2A Jūsų nuomone, kurie iš toliau pateiktų elementų yra verslumo kompetencijos dalis?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

a)	Žinios apie verslo kūrimą	☐ ₁	☐ ₂
b)	Kūrybiškumas	☐ ₁	☐ ₂
c)	Gebėjimas išsikelti savo tikslus	☐ ₁	☐ ₂
d)	Pilietiškumas	☐ ₁	☐ ₂
e)	Imlumas naujovėms	☐ ₁	☐ ₂
f)	Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	☐ ₁	☐ ₂
g)	Laiko planavimas	☐ ₁	☐ ₂
h)	Situacijos prognozavimas	☐ ₁	☐ ₂
i)	Gebėjimas priimti sprendimus	☐ ₁	☐ ₂
j)	Rizikos valdymas	☐ ₁	☐ ₂
k)	Bendravimo gebėjimai	☐ ₁	☐ ₂
l)	Loginis mąstymas	☐ ₁	☐ ₂
m)	Kritinis mąstymas	☐ ₁	☐ ₂

n)	Pozityvus mąstymas	☐ ₁	☐ ₂
o)	Tolerancija	☐ ₁	☐ ₂
p)	Atkaklumas	☐ ₁	☐ ₂
r)	Atsakingumas	☐ ₁	☐ ₂
s)	Novatoriškas mąstymas	☐ ₁	☐ ₂
t)	Sugebėjimas parduoti savo idėjas	☐ ₁	☐ ₂
u)	Gyvenimo būdas	☐ ₁	☐ ₂
v)	Savireguliacija	☐ ₁	☐ ₂

3A Kaip manote, kurie iš toliau pateiktų elementų yra įgimti, o kurie gali būti ugdomi?
(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

	Įgimta	Ugdoma	Ir įgimta, ir ugdoma
a) Žinios apie verslo kūrimą	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
b) Kūrybiškumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
c) Gebėjimas išsikelti savo tikslus	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
d) Pilietiškumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
e) Imlumas naujovėms	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
f) Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
g) Laiko planavimas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
h) Situacijos prognozavimas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
i) Gebėjimas priimti sprendimus	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
j) Rizikos valdymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
k) Bendravimo gebėjimai	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
l) Loginis mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
m) Kritinis mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
n) Pozityvus mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
o) Tolerancija	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
p) Atkaklumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
r) Atsakingumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
s) Novatoriškas mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
t) Sugebėjimas parduoti savo idėjas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
u) Gyvenimo būdas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃

v) Savireguliacija ₁ ₂ ₃

1B Jūsų nuomone, kiek yra prasmingas verslumo ugdymas šiandieninėje mokykloje?
(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

	Visiškai nepras- mingas	Iš dalies nepras- mingas	Nei pras- mingas, nei ne- prasmingas	Iš dalies prasmin- gas	Labai prasmin- gas
a) 1–4 klasėse	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃	☐ ₄	☐ ₅
b) 5–8 klasėse	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃	☐ ₄	☐ ₅
c) 9–10 (I–II) klasėse	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃	☐ ₄	☐ ₅
d) 11–12 (III–IV) klasėse	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃	☐ ₄	☐ ₅
e) Jūsų dalyko(-ų) pamokose	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃	☐ ₄	☐ ₅

2B Kokių būdu mokykloje turėtų būti ugdomas verslumas?

(Prašome pažymėti tiek langelių, kiek reikia)

a) Verslumui turėtų būti skirta atskira pamoka.	☐ ₁
b) Verslumas turėtų būti integruotas į matematikos ir (arba) ekonominikos ir (arba) geografijos pamokas.	☐ ₁
c) Verslumas turėtų būti integruotas į visas pamokas.	☐ ₁
d) Verslumas turėtų būti ugdomas projektine veikla.	☐ ₁
e) Verslumas turėtų būti ugdomas kitais būdais.	☐ ₁

1C Ar Jūs ugdote mokinių verslumą?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

	Ne	Taip
a) Savo dalyko pamokose	☐ ₁	☐ ₂
b) Užklasinėje veikloje	☐ ₁	☐ ₂

2C Ar savo pamokų metu mokiniams suteikiate šias žinias ir ar ugdote šiuos gebėjimus, savybes?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

	Ne	Taip, 1–3 kartus per metus	Taip, daugiau nei 3 kartus per metus
a) Žinios apie verslo kūrimą	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
b) Kūrybiškumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
c) Gebėjimas išsikelti savo tikslus	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
d) Pilietiškumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
e) Imlumas naujovėms	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
f) Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
g) Laiko planavimas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
h) Situacijos prognozavimas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
i) Gebėjimas priimti sprendimus	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
j) Rizikos valdymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
k) Bendravimo gebėjimai	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
l) Loginis mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
m) Kritinis mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
n) Pozityvus mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
o) Tolerancija	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
p) Atkaklumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
r) Atsakingumas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
s) Novatoriškas mąstymas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
t) Sugebėjimas parduoti savo idėjas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
u) Gyvenimo būdas	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
v) Savireguliacija	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃

3C Ar per paskutiniuosius trejus mokslo metus Jums teko dalyvauti seminaruose, projektuose, skirtuose verslumo ugdymo klausimams nagrinėti?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

	Ne	1–3 dienas	4 ir daugiau dienų
a) Nacionaliniuose.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
b) Regioniniuose.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃

4C Ar studijų universitete / kolegijoje metu esate studijavę dalyką, susijusį su: (Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)			
		Ne	Taip
a)	Verslumo ugdymu	☐ ₁	☐ ₂
b)	Verslumu / verslo pagrindais	☐ ₁	☐ ₂

5C Ar esate susipažinęs(-usi) su šiomis verslumui ugdyti skirtomis metodinėmis priemonėmis? (Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)				
		Ne arba nežinau	Žinau menkai	Gerai susipažinęs (-usi)
a)	Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
b)	Metodinės rekomendacijos. Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
c)	Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga / VŠĮ Drąsinkime ateitį. Vilnius, 2011.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
d)	Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai. Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
e)	Mogišaitė, L. Verslumo ugdymas. Vilnius, 2010.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
f)	Lietuvos <i>Junior Achievement</i> programos metodinė medžiaga	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
g)	Verbickienė, G. ir kt. Žingsnelis į ekonomiką. Užduočių sąsiuvinis 1–2 klasėms. Vilnius, 2004.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
h)	Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. 1 dalis/ 2 dalis. Pratybų sąsiuviniai 3–6 klasių mokiniams. Vilnius, 2004.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
i)	Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga Vilnius, 2005.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃
j)	Suiter, M., C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Mokytojo knyga. Vilnius, 2002.	☐ ₁	☐ ₂	☐ ₃

k)	Suiter, M., C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Moksleivio knyga. Vilnius, 2002.	☐	☐	☐
l)	Integruotas verslumo ugdymas dailės ir technologijų pamokose pradinėse klasėse. 2013.	☐	☐	☐
6C	Ar naudojate šiomis verslumui ugdyti skirtomis metodinėmis priemonėmis savo darbe? (Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)			
		Ne	Taip, 1–3 kar- tus per metus	Taip, daugiau nei 3 kartus per metus
a)	Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	☐	☐	☐
b)	Metodinės rekomendacijos. Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	☐	☐	☐
c)	Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga/ VŠĮ Drąsinkime ateitį. Vilnius, 2011.	☐	☐	☐
d)	Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai. Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000.	☐	☐	☐
e)	Mogišaitė, L. Verslumo ugdymas. Vilnius, 2010.	☐	☐	☐
f)	Lietuvos <i>Junior Achievement</i> programos metodinė medžiaga.	☐	☐	☐
g)	Verbickienė, G. ir kt. Žingsnelis į ekonomiką. Užduočių sąsiuvinis 1–2 klasėms. Vilnius, 2004.	☐	☐	☐
h)	Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. 1 dalis/ 2 dalis. Pratybų sąsiuviniai 3–6 klasių mokiniams. Vilnius, 2004.	☐	☐	☐
i)	Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga Vilnius, 2005.	☐	☐	☐
j)	Suiter, M., C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Mokytojo knyga. Vilnius, 2002.	☐	☐	☐

k)	Suiter, M., C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Moksleivio knyga. Vilnius, 2002.	☐	☐	☐
l)	Integruotas verslumo ugdymas dailės ir technologijų pamokose pradinėse klasėse. 2013.	☐	☐	☐

7C Kokie, Jūsų manymu, metodai / formos tiktų verslumui ugdyti?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį)

	Netiktų	Iš dalies tiktų	Labai tiktų
a) Atvejo analizė	☐	☐	☐
b) Problemų sprendimas	☐	☐	☐
c) Minčių lietus	☐	☐	☐
d) Minčių žemėlapis	☐	☐	☐
e) Refleksija	☐	☐	☐
f) Pranešimo rengimas	☐	☐	☐
g) Pranešimo pristatymas	☐	☐	☐
h) Paskaita	☐	☐	☐
i) Individualus projektas	☐	☐	☐
j) Grupinis projektas	☐	☐	☐
k) Darbas grupelėse	☐	☐	☐
l) Diskusijos	☐	☐	☐
m) Debatai	☐	☐	☐
n) Susitikimas su verslo žmonėmis	☐	☐	☐
o) Verslo plano rengimas	☐	☐	☐
p) Vaidmenų žaidimas	☐	☐	☐
r) Simuliacija	☐	☐	☐
s) Mokyklinė mugė	☐	☐	☐
t) Mokyklinė įmonė	☐	☐	☐
u) Kūrybinės dirbtuvės	☐	☐	☐
v) Verslo plano / projekto vertinimas	☐	☐	☐
z) De Bono kepurės	☐	☐	☐
x) Vizualizacija	☐	☐	☐
z) Aktyvus skaitymas	☐	☐	☐

8C Ar naudojate šiuos metodus / formas savo darbe?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tiek langelių, kiek reikia)

	Ne	Naudoju konkrečiai verslumui ugdyti	Naudoju apskritai
a) Atvejo analizė	☐	☐	☐
b) Problemų sprendimas	☐	☐	☐
c) Minčių lietus	☐	☐	☐
d) Minčių žemėlapis	☐	☐	☐
e) Refleksija	☐	☐	☐
f) Pranešimo rengimas	☐	☐	☐
g) Pranešimo pristatymas	☐	☐	☐
h) Paskaita	☐	☐	☐
i) Individualus projektas	☐	☐	☐
j) Grupinis projektas	☐	☐	☐
k) Darbas grupelėse	☐	☐	☐
l) Diskusijos	☐	☐	☐
m) Debatai	☐	☐	☐
n) Susitikimas su verslo žmonėmis	☐	☐	☐
o) Verslo plano rengimas	☐	☐	☐
p) Vaidmenų žaidimas	☐	☐	☐
r) Simuliacija	☐	☐	☐
s) Mokyklinė mugė	☐	☐	☐
t) Mokyklinė įmonė	☐	☐	☐
u) Kūrybinės dirbtuvės	☐	☐	☐
v) Verslo plano / projekto vertinimas	☐	☐	☐
z) De Bono kepurės	☐	☐	☐
x) Vizualizacija	☐	☐	☐
z) Aktyvus skaitymas	☐	☐	☐

9C

Kaip verslumo ugdymą vertina Jūsų mokiniai (Jūsų pamokose arba Jūsų užklasinėje veikloje)?

(Prašome kiekvienoje eilutėje pažymėti tik vieną langelį, esantį arčiau vieno arba kito žodžio žodžių poroje)

nenaudinga ₁ ₂ ₃ ₄ ₅ ₆ ₇ naudinga

nuobodu ₁ ₂ ₃ ₄ ₅ ₆ ₇ patinka

1D Jūsų amžius: _____
(Prašome įrašyti)

2D Jūsų lytis:
(Prašome pažymėti tik vieną langelį)

Moteris ₁

Vyras ₂

3D Kurio(ių) dalyko(ų) mokytojas(a) esate?
(Prašome įrašyti visus mokomuosius dalykus)

4D Jūsų kvalifikacinė kategorija:
(Prašome pažymėti tik vieną langelį)

Jaunesnysis mokytojas ₁

Mokytojas ₂

Vyr. mokytojas ₃

Metodininkas ₄

Ekspertas ₅

5D Jūsų mokyklos tipas (jei dirbate keliose mokyklose, pažymėkite tos mokyklos tipą, kurioje turite daugiausia darbo valandų):

(Prašome pažymėti tik vieną langelį)

Pradinė mokykla ₁

Pagrindinė mokykla ₂

Vidurinė mokykla ₃

Gimnazija ₄

Jaunimo mokykla ₅

Profesinė mokykla ₆

6D Jūsų mokyklos vietovė (jei dirbate keliuose mokyklose, pažymėkite tos mokyklos vietovę, kurioje turite daugiausia darbo valandų):

(Prašome pažymėti tik vieną langelį)

Kaimas ar kaimo vietovė (mažiau nei 3 000 gyventojų) ₁

Miestelis (nuo 3 000 iki 15 000 gyventojų) ₂

Miestas (nuo 15 000 iki 100 000 gyventojų) ₃

Didmiestis (Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai) ₄

Vilnius ₅

7D Jūsų mokyklos regionas:

(Prašome pažymėti tik vieną langelį)

Alytus ₁

Vilnius ₂

Kaunas ₃

Utena ₄

Panevėžys ₅

Šiauliai ₆

Tauragė ₇

Klaipėda ₈

Marijampolė ₉

Telšiai ₁₀

Dėkojame už skirtą laiką!

4.4. Verslumo ugdymo situacija šiandienos bendrojo ugdymo mokykloje

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo 685 bendrojo ugdymo mokytojai iš visos Lietuvos. Imties tipas – netikimybinė atsitiktinė. Sudarant imtį norėta apimti visus Lietuvos regionus, visus vietovių tipus, visų tipų mokyklas ir visų dalykų mokytojus. Imtis padengia visus Lietuvos regionus (žr. 28 lentelę), visų vietovių tipus (sostinė, didmiestis, miestas, miestelis, kaimas ar kaimo vietovė) (žr. 29 lentelę), visus bendrojo ugdymo mokyklų tipus (pradinė, pagrindinė, vidurinė, gimnazija) (žr. 30 lentelę). Tyrimo imties ribotumas – dalyvavo tik lietuvių kalba dirbančių mokyklų mokytojai, nedalyvavo jaunimo mokyklų mokytojai.

28 lentelė. Mokyklų, kuriose dirba tyrime dalyvavę mokytojai, regionai

Mokyklos regionas	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Vilnius	210	30,7
Alytus	186	27,2
Kaunas	133	19,4
Panevėžys	26	3,8
Šiauliai	26	3,8
Utena	25	3,6
Marijampolė	24	3,5
Klaipėda	20	2,9
Telšiai	16	2,3
Tauragė	14	2,0
<i>nenurodė</i>	5	0,7

29 lentelė. Mokyklų, kuriose dirba tyrime dalyvavę mokytojai, vietovės

Mokyklos vietovė	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Kaimas ar kaimo vietovė (mažiau nei 3 000 gyventojų)	107	15,6
Miestelis (nuo 3000 iki 15 000 gyventojų)	106	15,5
Miestas (nuo 15000 iki 50 000 gyventojų)	172	25,1
Didmiestis (Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai)	120	17,5
Vilnius	176	25,7
<i>nenurodė</i>	4	0,6

30 lentelė. Mokyklų, kuriose dirba tyrime dalyvavę mokytojai, tipai

Mokyklos tipas	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Pradinė mokykla	57	8,3
Pagrindinė mokykla	297	43,4
Vidurinė mokykla	82	12,0
Gimnazija	240	35,0
<i>nenurodė</i>	9	1,3

Išanalizavus dalyvavusių mokytojų demografinius duomenis gauta, kad tyrime dalyvavo 85,5 proc. moterų ir 14,5 proc. vyrų. Lietuvoje mokytojų proporcija pagal lytį yra panaši (Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2013 metais bendrojo ugdymo mokyklos mokytojai pagal lytį pasiskirstė taip: 86,9 proc. moterų ir 13,1 proc. vyrų). Tyrimo respondentų amžiaus vidurkis yra 45,4 metai (standartinis nuokrypis – 9,3). Jauniausio respondento amžius – 18 metų, vyriausio – net 70 (žr. 31 lentelę). Pagal statistinius duomenis, Lietuvos mokytojų amžiaus vidurkis 2013–2014 mokslo metais buvo 48 metai. Tyrime dalyvavusių mokytojų amžiaus vidurkis buvo vos mažesnis. Tai galėjo lemti tai, kad dalis mokytojų buvo kviečiami klausimyną pildyti elektroniniu būdu. Daliai vyresnio amžiaus mokytojų tai galėjo būti problema ir todėl jie apklausoje nedalyvavo.

31 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų amžius

Mokytojų amžiaus vidurkis	Mokytojų amžiaus standartinis nuokrypis	Jauniausias respondentas	Vyriausias respondentas
45,4	9,3	18	70

Respondentų pasiskirstymas pagal kvalifikacinę kategoriją pateiktas 32 lentelėje. Kaip matyti, tyrime atstovautos visos kvalifikacinės kategorijos. Daugiausia dalyvavo metodininko kvalifikaciją turinčių asmenų, nes būtent šią kvalifikaciją turinčiųjų Lietuvoje ir yra daugiausia. Tyrime dalyvavo neproporcingai daug eksperto kvalifikaciją turinčių asmenų. To priežastis gali būti tai, kad aukščiausiąją kvalifikaciją turintys mokytojai yra aktyviausi arba verslumo ugdymo problematika jiems yra aktuali ir artima.

32 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų kvalifikacinė kategorija

Mokytojo kvalifikacinė kategorija	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Jaunesnysis mokytojas	5	0,7
Vyr. mokytojas	121	17,7
Metodininkas	280	40,9
Ekspertas	257	37,5
nenurodė	3	0,4

Iš tyrime dalyvavusių mokytojų 31,4 proc. dirba pradinio ugdymo programoje ir 68,4 proc. – pagrindinio ir (arba) vidurinio ugdymo programoje (kai kurie mokytojai dirba ir pradinio, ir pagrindinio, ir (arba) vidurinio ugdymo programose kartu, žr. 33 lentelę). Pasiskirstymas pagal dalykus pateiktas 34 lentelėje (kai kurie mokytojai moko ne vieno dalyko). Kaip matyti, tyrime atstovaujami visų dalykų mokytojai.

33 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų pasiskirstymas pagal ugdymo programas

Ugdymo programa	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Pradinio	205	29,9
Pagrindinio ir (arba) vidurinio	458	66,9
Pradinio, pagrindinio ir (arba) vidurinio	10	1,5
nenurodė	12	1,7

34 lentelė. Tyrime dalyvavusių mokytojų pasiskirstymas pagal dalykus

Dalykai	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Pradinių klasių	215	31,4
Užsienio kalba (anglų, rusų, vokiečių, prancūzų)	89	13,0
Matematika	58	8,5
Lietuvių kalba	56	8,2
Istorija	35	5,1
Technologijos	33	4,8
Geografija	32	4,7
Dorinis ugdymas (tikyba, etika)	26	3,8
Ekonomika	24	3,5
Menai (muzika, dailė, fotografija, choreografija)	23	3,4
Informatika	22	3,2
Fizika	21	3,1
Kūno kultūra	20	2,9
Biologija	19	2,8
Chemija	17	2,5
Psichologija	6	0,9

Verslumas, verslas, vadyba	5	0,7
Visi gamtos mokslai	4	0,6
<i>nenurodė</i>	12	1,8

Tyrimo rezultatų pristatymas

Verslumo samprata

Mokytojų buvo paklausta, kokia verslumo samprata jie vadovauja si – buvo pateikti trys pasiūlymai, iš kurių jie galėjo pasirinkti vieną labiausiai atitinkantį ar labiausiai panašų į jų turimą verslumo sampratą. Pirmuoju atveju verslumas buvo apibūdintas tik kaip verslo kūrimas ir jo įgyvendinimas; antruoju atveju – prie verslo kūrimo ir įgyvendinimo dar pridėtos ir asmens savybės bei gebėjimai, kurie reikalingi tiek verslui, tiek bet kokioms kitoms idėjoms įgyvendinti; trečiuoju atveju verslumas apibūdinamas tik kaip asmens savybės ir gebėjimai, reikalingi bet kokioms idėjoms įgyvendinti, visai neminint verslo aspekto. Paskui verslumo samprata buvo detalizuojama, pateikiant jos sudėtinės dalis.

Susumavus mokytojų atsakymus, kokia verslumo samprata jiems priimtinausia, gauti rezultatai, pateikti 35 lentelėje.

35 lentelė. Verslumo sampratos apibrėžimo variantai

Apibrėžimas, kuris, mokytojų nuomone, tiksliausiai apibūdina verslumą	Mokytojų skaičius	Mokytojų skaičius (proc.)
Verslumas – tai gebėjimas kurti verslą ir jį įgyvendinti.	57	8,3
Verslumas – tai gebėjimas idėjas paversti veiksmis, kūrybingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti ir įgyvendinti savo tikslus.	239	34,9
Verslumas – tai gebėjimas idėjas paversti veiksmis, kūrybingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti, kurti verslą ir jį įgyvendinti.	378	55,2
<i>neatsakė</i>	11	1,6

Daugiau nei pusė respondentų (55,2 proc.) nurodė, kad jiems priimtinausias yra plačiausias verslumo sampratos variantas. Tokį pasirinkimą tikriausiai galėjo lemti tai, kad mokytojai, dalyvaudami kvalifikacijos

kėlimo renginiuose, ne kartą girdėjo išplėtotą verslumo sampratą. Peržvelgus, ar tie respondentai, kuriems priimtinausia plačiausia verslumo samprata, per paskutiniuosius trejus mokslo metus dalyvavo kokiuose nors nacionaliniuose arba regioniniuose kursuose ar projektuose verslumo ugdymo klausimais, paaiškėjo, kad 44,8 proc. iš jų tokiuose kursuose ar projektuose tikrai dalyvavo. Tai gana nemažas skaičius. Kiti respondentai galėjo tokiuose kursuose dalyvauti seniau nei per paskutiniuosius trejus mokslo metus. Patikrinus, ar tie respondentai, kuriems priimtinausia plačiausia verslumo samprata, studijų metu turėjo bent vieną kursą, susijusį su verslumo ugdymu arba verslu, paaiškėjo, kad vėlgi gana nemažas šių mokytojų skaičius (40,2 proc.) bent vieną tokį kursą studijų metu turėjo.

Mažiausiai respondentų atsakė (8,3 proc.), kad jiems priimtinausia siauresnė verslumo samprata – verslumas kaip verslo kūrimas ir jo įgyvendinimas. Dauguma šių respondentų (80,7 proc.) per paskutinius trejus mokslo metus nėra nė karto dalyvavę jokiuose seminaruose ar projektuose, skirtuose verslumo ugdymo klausimams nagrinėti. Be to, didžioji dalis siauresnę verslumo sampratą turinčių mokytojų (83,9 proc.) savo studijų metu neturėjo jokio dalyko, susijusio su verslumo ugdymu ar verslu. Greičiausiai šie faktai ir galėjo turėti įtakos siauresnei verslumo sampratai susiformuoti. Tačiau galima manyti, kad, apibrėždami verslumą tik kaip verslo kūrimą, mokytojai tam tikras asmens savybes ir gebėjimus, kurie reikalingi verslui kurti, laikė savaime suprantamais dalykais, kurie automatiškai įeina į verslo kūrimo sąvoką.

Nemaža dalis respondentų (34,9 proc.) pasirinko verslumo sampratos variantą, kuriame minimos tik asmens savybės ir gebėjimai, reikalingi idėjoms ir tikslams įgyvendinti, tačiau visai nepaminėjo verslo. Šį atsakymą rinkosi vėlgi tie respondentai, kurių nemaža dalis per pastaruosius trejus mokslo metus dalyvavo seminaruose ar projektuose, skirtuose verslumo ugdymo klausimams nagrinėti (39,8 proc.), ir studijų metais turėjo bent vieną kursą, susijusį su verslumo ugdymu arba verslu (41,7 proc.). Verslumo samprata, kurioje nėra paminėta verslo, gali kelti abejonų, ar apskritai tai yra verslumas. Juk asmens savybės ir gebėjimai, kurie padeda įgyvendinti tikslus ir idėjas, gali asocijuotis tiesiog su brandžiu žmogumi. Tokiu atveju takoskyra tarp verslumo ir tiesiog brandumo yra labai menka.

Įvertinus verslumo sampratos varianto pasirinkimą detaliau, matyti, kad daugiau mokytojų vyrų rinkosi plačiausią verslumo sampratą (67,3 proc.), o šį variantą pasirinko 54,4 proc. moterų. O moterys mokytojos dažniau rinkosi variantą, kuriame nepamainėta verslo kūrimo (36,8 proc., šį variantą pasirinko 26,5 proc. mokytojų vyrų).

Verslumo sampratos variantų pasirinkimą panagrinėjus pagal mokytojų mokomą dalyką, matyti, kad siauresnę verslumo sampratos versiją, kurioje paminėtas tik verslo kūrimas, dažniausiai rinkosi humanitarinių dalykų mokytojai (istorijos, lietuvių ir užsienio kalbos) – net 15,1 proc., kitų dalykų grupių mokytojų šį variantą rinkosi tik 3,3–10,2 proc. Plačiausią sampratos versiją labiausiai rinkosi socialinių mokslų atstovai (geografija, psichologija, ekonomika, vadyba, verslumas) – 64,7 proc. Variantas, kuriame nepamainėtas verslumas, buvo dažniausiai pasirinktas gamtos mokslų atstovų (fizika, chemija, biologija) – 42,4 proc., kitų dalykų grupių pasirinkimai beveik nesiskiria nuo bendrųjų visų mokytojų rezultatų.

Atsižvelgiant į mokyklos tipą, plačiausią verslumo sampratą labiausiai rinkosi mokytojai, dirbantys pradinėse mokyklose (net 71,4 proc.), mažiausiai šį variantą rinkosi gimnazijų mokytojai (49,4 proc.). Gimnazijų mokytojai daugiau nei kitų mokyklų mokytojai rinkosi siauresnę verslumo sampratos variantą, kuriame paminėtas tik verslo kūrimas (17,3 proc.), o kitų mokyklų tipų – tik nuo 2,4 iki 6,2 proc. Verslumo sampratos variantas, kuriame nepamainėta verslo, priimtinausias buvo pagrindinių mokyklų mokytojams (40,4 proc.).

Panagrinėjus verslumo sampratos pasirinkimą pagal mokytojų kvalifikacinę kategoriją, didelių skirtumų negauta.

Apibendrinti duomenys apie verslumo sampratos pasirinkimo dažnumą pagal skirtingus aspektus pateikti 36 lentelėje.

Detalizuojant verslumo sampratą buvo išskirti konkretūs komponentai (asmens gebėjimai, savybės, žinios ir pan.), kurie galėtų būti verslumo kompetencijos dalis. Mokytojų buvo prašoma pažymėti, kurie iš pasiūlytųjų komponentų, jų nuomone, yra verslumo kompetencijos dalis. Rezultatai pateikti 37 lentelėje.

36 lentelė. Verslumo sampratos apibrėžimo pasirinkimo dažnumas pagal skirtingus aspektus – pagal tam tikrus verslumo sampratos apibrėžimus, kuriuos rinkosi tam tikra kategorija mokytojų

Apibrėžimas	Pagal lankytus verslumo ugdymo kursus, projektus	Pagal studijuotus verslumo ugdymo dalykus	Pagal mokyklos tipą	Pagal mokytojų lytį	Pagal mokomąjį dalyką
Verslumas – tai gebėjimas kurti verslą ir jį įgyvendinti.	Nedalyvavo	Nestudijavo	Gimnazija		Humanitariniai mokslai
Verslumas – tai gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūdryingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti ir įgyvendinti savo tikslus.			Pagrindinė mokykla	Moterys	Gamtos mokslai
Verslumas – tai gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūdryingumas, imlumas naujovėms, drąsa rizikuoti, gebėjimas planuoti, kurti verslą ir jį įgyvendinti.			Pradinė mokykla	Vyrai	Socialiniai mokslai

37 lentelė. Mokytojų požiūris į verslumo kompetencijos komponentus

Komponentai	Pritariantieji, kad išvardytieji komponentai yra verslumo kompetencijos dalis			
	visi mokytojai (proc.)	pasirinkusieji siauresnį verslumo apibrėžimą, apimančį tik verslo kūrimą (proc.)	pasirinkusieji verslumo apibrėžimą, kuriame nėra verslo kūrimo (proc.)	pasirinkusieji plačiausiąjį verslumo apibrėžimą (proc.)
Kūrybiškumas	94,8	70,9	95,8	97,6
Gebėjimas priimti sprendimus	93,7	75,4	94,0	96,3
Gebėjimas išsikelti tikslus	93,5	78,6	94,5	95,2
Imlumas naujovėms	92,9	63,2	95,3	95,7

Atsakingumas	92,4	75,4	94,8	93,5
Atkaklumas	92,2	84,2	92,2	93,2
Žinios apie verslo kūrimą	92,1	96,5	82,1	97,6
Rizikos valdymas	87,9	64,9	86,3	92,2
Situacijos prognozavimas	87,8	64,9	87,2	91,9
Novatoriškas mąstymas	87,5	63,6	86,5	92,1
Laiko planavimas	87,1	56,1	89,8	90,0
Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	87,0	50,9	86,3	92,5
Kritinis mąstymas	85,2	57,9	87,9	88,1
Loginis mąstymas	85,1	54,4	84,8	90,1
Bendravimo gebėjimai	83,8	57,1	86,1	86,3
Sugebėjimas parduoti savo idėjas	83,3	73,2	79,5	87,3
Pozityvus mąstymas	74,7	32,7	76,3	79,7
Savireguliacija	66,4	29,1	69,9	69,6
Tolerancija	61,3	26,8	63,0	65,6
Pilietiškumas	43,6	25,0	41,8	47,6
Gyvenimo būdas	39,4	12,7	37,4	44,8

Žvelgiant į bendrus visų mokytojų rezultatus (2-as lentelės stulpelis), matyti, kad didžioji dauguma mokytojų beveik visus pasiūlytuosius komponentus priskiria verslumo kompetencijai. Mažiausiai pritarimo susilaukė tokie komponentai, kaip gyvenimo būdas (39,4 proc.), pilietiškumas (43,6 proc.), tolerancija (61,3 proc.). Tai, kad tik trečdalis mokytojų gyvenimo būdą priskyrė verslumo kompetencijai, galėjo lemti skirtingas šio komponento supratimas. Pilietiškumas ir tolerancija nemažai mokytojų daliai nesisieja su verslumo kompetencija turbūt dėl to, kad verslus žmogus neretai matomas kaip siekiantis naudos tik sau, kitus pajungiantis savo pelnui. Gana įdomu, kad nemaža dalis mokytojų savireguliacijos ir pozityvaus mąstymo nemato kaip verslumo kompetencijos sudėtinių dalių (atitinkamai 66,4 ir 74,7 proc.). Juk atrodytų, kad be pozityvaus mąstymo neįmanoma drąsa ir ryžtas imtis įgyvendinti naujas idėjas, vis iš naujo ieškoti galimybių inovacijoms ir t. t. O be savireguliacijos, atrodytų, apskritai būtų sunku ką nors pasiekti.

Svarbu žinoti, kokius komponentus verslumo kompetencijai priskiria mokytojai, atitinkamai pagal verslumo sampratos apibrėžimą. Rezultatai pagal šiuos aspektus pateikti 37 lentelės 3–5 stulpeliuose. Akivaizdu, kad pripažįstantieji siauresnį sampratos apibrėžimą, kuriame paminėtas tik verslo kūrimas, daug mažiau asmenines savybes ir gebėjimus priskiria verslumo kompetencijai: kaip matyti 3-iajame stulpelyje, pasirinkusiųjų konkretų komponentą procentas beveik visose pozicijose gerokai mažesnis (pažymėta pajuodintu šriftu) nei kitų mokytojų (4–5 stulpeliai). Tačiau taip pat akivaizdu, kad šios grupės mokytojai turėtų didelį dėmesį skirti žinių apie verslo kūrimą komponentui, kuris tiesiogine prasme labiausiai siejasi su verslu ir jo kūrimu. Taip ir yra – šį komponentą pasirinko net 96,5 proc. mokytojų, t. y. didžiausias mokytojų skaičius.

Palyginus kitų dviejų mokytojų grupių atsakymus (4–5 stulpeliai) matyti, kad didelio skirtumo tarp jų atsakymų nėra. Taip ir turėtų būti, nes šių dviejų grupių verslumo sampratos apibrėžimai būtent ir apima įvairias asmens savybes ir gebėjimus. Vienintelis gautas skirtumas tarp šių dviejų grupių yra tas, kad mokytojų grupė, besilaikanti verslumo sampratos apibrėžimo, kuriame nepaminėta verslo kūrimo (4-asis stulpelis), mažiau dėmesio skiria žinioms apie verslo kūrimą – šį komponentą verslumo sampratai priskiria sąlygiškai nedaug (tik 82,1 proc.) mokytojų. Vėlgi toks rezultatas yra natūralus, jei šios mokytojų grupės verslumo samprata neapima verslo.

Prieš pereinant prie verslumo ugdymo temos, reikia sužinoti, ką apskritai mokytojai mano apie galimybę ugdyti verslumą. Mokytojų buvo paklausta, ar, jų nuomone, išvardytieji komponentai yra įgimti, ar ugdomi, nes jei dauguma komponentų, jų manymu, yra įgimti, tai nagrinėti verslumo ugdymo klausimą su šiais respondentais būtų vargu ar prasminga, t. y. jei šie respondentai mano, kad dauguma verslumo kompetencijos komponentų yra įgimti, o ne ugdomi, tai akivaizdu, kad šie respondentai verslumo savo mokiniams ir neugdo. Rezultatai pateikti 38 lentelėje.

38 lentelė. Įgimti ir ugdomi verslumo kompetencijos komponentai, mokytojų nuomone

Komponentai	Įgimta	Ugdoma	Ir įgimta, ir ugdoma
Kūrybiškumas	14,5	20,9	64,6
Gebėjimas priimti sprendimus	6,8	43,6	49,6
Gebėjimas išsikelti tikslus	2,2	62,8	35,0
Imlumas naujovėms	9,2	42,8	48,1
Atsakingumas	11,1	32,5	56,3
Atkaklumas	18,4	29,6	52,0
Žinios apie verslo kūrimą	0,7	83,2	16,1
Rizikos valdymas	5,6	62,3	32,1
Situacijos prognozavimas	5,0	54,4	40,6
Novatoriškas mąstymas	7,3	52,8	39,9
Laiko planavimas	4,7	68,2	27,1
Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	12,4	30,5	57,1
Kritinis mąstymas	15,3	33,3	51,4
Loginis mąstymas	25,7	25,8	48,5
Bendravimo gebėjimai	15,5	19,4	65,1
Sugebėjimas parduoti savo idėjas	6,7	43,5	49,9
Pozityvus mąstymas	15,8	37,3	46,9
Savireguliacija	13,1	38,1	48,8
Tolerancija	10,2	51,3	38,6
Pilietiškumas	6,4	73,1	20,6
Gyvenimo būdas	11,7	48,0	40,3

Iš lentelės matyti, kad stulpelyje, kuriame pateikti duomenys tų mokytojų, kurie mano, kad konkretus verslumo kompetencijos komponentas yra tik įgimtas (2-asis stulpelis), procentų dydžiai yra nedideli (išskyrus galbūt tik loginio mąstymo komponentą, dėl kurio apie ketvirtadalis respondentų mano, kad jis yra įgimtas, o ne ugdomas, tačiau net ir šiuo atveju tai sudaro respondentų mažumą). Vadinasi, absoliuti dauguma respondentų mano, kad visus šiuos verslumo kompetencijos komponentus ugdyti galima, nors dalis jų gali būti kartu ir įgimti. Tokiu atveju šie respondentai yra tinkami verslumo ugdymo klausimams nagrinėti.

Verslumo ugdymas

Nepaisant to, kad absoliuti dauguma respondentų sutinka, jog išvardytieji verslumo kompetencijos komponentai gali būti ugdomi, mokytojų dar buvo paklausta, ar jie ugdo savo mokinių verslumą, ir ar apskritai verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje yra prasmingas. Rezultatai, nurodant atsakymą į klausimą, kaip mokytojai ugdo mokinių verslumą, pateikti 39 lentelėje.

39 lentelė. Mokinių verslumo ugdymas, mokytojų nuomone

Mokytojai, ugdantys savo mokinių verslumą	Visi mokytojai (proc.)	Pasirinkusieji siauresnį verslumo apibrėžimą, apimančį tik verslo kūrimą, (proc.)	Pasirinkusieji verslumo apibrėžimą, kurį neįeina verslo kūrimas, (proc.)	Pasirinkusieji plačiausią verslumo apibrėžimą, (proc.)
Savo dalyko(-ų) pamokose	71,0	29,4	71,9	77,9
Užklasinėje veikloje	54,4	25,5	55,1	59,4
Arba savo dalyko(-ų) pamokose, arba (ir) užklasinėje veikloje	78,2	35,7	80,4	84,8

Iš lentelės matyti, kad 78,2 proc. respondentų atsakė, jog ugdo savo mokinių verslumą (arba savo dalyko(-ų) pamokose, arba (ir) užklasinėje veikloje). Didesnė respondentų dalis verslumą ugdo pamokų metu (71,0 proc.). Kodėl gi ne visi mokytojai ugdo verslumą? Ir ar tikrai jie jo neugdo? Pasižiūrėjus į 39 lentelės 3–5 stulpelius matyti, kad mažiausiai pasisakančiųjų už verslumo ugdymą yra būtent tarp tų mokytojų, kurių verslumo samprata yra siauresnė, apimanti tik verslo kūrimą. Taigi tuomet akivaizdu, kad jei kalbama tik apie verslo kūrimą ir jo įgyvendinimą, tai mokytojai, kurie savo veiklos nesieja su mokinių rengimu verslui, taip ir atsako, kad verslumo neugdo.

Įdomu tai, kad ne visi mokytojai, besiremiantys kitomis dviem verslumo sampratomis, kurios apima įvairias asmens savybes ir gebėjimus, teigia, jog ugdo mokinių verslumą (4–5 stulpeliai), tačiau kyla klausimas, ar ugdant mokinius įmanoma visiškai nepalieti dalykų, kurie išvardyti kaip verslumo kompetencijos elementai 36 ir 37 lentelėse?

Pažvelgus į tai, ar mokytojai ugdo mokinių verslumą, pagal moko-
muosius dalykus matyti, kad visi (100 proc.) ekonomikos, verslumo ir
vadybos mokytojai atsakė, jog jie verslumą ugdo. Kita gausiausia moky-
tojų grupė, teigianti, kad ugdo verslumą, yra pradinių klasių mokytojai
(92,1 proc.). Nuo šios grupės mažai atsilieka socialinių mokslų (geografi-
ja, psichologija, neskaitant ekonomikos, verslumo, vadybos, dėl nagrinė-
jamos temos svarbumo šių dalykų rezultatas pateiktas atskirai) mokytojų
grupė (91,3 proc.). Mažiausiai mokytojų, ugdančių mokinių verslumą,
yra humanitarinių mokslų (tik 57,9 proc.) ir gamtos mokslų grupėje
(58,1 proc.).

Detalesni duomenys apie tai, ar tikrai dalis respondentų savo darbe
visiškai neliečia verslumo ugdymo elementų, pateikti 40 lentelėje.

40 lentelė. Žinių mokiniams suteikimas ir (ar) gebėjimų bei savybių ugdymas,
mokytojų nuomone

Komponentai (žinios, gebėjimai, savybės)	Ar mokiniams suteikiate šias žinias ir ar ugdote šiuos gebėjimus, savybes?		
	Ne (proc.)	Taip, 1–3 kartus per metus (proc.)	Taip, dau- giau nei 3 kartus per metus (proc.)
Kūrybiškumas	24,3	15,8	59,8
Gebėjimas priimti sprendimus	21,0	27,2	51,8
Gebėjimas išsikelti tikslus	25,3	27,5	47,1
Imlumas naujovėms	36,5	19,5	44,1
Atsakingumas	8,8	22,4	68,8
Atkaklumas	11,6	27,1	61,4
Žinios apie verslo kūrimą	52,6	24,2	23,3
Rizikos valdymas	52,6	27,2	20,1
Situacijos prognozavimas	40,4	29,7	29,9
Novatoriškas mąstymas	33,4	25,6	41,0
Laiko planavimas	25,1	21,3	53,6
Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	31,9	29,6	38,5
Kritinis mąstymas	9,3	20,5	70,2

Loginis mąstymas	22,1	20,0	57,9
Bendravimo gebėjimai	24,2	12,0	63,8
Sugebėjimas parduoti savo idėjas	53,4	29,3	17,3
Pozityvus mąstymas	25,9	14,9	59,2
Savireguliacija	44,3	19,3	36,4
Tolerancija	26,9	9,0	64,0
Pilietiškumas	28,1	19,3	52,6
Gyvenimo būdas	44,6	22,3	33,0

Nebuvo nė vieno respondento, kuris nebūtų pažymėjęs bent kelių lentelėje išvardytų elementų. Detaliau panagrinėjus matyti, kad mažiausiai mokytojai linkę mokiniams perteikti žinias apie verslo kūrimą (net 52,6 proc. mokytojų to nedaro), rizikos valdymą (vėlgi 52,6 proc. mokytojų to nedaro), ir retas kuris ugdo mokinių sugebėjimą parduoti savo idėjas (53,4 proc. to nedaro), tačiau visi šie dalykai glaudžiai siejasi su verslu. Dažniausiai mokytojai linkę ugdyti mokinių kritinį mąstymą (tą dažnai daro net 70,2 proc. mokytojų) ir atsakingumą (68,8 proc.).

Beveik visi pradinį klasių mokytojai atsakė, kad (žr. 40 lentelę, 2-ąjį stulpelį) mokinius ugdo beveik visų išvardytų verslumo kompetencijos elementų, išskyrus žinių apie verslo kūrimą (to neperteikia 35,6 proc. mokytojų), sugebėjimo parduoti savo idėjas (to neperteikia 32,4 proc. mokytojų), rizikos valdymo (to nemoko 25,2 proc. mokytojų), t. y. dalykų, kurie glaudžiai siejasi su verslu, ir pradinį klasių mokiniams turbūt dar nėra labai aktualūs.

Kita mokytojų grupė, kuri ugdo beveik visus išvardytus verslumo kompetencijos komponentus, yra ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai (41 lentelė, 3-iasis stulpelis). Didžioji dauguma ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų teigia, kad ugdo minėtas savybes, gebėjimus, išskyrus gyvenimo būdą (neugdo 36,4 proc. šios grupės mokytojų), pilietiškumą, toleranciją (neugdo 31,8 proc. šios grupės mokytojų), pozityvų mąstymą (neugdo 27,3 proc. šios grupės mokytojų), bendravimo gebėjimus, savireguliaciją (neugdo 22,7 proc. šios grupės mokytojų). Tačiau 100 proc. šių mokytojų perteikia žinias apie verslo kūrimą ir ugdo mokinių sugebėjimą išsikelti savo tikslus.

Mažiausiai išvardytųjų verslumo kompetencijos komponentų nurodė mokiniams perduodantys humanitarinių ir gamtos mokslų mokytojai

(41 lentelė, 7–8 stulpeliai). Paskutinėje 41-osios lentelės eilutėje pateiktas mokytojų, kurie neugdo minėtų verslumo kompetencijos savybių ir gebėjimų, procento vidurkis – iš jo matyti, kurios dalykų srities mokytojų grupė labiausiai neugdo verslumo kompetencijos. Atrodytų, kad labiausiai ir kompleksiskai verslumo kompetencijos ugdymu rūpinasi pradinį klasių mokytojai. Pagrindinės ir vidurinės ugdymo programos mokytojai pagal dėstomus dalykus apsiima mokiniams ugdyti mažesnę dalį verslumo kompetencijos elementų. Reikia tikėtis, kad visų dalykų mokytojų visuma mokiniams sudaro pakankamas sąlygas ugdyti verslumo kompetenciją.

41 lentelė. Mokytojai, kurie mokiniams verslumo kompetencijos neugdo

Komponentai (žinios, gebėjimai, savybės)	Mokytojai, kurie mokiniams šių žinių, gebėjimų, savybių neugdo (proc.)						
	pradinės klasės	ekonomika, verslumas, vadyba	socialiniai mokslai (be ekonomikos, verslumo)	tikslesieji mokslai	dorinis ugd., menai, technologijos, kūno kult.	humanitariniai mokslai	gamtos mokslai
Kūrybiškumas	4,2	4,5	23,5	32,9	34,4	39,8	37,3
Gebėjimas priimti sprendimus	5,6	4,5	29,4	14,9	43,8	30,9	25,4
Gebėjimas išsiskel- ti savo tikslus	4,6	0	29,4	27,0	42,2	43,2	30,5
Imlumas naujo- vėms	6,0	9,1	52,9	36,5	52,2	58,5	64,4
Atsakingumas	1,5	4,5	20,0	12,9	11,9	12,5	15,2
Atkaklumas	1,5	9,1	5,0	7,0	10,7	29,5	20,0
Žinios apie verslo kūrimą	35,6	0	55,9	44,6	64,4	72,2	67,8
Rizikos valdymas	25,2	13,6	25,2	73,5	67,8	73,7	76,3
Situacijos prognozavimas	13,9	9,1	50,0	43,2	62,2	58,5	55,9
Novatoriškas mąstymas	7,2	9,1	52,4	33,9	44,6	60,9	59,1

Laiko planavimas	4,2	18,2	23,5	17,6	42,2	42,6	37,3
Sugebėjimas suburti asmenis naujai veiklai	6,5	13,6	32,4	40,5	35,6	54,0	52,5
Kritinis mąstymas	2,9	4,5	8,7	16,9	25,0	6,6	12,2
Loginis mąstymas	2,3	13,6	41,2	10,8	53,9	36,8	11,9
Bendravimo gebėjimai	3,7	22,7	32,4	50,0	43,3	21,1	45,8
Sugebėjimas par- duoti savo idėjas	32,4	13,6	69,2	61,3	52,4	76,0	80,4
Pozityvus mąstymas	1,5	27,3	35,0	47,6	25,4	42,7	56,8
Savireguliacija	8,5	22,7	73,3	68,6	56,0	67,1	71,4
Tolerancija	1,0	31,8	45,0	53,4	29,8	43,8	57,5
Pilietiškumas	2,3	31,8	41,2	51,4	42,2	30,1	62,7
Gyvenimo būdas	14,9	36,4	69,2	70,3	51,4	62,7	69,4
Vidurkis:	8,8	14,3	38,8	38,8	42,4	45,9	48,1

Kai kurie gautieji duomenys, pateikti 40 lentelėje, gana kontraversiški. Pavyzdžiui, sako neugdą kūrybiškumo daugiau nei trečdalis humanitarinių mokslų atstovų (39,8 proc.) ir apie trečdalis dorinio, menų, technologijų ir kūno kultūros atstovų (34,4 proc.), nors atrodytų, kad kūrybiškumas labiausiai siejasi su menais ir literatūra. Be to, nemažai dorinio, menų, technologijų bei kūno kultūros atstovų teigia, kad nemoko priimti sprendimų (43,8 proc.), nors atrodytų, kad tikyba ir etika labai turėtų būti su tuo susiję. Taip pat neįprastai daug šios mokytojų grupės atstovų teigia neugdantys bendravimo gebėjimų (43,3 proc.), o tai vėlgi labai siejasi su doriniu ugdymu. Atrodytų, kad humanitariniai ir socialiniai mokslai turėtų labiau dėmesio skirti pozityviam mąstymui (jo mokiniams neugdo atitinkamai 42,7 ir 35,0 proc. mokytojų). Savireguliacijos beveik nemoko visų dalykų grupių mokytojai, išskyrus pradinį klasių ir ekonomikos, verslumo, vadybos grupės mokytojus. Tolerancijos ir pilietiškumo ugdymas mokiniams, kaip matyti, iš esmės sutelktas tik pradinį klasių mokytojų rankose.

Taigi iš pateiktų rezultatų matyti, kad respondentai mokiniams verslumą daugmaž ugdo. Tyrimo metu buvo paklausta jų nuomonės, ar

apskritai verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje yra prasmingas. Rezultatai pateikti 42 lentelėje.

42 lentelė. Verslumo ugdymo prasmingumas šiandieninėje mokykloje, mokytojų nuomone

Klasės	Visiškai neprasmingas	Iš dalies neprasmingas	Nei prasmingas, nei neprasmingas	Iš dalies prasmingas	Labai prasmingas
1–4 klasėse	10,1	16,6	31,6	27,6	14,1
5–8 klasėse	1,5	9,9	32,8	32,8	23,0
9–10 (I–II) klasėse	2,7	2,4	27,1	24,4	43,5
11–12 (III–IV) klasėse	6,9	2,4	16,2	18,6	55,8
Jūsų dalyko(-ų) pamokose	3,8	6,8	36,8	30,6	22,1

Kaip matyti, dėl verslumo ugdymo prasmės pradinėje mokykloje daug mokytojų neturi aiškios nuomonės (31,6 proc.). Nepaisant to, nemaža dalis mokytojų visgi mato prasmę pradėti ugdyti mokinių verslumą nuo pradinės mokyklos (41,7 proc.). Dėl verslumo ugdymo 5–8 klasėse neturi aiškios nuomonės panašus skaičius mokytojų (32,8 proc.), tačiau šiuo atveju jau daugiau mokytojų sutinka, kad šiose klasėse ugdyti mokinių verslumą yra prasminga (55,8 proc.). Įdomu tai, kad nors sutinkančių, kad prasminga ugdyti verslumą 9–10 (I–II) klasėse, yra jau du trečdaliai mokytojų (67,9 proc.), tačiau neturinčių tvirtos nuomonės šiuo klausimu vėlgi išlieka panašus skaičius (27,1 proc.) kaip aptartaisiais atvejais. Dėl verslumo ugdymo 11–12 (III–IV) klasėse prasmės sutinka jau 74,4 proc. mokytojų. Tik apie pusę mokytojų mano, kad savo dalyko pamokose ugdyti mokinių verslumą yra prasminga (52,7 proc.). Yra mokytojų, manančių, kad mokinių verslumo ugdyti nėra prasminga nė viename klasių konkre.

Verslumo ugdymo priemonės

Per pastaruosius kelerius metus Lietuvoje buvo išleista nemažai verslumo mokymo priemonių (vadovėlių, mokytojų knygų, pratybų sąsiuvinų), skirtų bendrojo ugdymo mokyklai. Tyrimo metu mokytojų buvo

paklausta, ar jie žino šias mokymo priemones ir kiek labai yra su jomis susipažinę (pateiktas prieinamiausias, populiariausias mokymo priemonių sąrašas). 43 lentelėje pateikti rezultatai, suskirstyti pagal pradinio bei pagrindinio ir vidurinio ugdymo mokytojų koncentrus. Pajuodintu šriftu pateikti rezultatai, kurie susieja mokymo priemones, skirtas konkrečiam koncentrui, ir to koncentro mokytojus. Tačiau pateikti ir mokytojų atsakymai apie ne jų koncentro mokymo priemones, nes iš tiesų verslumo ugdymas plačiąja prasme nėra griežtai susietas nei su konkrečia klase, nei su konkrečiu dalyku, be to, gali būti ugdomas ir neformaliojo būdu – taigi mokytojas formaliajame ar neformaliajame ugdymo procese iš tiesų gali pritaikyti bet kokioje mokymo priemonėje pateiktas idėjas.

43 lentelė. Ar / kiek mokytojai yra susipažinę su verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis

Ar esate susipažinęs(usi) su šiomis verslumui ugdyti skirtomis metodinėmis priemonėmis?	Pradinio ugdymo mokytojai (proc.)			Pagrindinio ir vidurinio ugdymo mokytojai (proc.)		
	<i>ne arba nežino</i>	<i>žino menkai</i>	<i>gerai susipažinę</i>	<i>ne arba nežino</i>	<i>žino menkai</i>	<i>gerai susipažinę</i>
Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	73,7	19,2	7,0	48,0	21,3	30,7
Metodinės rekomendacijos. Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	81,0	12,3	6,6	48,6	19,6	31,9
Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga/ VŠĮ Drąsinkime ateitį. Vilnius, 2011.	55,6	31,3	13,1	55,6	23,9	20,6
Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai. Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000.	72,4	18,7	8,9	60,4	19,3	20,4
Mogišaitė, L. Verslumo ugdymas. Vilnius, 2010.	78,6	15,5	5,8	60,4	24,6	14,9

„Lietuvos Junior Achievement“ programos metodinė medžiaga	81,8	9,9	8,4	56,2	16,0	27,8
Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. 1 dalis, 2 dalis. Pratybų sąsiuviniai 3–6 klasių mokiniams. Vilnius, 2004.	41,8	31,7	26,4	64,0	13,0	23,0
Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga Vilnius, 2005.	55,3	23,1	21,6	72,3	21,4	6,3
Suiter, M. C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Mokytojo knyga. Vilnius, 2002.	53,3	22,9	23,8	63,7	8,7	27,6
Suiter, M. C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Moksleivio knyga. Vilnius, 2002.	52,4	23,4	23,3	64,9	12,3	22,8
Integruotas verslumo ugdymas dailės ir technologijų pamokose pradinėse klasėse. 2013.	41,7	33,2	25,1	63,9	14,8	21,3
Verbickienė, G. ir kt. Žingsnelis į ekonomiką. Užduočių sąsiuvinis 1–2 klasėms. Vilnius, 2004.	29,2	36,8	34,0	64,7	18,3	17,0

Iš lentelės matyti, kad mokytojai yra šiek tiek geriau susipažinę su savo ugdymo koncentru skirtingomis mokymo priemonėmis negu ne savo ugdymo koncentru skirtingomis priemonėmis, ypač tai ryšku pradinių klasių mokytojų atveju. Šis rezultatas yra natūralus. Tačiau iš procentų dydžių, pateiktų lentelėje, akivaizdu, kad iš tiesų gana nemažas skaičius mokytojų apie verslumo ugdymo priemones nėra girdėjęs. Pažvelgus, kiek mokytojų yra gerai susipažinę su šiomis mokymo priemonėmis, matyti, kad skaičiai gana menki, nesiekiantys nei trečdaliao, o dažnai – nei ketvirtadaliao mokytojų. Menkiausiai žinoma priemonė pasirodė A. Malčiauskienės ir kt. „Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga“, Vilnius, 2005. Apie ją iš viso nėra girdėję 66,7 proc. mokytojų (iš abiejų centrų), o gerai susipažinę sakė esą tik 11,1 proc. mokytojų. Kita mažiausiai žinoma verslumo ugdymo priemonė – L. Mogišaitės „Verslumo ugdymas“, Vilnius, 2010. Apie ją iš viso nėra girdėję 65,9 proc. mokytojų, o gerai susipažinę tik 12,1 proc. mokytojų.

Daugiau nei ketvirtadalis mokytojų (net 27,4 proc.) sako, kad nėra girdėję nė apie vieną iš šių verslumo mokymo priemonių. Rezultatas verčia susimąstyti. Juk dalis šių priemonių yra prieinamos elektroninėje erdėje ir todėl lengvai pasiekiamos.

Įdomu, kiek išvardytąsias mokymo priemones mokytojai naudoja savo darbe. Duomenys pateikti 44 lentelėje.

44 lentelė. Ar (kiek) mokytojai naudojasi verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis

Ar naudojātės šiomis verslumui ugdyti skirtomis metodinėmis priemonėmis savo darbe?	Pradinio ugdymo mokytojai (proc.)			Pagrindinio ir vidurinio ugdymo mokytojai (proc.)		
	<i>nenaudoja</i>	<i>taip, 1–3 kartus per metus</i>	<i>taip, daugiau nei 3 kartus per metus</i>	<i>nenaudoja</i>	<i>taip, 1–3 kartus per metus</i>	<i>taip, daugiau nei 3 kartus per metus</i>
Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	90,0	2,9	7,2	58,0	16,6	25,4
Metodinės rekomendacijos. Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	89,9	3,4	6,7	58,5	11,8	29,7
Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga/ VŠĮ Drąsinkime ateitį. Vilnius, 2011.	77,4	15,9	6,7	60,6	14,7	24,7
Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai. Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000.	85,6	6,7	7,7	62,9	7,7	29,4
Mogišaitė, L. Verslumo ugdymas. Vilnius, 2010.	88,9	5,3	5,8	67,1	15,2	17,7

Lietuvos Junior Achievement programos metodinė medžiaga	88,8	7,8	3,4	75,1	16,7	8,2
Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. 1 dalis/2 dalis. Pratybų sąsiuviniai 3–6 klasių mokiniams. Vilnius, 2004.	58,2	23,6	18,3	71,2	12,6	16,2
Malčiauskienė, A. ir kt. Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga Vilnius, 2005.	72,6	14,4	13,0	92,2	6,5	1,3
Suiter, M. C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Mokytojo knyga. Vilnius, 2002.	67,8	20,0	12,2	91,9	6,7	1,3
Suiter, M., C. Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Moksleivio knyga. Vilnius, 2002.	70,0	17,4	12,6	92,6	6,0	1,3
Integruotas verslumo ugdymas dailės ir technologijų pamokose pradinėse klasėse. 2013.	66,7	18,1	15,2	87,1	10,7	2,2
Verbickienė, G. ir kt. Žingsnelis į ekonomiką. Užduočių sąsiuvinis 1–2 klasėms. Vilnius, 2004.	46,7	33,3	20,0	72,1	13,6	14,3

Kaip matyti, beveik visais atvejais daugiau nei pusė mokytojų sakė šių mokymo priemonių savo darbe nenaudojantys. Net 40,1 proc. visų mokytojų teigia, kad niekada nėra naudoję nė vienos iš čia išvardytų verslumo ugdymo priemonių. Iš tų mokytojų, kurie šias priemones naudoja, dalis jų minėtas priemones naudoja vos 1–3 kartus per metus.

Palyginus, ar šių mokymo priemonių naudojimas priklauso nuo to, ar mokytojai yra su jomis susipažinę, gauta, kad, vertinant visas išvardytas mokymo priemones, yra statistiškai reikšmingas ryšys tarp to, ar (kiek) mokytojai yra su priemone susipažinę ir (ar) ją naudoja savo

darbe (skaičiuojant naudotas χ^2 požymių nepriklausomumo kriterijus, visais atvejais gautas $p < 0,001$). Taigi bendroju atveju, jei mokytojai yra geriau susipažinę su egzistuojančiomis verslumo ugdymo priemonėmis, tai dažniau jas ir naudoja, jei mažiau susipažinę, tai rečiau naudoja, o jei visai nesusipažinę, tai visai nenaudoja. Kai kuriais atvejais, nors jie ir yra susipažinę, tačiau vis tiek nenaudoja.

Kokių dalykų mokytojai naudojami šiomis verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis? Peržvelgus gautus rezultatus matyti, kad priemonėmis, skirtomis pagrindinio ir vidurinio ugdymo programoms, daugiausia naudojasi ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų grupė (kitų dalykų mokytojai šiomis priemonėmis naudojasi mažai). Akivaizdu, kad priemonėmis, skirtomis pradinėms klasėms, daugiausia naudojasi pradinė klasių mokytojai (tai matyti 44 lentelėje). Detalizuoti ekonomikos, verslumo ir vadybos grupės mokytojų naudojimosi verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis rezultatai pateikti 45 lentelėje.

Iš 44 lentelės matyti, kad mažiausiai populiarios yra dvi mokymo priemonės: „Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai“, Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000 (visai nenaudoja 57,1 proc. šios grupės mokytojų) ir L. Mogišaitės „Verslumo ugdymas“, Vilnius, 2010 (visai nenaudoja 52,4 proc. šios grupės mokytojų).

45 lentelė. Ar (kiek) ekonomikos, verslumo, vadybos mokytojų grupė naudojami verslumui ugdyti skirtomis mokymo priemonėmis

Ar naudojate šiomis verslumui ugdyti skirtomis metodinėmis priemonėmis savo darbe?	Ekonomikos, verslumo, vadybos mokytojų grupė (proc.)		
	<i>nenaudoja</i>	<i>taip, 1–3 kartus per metus</i>	<i>taip, daugiau nei 3 kartus per metus</i>
Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	19,0	38,1	42,9
Metodinės rekomendacijos. Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius, 2012.	18,2	50,0	31,8
Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga/VšĮ Drąsinkime ateitį. Vilnius, 2011.	38,1	38,1	23,8

Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai. Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000.	57,1	33,3	9,5
Mogišaitė, L. Verslumo ugdymas. Vilnius, 2010.	52,4	38,1	9,5
„Lietuvos Junior Achievement“ programos metodinė medžiaga	31,8	13,6	54,5

Verslumo ugdymo metodai

Akivaizdu, kad ne vien tik mokymo priemonės, bet ugdymo procese yra svarbūs ir naudojami mokymo metodai. Tyrimo metu mokytojų buvo prašoma pažymėti, kurie mokymo metodai tiktų verslumui ugdyti ir kiek labai jie tam tiktų. Paskui paklausta, kokius iš šių mokymo metodų mokytojai patys naudoja. Apibrėžti verslumo ugdymo metodus nėra taip paprasta, ypač kai laikomasi platesnės verslumo sampratos, apimančios ir asmens savybes, gebėjimus, reikalingus savo tikslams pasiekti ar verslui kurti. Todėl tyrimo metu mokytojams buvo pateiktas įvairus metodų (kartais ne tiek metodų, o formų) sąrašas, kuris galėtų tikti tiek siauresnės, tiek platesnės verslumo sampratos atstovams. 46 lentelėje pateikti respondentų atsakymai, kurie metodai / formos tiktų verslumui ugdyti ir kiek labai jie tam tiktų.

46 lentelė. Verslumo ugdymo metodai / formos

Metodai / formos	Kokie metodai tiktų verslumui ugdyti?		
	<i>netiktų (proc.)</i>	<i>iš dalies tiktų (proc.)</i>	<i>labai tiktų (proc.)</i>
Atvejo analizė	25,2	35,9	38,9
Problemų sprendimas	22,8	19,5	57,7
Minčių lietus	28,0	27,1	45,0
Minčių žemėlapis	33,4	28,9	37,8
Refleksija	25,7	27,2	47,1
Pranešimo rengimas	32,4	39,8	27,8
Pranešimo pristatymas	31,2	37,3	31,5
Paskaita	32,6	41,5	25,9

Individualus projektas	28,6	29,3	42,1
Grupinis projektas	21,2	16,6	62,2
Darbas grupelėse	20,9	19,7	59,5
Diskusijos	25,4	25,2	49,4
Debatai	33,0	27,9	39,2
Susitikimas su verslo žmonėmis	22,9	9,7	67,3
Verslo plano rengimas	23,2	19,2	57,6
Vaidmenų žaidimas	34,5	21,0	44,4
Simuliacija	42,9	32,0	25,1
Mokyklinė mugė	28,3	18,4	53,2
Mokyklinė įmonė	25,2	18,6	56,2
Kūrybinės dirbtuvės	25,9	16,8	57,3
Verslo plano / projekto vertinimas	25,8	29,9	44,3
De Bono kepurės	53,5	31,5	15,0
Vizualizacija	33,2	36,5	30,3
Aktyvus skaitymas	50,1	35,0	15,0

Daugiausia mokytojų mano, kad verslumui ugdyti labai tiktų susitikimai su verslo žmonėmis (67,3 proc.) ir grupiniai projektai (62,2 proc.). Be šių dviejų, dar labai tiktų darbas grupelėse, problemų sprendimas, verslo plano rengimas, kūrybinės dirbtuvės, mokyklinė įmonė ir mokyklinė mugė (visais atvejais įvardijo daugiau nei pusė respondentų). Aki-vaizdu, kad mokytojai geriausiai verslumo ugdymo metodais laiko tuos, kurie artimiausiai susiję su verslu ir grupiniu darbu.

Daugiausia mokytojų mano, kad verslumui ugdyti visiškai netinka De Bono kepurės (53,5 proc.), aktyvusis skaitymas (50,1 proc.), simuliacija (42,9 proc.). Pastarasis rezultatas stebina. Kompiuteriniai simuliaciniai žaidimai kuriami siekiant simuliuoti realią ar įsivaizduojamą realybę, sudarančią sąlygas veikti, daryti sprendimus, kurti, valdyti, plėtoti išgalvotus objektus ar visuomenės panašioje į realias gyvenimo ir verslo aplinkoje, turint ribotą resursų kiekį. Gali būti, kad tie respondentai, kurie pažymėjo, jog simuliacija yra netinka verslumui ugdyti, galbūt ne visiškai teisingai suprato, kas tai yra.

Palyginus šiuos rezultatus su rezultatais, kokius verslumo ugdymo metodus / formas respondentai naudoja savo darbe, matyti (žr. 47 len-

telė), kad mokytojai iš tų metodų, kuriuos pažymėjo kaip tinkamiausius verslumui ugdyti, dažniausiai taiko darbą grupelėse (šį metodą taiko net 93,7 proc. mokytojų – tiek konkrečiai verslumui ugdyti, tiek ugdymo procese apskritai), problemų sprendimas (81,5 proc.) ir grupinis projektas (78,4 proc.). Susitikimai su verslo žmonėmis, verslo plano rengimas, kūrybinės dirbtuvės, ypač mokyklinė įmonė, pasitaiko gerokai rečiau. Tačiau nemažai mokytojų pasisakė, kad savo darbe naudoja kitus metodus: diskusijas (81,4 proc.), refleksijas (81,6 proc.), minčių lietu (78,4 proc.), atvejo analizę (75,7 proc.), vaidmenų žaidimą (69,3 proc.) – tuos metodus / formas, kuriuos galbūt yra lengviau pritaikyti kasdieniame darbe, nei rengti mugės, kūrybines dirbtuves, į mokyklą kviestis verslo žmones ir pan.

47 lentelė. Metodai / formos, kuriuos mokytojai naudoja savo darbe

Metodai / formos	Ar naudojate šiuos metodus savo darbe?		
	<i>ne (proc.)</i>	<i>naudoju konkrečiai verslumui ugdyti (proc.)</i>	<i>naudoju apskritai (proc.)</i>
Atvejo analizė	24,3	23,7	52,0
Problemų sprendimas	18,5	17,4	63,9
Minčių lietus	21,6	18,4	60,0
Minčių žemėlapis	34,1	18,1	47,8
Refleksija	18,4	17,2	64,4
Pranešimo rengimas	34,7	20,1	45,2
Pranešimo pristatymas	33,4	21,4	45,2
Paskaita	31,1	23,0	45,9
Individualus projektas	30,9	18,4	50,7
Grupinis projektas	21,6	19,9	58,5
Darbas grupelėse	6,3	18,9	74,8
Diskusijos	15,9	16,6	67,5
Debatai	47,3	16,1	36,6
Susitikimas su verslo žmonėmis	48,8	19,5	31,7
Verslo plano rengimas	57,8	18,4	23,9
Vaidmenų žaidimas	30,7	18,3	51,0

Simuliacija	58,0	18,3	23,7
Mokyklinė mugė	40,7	21,1	38,1
Mokyklinė įmonė	62,5	17,7	19,8
Kūrybinės dirbtuvės	44,9	17,8	37,3
Verslo plano / projekto vertinimas	59,6	19,8	20,7
De Bono kepurės	71,5	16,7	11,9
Vizualizacija	41,4	19,4	39,2
Aktyvus skaitymas	42,2	20,2	37,6

Iš 46 lentelės matyti, kad dauguma mokytojų įvairius mokymo metodus / formas naudoja ne konkrečiai verslumui ugdyti, o tiesiog apskritai ugdymo procese. Tai turbūt natūralu, nes dauguma išvardytų priemonių yra bendro pobūdžio ir tinkamos siekiant įvairių tikslų.

Iš tų metodų, kuriuos mokytojai priskyrė kaip tinkamiausius verslumui ugdyti, dažniausiai mokytojų darbe nepasitaiko mokyklinių įmonių (to nėra 62,5 proc. mokytojų darbe) ir mokytojai nemoko mokinių rengti verslo planų (57,8 proc.). Kalbant apie kitus metodus mažiausiai tarp mokytojų populiarūs yra De Bono kepurės (šio metodo visai nenaudoja 71,5 proc. mokytojų), verslo plano / projekto vertinimas (nenaudoja 59,6 proc. mokytojų), simuliacija (nenaudoja 58,0 proc. mokytojų).

Populiariausias mokymo metodas, kaip matyti iš rezultatų, yra darbas grupelėse. Jo savo darbe visai nenaudoja tik 6,3 proc. tyrime dalyvavusių mokytojų.

Visų mokytojų rezultatus palyginus su ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų grupės rezultatais, t. y. kokius mokymo metodus jie naudoja savo darbe, matyti, kad yra skirtumų (žr. 48 lentelę).

48 lentelė. Metodai / formos, kuriuos savo darbe naudoja ekonomikos, verslumo, vadybos mokytojai

Metodai / formos	Ar naudojate šiuos metodus savo darbe? (ekonomikos, verslumo, vadybos mokytojų grupė)		
	<i>ne (proc.)</i>	<i>naudoju konkrečiai verslumui ugdyti (proc.)</i>	<i>naudoju apskritai (proc.)</i>
Atvejo analizė	0	36,4	63,6
Problemų sprendimas	4,5	31,8	63,6

Minčių lietus	19,0	33,3	47,6
Minčių žemėlapis	35,0	35,0	30,0
Refleksija	9,5	28,6	61,9
Pranešimo rengimas	13,6	31,8	54,5
Pranešimo pristatymas	13,6	31,8	54,5
Paskaita	15,0	20,0	65,0
Individualus projektas	23,8	23,8	52,4
Grupinis projektas	0	40,9	59,1
Darbas grupelėse	0	31,8	68,2
Diskusijos	4,5	22,7	72,7
Debatai	28,6	28,6	42,9
Susitikimas su verslo žmonėmis	9,1	50,0	40,9
Verslo plano rengimas	9,5	52,4	38,1
Vaidmenų žaidimas	31,8	27,3	40,9
Simuliacija	40,9	31,8	27,3
Mokyklinė mugė	50,0	36,4	13,6
Mokyklinė įmonė	33,3	47,6	19,0
Kūrybinės dirbtuvės	54,5	36,4	9,1
Verslo plano / projekto vertinimas	22,7	59,1	18,2
De Bono kepurės	71,4	23,8	4,8
Vizualizacija	38,1	23,8	38,1
Aktyvus skaitymas	81,0	9,5	9,5

Vienas iš skirtumų yra tas, kad ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai išvardytuosius metodus dažniau naudoja būtent mokinių verslumui ugdyti. Šis rezultatas natūralus, nes minėtos mokytojų grupės sritis būtent ir yra verslumas. Kitas skirtumas yra tas, kad pastaroji mokytojų grupė apskritai labiau naudoja visus išvardytuosius mokymo metodus / formas negu kiti mokytojai, išskyrus aktyvų skaitymą ir kažkodėl mokyklinę mugę bei kūrybines dirbtuves, nors tai, mokytojų manymu, labai tiktų verslumui ugdyti.

Pasitaiko mokymo metodų, kuriuos savo darbe naudoja absoliučiai visi ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai – tai atvejo analizė, gru-

pinis projektas ir darbas grupelėse. Vadinasi, tai yra patys populiariausi verslumo ugdymo metodai. Palyginus 47 ir 48 lenteles matyti, kad ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai daug dažniau nei kiti mokytojai naudoja artimai su verslu susijusius mokymo metodus / formas, tokius kaip susitikimai su verslo žmonėmis, verslo plano rengimas, verslo plano / projekto vertinimas. Labai keista, kad šios grupės mokytojai rečiau nei kiti mokytojai organizuoja mokyklinės muges ir kūrybines dirbtuves, nors tai labai glaudžiai siejasi su mokinių rengimu verslui.

Tyrimo metu buvo paklausta mokytojų, kiek jų nuomone, verslumo ugdymas mokiniams yra naudingas ir ar jiems patinka mokytis verslumo. 14,6 proc. mokytojų mano, kad verslumo ugdymas mokiniams nėra naudingas, o 16,6 proc. mokytojų galvoja, kad mokiniams mokytis verslumo yra nuobodu. Daugiau kaip ketvirtadalis mokytojų (27,2 proc.) mano, kad verslumo ugdymas mokiniams yra nei naudingas, nei nenaudingas. Panašus skaičius mokytojų (24,1 proc.) teigia, kad mokiniams mokytis verslumo yra nei nuobodu, nei patinka. Tačiau abiem atvejais didesnė dalis mokytojų sutinka, kad mokiniams verslumo ugdymas yra naudingas ir jiems patinka jo mokytis (atitinkamai 58,3 proc. ir 59,3 proc.).

IŠVADOS

Verslumas, kaip socialinis reiškiny, mokslinėje literatūroje suprantamas ir traktuojamas skirtingai. Mokslinių nuomonių įvairovė rodo reiškinio pažinimo tarpdisciplininių (vadybinių, ekonominių, edukologinių, psichologinių, teisinių, lingvistinių ir pan.) priegų poreikį. Kaip pagrindiniai verslumo parametrai išskirtina žmogaus įgimtos ir įgytos savybės, mąstymo būdas, nuostatos ir asmenybinis kryptingumas, gebėjimų ir kompetencijų raiška profesinėje veikloje. Verslumo kompetencija, kaip pagrindinė verslumo reiškinio sudedamoji dalis, nagrinėtina dviem kryptimis: pirmiausia kaip žmogaus įgytos žinios ir gebėjimai, susiję su verslininkystės turinio suvokimu, verslo kūrimu, palaikymu, veiklos rezultatyvumu, bei jų pritaikymas profesinėje veikloje; kita – kaip asmeninės savybės, požūriai, nuostatos, formuojantys verslaus asmens elgesio modelius. Verslumo kompetencijos formavimą(si) lemia keletas veiksmų grupių – išoriniai (glūdintys verslininką supančioje aplinkoje, kurių žmogus negali pakeisti, tačiau gali prie jų prisiderinti) ir vidiniai (priklausantys nuo atskiro verslininko veiklos bei glūdintys verslininko asmenybėje).

Verslumo ugdymas Lietuvoje modeliuojamas atsižvelgiant į Europos Sąjungos skirtingose šalyse besiformuojančią praktiką ir tradicijas. Europos Sąjungos atskirų kraštų patirtys dažniausiai įvertinamos ir apibendrinamos Europos komisijos kuruojamuose bendruose tyrimuose, kurių pagrindu vėliau teikiamos rekomendacijos atskiroms šalims. Europos komisijos kuruojamų jungtinių ekspertų grupių parengtose ataskaitose Europos šalys raginamos strategiškai rūpintis verslumo ugdymo organizavimu, skatinama parengti ir kokybiškai įgyvendinti verslumo ugdymo strategijas, siekiant organizuoti efektyvų mokymosi procesą ir skatinti šalis, kad švietimo įstaigos aktyviau bendradarbiautų su verslo pasauliu ir daugiau organizuotų diskusijų, bendradarbiavimo renginių.

Vertinant Europos Sąjungos teisės aktų turinį ir atliekamų tyrimų rezultatus, atkreiptinas dėmesys į holistinę verslumo ugdymo sampratą, kai akcentuojamas (ugdomas) asmens gebėjimas idėjas paversti veiksmais, kūrybingumas, imlumas naujovėms, pasirengimas rizikuoti ir gebėjimas planuoti ir valdyti projektus, siekiant tikslų, bei rekomendacijos verslumą, kūrybiškumą, novatoriškumą ugdyti visais švietimo ir mokymo sistemos

lygmenimis. Todėl būtina skirti deramą dėmesį verslumo ugdymui Europos šalyse, kaip strateginiam švietimo siekiui. Pastebėta, kad daugėja šalių, įtraukusių verslumo ugdymą į įvairias nacionalines programas ir verslumo ugdymo strategijas. Savo ruožtu matyti, kad tik nedaugelyje šalių yra puikios galimybės verslumą ugdantiems mokytojams tobulinti savo kvalifikaciją.

Mokslinių tyrimų ir dokumentų analizė rodo, kad Europos Sąjungoje tobulintinas verslumą ugdančių mokytojų kompetentingumas – stinga gebėjimų ir patirties; mažai rūpinamasi verslumą ugdančių mokytojų rengimu, sistemingu, reguliariu kvalifikacijos tobulinimu, nors į nacionalines strategijas, programas verslumo ugdymą įtraukia vis daugiau Europos šalių; neretai atskirose Europos Sąjungos valstybėse verslumo ugdymas nesusietas su konkrečių dalykų turiniu, praktiniu pritaikumu, neveiksmingi mokymo(si) metodai; stokojama bendradarbiavimo su verslo pasaulio atstovais.

Verslumo kompetencijos ugdymas(is) susijęs su holistiniu ir pozityviu ugdytojo ir ugdytinio požiūriu į verslumo procesą, verslumo sampratos suvokimu, pasitikėjimu verslu kaip veikla, asmens požiūriu praplėtimu, būtinų verslininkui žinių ir gebėjimų įgijimu ir paties verslo kūrimu. Atsižvelgiant į tai, verslumo ugdymo programos skirstytinos į dvi grupes: pirmoji yra susijusi su asmeniniu ugdytinių, kaip verslios asmenybės, vystymu(si); antroji – su verslininkystės žiniomis ir gebėjimais, kurie reikalingi profesinei saviraiškai ar valdant įmonę nuo įkūrimo iki suklestėjimo.

Lietuvos bendrojo ugdymo bendrųjų programų turinio analizė rodo, kad, modeliuojant ugdymo turinį Lietuvoje, formaliojo ugdymo programomis siekiama ugdyti verslumą vadovaujantis holistiniais, integralumo ir nuoseklumo principais. Lietuvos bendrojo ugdymo bendrosios programos sumodeliuotos taip, kad besimokantieji verslumą integraliai suvoktų iš skirtingų mokomųjų dalykų perspektyvų kaip vientisą siektiną gebėjimą ir kompetenciją. Savo ruožtu, atsižvelgiant į besimokančiųjų brandą, skirtingo ugdymo centruose, kryptingo ugdymo mokomuosiuose dalykuose (pavyzdžiui, Ekonomika ir verslumas ir pan.) ugdomi jų tiksliniai, specialieji gebėjimai, indukcinio būdu sujungiantys per tarpdalykinius ryšius įgytus ir išplėtotus gebėjimus bei kompetencijas. Tyrimo metu pastebėta, kad verslumo ugdymui Lietuvoje didžiausias dėmesys skiriamas tik formaliojo ugdymo srityje, o neformalusis verslumo ugdy-

mas stokoja nuoseklumo, tęstinumo. Dalis verslumui ugdyti skirtų neformaliojo ugdymo programų yra epizodinės, fragmentiškos.

Vertinant verslumo ugdymo Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje praktiką pastebėta, kad verslumo ugdymo priemonių, skirtų bendrojo ugdymo mokyklai, pasirinkimas yra gana platus. Daugiausia yra parengta vadovėlių, kurie iš esmės skirti ekonomikos pamokoms, tačiau įmanomi naudoti ugdant verslumą ir kitų dalykų pamokose bei popamokinėje veikloje. Mokytojams parengti metodinių rekomendacijų rinkiniai skirti padėti integruoti verslumą į įvairius mokomuosius dalykus ir popamokinę veiklą. Tačiau, kita vertus, ypač reikalinga ir svarbi yra mokytojų kvalifikacijos tobulinimo sistema, skirta verslumo ugdymo tematikai. Verslumui ugdyti skirtų kvalifikacijos tobulinimo projektų mokytojams organizuojama gana nedaug, be to, jie nėra tęstiniai ir sistemiški. Todėl šie mokytojų kvalifikacijos tobulinimo projektai verslumo ugdymo situacijos bendrojo ugdymo mokykloje reikšmingai nepakeičia. Be to, Lietuvoje iki šiol nėra įstaigos, kuri būtų atsakinga už mokytojų kvalifikacijos kėlimo sistemos verslumo tematika sukūrimą ir organizavimą, nors teisiuose dokumentuose tokios institucijos būtinybė yra apibrėžta.

Apibendrinant Lietuvos pedagogų nuomones ir vertinimus, teigtina, kad:

- dauguma mokytojų turi plačiausią verslumo sampratą, t. y. verslumą supranta kaip gebėjimą idėjas paversti veiksmis, kūrybingumą, imlumą naujovėms, drąsą rizikuoti, gebėjimą planuoti, kurti verslą ir jį įgyvendinti. Šią, plačiausią verslumo sampratą, dažniausiai turi tie mokytojai, kurie per paskutiniuosius trejus metus dalyvavo kokiuose nors nacionaliniuose arba regioniniuose kursuose, projektuose verslumo ugdymo klausimams nagrinėti. Be to, plačioji verslumo samprata buvo priimtinausia tiems mokytojams, kurie studijų metu turėjo bent vieną kursą, susijusį su verslumo ugdymu arba verslu.
- iš įvairių verslumo komponentų mokytojams mažiausiai su verslumu siejasi pilietiškumas, gyvenimo būdas ir tolerancija. Ne per daugiausia mokytojų su verslumu sieja ir savireguliaciją bei pozityvų mąstymą.
- nepaisant to, kad dalis verslumo kompetencijos elementų yra įgimti, o dalis įgyjami, absoliuti dauguma respondentų mano,

- kad visus verslumo kompetencijos komponentus įmanoma ugdyti.
- dauguma respondentų atsakė, jog ugdo savo mokinių verslumą arba savo dalyko(-ų) pamokose, arba (ir) užklasinėje veikloje. Didesnė respondentų dalis verslumą ugdo pamokų metu.
 - žvelgiant pagal skirtingus mokomuosius dalykus matyti, kad verslumą ugdo visi ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai. Kita gausiausia mokytojų grupė, kuri teigia, kad ugdo verslumą, yra pradinė klasių mokytojai. Nuo šios grupės mažai atsilieka socialinių mokslų (geografija, psichologija, neskaitant ekonomikos, verslumo, vadybos) mokytojų grupė. Mažiausia mokytojų, ugdančių mokinių verslumą, yra humanitarinių mokslų grupėje ir gamtos mokslų grupėje.
 - mažiausiai mokytojai linkę mokiniams perteikti žinias apie verslo kūrimą, rizikos valdymą, retas kuris ugdo mokinių gebėjimą parduoti savo idėjas – visi šie dalykai glaudžiausiai siejasi su verslu. Dažniausiai mokytojai linkę ugdyti mokinių kritinį mąstymą (ir atsakingumą). Beveik visi pradinė klasių mokytojai atsakymuose minėjo, kad mokinius ugdo beveik visų įmanomų verslumo kompetencijos elementų, išskyrus žinių apie verslo kūrimą, sugebėjimą parduoti savo idėjas, rizikos valdymą – dalykus, kurie glaudžiai siejasi su verslu ir pradinė klasių mokiniams turbūt dar nėra labai aktualūs. Kita mokytojų grupė, kuri ugdo beveik visus įmanomus verslumo kompetencijos komponentus, yra ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojai. Didžioji dauguma ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų teigia, kad ugdo įvairias verslaus žmogaus savybes, gebėjimus, išskyrus gyvenimo būdą, pilietiškumą, toleranciją, pozityvų mąstymą, bendravimo gebėjimus, savireguliaciją. Tačiau visi šios grupės mokytojai perteikia žinias apie verslo kūrimą ir ugdo mokinių gebėjimą išsikelti tikslus.
 - apie trečdalis mokytojų neturi aiškios nuomonės, ar prasminga ugdyti mokinių verslumą pradinėje mokykloje. Dėl verslumo ugdymo 5–8 klasėse neturi aiškios nuomonės taip pat apie trečdalis mokytojų, tačiau šiuo atveju jau daugiau nei pusė mokytojų sutinka, kad šiose klasėse ugdyti mokinių verslumą yra prasminga. Sutinkančių, kad prasminga ugdyti verslumą 9–12 (I–IV) klasėse

se, yra daugiau nei du trečdaliai mokytojų. Tik apie pusė mokytojų mano, kad savo dalyko pamokose ugdyti mokinių verslumą yra prasminga. Yra mokytojų, manančių, kad mokykloje ugdyti mokinių verslumo apskritai nėra prasmės.

- mokytojai yra šiek tiek geriau susipažinę su savo ugdymo koncentru skirtingomis mokymo priemonėmis, negu ne savo ugdymo koncentru skirtingomis priemonėmis, ypač tai ryšku pradinių klasių mokytojų atveju. Tačiau iš rezultatų matyti, kad iš tiesų gana nemažas skaičius mokytojų apie verslumo ugdymo priemones apskritai nėra girdėjęs. Pažvelgus, kiek mokytojų yra gerai susipažinę su šiomis mokymo priemonėmis, matyti, kad skaičiai gana menki, nesiekiantys nei trečdaliao, o dažnai nei ketvirtadaliao mokytojų. Mažiausiai žinoma priemonė pasirodė A. Malčiauskienės ir kt. „Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga“, Vilnius, 2005. Kita mažiausiai žinoma verslumo ugdymo priemonė – L. Mogišaitės „Verslumo ugdymas“, Vilnius, 2010. Daugiau nei ketvirtadalis mokytojų pažymėjo, kad nėra girdėję nei apie vieną iš verslumo mokymo priemonių.
- iš rezultatų matyti, kad daugiau nei pusė mokytojų sako, kad jokių verslumo ugdymo priemonių savo darbe nenaudoja. Iš tų mokytojų, kurie naudoja verslumo ugdymo priemones, dalis jų minėtas priemones naudoja vos 1–3 kartus per metus. Gautas statistiškai reikšmingas ryšys tarp to, ar (kiek) mokytojai yra su priemone susipažinę ir (ar) ją naudoja savo darbe. Bendruoju atveju, jei mokytojai yra geriau susipažinę su egzistuojančiomis verslumo ugdymo priemonėmis, tai dažniau jas ir naudoja, jei mažiau susipažinę, tai rečiau naudoja, o jei visai nesusipažinę, tai visai nenaudoja. Kai kuriais atvejais, nors jie ir yra susipažinę, tačiau vis tiek nenaudoja.
- priemonėmis, skirtomis pagrindinio ir vidurinio ugdymo programoms, daugiausia naudojasi ekonomikos, verslumo ir vadybos mokytojų grupė. Kitų dalykų mokytojai šiomis priemonėmis naudojasi menkai. Akivaizdu, kad priemonėmis, skirtomis pradinėms klasėms, daugiausia naudojasi pradinių klasių mokytojai.
- daugiausia mokytojų mano, kad verslumui ugdyti labai tiktų susitikimai su verslo žmonėmis ir grupiniai projektai. Be šių dviejų, dar labai tiktų darbas grupelėse, problemų sprendimas, verslo

plano rengimas, kūrybinės dirbtuvės, mokyklinė įmonė ir mokyklinė mugė. Iš to matyti, kad mokytojai geriausiai verslumo ugdymo metodais laiko tuos, kurie artimiausiai susiję su verslu ir grupiniu darbu.

- daugiausia mokytojų mano, kad verslumui ugdyti visiškai netinka De Bono kepurių metodas, aktyvus skaitymas, simuliacija. Kompiuteriniai simuliaciniai žaidimai kuriami siekiant simuliuoti realią ar išsivaizduojamą realybę, sudarančią sąlygas veikti, daryti sprendimus, kurti, valdyti, plėtoti išgalvotus objektus ar visuomenę aplinkoje, panašioje į realią gyvenimo ir verslo aplinką, turint ribotą resursų kiekį. Gali būti, kad tie respondentai, kurie pažymėjo, jog simuliacija netinka verslumui ugdyti, nevisiškai teisingai suprato, kas tai yra.
- savo darbe dažniausiai mokytojų naudojami metodai yra darbas grupelėse, problemų sprendimas ir grupinis projektas. Susitikimai su verslo žmonėmis, verslo plano rengimas, mokyklinė mugė, kūrybinės dirbtuvės, ypač mokyklinė įmonė, pasitaiko gerokai rečiau. Tačiau nemažai mokytojų pasisakė, kad naudoja ir kitus metodus: diskusijas, refleksijas, minčių lietu, atvejo analizę, vaidmenų žaidimą – tuos metodus / formas, kuriuos galbūt yra lengviau pritaikyti kasdieniame darbe, nei rengti muges, kūrybinės dirbtuves, į mokyklą kviestis verslo žmones ir pan.
- dauguma mokytojų įvairius mokymo metodus / formas naudoja ne konkrečiai verslumui ugdyti, o tiesiog apskritai ugdymo procese.
- iš tų metodų, kuriuos mokytojai priskyrė prie tinkamiausių verslumui ugdyti, beveik nepasitaikė mokyklinių įmonių, taip pat mokytojai nemoko mokinių rengti verslo planų. Iš kitų metodų mažiausiai tarp mokytojų populiarius yra De Bono kepurės, verslo plano / projekto vertinimas, simuliacija.

Naudota literatūra

- 2006 m. vasario 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija dėl tolesnio Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę. *Oficialusis leidinys L 064, 04/03/2006*
- 2013–2014 ir 2014–2015 mokslo metų pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planai, 2013. [interaktyvus]. <http://www.smm.lt/uploads/documents/ugdymo-planai/BUP%2020130519.pdf> [žiūrėta 2014-08-27].
- Adamonienė, R. ir kt. 2001. *Profesinio ugdymo pagrindai*. Vilnius: „Petro ofsetas“.
- Adamonienė, R.; Šilingienė, V. 2008. Lietuvos kaimo gyventojų verslumo ypatumai. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtra*, 12(1).
- Anužienė, B. 2004. *Karjeros raida žinių visuomenėje: Europos patirtis ir perspektyvos*. Tarptautinė mokslinė konferencija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Arasti, Z.; Falavarjani, K. M. 2012. Imanipour N. A Study of Teaching Methods in Entrepreneurship Education for Graduate Students. *Higher Education Studies*, 1(2), p.1–10.
- Arends, R. I. 1998. *Mokomės mokyti*. Vilnius: Margi raštai.
- Atkočiūnienė, V.; Navasaitienė, S. 2013. *Kaimo raidos regioniniai aspektai: kaimo bendruomenių vaidmuo skatinant jaunimo verslumą*.
- Bareikienė, D.; Lipskis, K.; Poškienė, D. 2010. *Ekonomika ir verslumas IX–X klasėms*, Vilnius: TEV, EŠSC.
- Barker, R. L. 1995. *The Social Work Dictionary*. Washington DC: Nasw press.
- Bendrieji visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimai, Europos orientaciniai metmenys*, 2007. 2006 m. gruodžio 18 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijos dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų. Brussels: European Commission.
- Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija, 2007. *Valstybės žinios*, Nr. 63-2440.
- Bitinas, B. 1998. *Ugdymo tyrimų metodologija*. Vilnius: Jošara.
- Bitinas, B. 2000. *Ugdymo filosofija*. Vilnius: Enciklopedija.
- Bitinas, B. 2013. *Rinktiniai edukologiniai raštai*. Vilnius: Edukologija.
- Bornstein, D. 2004. *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas*. Oxford: Oxford University Pres.

- Borusevičienė, N. 2004. *Mokymo(si) procesai edukaciniu ir filosofiniu aspektu*. Šiauliai: Lucilijus.
- Bruzgelevičienė, R. 2008. *Lietuvos švietimo kūrimas*. Vilnius: Sapnų sala.
- Cameron, K. S.; Quinn, R. E.; DeGraff, J.; Thakor, A. J. 2003. *Competing Values Framework*. [interaktyvus] <http://competingvalues.com/competingvalues.com/wp-content/uploads/2009/07/Competing-Values-Leadership-Excerpt.pdf> [žiūrėta 2014-09-27].
- Chell, E. 2007. *Social enterprise and entrepreneurship towards a convergent theory of the entrepreneurial process*. [interaktyvus] [http://www.sagepub.com/ridleyduff/Student%20resources/Online%20journal%20readings/Chapter%2010/Article%20-%20Chell,%20E.%20\(2007\)%20Social%20Enterprise%20and%20Entrepreneurship.pdf](http://www.sagepub.com/ridleyduff/Student%20resources/Online%20journal%20readings/Chapter%2010/Article%20-%20Chell,%20E.%20(2007)%20Social%20Enterprise%20and%20Entrepreneurship.pdf) [žiūrėta 2014-05-09].
- Collins, L. A.; Smith, A. J.; Hannon, P. D. 2006. Applying a synergistic learning approach in entrepreneurship education. *Management learning*, 37(3).
- Čiburienė, J.; Guščinskienė, J. 2009. Jaunimo verslumas: lyčių aspektas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(14).
- Dačiulytė, R.; Juškeliienė, V.; Miškinienė, M.; Sederevičiūtė-Pačiauskienė, Ž. 2010. Mokytojų pasirengimas integruoti vartojimo kultūrą bendrojo lavinimo mokykloje. *Pedagogika*, 98, p. 29–38.
- Daukila, S., 1998. *Profesinio ugdymo logika*. Kaunas: Akademija.
- Davies, L.G.; Gibb, A. A. 1991. Recentre search in entrepreneurship. *Proceedings of the 3rd International EIASM Workshop*. Gower, London.
- Dešimtyje mokyklų – nauja verslumo ugdymo programa, 2014. [interaktyvus] <http://vvdk.lt/news/14/22/Pranesimas-ziniasklaidai-Desimtyje-mokyklu--nauja-verslumo-ugdymo-programa.html> [žiūrėta: 2014-09-07].
- Dudaitė, J.; Žibėnienė, G. 2012. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą. *Socialinis darbas*, 1 (11), p. 165–176.
- Duoblienė, L. 2008. *Bendrujų programų ir išsilavinimo standartų naudojimas/naudingumas planuojant ir organizuojant ugdymą bendrojo lavinimo mokykloje: tyrimo ataskaita*. Vilnius.
- Duoblienė, L.; Bulajeva, T. 2008. Bendrosios programos ir išsilavinimo standartai – kokybiško ugdymo garantas? *Acta paedagogica Vilnensia*, 21, p. 59–74.
- Education and Training 2020 (ET 2020). [interaktyvus] http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/general_framework/ef0016_en.htm [žiūrėta 2014-09-16].

- Ekonomijos ir verslumo pagrindinio ugdymo bendroji programa, 2008. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.
- Ekonomika geografijos pamokose. Aktyvieji mokymo metodai*, Vilnius, 2003.
- Ekonomika ir verslumas IX–X klasėms. Kompiuterinė knyga mokytojui*, Vilnius: TEV, EŠSC, 2010.
- Ekonomika pagrindinėje mokykloje. Aktyvieji mokymo metodai*, Vilnius, 2001.
- Ekonomika pasaulio geografijos pamokose. Aktyvieji mokymo metodai*, Vilnius, 2005.
- Ekonomika pilietiškumo pagrindų pamokose. Aktyvieji mokymo metodai*, Vilnius, 2004.
- Ekonomikos pradmenys IX–X klasėms*, Vilnius: TEV, 2003.
- Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004. *Valstybės žinios*, Nr. 96-3555.
- Entrepreneur Education Natural, 2014. [interaktyvus] <http://www.ukessays.com/essays/business/entrepreneur-art-natural.php> [žiūrėta 2014-07-24].
- Entrepreneurship 2020 action plan*, 2014. Communication from the Commission to the European Parliament, the council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. [interaktyvus] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0795:FIN:EN:PDF> [žiūrėta 2014-09-16].
- Entrepreneurship Education at School in Europe, 2012. [interaktyvus] http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/135EN.pdf [žiūrėta 2014-07-24].
- Entrepreneurship education policies, 2011. *Investment, Enterprise and Development Commission Multi-year Expert Meeting on Enterprise Development Policies and Capacity-building in Science, Technology and Innovation (STI)*. Third session Geneva, 19–21 January 2011. [interaktyvus] http://unctad.org/en/Docs/ciimem1crp2_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].
- Entrepreneurship Education: A Guide for Educators*, 2013. Bruxelles: Enterprise and Industry.
- Entrepreneurship Education: Enabling Teachers as a Critical Success Factor*, 2011. A report on Teacher Education and Training to prepare teachers for the challenge of entrepreneurship education. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/education/teacher_education_for_entrepreneurship_final_report_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].

- Entrepreneurship in Education and Training – from compulsory school to higher education*, 2009–2014. [interaktyvus] http://planipolis.iiep.unesco.org/upload/Norway/Norway_Action_Plan_Entrepreneurship_2009_2014.pdf [žiūrėta 2014-07-22].
- Entrepreneurship in Vocational Education and Training*, 2009. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_en.pdf [žiūrėta 2014-07-22].
- Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija 2006 m. gruodžio 18 d. dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų (2006/962/EB)*, 2006. [interaktyvus] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32006H0962> [žiūrėta 2014-09-10].
- Fayolle, A.; Kyro, P.; 2008. *The Dynamic between entrepreneurship, environment and education*. JK: Edvard Elgar Publishing Limited.
- Galkienė, A. 2008. Ugdymo metodų reikšmė verslumo kompetencijos raidai. *Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Garavan, T. N.; O’Cinneide, B. 1994. Entrepreneurship education and training programmes: a review and evaluation. *Journal of European Industrial Training*, 18(8), p. 8–12.
- Gedvilienė, G. ir kt. 2008. *Ko reikia šiuolaikiniam mokytojui? Aktualus mokytojų kvalifikacijos tobulinimo turinys*. Vilnius: Lodvila.
- Gegieckienė, L.; Graikšienė, A. 2009. *Verslumas*. Vilnius: Ciklonas.
- Gevorgianienė, V. 2008. Verslumo samprata ir jo ugdymui palankios aplinkos bruožai. *Pasirengimo profesinei karjerai bendrojo lavinimo mokykloje prielaidos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Gibb, A. A. 1993a. The enterprise culture and education, understanding enterprise education and its links with small business entrepreneurs and educational goals. *International small business management journal*, 11(3), p. 11–34.
- Gibb, A. A. 1993b. Key factors in the design of policy support for the small and medium enterprise(SME) development process: an overview. *Entrepreneurship and Regional Development*, 5, p. 1–24.
- Gimbuța, A. 2010. Entrepreneurial competences from syntegrative perspective. *Journal Plus Education*, 2, p. 262–272.
- Gudžinskienė, V.; Norvaišaitė, J. 2010. Socialinio darbuotojo kompetencijų sampratų analizė. *Socialinis ugdymas*, 11(2).
- Hébert, R. F.; Link, A. N. 1989. In Search of the Meaning of Entrepreneurship. *Small Business Economics*, 1, p. 39–49.

- Hytti, U.; O’Gorman, C. 2004. What is enterprise education? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries. *Education+Training*, 46(1), p. 11–23.
- Implementing the Community Lisbon Programme: Fostering entrepreneurial mindsets through education and learning*, 2006. Commission of the European Communities. Brussels: EuropeanCommission, 13.2.2006 COM(2006) 33 final. [interaktyvus] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0033:LT:NOT> [žiūrėta 2014-07-22].
- Indrašienė, V.; Žibėnienė, G. 2014. *Pasiekimų vertinimas ir įsivertinimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Inovatyvių verslumo ugdymo metodų ir priemonių integrali programa* [nepublikuotas rankraštis], 2012. Vilnius: LEU.
- Integruotas verslumo ugdymas dailės ir technologijų pamokose pradinėse klasėse. Metodinės rekomendacijos*, Vilnius: LVJC, Eugrimas, 2013.
- Jakubavičius, A.; Strazdienė, G.; Vilys, M.; Burinskienė, A.; Žemaitis, E.; Pipirienė, V. 2014. *Žiniomis grįsto verslumo skatimas: metodai ir taikymo praktika*. Vilnius: Technika.
- Jakubė, A.; Juozaitis A. 2012. *Kompetencijų ugdymas aukštojoje mokykloje: metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jamieson, I. 1984. *Education for enterprise*. Ballinger, Cambridge: CRAC.
- Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2011. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris. *Pedagogika*, 104, p. 86–96.
- Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymas Lietuvos švietimo sistemoje. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 32(3), p. 40–49.
- Jelagaitė, A.; Vijeikis, J. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas bendrojo lavinimo mokyklų vyresnėse klasėse. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 34(5), p. 54–65.
- Jovaiša, L. 1997. *Edukologijos pradmenys*. Kaunas, Technologija.
- Jovaiša, T.; Shaw, S. 1998. Žvilgsnis į bendrųjų gebėjimų ugdymą Rytų ir Centrinėje Europoje. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 1.
- Jucevičienė, P.; Lepaitė, D. 2000. Kompetencijos sampratos erdvė. *Socialiniai mokslai*, 1(22).
- Kalvaitis, A. 2011. *Su vadovėliu siejamų mokymo priemonių naudojimas bendrojo ugdymo mokyklos pamokoje*. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras.
- Kaufmann, P. J.; Dant, R. P. 1998. Franchising and the domain of entrepreneurship research. *Journal of Business venturing*, 14, p. 5–16.

- Kozlinska I. 2011. Contemporary Approaches to Entrepreneurship Education. *Journal of Business Management*, 4, p. 205–220.
- Lans, T. et al. 2008. Entrepreneurship Education and Training in a Small Business Context: Insights from the Competence-Based Approach. *Journal of Enterprising Culture*, 4 (16), p. 363–383.
- Laužackas, R. 1997. *Profesinio ugdymo turinio reforma: didaktiniai bruožai*. Vilnius: LR Švietimo ir mokslo ministerijos Leidybos centras.
- Lietuvos Junior Achievement*, 2014. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2014-09-07]. Prieiga per internetą <<http://www.lja.lt/>>.
- Lisabonos strategija*, 2002. [interaktyvus] <http://www.e-library.lt/resursai/DB/IVPL/Lisabonosproc.20strateg/LISABONOSproc.20STRATEGIJA.pdf> [žiūrėta 2014-02-19].
- Lydeka, Z. 1996. Verslininkas, verslumas ir verslininkystė. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 2.
- Lydeka, Z. 2000. Verslumas ir verslininkystės sėkmė. *Ekonomika*, 52, p. 51–61.
- Makutėnas, A.; Makutėnienė, D. 2008. *Ekonomika. 9–10 klasėms*, Kaunas: Šviesa.
- Malčiauskienė, A.; Poškienė, D.; Šinkūnaitė, B. 2004. *Pasirinkimų šalis. 1 ir 2 dalis. Pratybų sąsiuviniai 3–6 klasių mokiniams*. Vilnius: TEV.
- Maldeikienė, A. 2003. *Ekonomika. 9–10 klasėms*, Vilnius: Tyto alba.
- Markevičius, P. 2007. Žemės ūkio infrastruktūros verslininkų verslumo išorinės aplinkos veiksniai šiuolaikinės rinkos sąlygomis. *Vadybos mokslas ir studijos – kaimo verslų infrastruktūros plėtrai*, 4(11).
- McCarthy, P. R.; McCarthy, H. M. 2006. When case studies are not enough: integrating Experiential Learning into Business Curricula. *Journal of Education for Business*, March/April, p. 201–204.
- Mikoliūnienė, V.; Zybartas, A. 2008. *Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumas neformaliame ugdyme* [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC.
- Mincienė, L. 2004. *Verslumo pradmenys*. Kaunas: Dakra.
- Mincienė, L.; Cvirkienė, S. 2008. *Kvalifikacijos tobulinimo programa: Verslumo integravimas į mokymo dalykus*. [nepublikuotas rankraštis]. Vilnius: PPRC.
- Mogišaitė, L. 2010. *Verslumo ugdymas*. Vilnius.
- Mokausi tvarkyti savo finansus. Kuriu savo finansinę ateitį. 6–8 klasės mokytojo knyga ir moksleivio knyga*, Vilnius, 2007.
- Mokyklų savarankiškumo plėtotės gairės, 2012. [interaktyvus] <http://www.lyderiulaikas.smm.lt/Atsisi%C5%B3sti%20dokumentus:/article/1961/12%20>

- 11%2014%20LL2%20Mokyklų%20savarankiskumo %20gaires.pdf [žiūrėta 2014-09-14].
- Motiejūnienė, E.; Žadeikaitė, L. 2009. Kompetencijų ugdymas: iššūkiai ir galimybės. *Pedagogika*, 95, p. 86–93.
- Motiejūnienė, E.; Žadeikaitė, L. 2009. Kompetencijų ugdymas: iššūkiai ir galimybės. *Pedagogika*, 95.
- Mwasalwiba, E. S. 2010. Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education and Training*, 1(52), p. 20–47.
- Nacionalinė jaunimo verslumo ugdymo ir skatinimo 2008–2012 metų programa, 2008, *Valstybės žinios*, Nr. 46-1728.
- Nauckūnaitė, Z. 2011. Lietuvių kalbos ir literatūros dalyko samprata: vidurinio ugdymo kaitos diskursas. *Acta paedagogica Vilnensia*, 27, p. 102–114.
- Oganisjana, K.; Koke, T. 2012. Does competence-Oriented Higher Education Lead to Students' Competitiveness? *Engineering Economics*, 1(23), p. 77–82.
- Pociūtė, J. D.; Janušauskienė, V.; Vitkauskas, R. 2007. *Kokybės vadyba: teorija ir praktika*. Vilnius Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba.
- Poškienė, D. 2006. *Verslumo ugdymas*. Vilnius: Ekonominio švietimo sklaidos centras.
- Poškienė, D.; Railienė, G.; Keršys, M. 2006. *Ekonomika XI–XII klasėms*, Vilnius: TEV.
- Poškienė, D.; Šinkūnaitė, B.; Malčiauskienė, A. 2005. *Pasirinkimų šalis. Mokytojo knyga*. Vilnius: TEV.
- Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008. *Valstybės žinios*, Nr. 99-3848.
- Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, 2008. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.
- Pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų aprašo projektas, 2014. [interaktyvus] <http://www.smm.lt/web/lt/teisesaktai/teisesaktuprojektai> [žiūrėta 2014-09-26].
- Profesinis rengimas ir verslumas*. 2009. Ekspertų grupės galutinė ataskaita.
- Proposal for a Recommendation of the European Parliament and of the Council on key competences for lifelong learning*, 2005. COM/2005/0548, final - COD 2005/0221. [interaktyvus] <http://eur-law.eu/EN/Proposal-Recommendation-European-Parliament-Council-key-competences-lifelong>, 212697, d [žiūrėta 2013-10-02].

- Rajeckas, V. 1999. *Mokymo organizavimas*. Kaunas: Šviesa.
- Rakauskas, A. *Verslumo dvasia*. [interaktyvus]. http://www.senukai.lt/verslumas/verslumo_dvasia.asp[žiūrėta 2014-09-08].
- Raposo, M.; do Paco, A. 2011. Entrepreneurship education: relationship between education and entrepreneurial activity. *Psicothema*, 3(23), p. 453–457.
- Sahlberg, P. 2005. *Curriculum reform and implementation in the 21st century: policies, perspectives and implementation*. [interaktyvus] <http://www.pasisahlberg.com/downloads/Turkey%20ICC%202005%20Proceedings.pdf> [žiūrėta 2014-05-17].
- Sánchez, C. J. 2011. University training for entrepreneurial competencies: Its impact on intention of venture creation. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 2(7), p. 239–254.
- Schumpeter, J. A. 1942. *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge.
- Sodžiūtė, A. 2009. Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje. *Verslumo ugdymas aukštojo mokslo sistemoje: taikomų metodų vertinimas bei Lietuvoje vykdomų projektų patirties apžvalga*. Vilnius.
- Stačiokas, R. 1995. *Verslininkystės istorijos įvadas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Stokaitė, V. 2012. Verslumo skatinimas aukštajame moksle: Europos sąjungos dokumentų ir Lietuvos atvejo analizė. *Socialinės technologijos*, 2(1), p. 139–155.
- Stoner, J.; Freeman, E. 1999. *Vadyba*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Strazdas, R. ir kt. 2008. *Inovacijų vadyba*. Vilnius: Baltijos kopija.
- Strazdienė, G.; 2009. *Education of college students' entrepreneurship with application of imitation business enterprise model*. Summary of Doctoral Dissertation social sciences, education. Šiauliai: Šiauliai university.
- Strazdienė, G.; Garalis, A. 2005. Verslumo kompetencijos ugdymas praktinio mokymo firmoje. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(5).
- Strunga, A.; Martin, C. 2012. Mentoring and eMentoring in entrepreneurial education: CReBUS perspective. *Journal of Educational Sciences*, 1(14), p. 54–59.
- Suiter, M. C. 2002. *Pirmieji finansiniai įgūdžiai. 3–5 klasės. Mokytojo, mokinio ir tėvų knyga*. Vilnius: Garnelis.
- Šiaučiukėnienė, L.; Stankevičienė, N.; Čiužas, R. 2011. *Didaktikos teorija ir praktika*. Kaunas: Technologija.
- Šiaučiukėnienė, L.; Visockienė, O.; Talijūnienė, P. 2006. *Šiuolaikinės didaktikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.

- Švietimo gairės: Lietuvos švietimo plėtotės strateginės nuostatos, 2003–2012 metai: projektas, 2002. Vilnius: „Dialogo“ redakcija.
- Targamadzė, V.; Gražienė, V. 2012. *Projektinio ir probleminio mokymo(si) taikymo edukologijos studijų baigiamuosiuose darbuose rekomendacijos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Tarptautinių žodžių žodynas*, 2013. Vilnius: Alma littera.
- Teresevičienė, M.; Oldroyd, D.; Gedvilienė, G. 2004. *Suaugusių mokymasis*. Kaunas: VDU leidykla.
- Timmons, J. A.; Stevenson, H. H. 1985. Entrepreneurship education in the 1980s – what entrepreneurs say”, in *Kao, J., Stevenson, H. H. (Eds), Entrepreneurship – What it is and How to Teach it*. Harvard Business School, Cambridge, MA, p. 15–34.
- Timmons, J.; Spinelli, S. 2008. *New venture creation: Entrepreneurship for the 21st Century*. London: McGraw Hill.
- TOC for Education*, 2014. [interaktyvus] <http://www.tocforeducation.com> [žiūrėta: 2014-09-04].
- Towards Greater Cooperation and Coherence in Entrepreneurship Education*, 2010. Report and Evaluation of the Pilot Action High Level Reflection Panels on Entrepreneurship Education initiated by DG Enterprise and Industry and DG Education and Culture. [interaktyvus] http://old.jae.org/Download/entr_education_panel_en.pdf [žiūrėta 2013-10-02].
- Turner, C. 2005. *Veskite į sėkmę. Kaip sukurti verslias organizacijas*. BMI: Baltos lankos.
- Vaidelis, G. 2007. Nacionalinė jaunimo verslumo skatinimo programa. *Jaunimo verslumo plėtros instrumentai. Lietuvos dabartis ir perspektyvos*. [interaktyvus] <http://www.smm.lt> [žiūrėta: 2014-05-01].
- Valstybės pažangos strategija „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“, 2012. *Valstybės žinios*, Nr. 61-3050.
- Valstybinė švietimo 2013–2022 metų strategija*, 2013. *Valstybės žinios*, Nr. 140-7095.
- Valstybinės švietimo strategijos įgyvendinimas: medžiaga diskusijoms*, 2012. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras.
- Valuckienė, J.; Ruškus, J.; Balčiūnas, S. 2004. Verslumo, kaip asmenybės savybės, identifikacija moksleivių populiacijoje. *Socialiniai tyrimai*, 4, p. 103–112.
- Vázquez-Burgete, J. L., et al. 2012. Entrepreneurship Education in Humanities and Social Sciences: are Students Qualified to Start a Business? *Business: Theory and practice*, 1(13), p. 27–35.

- Verbickienė, G. ir kt. 2004. Žingsnelis į ekonomiką. Užduočių sąsiuvinis 1–2 klasėms. Vilnius: TEV.
- Verslo simuliacinis žaidimas*, 2014. [interaktyvus] <http://www.concurens.lt/verslo-simuliacinis-zaidimas/> [žiūrėta: 2014-09-07].
- Verslumas ir savisamda: studijų dalyko programa*, 2014. [interaktyvus] https://stdb.mruni.eu/studiju_programu_katalogas.php?l=lt [žiūrėta: 2014-09-04].
- Verslumo gebėjimų ugdymas 11–12 klasėse. Metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012.
- Verslumo gebėjimų ugdymas 9–10 klasėse. Metodinės rekomendacijos*. Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2012.
- Verslumo mąstymo ir įgūdžių ugdymas ES*. 2013. [interaktyvus] http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/regional-sme-policies/documents/no.1_entrepreneurial_mindsets_lt.pdf [žiūrėta 2014-06-10].
- Verslumo pradmenys. Užduotys ir vertinimo pavyzdžiai*. Durhamo universiteto verslo mokykla, 2000.
- Verslumo ugdymas: simuliaciniai žaidimai ir užduotys. Elektroninė mokytojo knyga*, Vilnius: VšĮ Drąsinkime ateitį, 2011.
- Vidurinio ugdymo bendrosios programos. 2011. *Valstybės žinios*, Nr. 26-1283.
- Vidurinio ugdymo bendrosios programos. 2011. Vilnius: Švietimo plėtotės centras.
- Vijeikis, J.; Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose. *Management Theory & Studies for Rural Business & Infrastructure Development*, 33(4), p. 84–94.
- Vijeikis, J.; Jelagaitė, A.; Lukoševičius, V. 2012. Verslumo ugdymo sistemos tobulinimas Lietuvos aukštosiose mokyklose. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 33(4).
- Virtuali klasė*, 2014. [interaktyvus] <http://www.virtualiklase.lt/> [žiūrėta: 2014-09-07].
- Wennekers, S.; Thurik, R. 1999. Linking entrepreneurship and economic growth. *Small Business Economics*, 13(1), p. 27–55.
- Zakarevičius, P.; Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymas aukštosiose mokyklose. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 60, p. 141–153.
- Zaleskienė, I.; Railienė, A. 2007. Metodų, naudojamų „dėstytojų verslumo ugdymo“ modulyje, aprašai. *Inovatyvių šiuolaikinių studijų technologijų kriterijai ir aprašas*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
- Zaleskienė, I.; Žadeikaitė, L. 2008. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas. *Pedagogika*, 89, p. 99–106.

- Žibėnienė, G. 2012. Verslumą ugdančių mokytojų kvalifikacijos tobulinimas: aktualūs aspektai ir tendencijos Europoje. *Socialinis darbas*, 2(11), p. 379–390.
- Žibėnienė, G. 2014. *Studijų rezultatų vertinimas: teorinis ir empirinis pagrindimas*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
- Žibėnienė, G.; Virbaliienė, R. 2014. Shared understanding on the concept of Entrepreneurship education by teachers and Businessmen: the concept of entrepreneurship Education in Lithuanian schools shared by Teachers and businessmen. *Society, Integration, Education*, 1, p. 505–518.
- Židonytė, V. 2008. Verslas, verslininkas ir verslumas. Švietimo naujienos, 17.
- Žukauskas, P.; Stripeikis, O. 2011. Veiksniai, įtakojantys asmens apsisprendimą pradėti verslą. *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*, 52.
- Župerka A. 2010. *Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje* [daktaro disertacija]. Kaunas: VDU.
- Župerka, A. 2009. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje. *Įmonių ekonomika ir vadyba*, 1, p. 299–311.
- Župerka, A. 2011. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 2(26), p. 279–288.
- Župerka, A.; Župerkienė, E. 2011. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas. *Tiltai*, 4, p. 139–153.

Dudaitė J., Januškevičiūtė A., Prakapas R., Virbalienė R., Žibėnienė G.
Ve-183 VERSLUMO UGDYMAS LIETUVOS BENDROJO UGDYMO MOKYKLO-
SE. Mokslo studija. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2015. 269 p.

Bibliogr.: 258–268.

ISBN 978-9955-19-709-6 (elektroninė versija)

ISBN 978-9955-19-710-2 (spausdinta versija)

Mokslo studija „Verslumo ugdymas Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklose“ parengta atsižvelgiant į viešojoje ir mokslinėje erdveje plačiai, įvairiais aspektais aptariamą ir pristatomą reiškinį – verslumą, kaip vieną iš aktualiausių šio laikmečio ugdytinių kompetencijų. Nagrinėjant konkrečią mokslinę problemą – kaip verslumas ugdomas dabartinėje Lietuvos bendrojo ugdymo mokykloje, 2013–2014 metais buvo atlikti empiriniai tyrimai, leidę atskleisti verslumo ugdymo būvį. Remiantis teisės aktų ir įvairių literatūros šaltinių analize apibendrinta verslumo samprata, kompetencija, ugdymo tikslai, modeliai ir pan., o taip pat pristatytos verslumo ugdymo Europos sąjungoje tendencijos ir perspektyvos. Nagrinėjant Lietuvos kontekstą, pagrindinis dėmesys skirtas formaliojo ir neformaliojo ugdymo programoms, konkrečioms mokymo priemonėms, mokytojų kompetencijoms ir jų pedagoginėms patirtims ugdant verslumą skirtingų dalykų pamokose.

Mokslo studijoje pristatomas tyrimo autorių sukurtas instrumentas, leisiantis kitiems tyrėjams vykdyti pakartotinius, lyginamuosius tyrimus.

UDK 372.865.8(474.5)

Jolita Dudaitė, Asta Januškevičiūtė, Romas Prakapas,
Rita Virbalienė, Gintautė Žibėnienė

VERSLUMO UGDYMAS LIETUVOS BENDROJO UGDYMO MOKYKLOSE

Mokslo studija

Redagavo Nijolė Žuvininkaitė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2015 03 15 14,5 leidyb. apsk. l.
Tiražas 100 egz. Užsakymas 25 012.
Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,
Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“,
Savanorių pr. 137, Kaunas, LT-44146
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt